

Hasidism in the Kingdom of Poland, 1815–1867:
Historical Sources in the Polish State Archives

BY

Marcin Wodziński



Institute for the History of Polish Jewry
and Israel-Poland Relations
Tel Aviv University

Austeria Publishing House
Kraków · Budapest 2011

Źródła do dziejów chasydyzmu
w Królestwie Polskim, 1815–1867,
w zasobach polskich archiwów państwowych

OPRACOWAŁ
Marcin Wodziński



Instytut Historii Żydów Polskich
i Stosunków Izraelsko-Polskich
Uniwersytet Telawiwski

Wydawnictwo Austeria
Kraków · Budapeszt 2011

*Moim synom
Janowi Antoniemu
i Jerzemu Mikołajowi*

*Źródła do dziejów chasydyzmu
w Królestwie Polskim, 1815–1867,
w zasobach polskich archiwów państwowych*

SPIS TREŚCI

Wstęp	11
Wykaz skrótów	19
1. Patent rządu austriackiego dla Galicji Zachodniej w sprawie minianów, 1798	21
2. Pierwsze w Królestwie Polskim dochodzenie w sprawie legalności chasydzkich sztybli, 1817	24
3. Skarga kahału Chęcín na osoby opuszczające gminę na czas świąt, 1818	29
4. Dochodzenie w Płocku, 1818	30
5. Sprawa sądowa w Olkuszach o wyjaśnienie legalności sekty „michałki”, 1818	45
6. Cadyk Mojżesz z Kozienic u rogatek Warszawy, 1819	52
7. Konflikt w Częstochowie o prawo korzystania z gminnej łaźni, 1820	54
8. Kahał w Łasku przeciw tworzeniu się sztybli, 1820	72
9. Opłaty od sztybli w województwie krakowskim, 1822	78
10. Rozwiązanie bractwa pogrzebowego w Olkuszach, 1822	81
11. „Sprawa chasydymów”, czyli rządowe dochodzenie w sprawie legalności chasydyzmu, 1823–1824	88
12. Skarga Meira z Opatowa na antychasydzkie działania tamtejszej policji, 1824–1825	178
13. Konflikt wokół chasydzkiego rabina w Płocku, 1829	187
14. Sprawa pociągnięcia chasydów do płacenia podatku za tworzenie prywatnych izb modlitwy w Pyzdrach i Częstochowie, 1829	215
15. Zwolnienie chasydy Majera Brandesa z opłaty za prowadzenie domu modlitwy w Radomsku, 1831	219
16. Rządowe dochodzenie w sprawie domniemanego opanowania żydowskich drukarni przez chasydów, 1834	223
17. Powołanie Salomona Rabinowicza na stanowisko rabina w Radomsku, 1834–1835	234
18. Konflikt wokół powstałej we Włocławku grupy chasydzkiej, 1835	240
19. Sprawa dochodu rodowego od chasydów we Włocławku, 1836–1839	250
20. Straty gminy powodowane przez chasydzki sztybel w Koniecpolu, 1836–1838	274
21. Korespondencja Izaaka z Warki z instytucjami rządowymi, 1835–1845	280
22. Tumult wywołany przez płockich chasydów przeciwko tamtejszemu rabinowi Izaakowi Auerbachowi, 1838	298

23. Sprawa palenia tytoniu przez chasydów w besmedreszu w Międzyrzecu Podlaskim, 1840	304
24. Donosy Abrahama Hersza Rozynesa przeciw chasydom w Będzinie i Pilicy, 1836–1851	315
25. Próba powołania cadyka Izaaka Meira Altera na duchownego w Warszawie, 1843	328
26. Rządowe dochodzenie sprawdzające stan prawny legalności chasydzkich sztybli, 1844–1845	336
27. Skarga na chasydzki dozór bóźniczy w Piotrkowie, 1845–1846	340
28. Obsadzenie rabinatu w Makowie i Pułtusk, 1851	344
29. Koccy i izbiccy chasydzi w Węgrowie, 1851	351
30. Konflikt cadyka Salomona z Radomska z tamtejszym dozorem bóźniczym, 1850–1852	359
31. Skarga na cadyka Jozuego ben Salomona Lejba z Łęcznej, 1852	363
32. Chasydzka opozycja wobec dozoru bóźniczego i rabina Joska Gelerntera w Hrubieszowie, 1852–1853	369
33. Przysłuchanie w Lublinie pijanego chasyda Szmula Grosbacha w zakazanym stroju żydowskim, 1853	389
34. Dochodzenie w sprawie cadyka Abrahama Twerskiego z Turzyska podróżującego po Królestwie, 1857–1858	391
35. Chasydzkie i antychasydzkie donosy przy okazji wyborów władz gminnych w Warszawie, 1858–1859	418
36. Skargi na chasydzkie zgromadzenia u cadyka Izaaka Meira Altera w Warszawie, 1859	429
37. Skargi chasydów z Międzyrzecza Podlaskiego na prześladowania ze strony rabina i dozoru bóźniczego, 1859	439
38. Urzędowa korespondencja cadyka Henocha Lewina z Aleksandrowa, 1840–1860	448
39. Skargi na chasydzkie prześladowania rabina Berka Dauera w Nasielsku, 1860	452
40. Konflikt wokół chasydzkiego rabina w Kazimierzu Dolnym, 1861–1862	456
41. Dochodzenie w sprawie domniemanej klątwy rzuconej przez chasydów w Wolbromiu, 1862–1863	472
42. Projekt korzystnego dla chasydów prawa wyborczego do zarządu gmin żydowskich, 1866	476
43. Prześladowania płockiego rabina Lejba Rakowskiego przez tamtejszych chasydów, 1867	482
Źródła i literatura	489
Indeks	493
Spis ilustracji	519
English section	521

WSTĘP

Dzieje chasydyzmu to temat wzbudzający znaczne zainteresowanie od wielu dekad, a poświęcona mu literatura przedmiotu jest dziś imponująca. Pierwsze teksty naukowe poruszające zagadnienia historii chasydyzmu powstały już we wczesnym okresie historiografii żydowsko-niemieckiej w XIX wieku (tzw. *Wissenschaft des Judentums*)¹, jednak prawdziwy rozwój naukowego zainteresowania chasydyzmem związany jest przede wszystkim z badaniami Simona Dubnowa (1860–1941). W latach osiemdziesiątych XIX wieku opublikował on serię artykułów, które blisko pół wieku później dały początek pierwszej i do dziś jedynej naukowej syntezie dziejów chasydyzmu². Prace autorów z kręgu *Wissenschaft des Judentums* i zwłaszcza Simona Dubnowa wyznaczyły kierunek pierwszego okresu historiografii chasydyzmu. Jej dwie najbardziej charakterystyczne cechy to zainteresowanie wczesną fazą dziejów chasydyzmu (monografia Dubnowa kończy się na 1815 roku) i próba interpretacji chasydyzmu w kategoriach historii społecznej, a po części także połączenia doktryny chasydyzmu z jego społeczną charakterystyką. Największą innowacją Dubnowa w stosunku do wcześniejszych autorów niemieckich była interpretacja dziejów chasydyzmu w kategoriach nacjonalistycznej (choć nie syjonistycznej) historiografii żydowskiej. Zwłaszcza ta ostatnia cecha stała się znakiem firmowym tej szkoły historyków chasydyzmu. Obok wciąż zachowujących aktualność badań Dubnowa do najwybitniejszych i jednocześnie najbardziej charakterystycznych jej osiągnięć zaliczyć można

¹ Zob. np. Peter Beer, *Geschichte, Leben und Meinungen aller bestandenen und noch bestehenden religiösen Sekten der Juden und der Geheimlehre oder Kabbalah*, Brünn 1823, t. 2, s. 197–259; I[saa]k M[arcus] Jost, *Geschichte der Israeliten seit der Zeit der Maccabäer bis auf unsere Tage nach den Quellen bearbeitet von...*, Berlin 1828, t. 9, s. 40–57, 158–162; id., *Allgemeine Geschichte des Israelitischen Volkes, sowohl seines zweimaligen Staatslebens als auch der zerstreuten Gemeinden und Secten, bis in die neueste Zeit, in gedrängter Uebersicht...*, Berlin 1832, t. 2, s. 467–486; H[einrich] Graetz, *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Aus den Quellen neu bearbeitet von...*, t. 11: *Geschichte der Juden vom Beginn der Mendelssohn'schen Zeit (1750) bis in die neueste Zeit (1848)*, Leipzig 1870, s. 102–126.

² Wydanie hebrajskie: Simon Dubnow, *Toledot bachasidut*, Jerusalem 1930–1931; wydanie niemieckie: *Geschichte des Chassidismus*, Berlin 1931.

prace Benziona Dinura (1884–1973) i Rafała Mahlera (1899–1977), którzy do analizy i opisu chasydyzmu wprowadzili syjonistyczne i marksistowskie kategorie³.

Krytyka zbyt oczywistych nadużyć tej tendencji, ostentacyjnie zmierzającej do budowania wielkich narracji historycznych i uproszczonych modeli przyczynowo-skutkowych, utorowała drogę nowej szkole historiografii chasydyzmu, dominującej od połowy XX wieku. Krytycy Dubnowa trafnie wskazywali, że chasydyzm to przede wszystkim formacja religijna, a zatem jego opis powinien uwzględniać kategorie właściwe studiom religioznawczym i unikać prostych, mechanicznych modeli interpretacyjnych. Najwybitniejszym przedstawicielem i symbolem nowej szkoły w historiografii chasydyzmu stał się Gershom Scholem (1897–1982)⁴, obok którego wymienić należy Isaiaha Tishby'ego (1908–1992), Josepha Weissa (1918–1969), Josepha Dana (ur. 1935) oraz Moshe Idela (ur. 1947)⁵, w większości uczniów i współpracowników Scholema. Wspólną cechą ich badań był zwrot ku doktrynie chasydyzmu, jej analiza w kontekście tradycyjnej żydowskiej literatury religijnej, a zwłaszcza tradycji mistycznej i mesjanistycznej, oraz zainteresowanie nauczaniem (i po części życiem) najwybitniejszych przedstawicieli myśli chasydzkiej, na przykład Szneura Zalmana z Ladów, Nachmana z Bracławia czy Menachema Mendla z Kocka⁶. Co ważne, perspektywa ta pozwoliła na wprowadzenie do głównego nurtu historiografii chasydyzmu osiągnięć tradycyjnych, zwykle ortodoksyjnych badaczy tego ruchu, do tej pory pozostających na uboczu akademickich studiów nad chasydyzmem.

³ Zob. np. Ben Zion Dinur, *The Origins of Hasidism and Its Social and Messianic Foundations*, [w:] *Essential Papers on Hasidism. Origins to Present*, red. Gershon D. Hundert, New York 1991, s. 86–208; oryginał hebrajski: *Bemifne hadorot*, Jerusalem 1972; Rafael Mahler, *Hachasidut wehahaskala (begalicija uwepolin hakongresa'it bamachacit hariszona szel hame'a batesza-esre, hajesodot hasocjalijim wehamedinajim)*, Merchawia 1961; niekompletne tłumaczenie angielskie: *Hasidism and the Jewish Enlightenment. Their Confrontation in Galicia and Poland in the First Half of the Nineteenth Century*, przeł. E. Orenstein, A. Klein, J. Machlowitz Klein, Philadelphia 1985.

⁴ Mimo że Scholem nie pozostawił żadnej zwartej pracy na temat chasydyzmu, wiele jego artykułów wywarło zasadniczy wpływ na tę dyscyplinę, zob. np. Gershom Scholem, *Devekut, or Communion with God*, [w:] *Essential Papers on Hasidism. Origins to Present*, red. Gershon D. Hundert, New York 1991, s. 275–298; Gershom Scholem, *The Neutralisation of the Messianic Element in Early Hasidism*, [w:] id., *The Messianic Idea in Judaism and Other Essays on Jewish Spirituality*, New York 1971, s. 176–202; z prac przełożonych na polski zob. *Mistycyzm i jego główne kierunki*, przeł. Ireneusz Kania, Warszawa 1997.

⁵ Zob. np. Isaiah Tishby, *The Messianic Idea and Messianic Trends in the Growth of Hasidism*, „Zion” 32 (1967), s. 1–45; Joseph Dan, *Hasipur hachasidi*, Jerusalem 1975; Joseph George Weiss, *Studies in East European Jewish Mysticism and Hasidism*, red. David Goldstein, wprowadzenie Joseph Dan, London 1997; Moshe Idel, *Hasidism. Between Ecstasy and Magic*, Albany 1995.

⁶ Naftali Loewenthal, *Communicating the Infinite: The Emergence of the Habad School*, Chicago 1990; Rachel Elior, *The Paradoxical Ascent to God. The Kabbalistic Theosophy of Habad Hasidism*, przeł. Jeffrey M. Green, Albany 1993; Arthur Green, *Tormented Master. A Life of Rabbi Nahman of Bratslav*, University of Alabama Press 1979; Abraham Joshua Heschel, *A Passion for Truth*, New York 1974.

Niekwestionowany autorytet Scholema, największego znawcy żydowskich ruchów mistycznych, a jednocześnie wybitnego i wpływowego żydowskiego intelektualisty, niewątpliwie utorował drogę nowym badaczom chasydyzmu spod znaku historii idei. Pod ich wpływem przeobrazeniu uległy również badania nad społeczną historią chasydyzmu, które zwróciły się ku analizie chasydyzmu jako instytucji przede wszystkim religijnej, roli cadyka czy form i funkcji modlitwy. Mimo to hegemonia szkoły Scholema spotkała się w ostatnich latach z krytyką wychodzącą właśnie z kręgów badaczy zainteresowanych historią społeczną. Jak słusznie zauważono, przełomowe osiągnięcia szkoły Scholema stały się zarazem jej największymi ograniczeniami. Przede wszystkim skupienie uwagi na żydowskiej tradycji religijnej niekorzystnie ograniczyło zainteresowania szerszymi społeczno-politycznymi kontekstami ruchu chasydzkiego czy to wewnątrz społeczności żydowskiej, czy ogólniej – kontekstami nieżydowskiego świata Europy Wschodniej (a w XX wieku również Izraela i Stanów Zjednoczonych). Kolejną niekorzystną tendencją było (i po części jest) zawężenie zakresu badanych źródeł głównie do drukowanych hebrajskich i jidyszowych tekstów religijnych. To oczywiście skutkowało jednostronnym i fragmentarycznym obrazem badanego zjawiska, nie tylko wyrwanego ze swego naturalnego kontekstu historycznego, lecz także zamkniętego w kręgu tekstów i idei elitarnej kultury rabinicznej. Dalej, mimo podejmowanych niekiedy wysiłków nie udało się w badaniu chasydyzmu znacząco wykroczyć poza chronologiczne granice określone przez Simona Dubnowa, a więc poza wiek XVIII. Zwłaszcza wiek XIX i pierwsze dekady stulecia następnego (do Holocaustu) pozostają do dziś okresem bardzo słabo rozpoznanym. Wreszcie, na ogólniejszym poziomie krytyki zauważono, że oczywisty religijny charakter chasydyzmu nie oznacza, że ruch ten nie ma społecznych, politycznych, kulturalnych czy ekonomicznych cech, a zatem mierzalnych narzędziami właściwymi dyscyplinom innym niż historia idei. Wszystko to dało asumpt do poszukiwań nowych perspektyw w studiach nad chasydyzmem. Ich rezultatem jest współczesna fala publikacji poświęconych chasydyzmowi w wieku XIX czy w okresie Holocaustu, socjologii i antropologii współczesnego chasydyzmu, politycznej charakterystyce ruchu chasydzkiego czy wreszcie analizie społecznych, a ostatnio również genderowych ram tego zjawiska. Choć oczywiście każde z tych ujęć jest częściowe i jednostronne, wszystkie one zmierzają raczej do uzupełnienia niż zastąpienia klasycznego już stanowiska w kwestii chasydyzmu zaproponowanego przez historyków idei. Najważniejszym i wielokrotnie podkreślanym celem współczesnych badań jest więc integracja różnych spojrzeń na wieloaspektowe przecież zjawisko chasydyzmu.

Celem przedstawianego czytelnikowi zbioru źródeł do dziejów chasydyzmu w Królestwie Polskim w latach 1815–1867 jest wpisanie się w tę właśnie współczesną tendencję rozszerzania granic badań nad interesującym nas tu zjawiskiem. Jeśli bowiem jedną z największych bolączek wcześniejszych studiów nad chasydyzmem było zawężenie bazy źródłowej do klasycznych tekstów hebrajskich i jidyszowych, to wprowadzenie

nowych, nieznanych dotąd źródeł o innej proveniencji wydaje się mieć zasadnicze znaczenie dla powodzenia podjętego przez historyków przedsięwzięcia. Nowy typ źródeł nie tylko bowiem rozszerza bazę materiałową studiów nad chasydyzmem, lecz także zmienia gruntownie jego postrzeganie. Zgromadzone w tym tomie dokumenty dostarczają przede wszystkim informacji o politycznych dziejach ruchu chasydzkiego, ale też wielu danych o społecznej strukturze ruchu, o relacjach z innymi grupami ludności żydowskiej i nieżydowskiej, o mentalności, życiu codziennym czy wreszcie liczebności zwolenników chasydyzmu w Królestwie Polskim. Zdając sobie sprawę, że prezentowane tu źródła są często trudno dostępne lub wręcz niedostępne dla wielu badaczy zainteresowanych dziejami chasydyzmu, uznałem za celowe wprowadzenie ich w szerszy obieg naukowy.

Oczywiście, nie jest to przedsięwzięcie w żadnym razie nowatorskie. Różnego typu krytyczne edycje źródeł do dziejów chasydyzmu, w tym polskich czy rosyjskich źródeł archiwalnych, ukazują się od wielu dziesięcioleci⁷, a niektóre z nich zawierają część źródeł zebranych w niniejszym tomie⁸. Zadaniem niniejszej publikacji jest tylko rozszerzenie zbioru tekstów archiwalnych funkcjonujących w literaturze naukowej na temat chasydyzmu przede wszystkim o teksty w języku polskim, do tej pory uwzględniane w nikłym zakresie. Mam nadzieję, że dostępność publikowanych tu źródeł przyczyni się do wzrostu zainteresowania zarówno badaniami nad chasydyzmem wśród historyków polskich, jak i polskimi źródłami do dziejów chasydyzmu wśród badaczy zagranicznych. Będę szczęśliwy, jeśli przyczyni się to również do współpracy w badaniu wątków polsko-żydowskiej historii interesujących przecież jednak historyków polskich i żydowskich.

Przedstawione w niniejszym tomie dokumenty pochodzą z centralnych i prowincjonalnych archiwów państwowych w Polsce. Największa ich część to dokumenty przechowywane w zespole Centralnych Władz Wyznaniowych Królestwa Polskiego w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Poza kolekcjami AGAD-u kwerendy objęły również większość archiwów gromadzących archiwalia z terenu dawnego Królestwa Kongresowego, a w nich zespoły władz wojewódzkich (gubernialnych), powiatowych i miejskich. Zbiór źródeł ogranicza się do lat

⁷ Klasycznym zbiorem dokumentów źródłowych do dziejów chasydyzmu jest publikacja Mordechaja Wilensky'ego, *Chasidim umitnagedim. Letoldot hapulmos shebenejhem 1772–1815*, Jerusalem 1970, poświęcona konfrontacji chasydów i misnagdów we wczesnej fazie dziejów chasydyzmu. Najciekawsze publikacje materiałów archiwalnych zob. Genrich Deich, *Car-skoje prawitiel'stvo i chasidskoje dwiżenie w Rossii. Archiwnyje dokumenty*, b.m. 1994; Genrich Deich, *Lubawicz – centr chasidów chabad. Dokumentalnye oczerki*, b.m. 1994; Mahler, *Hachasidut wehabaskala*.

⁸ Zob. np. Dawid Kandel, *Kariera rabiniczna cadyka Icie-Majera*, „Kwartalnik poświęcony badaniu przeszłości Żydów w Polsce” 1 (1912), nr 1, s. 131–137; Zofia Borzymińska, *Dzieje Żydów w Polsce. Wybór tekstów źródłowych. XIX wiek*, Warszawa 1994; Marcin Wodziński, *Chasydzi w Częstochowie. Źródła do dziejów chasydyzmu w centralnej Polsce*, „Studia Judaica” 8 (2005), s. 279–301.

1815–1867, a więc okresu kancelarii polskiej. Źródła późniejsze, niemal w całości po rosyjsku, zgromadzone są w osobnych zespołach archiwalnych, a zatem wymagają odrębnych kwerend.

Przedstawione tu dokumenty zostały podzielone na cztery kategorie. Kategoria pierwsza i najobszerniejsza obejmuje korespondencję urzędową powstałą w związku z formalnie toczonymi postępowaniami administracyjnymi. Kategoria druga to protokoły sporządzone przy wszelkiego typu dochodzeniach administracyjnych. Choć formalnie jest to również część dokumentacji wytworzonej przez administrację państwową, od dokumentów pierwszego typu różni je przede wszystkim to, że rejestrują wypowiedzi przesłuchiwanym przedstawicieli społeczności żydowskiej, najczęściej w formie dosłownego zapisu, a więc wypowiedzi stosunkowo autonomicznej. Kategoria trzecia to różnego typu pisma nadsyłane przez żydowskie instytucje i osoby prywatne do administracji rządowej wszystkich szczebli – od urzędów municypalnych, przez komisarzy obwodowych (naczelników powiatowych) i komisje wojewódzkie (rządy gubernialne), do komisji rządowych i namiestnika królewskiego. Są tu zarówno formalne petycje kahałów czy samowłańczych przedstawicieli społeczności żydowskiej, oficjalne życiorysy i podania pisane przez znanych przywódców chasydzkich, zamawiane przez rząd raporty, jak i liczne anonimowe listy, podania i donosy. Wreszcie kategoria czwarta dokumentów to pisma wytworzone przez przedstawicieli społeczności żydowskiej na użytek wewnętrzny, a więc bez związku z administracją państwową. Różne tego typu pisma – np. listy podatkowe, paszkwile, kontrakty rabinackie i ich tłumaczenia – trafiały w ręce urzędników państwowych czy to nadsyłane przez zaniepokojonych nimi konkurentów, czy po prostu jako dodatkowa dokumentacja załączana do innych urzędowych materiałów. Co jednak ważne, ponieważ nie powstawały one z myślą o tychże urzędach, więc ich natura była zupełnie inna od pozostałych materiałów urzędowych. Wymienione kategorie dokumentów reprezentują więc różny związek z urzędową procedurą – od urzędowych pism wewnętrznych po dokumenty wytworzone w ogóle bez związku z tymi urzędami. Odpowiednio określa to zróżnicowaną sytuację nadawczo-odbiorczą dokumentów, z których każdy powinien być analizowany właściwym mu kontekście. Mimo jednorodnego pochodzenia archiwalnego prezentowanych tu źródeł nie jest to więc zbiór jednorodny i reprezentują one nader szerokie spektrum perspektyw w postrzeganiu ruchu chasydzkiego.

Źródła zostały uporządkowane w 43 rozdziały, najczęściej dotyczące pojedynczych dochodzeń lub konfliktów. Starłem się, aby były to sprawy albo najważniejsze, to znaczy takie, w których doszło do istotnych i wiążących dla polskich chasydów postanowień, albo najbardziej typowe, to jest takie, w których przejawiają się problemy i postawy najbardziej charakterystyczne dla dziejów chasydyzmu w XIX-wiecznym Królestwie Polskim. W wielu wypadkach zebrane w kolejnych rozdziałach źródła układają się w wyraźną linię narracyjną „opowiadającą” kolejne kontrowersje czy dochodzenia. W przypadku najważniejszych spraw starałem się też zebrać komplet

znanych dokumentów dotyczących prezentowanej sprawy, aby możliwie najdokładniej zrekonstruować mechanizmy decyzyjne, udział przedstawicieli społeczności żydowskiej, w tym chasydów, w owych procesach administracyjnych, ich świadomość funkcjonowania aparatu państwowego i możliwości wpływu nań, a wreszcie – skomplikowane związki między tymi wszystkimi czynnikami. Z tych samych powodów niemal wszystkie prezentowane w niniejszym zbiorze źródła przytoczone zostały in extenso. Jedynie w przypadku szczególnie długich dokumentów, których tylko fragment związany jest z historią chasydyzmu, dokonałem odpowiednio oznaczonego skrótu oryginału. Każdy rozdział poprzedzony został krótkim wprowadzeniem, objaśniającym podstawowy kontekst sprawy oraz wskazującym na najważniejsze zjawiska dotyczące dziejów chasydyzmu, których przytaczane w owym rozdziale dokumenty są moim zdaniem ilustracją. Każdy dokument poprzedzony został metryczką składającą się z trzech elementów: tytułu dokumentu, miejsca jego przechowywania oraz daty. Tytuł każdego dokumentu to bardzo krótkie streszczenie określające zwykle nadawcę i odbiorcę tekstu oraz jego główną treść. W przypadku gdy przytaczany dokument zachował się w więcej niż jednym odpisie lub był już w jakiejś publikacji drukowanej, metryczka wymienia wszystkie znane mi miejsca jego przechowywania i opublikowania, przy czym pierwsze z cytowanych miejsc odsyła do wersji, którą przyjąłem za podstawową. Jeżeli w dokumencie występują daty według kalendarza juliańskiego i gregoriańskiego, ta pierwsza umieszczona jest w nawiasie. Czytelnik powinien jednak pamiętać, że w Królestwie Polskim w XIX wieku w powszechnym użyciu był raczej kalendarz gregoriański, a nie juliański, toteż w przypadku umieszczenia w dokumencie, na przykład w podaniu, tylko jednej daty, należy przyjąć, że jest to data kalendarza gregoriańskiego.

Prezentowane dokumenty zostały przygotowane zgodnie z polskimi zasadami edycji XIX-wiecznych tekstów źródłowych⁹. Podstawowe zmiany w stosunku do oryginalnego zapisu archiwalnego dotyczą uwspółcześnienia interpunkcji, standaryzowanej pisowni wielkich i małych liter, znaków podwójnych oraz znaków i, j y (np. *komiśja* zamiast *kommissya*). Z wyjątkiem skrótów pospolitych wszystkie wyrazy i zwroty zapisane w oryginałach jako skróty zostały w niniejszej edycji rozwinięte do pełnego zapisu, przy czym rozwinięcia ujęte zostały w nawiasy kwadratowe. Nawiasami kwadratowymi oznaczone zostały także wszelkie uzupełnienia, rekonstrukcje wersji wątpliwych i fragmentów uszkodzonych. Fragmenty nieodczytane zostały zaznaczone wielokropkiem, natomiast wielokropek występujący w dokumencie został ujęty w nawiasy klamrowe. Skróty nierozwiązane, głównie abrewiacje pospolite i nazwy podstawowych instytucji, zostały wymienione i rozwinięte w Wykazie skrótów. Kursywą zaznaczono dopiski inną ręką, najczęściej uwagi marginalne i adnotacje urzędowe. Jedynym ważnym wyjątkiem od ogólnie tu przyjętych zasad edycji jest zachowanie

⁹ Zob. *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do poł. XIX w.*, red. Kazimierz Lepszy, Warszawa 1953.

różnej i niekonsekwentnej pisowni wyrazu „chasyd” i jego pochodnych (np. Husyt, Hasydymy, Kitayowcy itp.). Podobny zabieg zastosowano w rzadkich przypadkach innych terminów i zwrotów hebrajskich przytaczanych w tekście polskim w transkrypcji. Przypisy i objaśnienia tekstu ograniczają się w zasadzie do zidentyfikowania występujących w źródłach postaci, cytatów i odwołań do literatury, przy czym z uwagi na fakt, że z pracy będą – mam nadzieję – korzystać historycy różnych kręgów kulturowych, objaśniono również nazwiska postaci powszechnie znanych, na przykład Stanisława Staszica (którego nie trzeba przedstawiać polskim czytelnikom) czy Salomona Rabinowicza z Radomska (dobrze znanego czytelnikowi żydowskiemu). Biogramy nie ograniczają się do podstawowych danych identyfikacyjnych, ale wskazują też czasami na znaczenie owej postaci dla polityki wobec ludności żydowskiej i omawianych tu relacji. Oczywiście, wiele nazwisk pojawia się w cytowanych źródłach więcej niż jeden raz. W takim wypadku krótki biogram umieszczony został tylko przy pierwszym pojawieniu się nazwiska w danym rozdziale, a jeśli postać pojawia się w kolejnych rozdziałach, jej pierwsze pojawienie się w każdym kolejnym rozdziale opatrzone jest odsyłaczem do przypisu, w którym znajduje się biogram.

Zbiorczy indeks osobowy, geograficzny i rzeczowy został uporządkowany według numerów dokumentów i w zasadzie nie obejmuje adnotacji i przypisów edytorskich. Miejsca wystąpienia krótkich biogramów, którymi opisano szereg występujących w dokumentach postaci, zostały zaznaczone w indeksie przez wytluszczenie numeru tego dokumentu, przy którym ów biogram występuje. Jest to z reguły pierwsze miejsce wystąpienia tego nazwiska w niniejszym zbiorze, na przykład Dawidsohn Chaim **11.28**, 23.05, 25.02, 38.03.

Niniejszy tom nie mógłby powstać bez wsparcia i życzliwości licznych instytucji i osób prywatnych. Pragnę więc najpierw podziękować pracownikom wszystkich archiwów, które udostępniły mi swoje zbiory, przede wszystkim zaś Archiwum Głównego Akt Dawnych, z którego pochodzi większość prezentowanych tu dokumentów i w którym zetknąłem się wielokrotnie z bezinteresowną pomocą. Projekt przygotowania niniejszego zbioru źródeł na różnych jego etapach wspierały też inne instytucje. Szczególną wdzięczność winny jestem Centrum Historii i Kultury Żydów Polskich Uniwersytetu Hebrajskiego i osobiście Israelowi Bartalowi za zamówienie tej pracy oraz, jak zawsze, mojemu macierzystemu Instytutowi Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego za nieustanne wspieranie mojej pracy naukowej. Znaczna część niniejszego tomu powstawała równolegle z pracą nad projektem badawczym pt. „Władze Królestwa Polskiego wobec chasydyzmu”, wspieranego m.in. grantem Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Wyniki tego projektu zostały opublikowane jako monografia pt. *Władze Królestwa Polskiego wobec chasydyzmu. Z dziejów stosunków politycznych* przez Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (w 2008 roku), a znacznie rozszerzona i zmieniona wersja angielska ukaże się w 2012 roku jako *Hasidism and Politics: The Kingdom of Poland, 1815–1864* nakładem The Littman

Library of Jewish Civilization. Jestem wdzięczny obu wydawnictwom za pomoc w przygotowaniu tych tomów. Świetna współpraca z redaktorami tych wydawnictw pomogła mi w pracy nad niniejszą edycją źródeł, w wielu miejscach ściśle powiązanych z tamtym projektem. Zasadniczą część pracy redakcyjnej niniejszego tomu wykonałem w czasie rocznego pobytu w Institute for Advanced Studies, the Hebrew University of Jerusalem w ramach grupy badawczej „Ku nowej historii chasydyzmu”. Winny jestem słowa szczególnej wdzięczności wszystkim członkom i gościom tej grupy badawczej, których bezcenne uwagi pomogły mi w doprowadzeniu dzieła do szczęśliwego (mam nadzieję) zakończenia. Szczególnie wiele zawdzięczam pomocy Uriela Gellmana, który pomógł mi w nawigacji przez zawiłości odniesień do literatury rabinicznej, a także Małgorzacie Kośce, Izabeli Olejnik, Majce i Adamowi Pawłowski, Bartłomiejowi Majchrzakowi, Davidowi Assafowi, Moshe Rosmanowi, Tvi Markowi i Beniaminowi Brownowi, którzy pomogli mi w rozwikłaniu licznych wątpliwości. Jestem też bardzo wdzięczny Wojciechowi Ornatowi za entuzjastyczne przyjęcie pomysłu wydania tej pracy w jego wydawnictwie Austeria, Davidowi Assafowi (jeszcze raz) za wsparcie finansowe tego wydania oraz Małgorzacie Grochockiej za niezwykle staranne opracowanie redakcyjne tego obszernego przecież tekstu. *Last but not least*, dziękuję mojej rodzinie za nieustanne wsparcie i zrozumienie dla moich pasji. Owocem ich wsparcia jest również ta książka.

WYKAZ SKRÓTÓW

AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych

AmL – Akta miasta Lublina (1809–1874)

AmP – Akta miasta Płocka (1808–1867)

APK – Archiwum Państwowe w Kielcach

APL – Archiwum Państwowe w Lublinie

APŁ – Archiwum Państwowe w Łodzi

APP – Archiwum Państwowe w Płocku

APRG – Anteriora Piotrkowskiego Rządu Gubernialnego

b. – były

b.m. – bieżącego miesiąca

b.r. – bieżącego roku

CWW – Centralne Władze Wyznaniowe

DzPKP – Dziennik Praw Królestwa Polskiego

KR – Komisja Rządowa

KRPiS – Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu

KRSW – Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych

KRSWiD – Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych

KRSWiP – Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji

KRSWDiOP – Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego

KRW RiOP – Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

KW – Komisja Wojewódzka/Komisja Województwa

KWK – Komisja Województwa Kaliskiego

m. – miasto(-a)

m.b. – miesiąca bieżącego

r.b. – roku bieżącego

RG – Rząd Gubernialny

RGR – Rząd Gubernialny Radomski

r.n. – roku następnego

t.m. – tegoż miesiąca

t.r. – tegoż roku

r.z. – roku zeszłego

z.m. – zeszłego miesiąca

z.r. – zeszłego roku

1. PATENT RZĄDU AUSTRIACKIEGO DLA GALICJI ZACHODNIEJ W SPRAWIE MINIANÓW, 1798

Po przejęciu Galicji Zachodniej przez monarchię habsburską w 1795 roku cesarz Franciszek II rozszerzył na jej terytorium wiele praw obowiązujących już wcześniej w Galicji Wschodniej (pod władaniem Habsburgów od 1772). Jednym z nich było prawo o minianach regulujące zasady powoływania żydowskich prywatnych izb modlitwy. Prawo to miało szczególne znaczenie dla chasydów, ponieważ pozwalało im na tworzenie sztybli (chasydzkich izb modlitwy) poza kontrolą kabału.

1.01 | Patent Franciszka II o minianach AGAD, KRSW 6628, k. 198–201

16.11.1798

Wir Franz der Zweyte, von Gottes Gnaden erwählter römischer Kaiser, zu allen Zeiten Mehrer des Reiches, König in Germanien, zu Hungarn, Böhmen, Galizien und Lodomerien u. Erzherzog zu Oesterreich, Herzog zu Burgund und zu Lothringen, Großherzog zu Toskana, u. u.

My Franciszek Wtóry, z Bożej łaski obrany cesarz rzymski, po wszystkie czasy pomnożyciel Rzeszy, król niemiecki, węgierski, czeski, Galicji i Lodomerii, &c. arcyksiążę Austrii, książę Burgundii i Lotharyngii, Wielki książę tokański &c.&c.

Gleichwie Wir nach den angenommenen Grundsätzen der Duldung, Unseren jüdischen Gemeinden in Westgalizien die ungestörte Religionsübung in ihren Synagogen, oder in den zur Verrichtung des öffentlichen Gottesdienstes bestimmten Privathäusern gestatten, eben so sind Wir auch geneigt, einzelnen Juden und Familien, welche durch Alter, Krankheit, oder andere wichtige Umstände die öf-

Jako podług przyjętych zasad tolerancji naszym żydowskim synagogom Galicji zachodniej wykonywanie religii bez przeszkody w synagogach lub domach prywatnych do odprawiania nabożeństwa wyznaczonych pozwalamy, tak równie nakłoniliśmy się żydom, w szczególności i familiom, którym wiek, choro-
roba lub inne ważne okoliczności w od-
wiedzaniu publicznych synagog są na

fentliche Synagoge zu besuchen verhindert sind, die Erlaubniß zu ertheilen, in ihren Häusern Privatschulen oder sogenannte Miniams zu halten.

Um aber hierbei alle möglichen Mißbräuche zu beseitigen, haben Wir Uns bewogen gefunden, hierüber Folgendes zu verordnen:

1^{tens} Sollen die Versammlungen zu ihren gemeinschaftlichen Andachtsübungen in der Regel nur in den Synagogen, oder allgemeinen öffentlichen Bethhäusern, welche Unsere Landesstelle als solche erkennt, gehalten werden.

2^{tens} Als Synagoge wird jedes Bethhaus, worinn sich in der Mitte ein etwas erhöhter gedeckter Tisch, eine Bundeslade mit wenigstens 3 Thora versehen, jedoch kein Ofen befindet; als kleine Schule, oder Lehrschule aber, oder als das sogenannte Bethamidrasch wird jedes grössere mit einem Ofen versehene Zimmer angesehen. Weder eine Synagoge, noch eine kleine oder Lehrschule darf, um für eine solche gehalten zu werden, einem Privaten zugehören, sondern sie muß ein Eigenthum der Gemeinde seyn: es darf auch weder die eine, noch die andere bewohnt werden.

3^{tens} Zur Erringung einer neuen Synagoge, oder auch einer kleinen Schule muß die Bewilligung bei Unserer Landesstelle angesuchet werden.

4^{tens} Wenn ein einzelner Jude, welcher Alters, Krankheit, oder anderer Ursachen wegen die öffentliche Synagoge zu besu-

chodzą, dać pozwolenie w swoich domach utrzymywania bóżnic prywatnych, czyli tak zwanych *Miniam*.

Dla umorzenia zaś w tym względnie wszelkich nadużyć uznaliśmy się być pobudzonemi do przepisania następnych prawideł.

Po 1^{sz} Zbory żydów na wspólne nabożeństwo powinny według reguły w tych tylko synagogach lub powszechnych i publicznych bóżnicach, które rządy nasze krajowe za takowe uznają, być odprawiane.

Po 2^g Za synagogę owa bóżnica, w której na środku stół nakryty nieco podwyższony, arka sprzymierza, trzema najmniej *thorami* opatrzona, wszelako bez pieca znajduje; za przyszkółkę, czyli tak zwana *Bethamedrysz*, każda obszerna, piecem opatrzona izba mieć się powinna. Ani synagoga, ani przyszkółka nie może do prywatnego żyda należeć, ażeby za takową miana była, lecz musi być własnością gromady; a tak w tej jako i w owej mieszkać nie można.

Po 3^{cie} Na założenie nowej synagogi lub przyszkółki należy rządy nasze krajowe prosić o pozwolenie.

Po 4^{te} Jeżeli żyd jako w szczególności nie mogący dla wieku, choroby lub innych przyczyn iść do publicznej synagogi, *mi-*

chen verhindert ist, eine Miniam, das ist: eine gemeinschaftliche Andachtsübung von 10 männlichen Personen über 13 Jahre in seinem eigenen Hause, an Wochen- oder Sabbattagen, mit, oder ohne Thora halten will, so hat derselbe durch das vorgesetzte Kreisamt die Bewilligung Unseres Landesguberniums anzusuchen, und für die erhaltene Erlaubniß eine Taxe von 25 fl. rh. jährlich zu entrichten.

5^{tens} Derjenige Jude, welcher sich beugehen lassen sollte, eine Privatschule oder Miniam ohne vorher eingeholte Bewilligung zu halten, hat nebst dem, daß ihm diese Privatandachtsübung eingestellt, und die Thora abgenommen wird, den dreifachen Taxbetrag als Strafe zu erleben. Eben so wird

6^{tens} Jeder Theilnehmer an einer, ohne Bewilligung Unserer Landesstelle errichteten Miniam zu einer Geldstrafe mit der Hälfte des Taxbetrages pr. 12 fl. rh. 30 kr. gezogen, und diese sowohl, als die im vorhergehenden § ausgemessene Strafe soll bei jedesmaliger wiederholter Uibertretung verdoppelt werden.

7^{tens} Wird dem Anzeiger eines verheimlichten Miniams das Brittheil des eingehenden Strafbetrages, mit Verschweigung seines Namens, verabfolget werden. Endlich

8^{tens} Wollen Wir, daß die eingehenden Tax- und Strafbeträge zur Gründung eines Fonds für die bei den Judengemeinden zu errichtenden deutschen Schulen gewidmet werden.

niam to jest: wspólne nabożeństwo z 10 męskich osób przeszło 13 lat mających w swym własnym domu w dniu powszedne lub szabasowe bez lub z *Thorą* utrzymywać chce; tedy przez cyrkularny urząd sobie przełożony o pozwolenie rządów naszych krajowych prosić i za osiągnięte zezwolenie 25 zł[otych] ryń[skich] taksy rocznie zapłacić ma.

Po 5^{te} Żyd, który by się odważył prywatną bóżnicę, czyli *miniam*, bez osiągniętego wprzód na to pozwolenia utrzymywać, zapłaci prócz tego, że mu takowe prywatne nabożeństwo zabronione i *thora* odebrana zostanie, potrójną ilość taksy za karę; również

Po 6^{te} Każdy uczestnik takowej bez pozwolenia rządów naszych krajowych założonej *minii* do grzywien połowę taksy, mianowicie 12 zł[otych] ryń[skich] 30 krajc[arów] wynoszących pociągnięty będzie, a te i w poprzednim paragrafie nałożone grzywny powinny za każdym powtórzonym przestąpieniem podwojone być.

Po 7^{me} Donosicielowi o utajonej *Minii* trzecia część grzywien przypadających dana i nazwisko jego zamilczane będzie. Na koniec

Po 8^{me} Chcemy, ażeby wpływające taksy i grzywny na ufundowanie funduszu dla szkół niemieckich po synagogach założyć się mających poświęcane były.

Gegeben in Unserer Haupt- und Residenzstadt Wien den 16ten November im siebenzehnhundertachtundneunzigsten, Unserer Reiche des römischen und der erbländischen im siebenten Jahren.

Franz

Josephus Comes a Mailath,
Regnorum Gal. & Lod. Cancellarius.

Dan w naszym głównym i rezydencyjnym mieście Wiedniu dnia 16go miesiąca listopada siedmset dziewięćdziesiąt ósmego, panowania naszego rzymskiego i dziedzicznego krajowego siódmego roku.

Franciszek

Ad Mandatum Sacrae Caesareo
Regiae Majestatis proprium
Franz Anton von Baldacci



2. PIERWSZE W KRÓLESTWIE POLSKIM DOCHODZENIE W SPRAWIE LEGALNOŚCI CHASYDZKICH SZTYBLI, 1817

Omawiana tu sprawa jest najwcześniejszym z dochodzeń w sprawie chasydyzmu toczonych przez władze Królestwa Kongresowego. W wyniku niezachowanej skargi nieznanego nam kahału Komisja Województwa Sandomierskiego wystosowała do KRWRiOP pismo z pytaniem, czy prywatne izby modlitewne mogą być tolerowane, a jeśli tak, to czy należy utrzymać wprowadzoną przez władze austriackie w 1798 roku roczną opłatę konsensową w wysokości 25 zł reńskich (zob. 1.01). W Komisji Rządowej zajął się tym Stanisław Staszic¹⁰, który w tym czasie niemal zmonopolizował sprawy dotyczące ludności żydowskiej wpływające do dwóch najważniejszych zajmujących się tymi kwestiami ministerstw, tj. KRWRiOP (której był członkiem) oraz KRWSWiP (w której kierował Dyрекcją Przemysłu i Kunsztu). Staszic poprosił o opinię Komisję Rządową Przychodów i Skarbu, a ta odparła, że skoro konstytucja zapewnia wolność obrządku wszystkim wyznaniom,

¹⁰ Stanisław Staszic (1755–1826), uczony, pisarz i działacz polityczny, wybitny ideolog polskiego oświecenia; z pochodzenia mieszczanin, ksiądz katolicki. W okresie Sejmu Czteroletniego zwolennik obozu reform i autor *Przestróg dla Polski* (1790), w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim piastował wysokie stanowiska rządowe w Radzie Stanu, Radzie Administracyjnej, Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji oraz Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, gdzie m.in. współkształtował politykę wobec ludności żydowskiej. Od 1815 jego poglądy na tzw. kwestię żydowską ewoluowały w stronę obsejsynego antysemityzmu, co wywarło istotny wpływ na politykę Królestwa Polskiego wobec Żydów w latach 1815–1830.

konsensy powinny być wydawane bezpłatnie. Taką też decyzję władze rządowe przekazały wszystkim komisjom wojewódzkim. Choć rozporządzenie nie wymieniało wprost chasydyzmu, a urzędnicy ministerstwa najpewniej nie mieli pojęcia, że sprawa dotyczy tej właśnie grupy, było to w istocie pierwsze postanowienie rządowe w sprawie chasydów. Nie tylko zezwalało na tworzenie prywatnych izb modlitwy, lecz także znosiło obowiązek od 1798 roku opłatę konsensową, a więc dawało wyznawcom chasydyzmu pełną swobodę w sprawie tworzenia niezależnych od kahału izb modlitewnych.

Zgodnie z praktyką administracyjną Królestwa Kongresowego rozporządzenia – jako aktu prawnego dotyczącego sprawy mniejszej wagi – nie opublikowano i wkrótce zostało zapomniane zarówno przez wydające je ministerstwo, jak i poinformowane o nim komisje wojewódzkie, a nawet przez samego Staszica. Nie miało więc ono praktycznie żadnego znaczenia dla późniejszej polityki władz Królestwa wobec chasydzkich sztybli i pozycji chasydyzmu w sporze z niechętnymi mu władzami gminnymi.

2.01 | KW Sandomierskiego do KRWRiOP pyta o zgodność z konstytucją przepisów odziedziczonych po rządzie austriackim w sprawie opłat pobieranych od żydowskich izb modlitwy

AGAD, CWW 1430, s. 1–2

28.05.1817

Numer 5766

Radom, 28 maja 1817

Wydział Religijny

Komisja Województwa Sandomierskiego do Wysokiej Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
z Urzędu

Czyli i jak dalece mieszkańcom wyznania mojżeszowego domowe nabożeństwo dozwolone być winno zapytanie.

Patentem rządu austriackiego z d[nia] 16 listopada 1798 dozwolone zostało mieszkańcom wyznania starozakonnego utrzymywanie pod pewnymi warunkami domowych bóżnic czyli nabożeństwa, inaczej minian zwanych, a to za szczególnymi rządów krajowych pozwoleniami i opłatą taksy 25 zł[tych] reń[skich] rocznie¹¹. Następne krajowe rządy postanowienia tego nie zniosły ani odmieniły, lecz także w podobnym wypadku żadnych nowych nie wydały rozporządzeń. W dzisiejszym czasie, gdzie tolerancja wszelkich wyznań jest zaręczona, ścieśnić dozwolenie takowe zdaje się, iż byłoby rzeczą przeciwną zasadom konstytucji¹². Jednakże Komisja Wojewódzka w takim wypadku samowolnie decydować nie sądząc się być mocną, znajduje stosownym przedstawić te okoliczności Wysokiej Komisji Rządowej z powodu

¹¹ Zob. rozdz. 1.

¹² Zob. *Ustawa Konstytucyjna Królestwa Polskiego*, DzPKP (1816), t. 1, s. 7–8 (art. 11).

odbieranych w tej mierze próśb, zapytać się, czyli i jak dalece pozwolenia podobne udzielonemi być mogą.

W zastępstwie prezesa I[gnacy] Badeni¹³

zastępujący sekret[arza] g[enera]lnego Podymowicz

2.02 | KRWRiOP do KRPiS przesyła pytanie KW Sandomierskiego w sprawie opłaty od sztybli

AGAD, CWW 1430, s. 3

10.06.1817

No 1849

Czerwca 10 dnia 1817

KRWRiOP do Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu

Uczynione sobie przez Komisją Województwa Sandomierskiego przełożenie względem konsensów, które wydawać się zwykły mieszkańcom wyznania mojżeszowego na wolne utrzymywanie nabożeństwa w domach prywatnych, w kopii zaświadczonej komunikując, uprasza Komisję Rządową Przychodów i Skarbu o udzielenie światłej w tej mierze opinii: czyli opłata takowa uważana być musi jako podatek zmiennie nie podpadający, czyli też że ze względu na zapewnioną tolerancją wszystkim wyznaniom mogłaby być nadal usuniętą.

W zast[ępstwie] Mini[stra] Prezyd[ującego] St[aszic]

2.03 | KRPiS do KRWRiOP uznaje prawo tworzenia sztybli bez opłaty konsensowej i niezgodność owych opłat z obowiązującym prawem podatkowym

AGAD, CWW 1430, s. 4–5

2.07.1817

Nro 1142 z Czerwca

Działo się w Warszawie
dnia 2 m[iesią]ca lipca 1817 roku

Dyrekcja Dochodów Stałych

Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu do Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Odpowiadając na komunikowane sobie przy odezwie Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 10 czerwca r.b. zapytanie Komisji Województwa Sandomierskiego względem opłaty konsensów, które wydawać się zwykły mieszkańcom wyznania mojżeszowego na wolne utrzymywanie nabożeństwa w do-

¹³ Ignacy Badeni (1786–1859), urzędnik, poeta i publicysta; początkowo referent Kancelarii Nadwornej w Wiedniu, od 1810 w administracji Księstwa Warszawskiego, p.o. prefekt departamentu krakowskiego, a od 1817 prezes Komisji Województwa Sandomierskiego; zwolniony na własną prośbę w 1821; od 1826 radca stanu i generalny dyrektor funduszków w KRWRiOP, od 1833 dyrektor Wydziału Wyznań KRSWDiOP, od 1835 dyrektor Wydziału Administracji Ogólnej tejże Komisji.



1. Stanisław Staszic (1755–1826)

mach prywatnych, a zwłaszcza czyli opłata takowa uważana być może jako podatek zmianie nie podlegający, czyli też z względu na zapewnioną tolerancją wszelkiem wyznaniom mogłaby być nadal usuniętą? ma honor oświadczyć, iż gdy opłata, o której mowa, żadnym prawem skarbowym ustanowiona nie jest, Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu sądzi, iż mogłaby być zniesioną, a szczególnie z względów policyjnych utrzymywanie domowych bóżnic może być dozwolone.

w Zastępstwie Ministra Prezydującego Senator Kasztelan Badeni¹⁴

Naczelnik Wydziału [Antoni] Powalski

Sekretarz Jeneralny [Jan Pomian] Kruszyński

2.04 | KRWRiOP do KW Sandomierskiego podtrzymuje opinię KRPiS o prawie tworzenia sztybli bez opłaty konsensowej

AGAD, CWW 1430, s. 6.

19.07.1817

Także APK, RGR 4405, s. 1 (Do KW Krakowskiego)

No 2528

Lipca 19 dnia 1817

KRWRiOP do Komisji Województwa Sandomierskiego

Rozwiązując przedstawioną sobie od Komisji Województwa Sandomierskiego wątpliwość, czyli mieszkańcy wyznania mojżeszowego są obowiązani opłacać podług urządzeń byłego rządu takse za konsensa do odprawiania nabożeństwa w domach prywatnych, po zasięgnięciu zdania Komisji Rządowej [Przychodów i] Skarbu oświadcza, iż gdy konstytucja zapewnia wszystkim wyznaniom wolność obrządków religijnych¹⁵ i żadne prawo skarbowe nie ustanowiło tego rodzaju opłaty, zatem takowe konsensa bezpłatnie wydawane być powinny.

W zastę[pstwie] Mini[stra] Prezyd[ującego] St[aszcic]

Toż samo do komisjów krakowskiej, lubelskiej, podlaskiej z dodaniem od znaku / także Komisji Wojewódzkiej

26 / VII Czapliński



¹⁴ Marcin Badeni (1751–1824), polityk i urzędnik rządowy; poseł na Sejm Czteroletni, współpracownik króla Stanisława Augusta Poniatowskiego; w 1809 członek Rządu Wojskowego Tymczasowego we Lwowie, w latach 1812–1813 zaangażowany w obronę terenów wschodnich d. Rzeczypospolitej zajętych przez Napoleona; od 1815 senator Królestwa Polskiego, w latach 1816–1817 prezes Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, od 1820 prezes Komisji Rządowej Sprawiedliwości.

¹⁵ Zob. *Ustawa Konstytucyjna Królestwa Polskiego*, DzPKP (1816), t. 1, s. 7–8 (art. 11).

No. 854.

Stara Częstochowa 12 paździer[nika] 1820.

Burmistrz miasta Starej Częstochowy

Na podanie starozakonnych Józefa Gayfler i innych z daty 10 bm. i r. w dniu dzisiejszym odebrane, w przedmiocie wzbraniania im obrządków nabożeństwa przez kahał tutejszy uczynione, w odpowiedzi oświadczam, iż rzeczzone podanie do rozwiązania władzy wyższej przesłać nie omieszkam, a tymczasem jakie polecenie do starszych kahału wydałem, takie im w kopii wierzytelnej drugostronnie komunikuję.

/podpis/ Soliński

Do Star[ozakonnych] Józefa Gayfler i Joachyma Lerner w miejscu

7.02 | Burmistrz Częstochowy do kahału nakazuje pogrzebanie chasydzkiego dziecka oraz udostępnienie chasydom mykwy do czasu decyzji władz zwierzchnich
AGAD, KWK 702, s. 34–35 (kopia). Także Wodziński, 12.10.1820
Chasydzi w Częstochowie, s. 284–285

No 854.

Stara Częstochowa d. 12 października 1820.

Burmistrz miasta Starej Częstochowy.

Huzyci, czyli kitajowcy w mieście tutejszym zamieszkali, podali w dniu dzisiejszym do mnie prośbę, ważne okoliczności obejmującą, których ja sam rozwiązać nie jestem w stanie i z tego powodu w oryginale ich prośbę prześlę władzom wyższym, temczasem zaś polecam kahałowi miasta tutejszego, ażeby wszystkie bez wiedzy mojej, szczególnie wydane przez niego rozporządzenia dotyczące się wspomnianych huzytów, czyli kitajowców, pod surową egzekucją natychmiast cofnęli oraz dziecko zmarłe za opłatą pokładnego według terażniejszych przepisów natychmiast pochować dozwolili; słowem, wszystko, czego używali w mieście tutejszym podający, oddane im natychmiast być ma, a jaką wyższa władza wyda w tym przedmiocie decyzją, o tej niebawnie kahał zawiadomionym będzie i podług takowej od daty odebrania pod protekcją władzy mojąszejowej niezawodnie stosować się będzie.

/podpisano/ Soliński burmistrz

Zgodna kopia /podpisano/ Rayski

Do starszych kahału w Starej Częstochowie

7.03 | Chasydzi z Częstochowy do KW Kaliskiego opisują zajścia antychasydzkie wywołane przez tłum żydowski w Częstochowie oraz proszą o pomoc w uzyskaniu dostępu do mykwy, powołując się na nieskuteczność interwencji burmistrza
AGAD, KWK 702, s. 31–32. Także AGAD, CWW 1542, s. 6–8; 13.10.1820
Wodziński, *Chasydzi w Częstochowie*, s. 285–286

Do Jaśnie Wielmożnego Prezesa Komisji Województwa Kaliskiego

My, niżej na podpisach wymienieni husyci, czyli kitajowcy, w mieście powiatowym Starej Częstochowie zamieszkali, przez W. Rząd, a mianowicie i reskrypt Komisji Rządowej Wyznań Religii [właśc. Religijnych] i Oświecenia Publicznego z dnia 28 listopada r.z. 1819 wydany co do odbywania tak ceremonii wszelkich, jako i nabożeństwa upoważnieni oraz nadaną wolność swych obrządków bez doznawania najmniejszej przeszkody dokonywania mający, doznając nieograniczonych od starozakonnych kahału tutejszego starszych pokrzywdzeń, wzgardy tudzież obelg, udaliśmy się przez pisowne pod dniem 10 b.m. podanie do JW. burmistrza tutejszego miasta jako pierwszej instancji, prosząc o danie pomocy właściwej jego urzędowaniu, ażeby pomimo innych w konkluzji położonych przedstawień, raczył nakazać tymże starszym kahału tutejszego, aby koszernią, która nam nader jest potrzebna (a tę samowładnie i nieprawnie ciż starsi zamknąć kazali i do niej nam uczęszczać nie dozwalać), odemknąć nakazał i uczęszczania do niej aby nam nie broniono. W skutek takowej naszej prośby, odebraliśmy w dniu wczorajszym od tegoż WP. burmistrza do Nu 854 odpowiedź „iż rzeczzone nasze podanie do rozwiązania władzy wyższej przesłać nie omieszką, a temczasem jakie polecenie do starszych kahałnych wydał, takie w kopii komunikował[?]”, które my JWu Prezesowi mamy honor w kopii prywatnej złożyć. Na mocy więc wspomnianej JW. burmistrza odpowiedzi i wydanego do starszych kahału Starej Częstochowy polecenia udaliśmy się dziś rano podług naszych obrządków (które nam nawet ustawa konstytucyjna i reskrypta W. Komisji Rządowej Wyznań Religii i Oświecenia Publicznego zapewniły)⁴⁵ do koszerni, toż tam doznawszy od zburzonego przez wspomnianych starszych wyznania mojżeszowego pospółstwa wiele przeszkód i obelg, zwróciliśmy się do JW. burmistrza, dopraszając się pomocy do otwarcia nam koszerni, któren widząc nasze domagania się być mocnoprawne i jak najsprawiedliwsze, posłał sługę policji, aby tenże powtórnie oświadczył gwałcicielom publicznej spokojności i nieposłusznym jego nakazom, ażeby koszernią odemknęli i wchodzenia do niej podpisanym nie bronili. Lecz ciż, nie zważający na takowe JW. burmistrza zalecenie, odemknąć koszerni nie chcieli, krzywdząc posłanego sługę policji, o którym to jak tak gwałtownym i samowładnym postępowaniem, gdy powtórnie donieśliśmy JW. burmistrzowi, tenże sam wraz z nami udał się do ... koszerni, zalecając swą mocą urzędową po trzeci raz, żeby koszernia odemkniętą została i nam dozwolono było do niej uczęszczać, wszelako te JW. burmistrza zalecenia żadnego nie sprawiły skutku, chociaż im nawet opłatę od osoby po złotych dwa zapewniał, bowiem przez zbuntowanie od starszych kahałnych przeszło pięćdziesiąt osób pospółstwa wyznania mojżeszowego w kije, lago uzbrojonego za odemknięciem przez JW. burmistrza koszerni do tej wchodzenia nam zabronione gwałtownie zostało, a owa koszernia końcem zachowania obrządków religijnych nader nam jest potrzebna.

⁴⁵ Zob. *Ustawa Konstytucyjna Królestwa Polskiego*, DzPKP (1816), t. 1, s. 7–8 (art. 11).

Nim tedy na prośbę naszą w dniu 10 m.b. do JW. burmistrza podaną, a przez tegoż do wyższej władzy przesłaną finalną odbierzemy rezolucję, ośmielamy się przy łaskawym tu JW. Prezesa Komisji Wojewódzkiej przybyciu niniejsze podać przedstawienie, skarżąc wspomnianych starszych kahału częstochowskiego jako buntowników i publicznej spokojności gwałcicieli, suplikując jak najpokorniej, ażeby nim udamy się do dalszej drogi prawa, raczył JW. Prezes odemknąć natychmiast koszerni nakazać i wolne do niej uczęszczanie aby nam nie było bronione przez nikogo, jak przed laty czynione dotąd bez przeszkody bywało.

Dan w Starej Częstochowie, d. 13 paździer[nika] 1820

Berrek Kohin

zn[aczy] Hendel Openhejm האנדיל אפינהיים

Dawid Wolff

znaczy Józef Geyfler יוסף גייפּלר

znaczy Berek Gothilf הן ישׁר במההי

Joachym Lerner

Ruben Emeth

Natan Gotlib נתן גאטליב

Jakub Fridman

znaczy Juzef Rubin ראובן ברי

znaczy Myeł Abramowicz יחיאל בשהל אברהם

Salomon Gold

Zelig Markowicz זעליג מארקװש

Szmuel Markowicz שמואל מארקװש

7.04 | KW Kaliskiego do burmistrza Częstochowy nakazuje wszcząć dochodzenie w sprawie natury chasydyzmu i przyczyn konfliktu wokół mykwy

AGAD, KWK 702, s. 22. Także Wodziński,

14.10.1820

Chasydzi w Częstochowie, s. 287

Działo się w Częstochowie dnia 14 m[iesią]ca października 1820 r.

Prezes Komisji Województwa Kaliskiego

Burmistrz miasta Starej Częstochowy raportem swym z daty 14 b.m. doniósł mi, iż w mieście tymże egzystują dwie partie starozakonnych, to jest wyznania mojżeszowego i tak nazwani kitajowcy. Partie te wiodą kłótnie między sobą o niektóre obrządki religijne, a szczególnie o koszernią zwaną mikwe i z tego powodu polecam P[an]u Podczaskiemu, sekretarzowi prezydialnemu, ażeby kazał przywołać przed siebie po jednym pełnomocniku z tych dwóch partiów i wyprowadził z nich indagację na następujące punkta:

1o. Od jak dawnego czasu egzystuje sekta tak zwana kitajowcy.

2o. Czyli podatki wspólnie opłaca i jakie z starozakonnymi wyznania mojżeszowego.

- 3o. Przez kogo jest wystawioną koszernia zwana mikwe.
4o. Jaka zachodzi różnica w religii pomiędzy powyższemi partiami, a jak się kaitaiści różnią od reszty starozakonnych w względzie wypełniania obrządków religijnych.
Poczem wywód słowny przy dołącznym raporcie mam honor KR przesłać.
Brennicki

7.05 | Kahał Częstochowy do KW Kaliskiego sprzeciwia się udostępnianiu mykwy chasydom, twierdząc, że odbyłoby się to z krzywdą dla wszystkich żydowskich kobiet AGAD, KWK 702, s. 23–25. Także Wodziński, 14.10.1820
Chasydzy w Częstochowie, s. 288–289

Stara Częstochowa dnia 14o października 1820

Jaśnie Wielmożny Prezesie Komisji Województwa Kaliskiego

Synagoga miasta Starej Częstochowej względem sporów zachodzących pomiędzy hussytami a synagogą czyni swe pokorne przedstawienie

W dniu wczorajszym dla egzystującego dnia szabasowego nie byliśmy w stanie przedstawić piśmiennie Jaśnie Wielmożnemu Prezesowi okoliczności zachodzących pomiędzy nami a hussytami tu zamieszkałych, gdy więc z tego powodu przez uzyskaną naszą decyzją Jaśnie Wielmożnego Prezesa kilkunastu hussytów tryumf nad nami odebraliby, czego już dają dowody, szydząc sobie z całej synagogi, przeto nim Wielm[ozna] decyzja W. Komisji Rządowej [Wyznań] Religijn[y]ch i Oświe[cenia] Publicznego nastąpi, pokornie łaski Jaśnie Wielmożnego Prezesa proszemy, ażeby: „kąpiel zwaną mikwe na tak długi czas pieczęcią urzędową zapieczętować rozkazał”, gdyż w przeciwnym razie dla kilku hussytów wszystkie nasze żony pozbawione zostaną tego religijnego obrządku, który jedynie dla nich jest przeznaczony, albowiem żadna więcej do tejże kąpieli wstąpić nie odważyłaby się.

Jeżeli by już decyzja W. Komisji Rządowej [Wyznań] Religijn[y]ch i Oświe[cenia] Publicznego nastąpiła, że husyci mogliby się w tej samej kąpieli kompać, na ten czas przymuszeni byłibyśmy nową dla siebie kąpiel wystawić. Zdaje się atoli, że Jaśnie Wielmożny Prezes raczy mieć wzgląd na sto kilkadziesiąt osób i nie dozwoli, ażeby kilku zabobonników nad nami górę odebrać mogli.

Oczekując sprawiedliwie i spiesznią decyzją, zostajemy z najgłębszym respektem Jaśnie Wielmożnego Prezesa

Zawsze najpokorniejszy kahał częstochowski w imieniu wszystkich starozakonnych w mieście tutejszym

Lewek Kohn

Judka Reicher

Saul Landau w zastępstwie Jakuba Landau

7.06 | Burmistrz Częstochowy do KW Kaliskiego wyjaśnia cofnięcie decyzji o udostępnieniu mykwy chasydom i informuje o całkowitym zamknięciu mykwy do czasu rozstrzygnięcia sporu

AGAD, KWK 702, s. 27–28. Także Wodziński,
Chasydzi w Częstochowie, s. 288

14.10.1820

Stara Częstochowa d. 14 października 1820 r.

Burmistrz miasta Starej Częstochowy do Jaśnie Wielmożnego Prezesa Komisji Województwa Kaliskiego

Okoliczności zachodzące pomiędzy synagogą tutejszą i kitajowcami dostatecznie raportem mym za powrotem JW. Prezes z Piotrkowa wyjaśnia, tymczasem zaś słysząc stokilkadziesiąt famalii synagogi tutejszej narzekających, iż kilkunastu zabobonników górę nad nimi odebrali (z którego powodu nawet niektórzy znaczniejsi chcą się wyprowadzić za granicę), wnioskiem moim jest, ażeby JW. Prezes koszernią w mieście tutejszym egzystującą na tak długi czas zapieczętować rozkazał, dopokąd Komisja Rządowa Oświecenia finalnej w tej mierze nie wyda decyzji, a tym sposobem spokojność w mieście z obydwóch stron zabezpieczy się; prosząc o spieszłą rezolucję, łączę najniższe uszanowania

Soliński

7.07 | Chasydzi Gayfler i Lerner do KW Kaliskiego wnoszą skargę na kahał i popółstwo, którzy zablokowali wykonanie ustnej decyzji prezesa KW o odpieczętowaniu mykwy i udostępnieniu jej chasydom

AGAD, KWK 702, s. 26. Także Wodziński,
Chasydzi w Częstochowie, s. 289

15.10.1820

Częstochowa d. 15 paździer[nika] 1820

Do Jaśnie Wielmożnego Prezesa Województwa Kaliskiego

Niżej podpisani odebrawszy w dniu 14 bm. ustną rezolucję od J.Wo Prezesa w przytomności Pana Burmistrza względem odpieczętowania koszerni, gdzie zadość uczynił zaleceniu wydanemu, lecz kahał nie zważając na to, zamknął i nie dopuszczając nas do niej, udaliśmy się w dniu dzisiejszym do J. Pana Burmistrza, lecz odebraliśmy rezolucję, abyśmy się udali do JWgo Prezesa. Przeto podajemy prozbę, by JW Prezes powtórne raczył zalecenie wydać, aby kahał otworzyć nam kazał, co mamy ufność, iż JW Prezes za dość proźbie naszej uczyni i nie odmówi łaski swojej. Przy tym zostajemy najniższemi sługami

znaczy Josef Gayfler יוסף גייפֿלר

znaczy Joachim Lerner

7.08 | Chasydzi Gayfler, Lerner i Gold do KW Kaliskiego proszą o pisemne potwierdzenie decyzji o odpiecztowaniu mykwy i udostępnieniu jej chasydom

AGAD, KWK 702, s. 29–30. Także Wodziński,

20.10.1820

Chasydzi w Częstochowie, s. 289

w Częstochowie dnia 20 paździer[nika] 1820.

Jaśnie Wielmożny Prezesie Komisji Województwa Kaliskiego

Lubo znamy to aż nadto, iż przez tak częste naprzykrzanie się prośbami naszymi za niespokojnych może uważani będziemy, gdy jednakże pierwiastkowa prośba nasza i w dniu 13 b.m i r. powtórzona zasadza się na wybawieniu nas od cierpień, które dotąd na zamknięciu koszerni cierpiemy, poważamy się po raz trzeci z prośbą naszą do JW Prezesa udać i upraszać, aby JW. Pan w skutku ustnej w dniu 13 bm. i r. udzielonej pomyślnej rezolucji piśmienną udzielić nam zechciał, to jest aby JW. Pan raczył powagą swą zalecić starszem kachału tutejszego, by też samowolnie zamkniętą koszernię natychmiast do użytku nam podpisanem oddali.

Pewni będąc, że JW. Pan, idąc za ustną rezolucją wyżej nadmienioną, także piśmiennie udzielić nam raczy, której z niecierpliwością oczekując, jesteśmy Jaśnie Wielmożnego Prezesa Komisji najniższymi sługami

znaczy Juzef Geyfler יוסף גייפֿלר

Joachim Lerner

Salomon Gold

7.09 | Protokół przesłuchania chasydów i starszych kachału w sprawie istnienia chasydyzmu w Częstochowie i ich prawa do mykwy

AGAD, KWK 702, s. 38–42, 67–72. Także Wodziński,

22.10.1820

Chasydzi w Częstochowie, s. 290–291

Kopia do Akt.

Działo się w Starej Częstochowie d. 22 paźd[ziernika] 1820.

Z mocy reskryptu JW. Prezesa Kom[isji] Wojewódzkiej Kaliskiej z d. 14 b.m. przywołałem dwóch starszych sekty tak nazwaną kitajowcy nazwiskiem Berek Kohn i Józefa Gayfler, których stosownie do powyższego reskryptu zapytałem się, jak następuje.

1o. Od jak dawnego czasu egzystuje sekta kitajowcy w Starej Częstochowie.

Odpowiedzieli, iż jak osobno obrządki religijne odprowadzają, jest już lat 16.

2o. Czyli podatki wspólnie z staro[zakonnymi] wyznania mojeszowego opłacają i jakie?

Oświadczyli, iż podatki wszelkie wspólnie opłacają do kasy synagogałnej na ręce Lewka Herman, kasjera tejże synagogi, jako to rekrutowe, kanon z bużnicy, z kierchowa i z koszerni tak nazwanej mikwe i inne ekstraordynaryjne podatki.

30. Przez kogo jest wystawiona koszernia mikwe nazwana?

Odpowiedzieli, iż koszernia wystawiona została z funduszków, jakie się pozostały po wypłaceniu takowych wydatków w kasie synagogałnej, niemniej dla zrobienia w niej kotła miedzianego zbierana była dobrowolna składka od starozakonnnych w Starej Częstochowie zamieszkających.

40. Zapytane, czym się różni od starozakonnnych wyznania mojżeszowego względem wypłacenia obrządków religijnych?

Oświadczyli, iż żadna różnica nie zachodzi względnie wypłacenia obrządków religijnych między nami a starozakonnymi wyznania mojżeszowego i jedynie tylko dla modlenia się dłużej odprawiamy nabożeństwa w innym domu, co do zarzutu nam czynionego, jakobyśmy mieli w tem czynić różnice, że się nasi mężczyźni wyznania mojżeszowego kąpią się także, których gdyby tego była potrzeba, z nazwiska wymienić gotowi jesteśmy. Na koniec odwołujemy się do innych miast, gdzie się znajdują kitajowcy, iż zeznać mogą, wspólnie z starozakonnymi wyznania mojżeszowego, iż żadna różnica z religii pomiędzy nimi a nami nie zachodzi i że koszernią bez żadnej opłaty co do mężczyzn; na tem protokół ukończony i przepisany został.

Berek Kochin

znaczy Józef Gaither יוסף גייפליר

Przywołałem potem dwóch starszych wyznania mojżeszowego, jako to Lewka Kohen i Saula Landau, których zapytałem się jak powyżej.

Co do pierwszego oświadczyli, iż jak egzystuje sekta tak nazwana kitajowcy tu w Częstochowie zdaje się, iż już jest lat 10, lecz jak osobno zaczęli odprawiać nabożeństwo w domu prywatnym, będzie blisko 5 lat. Co do drugiego oświadczyli, iż podatki, to jest rekrutowe, kanon z bużnicy i z kirchowa, opłacają wspólnie z nami, co do koszerni, nie opłacają żadnego kanonu, gdyż ta jest utrzymywaną przez bractwo dobroczynności, do którego ciż kitajowcy wcale nie należą.

Co do trzeciego oświadczyli, iż koszernia zwana mikwe wystawioną jest przez pięciu starozakonnnych, jako to Wolfa Landau, Markusa Kohin, Lewka Kohn, Lipmana Sztoyman i Józefa Landau, własnem ich kosztem, którą ofiarowali jedynie tylko dla kobiet i z tej przyczyny broniemy mężczyznom wyznania mojżeszowego.

Co do czwartego oświadczyli, iż do różnicy, jaka zachodzi z wypełniania obrządków religijnych, ponieważ to jest kategoria dość obszerna, którą trudno jest opowiedzieć, deklarują się więc to wszystko przedstawić W Komisji Wojewódzkiej w jak najkrótszym czasie.

Na tem protokół ukończony i podpisany został.

Lewek Kohn

Saul Landau zastępuje Jakuba Landau

Podczaski

7.10 | Chasydzi Częstochowy do burmistrza informują o konieczności używania mykwy i chorobach wynikłych z jej zamknięcia

AGAD, KWK 702, s. 17–18. Także Wodziński,

26.10.1820

Chasydzi w Częstochowie, s. 291

Wielmożny Prezesie Miasta Starej Częstochowy!

Składamy tu atesta niżej podpisani od miejscowego chirurga dla niektórych z gminy naszej udzielone, że z powodu opieczętowania koszeru, a właściwiej znanej mikwy, wiele z obojej płci kataru, udając się w jesiennej porze jak teraz do rzeki Warty zwyczajem koszeru, dostało, że takowy przypadek choroby zagraża niebezpieczeństwem zdrowia, niektórym starszym życia, przeto powodowani jesteśmy podpisani w imieniu wszystkich interesowanych dopraszać się Wielmożnego Prezydenta, aby w tym względzie z dołączenia naszego już przedstawienia w tej mierze do prześwietnej Komisji uczynić raczył interesowanie i swoją opinią łaskawą w tym spodziewanego skutku względnie koszeru one zaopatrzył, Komisji jakie tylko przedstawienia nasze i w jakimkolwiek bądź interesie do wielmożnego Prezydenta podaliśmy, takowe Jaśnie Wielmożnemu Prezesowi przedstawił i o rozwiązanie żądanego z okoliczności skutku starał się, czego najpokorniej dopraszają się.

Jesteśmy dla Wielmożnego Prezydenta z powinnym uszanowaniem najniżsi słudzy

Berek Kohin

Joachim Lerner

Józef Gayfler יוסף גייפליר

znaczy Zelig Markowicz זעליג מארקוויץ

w Starej Częstochowie dnia 26 października 1820.

7.11 | Świadcstwo lekarza miejskiego Częstochowy o katarze Józefa Gaiflera i szkodliwości zaziębienia

AGAD, KWK 702, s. 19. Także Wodziński,

26.10.1820

Chasydzi w Częstochowie, s. 292

Niżej podpisany zeznaje jako starozakonny Józef Gaifler chory na febrę katarowo, która pochodzi z naziębienia, w której słabości potrzebuje ciepła, a w terażniejszej porze roku wszelkie naziębienia i zamoczenia są szkodliwe.

Co ... stwierdzam Stasiakowski lekarz miejscowy

Stara Częstochowa, d. 26. 8 br. 1820

7.12 | Burmistrz Częstochowy do KW Kaliskiego prosi o przyspieszenie decyzji w sprawie udostępnienia chasydom mykwy

AGAD, KWK 702, s. 15–16. Także Wodziński,

26.10.1820

Chasydzi w Częstochowie, s. 292

Stara Częstochowa 26 października 1820 r.

Burmistrz Miasta Starej Częstochowy do Jaśnie Wielmożnego Prezesa Komisji Województwa Kaliskiego

Kitajowcy, czyli luzyci, nieustannie mnie napastują, znów w dniu dzisiejszym podali do mnie prośbę, iż z powodu niedostatku koszerni w rzece Warcie, zwłaszcza w teraźniejszej porze zimnej, kompać się muszą i z tego powodu wielu z nich uszczerbek na zdrowiu poniosło, jak dołączony tu atest przez doktora udzielony dowodzi. W oryginale więc prośbę ich załączam i ostatecznej decyzji, czyli koszernią, która dotąd jest opieczętowana, odpieczętować można, od JWgo Prezesa jak najspieszniej oczekiwać będę i łączę najwyższe uszanowanie

Soliński

przedłożyć Wydziałowi Policji Brenniczki 30/10.[18]20

Z powodu zapadłej w dniu wczorajszym decyzji w tej samej okoliczności, na inny ... zwraca ten Kom[isji] Wyzn[an] i] Oświe[cenia,] z którego ta okoliczność po opinii danej przez P. Schönfelda na ogólnym posiedzeniu KW zapewne na przyszłej sesji wniesiona będzie.

7.13 | KW Kaliskiego do dra Schönfelda prosi o opinię w sprawie chasydyzmu i prawa chasydów do korzystania z mykwy

AGAD, KWK 702, s. 19–20. Także Wodziński,

29.10.1820

Chasydzi w Częstochowie, s. 293

Do Pana Schönfeld, z wezwaniem, aby zechciał, ile to być może, wyjaśnić Komisji W[o]jewódzkiej 1. różnicę tak co do ducha, jako i rytusu wiary między wyznawcami mozaizmu a hassidów, czyli kitajowców, 2. powstanie tej sekty źródło i skąd się przenieśli, 3. czyli kąpanie się Hassitów jest w duchu wiary, czyli też tylko źle zrozumianego artykułu wiary, czyli obrzędu nadużycie i 5. czyli to nie może być pogodzonem, aby się o pewnych godzinach też hassici kąpać mogli bez przeszkody kobiet mojżeszowego wyznania, jeżeli to koniecznie należy do obrzędów religijnych. Stosownego doniesienia jak najrychlej być móc Komisja W[o]jewódzka oczekiwać będzie, ile że między stronami dzieją się ciągle kłótnie o kąpiel.

Kalisz d. 29 paźdz[iernika] 1820

Komisja W[o]jewództwa Kaliskiego

Brenniczki

7.14 | Sekretarz KW Kaliskiego do prezesa tejże komisji składa raport w sprawie chasydów w Częstochowie

AGAD, KWK 702, s. 20–21. Także Wodziński,

30.10.1820

Chasydzi w Częstochowie, s. 293

W Kaliszu dnia 30 Października 1820.

Do Jaśnie Wielmożnego Prezesa Komisji Województwa Kaliskiego od Sekretarza Prezydialnego tejże Komisji

Raport

Czyniąc zadość zleceniu Jaśnie Wielmożnego Prezesa z daty 14 b.m., mam honor złożyć mu spisany przeze mnie wywiad słowny w przedmiocie zachodzących sprzeczek pomiędzy starozakonnymi wyznania mojżeszowego a starozakonnymi tak nazwanymi kitaiści w mieście Starej Częstochowie z nadmienieniem, iż starozakonni wyznania mojżeszowego deklarowali się przy osobnym przedstawieniu złożyć opisanie różnicy, jaka zachodzi względnie wypełnianiem obrządków religijnych pomiędzy nimi a kitajowcami, co także w wywodzie słownym nadmienilem. Przedstawienia zaniesione do Jaśnie Wielmożnego Prezesa w tym przedmiocie załączam.

Pelen uszanowania

Podczaski

7.15 | Protokół polubownego porozumienia między starszymi kahału a chasydami z Częstochowy w sprawie korzystania z mykwy

AGAD, KWK 702, s. 51–52. Także Wodziński,

10.11.1820

Chasydzy w Częstochowie, s. 294

Działo się w mieście Starej Częstochowie w kancelarii burmistrza dnia 10 listopada 1820.

W dniu dzisiejszym przybyli osobiście do kancelarii burmistrza kahał miasta tutejszego z strony starozakonnnych wyznania mojżeszowego i dwóch kitajowców z strony partii tejże sekty, gdzie wszyscy jednozgodnie prosili o spisanie protokołu, do którego podali, co następuje.

Ponieważ już raz na zawsze zrobiliśmy z sobą ugodę w zatargach dotąd pomiędzy nami zachodzących, a które o JW. Prezesa Komisji Województwa Kaliskiego opierały się, przeto prosimy, aby kąpiel naszą zwaną mikwe dotąd zapieczętowaną odpieczętować nam kazał, JW. Prezesowi w celu usunięcia wszelkich dalszych w tej mierze korespondencji protokół niniejszy przedstawił; po czym gdy nie było nic więcej do nadmienienia, obecne swoje zeznania, jak następuje własnoręcznie podpisali

[podpis nieczytelny]

Judka Bichner Kahałn[y].

Kitajowcy Bennek Kohin
Joachim Lerner
Soliński

7.16 | Burmistrz Częstochowy do KW Kaliskiego przesyła protokół porozumienia między kahałem a chasydami w Częstochowie

AGAD, KWK 702, s. 50. Także Wodziński,
Chasydzi w Częstochowie, s. 294

23.11.1820

No 978.

Stara Częstochowa 23 listopada 1820 r.

Burmistrz miasta Starej Częstochowy do Jaśnie Wielmożnego Prezesa Komisji Województwa Kaliskiego

Wszelkie zatargi pomiędzy sektą kitajowców a starszemi kachału tutejszego dotąd trwające przez pojednanie się dwóch stron uprzątnionemi zostały, przeto na dniu 10 b.m. i r. spisany w tym przedmiocie protokół mam honor doręczyć JW. Prezesowi z prośbą, aby dalsze w tej mierze wyjść mogące korespondencje usunąć raczył, miłkwe, czyli koszernie dotąd opieczętowaną, na żądanie stron odpieczętowaną została. O czem donosząc, łączę najwyższe uszanowanie

Soliński

7.17 | Raport dra Schönfelda o chasydyzmie i prawie chasydów do korzystania z mykwy

AGAD, KWK 702, s. 73–86. Także Wodziński, *Oświecenie żydowskie w Królestwie Polskim wobec chasydyzmu*, s. 271–275; Wodziński, *Haskalah and Hasidism in the Kingdom of Poland*, s. 269–273 (angielskie tłumaczenie); Wodziński, *Chasydzi w Częstochowie*, s. 295–298.

Listopad 1820

Ob die Männer Israels – besonders die Chassidim – sich des Bades jüdischer Frauen bedienen dürfen? – Ein von der kalischer Woywodschafts-Commission unter d[em] 29ten October d[ieses] J[ahres] sub. Nr. 2497 abgesondertes Gutachten von Schoenfeld

Kalisch im Nov[ember] 1820

Inhalt

§ 1 Eingang

§ 2 Entstehungsgeschichte der Chassidim

§ 3 Von dem Ritus der Chassidim

§ 4 Die Reinigung der Juden, besonders in Beziehung auf das Baden der Chassidim

§ 5 Ob die Männer und Frauen Mosaischer Confession von ein u[nd] demselben Bad Gebrauch machen dürfen?

§ 6 Dürfen daher die Chassidim in der Stadt Stara Częstochowa sich des dortigen jüdischen Frauenbades bedienen?

§ 7 Schlußbestimmung

Motto

Dank alles, was du glaubst, noch zehnmal ernsthaft über
Eh du dich übereilst, steh still, und zweifle lieber. –
Gieb keinem Vorurtheil des Alterthums Platz,
der allerälteste ist oft der schwächste Satz,
Vom Irrthum oft erzeugt, vom Anschein angepriesen,
Geheiligt durch die Zeit, obgleich noch unerwiesen.
Dusch

§ 1 Eingang

Alle Gebräuche, Gebote und Ceremonien der Juden, welche nicht in dem Pentateuch enthalten sind, gründen sich auf den Talmud, und entlehnen ihr Ansehen von diesem. Es findet jedoch eine Abweichung in ihren Gebräuchen, Ceremonien und in den Liturgien statt, deren sich die Israeliter zu verschiedenen Zeiten und in verschiedenen Ländern bedient haben. –

So haben die deutschen, polnischen und russischen Juden einerlei Gebrauchsvorschrift (Minhag) die spanischen und portugisischen Juden aber eine andere, welche wiederum von jener der italienischen und levantinischen Juden abweicht. Diejenigen zu China und Indischeland [?] haben abermals eine andere. Allein in den Hauptpunkten des Glaubens und der Gebräuche stimmen alle miteinander überein.

§ 2 Entstehungsgeschichte der Chassidim

In den Jahren 1760 und 65 machte sich zuerst ein gewisser Israel Loebel zu Międzywórz [!] in der Ukraine bekannt. Dieser Israel, ein Mann von vielem Ehrgeitze, sehr wenig bewandert in den Kenntnissen des Talmuds, und daher wenig Hoffnung zur Berühmtheit unter seinen Glaubensgenossen voraussehend, aber dennoch voll von dem eitlen Wahn, sich einen berühmten Namen zu machen, schlug den Weg eines Cagliostro ein, er ward – ein Geisterbeschwörer: – „Mein Geist“ sagte er – „reißt sich öfteren von meinem Körper los, um die Neuigkeiten in der Geisterwelt zu erforschen. Er offenbart mir, was da vorgeht, und unterrichtet mich von manchem Bösen, mit dem die Geisterwelt unsere Erde bedroht“. –

Israel Loebel legte sich das Prädicat Chassid bei. Dieses Wort heißt in der Ursprache fromm, nach der Auslegung der Chassidim aber bedeutend (?). Chassid ist ein Mench, der nicht damit zufrieden ist, die Ceremonialgesetze Moses und der Talmudisten zu befolgen, sondern sich besonders angelegen sein läßt durch seine Gerechtigkeit sich inniger mit Gott zu Verbinden. –

Durch Zuziehung der reichen Juden zu seiner Secte, gewann diese an Umfang und Stärke.

§ 3 Von dem Ritus der Chassidim

Außer den gewöhnlichen unzählbaren Ritualpolizei-Gesetzen der Juden und der Ceremonialgebräuche, welche die Chassidim ganz scrupulös befolgen, haben sie noch

eine Menge Gebete, welche ein unverständliches Gemisch von cabalistischen neuplatonischen chabatischen Mysteriums zusammengesetzt, der seinen Ursprung aus dem Talmud haben mag. Ein eigenes System bilden sie nicht oder aber so wenig findet man bei ihnen besondere gedruckte Gebetsbücher oder Heiligtumsbücher. Handschriftliche mögen sie im Geheimen besitzen. Sie haben kein öffentliches Oberhaupt, sondern der Frömmste und gelehrteste unter ihnen, den sie Magid (Redner) oder auch Baal Schem (Cabalist-Geisterbeschwörer) nennen, ist gewissermaßen der Erste unter ihnen, und der jedesmal auf seinem Sterbebett seinen Lieblingsjünger zu seinem Nachfolger erwählt. Dieser Erste – (den sie gewöhnlich schlichtweg Rabbi nennen), ist ein Wunderthäter, Amulettenkrämer, der mit Verstorbenen Umgang haben will. Das mystische Buch Sohar (aus syrisch-chaldaischen Phrasen zusammengesetzt) ist ihr delphisches Orakel. – Die Chassidim werden von den anderen Juden gehaßt, ob sie gleich keinen sittenlosen Lebenswandel beschuldigt werden können. Wahrscheinlich fürchten die Talmudisten ihre Zunahme der Rivalität wegen. – Daß keine Klagen sich über sie erheben, liegt – wie David Friedländer richtig bemerkt – theils an dem Mangel der Klagepunkte, theil weil unsere Obrigkeit bis jetzt von der inneren Verhaßung der Juden leider keine Notiz genommen hat. – Außer dem Königreiche Pohlen, dem österreichischen und russischen Pohlen, gibt es unter den Juden keine von der Chassidim Seite. –

§ 4 Die Reinigung der Juden, besonders in Beziehung auf das Baden der Chassidim – betreffend

Mit der Auflösung des Israelitischen Staats, hat auch ein großer Theil, der im Pentateuch vorkommenden und im Talmud erläuterten Gesetze, aufhören müssen, insofern selbige mit Local- und temporellen Verhältnissen verbunden waren, und dieses traf besonders die Reinigungsgesetze. Vor diesen als zur Sache hierhergehörend, nur soviel das Waschen und Baden, wie überhaupt Reinlichkeit, besonders des Körpers – welches Letztere im Orient noch sehr herrschend ist – ist dem Juden als polizeilich Ritualgesetz, in der Bibel sowohl wie in den Commentaren, vor allem dem Talmud, überall empfohlen. (Was aber unsere Juden Pohlens leider wenig beherzigen) Wenn sich daher die Chassidim zur Pflicht machen, das kleinste Ceremonialgesetz ihres Glaubens zu erfüllen, und welches in Beobachtung der Reinlichkeit besonders lobenswert ist, so ist es keinem Zweifel unterworfen, daß sie noch hieran scrupulös sind, und dies Baden kann daher: „alls ein zu ihrem Ritus gehörender Akt mit Fug und Recht angenommen werden“.

§ 5 Ob die Männer und Frauen Mosaischer Confession von ein und demselben Bad Gebrauch machen dürfen?

Die Talmudisten bestimmen die Zeit des Bades der jüdischen Frauen (nach der jedesmaligen Menstruation) in der Dämmerung, wo sich das Tageslicht in die Nacht verliert. Dieses Bad (Mikwa) soll eine Cysterne von der Tiefe eines Mannes seyn, die von Quellwasser gefüllt worden ist. Daß sich die jüdischen Männer in einer solchen Mikwe baden, oder nicht baden sollen, ist weder im Talmud noch sonst in den Rabbinischen Schriften anzutreffen.

§ 6 Dürfen daher die Chassidim in der Stadt Stara Częstochowa sich des dortigen jüdischen Frauenbades bedienen?

Diese Frage kann ich mit Gewissenhaftigkeit aus den bereits einleuchtenden oben angeführten Gründen bejahen. Nur muß die Zeit hierzu dermaßen festgesetzt werden, daß Anstand und Sittlichkeit nicht verletzt werde; welches sich die dortigen Chassidim gewiß gefallen lassen werden.

Solche Festsetzung der Badezeit, kann am Besten in Loco durch eine sachverständige Delegation näher anberaumt werden.

§ 7 Schlußbestimmung

Es dürfte hier vielleicht der passende Ort seyn etwas über die öffentlichen Bäder (Mikwas) für jüdische Frauen, zu sagen. – Wenn Wildberg in seinen Schriften einer medizinischen Gesetzgebung, Seite 4 § 3 sagt:

„Da der einzelne Einwohner weder Einsicht noch Gelegenheit hat, das wahre Verhältniß, so wohl der ganzen als einzelnen Theile zu überschauen, da ihm das Vermögen fehlt, die Hindernisse des Wohlseyns zu entfernen, und bei dem Mangel deßelben, die beste Hülfe sich zu verschaffen, da er am wenigsten die Folgen unvermeidlich gewesener Einflüsse vermuthen, ja nicht einmal verringern kann, so hat er die gereifte Forderung an die Stunde zu machen, dass er nicht nur sein Leben vor öffentlicher Gewalt schütze, sondern überhaupt für sein körperliches Wohlseyn Sorge, oder durch Gesetze, Einrichtungen oder Anstalten ergänze, was der Einsicht und dem Vermögen des Einzelnen nicht möglich ist“.

Treffen die eben angeführten Worte des vortrefflichen Gelehrten nicht besonders die Badeanstalten (Mikwas) für jüdische Frauen? Warum stehen diese Bäder (sogar als öffentliche Anstalt) nicht unter medizinisch-polizeilicher Aufsicht? Hat nicht der Herr Doctor Wolff zu Hamburg gründlich genug dargethan – in seinem Werk „Krankheiten jüdischer Frauen“ – welcher Nachtheil die Mikwa (ohne ärzliche Einrichtung veranstaltet, ohne ärzliches Vorwissen gebraucht) auf die Gesundheit jüdischer Frauen hervorbringen?

Mögen die Juden als Fremde (hospites) als Sassen (durch das Sassenrecht jus incolatus) oder als Bürger (civitate donare) angesehen werden, so dünkt mich dass sie die gereiften Anforderungen verstanden haben, für ihre Gesundheitserhaltungs-Pflege zu sorgen. O möchte doch unsere humane und weise Regierung, wie sie bereits begonnen – auf das Ritual der Juden mehr und mehr eingehen, dass der Jude nicht mehr als Jude, sondern ehrenvoll als Pohle mosaischer (jüdischer) Confession dastehe, und sprechen mit deren heiliger sinniger Vohs (?)

„Nicht mehr verfolgt wird Lehr und Meinung,

Nicht gilt vor Gottesdienst ein Brauch;

Nur Lieb ist aller Kirchen Einung,

der Tempel und Moscheen auch“.

Schoenfeld

7.18 | KW Kaliskiego do KRWRiOP przesyła raport dra Schönfelda o chasydyzmie i prosi o decyzję w sprawie mykwy

AGAD, CWW 1542, s. 4–5. Także AGAD, KWK 702, s. 44;

24.11.1820

Wodziński, *Chasydzi w Częstochowie*, s. 298–299

w Kaliszu d. 24 listopada 1820

ad No 2977/198 z paź[dziernika] [18]20

No 1357/139 z list[opada] [18]20

z Urzędu

Komisja Województwa Kaliskiego do Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

W przedmiocie tyczącym się spraw między starozakonnymi Talmudystami i sekty pod imieniem hassidami w mieście Częstochowie

Z załączonego tu w kopii przedstawienia starozakonnym sekte chassidim z daty 13 paźdz[iernika] r.b. i wywodu słownego dnia 23 paźdz[iernika] r.b. spisane go przekona się Komisja Rządowa, jakie zachodzą spory między mieszkańcami starozakonnymi Talmudystami i sektą chassidimami w mieście Starej Częstochowie o kąpielnię, czyli koszernią mykwe. Dla lepszego zainformowania się, jak dalece którykolwiek z stron w sporze będących na uwagę rządu zasługuje, zażądała Komisja W[ojewó-]dzka w tej mierze opinią JP Schönfeld (lekarza obwodu kaliskiego), także wyznania mojżeszowego, którą przesyłając w załączonym tu piśmie, ma honor Komisja Wojewódzka upraszać Komisję Rządową o decyzję:

1. czyli koszernia bez dalszego sporu ma służyć na użytek tak Talmudystom, jako i chassidimom, oznaczywszy pewne godziny tak dla pierwszych i podobnie dla drugich, zwłaszcza iż do utrzymania Koszerni qui tak jedna, jak i druga strona przykładała się i

2. czyli odtąd koszernie tego rodzaju mają ulegać rewizji policyjnej dla zapobieżenia chorobom wyniknąć mogącym z powodu nieczystego tychże koszerni utrzymania.

za prezesa Kowalski⁴⁶

Sekretarz Jeneralny Podczaski

7.19 | KW Kaliskiego do burmistrza Częstochowy nakazuje wyjaśnienie natury porozumienia między zarządem kahału a chasydami

AGAD, KWK 702, s. 53. Także Wodziński,

4.12.1820

Chasydzi w Częstochowie, s. 299

w Kaliszu dnia 4 grudnia 1820.

No 78/16 z grudnia [18]20.

Wydział Oświecenia

KWK do Burmistrza miasta Starej Częstochowy w Częstochowie

⁴⁶ Wincenty Kowalski, komisarz Wydziału Administracyjnego KWK.

Odpowiadając na raport burmistrza miasta Starej Częstochowy z dnia 25 listopada r.b.⁴⁷ Komisja Wojewódzka poleca mu, aby w ciągu dni 14 doniósł, w jakim sposobie spór między Talmudistami i kitajowcami, czyli chasidimami, o koszernią mikwe zwaną załatwionym został.

X. Jasiński⁴⁸

7.20 | Burmistrz Częstochowy do KW Kaliskiego wyjaśnia zasady porozumienia między kahałem a chasydami

AGAD, KWK 702, s. 56–57. Także Wodziński,
Chasydzi w Częstochowie, s. 300

31.12.1820

No 1099

Stara Częstochowa d. 31 grudnia 1820.

Burmistrz miasta Starej Częstochowy do PS. Komisji Województwa Kaliskiego

Na reskrypt z daty 4 grudnia r.b. No 78/16 donosi o załatwionym sporze pomiędzy Talmudystami a kitajowcami o koszernią mikwe zwaną.

Czyniąc zadosyć obok alegowanemu poleceniu niniejszym donoszę P.S. Komisji Wojewódzkiej, iż Talmudyści a kitajowcy w następny sposób pogodzili się. Gdy koszernia zwana mikwa koniecznie potrzebną jest dla kobiet wyznania Talmudystów według ich religii, która przez dni 14 opieczętowana była, przeto ciż, nie mogąc się doczekać dalszej w tem przedmiocie decyzji, o odpieczętowanie koszeru prosili i kompanie się tej kitajowcom na zawsze dozwolili, z tej zatem przyczyny spór pomiędzy stronami załatwionym został.

Łączę wysokie uszanowania

Soliński

ad Acta 19 sty[cznia] [18]21

7.21 | KRWRiOP do KW Kaliskiego nakazuje udostępnienie mykwy chasydom; na marginesie opinia fizyka wojewódzkiego w sprawie zasad higieny w mykwach

AGAD, KWK 702, s. 65–66, 87. Także AGAD, CWW 1542, s. 9–10; 1.02.1821
Wodziński, *Chasydzi w Częstochowie*, s. 300–301

No 8351.

w Warszawie dnia 1 lutego roku 1821.

Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Na zapytania w przedstawieniu pod dniem 24 listopada r.z. No 2947/198. z powodu sporu zachodzącego między starozakonnymi Talmudystami i sektą zwaną hassidim w Starej Częstochowie uczynione:

⁴⁷ Błąd w dacie: chodzi o pismo z 23 listopada, zob. 7.16.

⁴⁸ X. Jasiński, komisarz Wydziału Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w KWK.

1. Czyli łaźnia mikwe zwana służyć ma wspólnie tak Talmudistom, jako też sekcje hassidim będącej w Starej Częstochowie.
2. Czyli też łaźnia ulegać ma rewizji policyjnej dla utrzymania jej w czystości i porządku. Oświadcza co do pierwszego, iż gdy cała gmina przykłada się do utrzymania tejże łaźni, więc wszyscy Żydzi mają do niej prawo i stosownie do przekonania religijnego ułożyć się mogą albo na pewne dni lub godziny.
2. Co do drugiego decyzja w tej mierze należy do Wydziału Policyjnego. Alegata zwracają się w 2ch sztukach.

Minister Prezydujący Stanisław Grabowski⁴⁹

Do Komisji Województwa Kaliskiego

Ponieważ rzecz już załatwiona co do Nru pierwszego, więc z względu na Nr 2 stosownie do przepisu resk[ryptu] Szan[ownemu] Wydziałowi Policji się przekłada. 24 lutego X Jasiński

Opinia Fizyka Wojewódzkiego

ad. 2. Wszystko, co tylko do utrzymania i powiększenia zdrowia ludzkiego, a przy złem zachowaniu się do uszkodzenia takowego przykładać się może, przedmiotem jest policji lekarskiej, tem więcej kąpiele publiczne, które jak z jednej strony przez stosowne pielęgnowanie powierzchni ciała wielu chorobom tego tak ważnego organu zapobiec mogą, tak przez nadużycie, błędne i nieochędne postępowanie ... szkody urządzić mogą, a na najszczególniejszą uwagę rządu kąpiele żydowskie w naszym zasługują kraju, gdzie takowe według pewnych prawideł religijnych i w czasach periodycznych ... kobiecego się wymagają, i gdzie do tego momentu przez ... tą nie do ... zepsucia powierzchni ciała a tego zarodu powodem się stały; ... endemiczne krzewienie się parchów u największej części starozakonnych w mieście Kaliszu; ... źle uregulowanym kąpielom przypisać muszę. A gdy właśnie w tych tygodniach nowa się tu zakłada mikwa, a to w skutku prawideł policji lekarskiej, obszerniej moje myśli komunikować będę Komisji Wojewódzkiej, jak przy kąpielach żydowskich w całym województwie ma być postąpiono, aby się zaś złe skutki takiej unikać rzeczy, które tylko drobnych za sobą pociągną pewnie konsekwencji.

22/3 [18]21 [podpis nieczytelny]⁵⁰



⁴⁹ Stanisław Grabowski (1780–1845), syn króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, od 1808 sekretarz Rady Stanu i Rady Ministrów Księstwa Warszawskiego, od 1820 prezes Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego odpowiedzialny za antyoswieceniowy zwrot jej polityki, wprowadzenie nadzoru policyjnego do szkół i ograniczenie edukacji podstawowej, od 1836 generalny kontroler i członek Rady Administracyjnej. Jako prezes KRWRiOP wywarł istotny wpływ na kierunek polityki Królestwa wobec ludności żydowskiej w latach 1820–1830.

⁵⁰ Zapewne Mejer, fizyk wojewódzki KWK.

8. KAHAL W ŁASKU PRZECIW TWORZENIU SIĘ SZTYBLI, 1820

W maju 1820 roku kahalnicy gminy żydowskiej w Łasku wystąpili do Komisji Wojewódzkiej ze skargą na nową sektę powstałą w „czasach wojennych”, czyli w okresie wojen napoleońskich 1806–1813, która urządziła sobie osobną izbę modlitewną i nie uczęszcza do synagogi. Kahalnicy prosili Komisję, aby zabroniła sekcje osobnych nabożeństw, gdyż te powodują liczne straty. Komisja Wojewódzka zwróciła się o opinię do lokalnego maskila, dra M. Schönfelda⁵¹, którego raport, wrogi kahalnikom i odrzucający wszystkie ich argumenty, został przesłany KRWRiOP. Komisja Rządowa poprosiła o opinię kolejnego maskila, Ezechiela Hogego⁵², a ten natychmiast zauważył chasydzki kontekst konfliktu, wskazał na błędy w cytowanych przez Schönfelda tekstach religijnych oraz odrzucił jego wnioski. Nie wiemy, jaka była ostateczna decyzja KRWRiOP w tej sprawie, co jednak charakterystyczne – żaden z urzędników nie powołał się na wcześniejsze postanowienia w analogicznych sprawach toczących się w Królestwie co najmniej od 1817 roku, w tym na postanowienie namiestnika z 1818 roku w sprawie chasydzkich sztybli w Płocku (zob. rozdz. 4).

8.01 | Zarząd kahału w Łasku do KW Kaliskiego skarży się na tworzące się izby modlitewne i wynikłe z tego szkody dla gminy żydowskiej

AGAD, CWW 1555, s. 6–8. Także Wodziński, *Haskalah and Hasidism in the Kingdom of Poland*, s. 265–266 (tłumaczenie angielskie) 7.05.1820

PS. Komisjo Województwa Kaliskiego

W czasach najwięcej wojennych wkradły się rozmaite niedogodności i nieporządki w religii naszej, dla zapobieżenia przeto tym większemu nieporządkowi synagoga Łask względnie sobie podległych widzi się w obowiązku następujące przedstawienie uczynić. Kiedy atoli wedle obrządków naszej religii:

1mo nie wolno odprawiać nabożeństwa, jak w bóżnicy, a nie w miejscach zamieszkałych, gdzie nawet sypiają, społeczeństwa mają,

2do i przez odprawianie po różnych miejscach nabożeństwa nie mogą powziąć wiadomości o różnych rozporządzeniach urzędowych przez publikaty,

3tio na czem nawet upada główna synagoga w swych dochodach: a) na utrzymanie szpitalów i swego ubóstwa, albowiem wedle zwyczajów swych utrzymywa puszkę przy drzwiach w buźnicy, a zatem im większa ludność w buźnicy się zgromadza, tem też większy dochód i innych funduszach synagogałnych, b) gdyż od samego odczytania rodaków 10o przykazania i inych także ofiarują starozakonni, co czyja łaska, a kiedy do buźnicy się nie zgromadzają, więc też tych ofiar nie czynią.

⁵¹ Zob. przyp. 44.

⁵² Wykreślono: Tugendholda. O Hogem zob. przyp. 17.

c) Nie pozostaje więc głównej synagodze, jak upraszać o zabronienie odprawiania nabożeństw starozakonnym gdzie indziej, jak w bużnicy, wyjąwszy szczególne pozwolenia głównej synagogi, które w niektórych tylko przypadkach są dozwolone wedle obrządków naszej religii, jednak pod kondycjami w powyższych pozwoleniach przez byłych rabinów i starszych przepisaniem.

O co upraszając jak najpokorniej i ufni łaskawego skutku swej prośby, jesteśmy PS. Komisji Wojewódzkiej najniższemi sługami

Starsi synagogi łaskiej

ברוך... אברהם znaczy Abram Zorkowicz

... חיים אושפי... Haiem Oszipi... [podpisy nieczytelne]

w Kaliszu dnia 7 maja 1820

Wezwać JP. Schönfelda, lekarza obwodu kaliskiego, aby w tej okoliczności zechciał dać opinią swoją.

Kalisz 30 maja 1820

Komisja W[ojewód]ztwa Kaliskiego

Bremnicki

Za Prezesa Jasiński KWWP

8.02 | Opinia dra Schönfelda o skardze zarządu kahału w Łasku i prawie Żydów do tworzenia prywatnych izb modlitwy

AGAD, KWK 702, s. 5–12. Także AGAD, CWW 1555,

13.06.1820

s. 10–16 (kopia); Wodziński, *Haskalah and Hasidism*

in the Kingdom of Poland, s. 266–269 (tłumaczenie angielskie)

Czyli mozaismus pozwala Izraelitom zakładać prócz głównej bużnicy inne prywatne miejsca do nabożeństwa od wysokiej Komisji Województwa Kaliskiego zażądana opinia pod dniem 30tym maja 1820 od Schönfelda, doktora medycyny i chirurgii, członka Mineralogicznego Towarzystwa w Jenie tudzież byłego współpracownika dziennika „Sulamith” – do przyspieszenia kultury i cywilizacji Izraelitów.

– * –

Lubo zażądana ode mnie opinia względem prywatnych bożnic w mieście Łasku wcale do mego forum nie należy, jednak starałem się wezwaniu Wysokiej Komisji, która mnie tem zleceniem uczciła, zadość uczynić. Jeżeli w tej interesownej materii stanę się czasem obszernym, upraszam, aby przyczynę tego częścią na cytata, częścią na gorliwość moją złożyć, przy której mam zręczność Wysokiej Komisji nadużycia naszych Żydów w swoich ceremoniałach i które się ani w mozaizmie, ani w talmutyzmie nie zawierają wyjaśnić.

Do wygodniejszego odczytania zażeń przelożonych oznaczyłem je następniemi po sobie numerami i literami, za którymi postępować należy.

Ad. 1. Podała starszyzna synagogi w Łasku, że Izraelitom wolno tylko nabożeństwo odprawiać w głównych synagogach, czyli w bożnicach. Z jakich że to ustaw religijnych albo raczej z których że to Ksiąg Mojżesza ci panowie starsi wyczerpali? To mądrze zamilczeli. Tak Biblia, jako i Talmut pozwala każdemu Żydowi swoją modlitwę, gdzie chce odprawiać. I tak wyraźnie jest w drugiej Księdze Mojżes[za] Cap. 20. v 21. *gdziekolwiek do mnie modlić się będziesz, błogostawić cię będę*⁵³. Także w *Oroch Chaim* rozdziale 90. § 19. fol. 35. Pag. 1. Ibid. 130- 4. 49.- 1.- 151.- 12.- Hagaj⁵⁴ jest wyraźna o tym mowa. Zawsze do własnej woli każdego Izraelity należało, nie tylko podług Mojżesza, ale i późniejszych talmudystów, że wszędzie, gdzie tylko chce i jak często chce, wolno mu, kiedy ma ochotę i kiedy pociecha jego serca tego wymaga, wynurzyć swoje uczucia w modlitwach w takich wyrazach nawet, jakie mu się podobają (*Oroch Chaim* w rozdziale 101 § 4. *Sota* karta 33. *Jarchi* (ירחי)⁵⁵ koment[uje,] że w każdym języku można odprawiać swoją modlitwę, nie potrzebuje dowodów z Pisma Świętego, ponieważ modlitwa nic innego nie jest, tylko interes serca, przeto można ją taką mową wyrazić, jaką kto posiada. Porównanie (יָעוּר) z Rabi I. Horwitz i Debur⁵⁶ pyt. 321: i wolno w każdej sytuacji życia [ze] swoim Niebieskim Ojcem rozmawiać. Wreszcie do czasu i miejsca nie znajdują się w całym Piśmie Świętym pewne formy modlitwy prócz w Deut[eronomium] Cap. 26. v 5–10 przy ofiarowaniu pierwiastek⁵⁷.

Ad 2. Że przez odprawianie po różnych miejscach nabożeństwa nie mogą powziąć wiadomości o różnych rozporządzeniach urzędowych przez publikaty. Jest to bardzo mialka przyczyna, bo niech tylko przełożeni nad bożnicą w Łasku zalecą tak nazwanym minianim (jest to zgromadzenie złożone z 10ciu Żydów nad 13 lat mających i mogących się gdziekolwiek modlić), niech tylko, mówię, tym minianim starszyzna zaleci, a ci nie omieszkają wszelkie *publicanda* natychmiast obwieścić publikować. Zresztą chciałbym rad wiedzieć, czyli ci panowie starsi z temi minian przy żalobie

⁵³ Cytat błędny, zob. komentarz Hogeego poniżej.

⁵⁴ *Hagah*, komentarz Mojżesza Isserlesa do *Szulchan Aruch*, klasycznego kodeksu żydowskiego prawa religijnego, zazwyczaj drukowany razem z tym ostatnim. Zob. *Szulchan Aruch*, *Oroch Chaim* 151,12 [haga].

⁵⁵ Fragment zniekształcony, prawdopodobnie przez kopistę. Fragment odsyła do rozważań na temat języków modlitwy w *Szulchan Aruchu*, *Sotah* 33, oraz w komentarzu Rasziego (tutaj jako Yarchi).

⁵⁶ Kolejny fragment zniekształcony, najprawdopodobniej przez kopistę. „Rabi I. Horwitz i Debur” odsyła prawdopodobnie do znanego dzieła Izajasza ben Abrahama halewi Horowitza, *Szenei luchot habrit haszalem*, Amsterdam 1649 (zob. współczesne wydanie, red. Meir Katz, Haifa 1997), rozdz. 4 (litera dalet została najprawdopodobniej odczytana przez kopistę jako skrót od „debur”), w którym Horowitz rzeczywiście omawia zagadnienie języków modlitwy.

⁵⁷ Pwt 26,5–10 nie określa czasu i miejsca modlitwy, lecz jedynie formułę modlitwy nad pierwocinami.

chodzących Żydach, w pierwszych siedmiu dniach (Schiwa)⁵⁸ też tak skrupulatnie sobie postępują?

Ad 3. „Że nawet upada główna Synagoga w swych dochodach”, a to:

Ad a. „na utrzymanie szpitala i swego ubóstwa składających jałmużną w puszkę przy drzwiach bóżnicy”. Zaiste nie można żadnemu Żydowi mieć za złe, że woli swoją dobroczynną jałmużnę prosto dać w ręce ubogiemu lub choremu, niżeli ją przy tak niegodziwym dozorze starszych składać w puszkę. Co się tycze składania jałmużny do puszek, toć każdemu z minianim takową ma kolektę, którą może, iż ci lepiej i szlachetniej ową rozrządzają.

Jak wreszcie szpitale żydowskie w naszym województwie rozporządzone są (gdyż *exemplum rem demonstrat*) można się przekonać z nikczemnego urządzenia żydowskiego szpitala kaliskiego, który zapewne innym za wzór służy.

Ad B. „iż to szkodzi synagodze, kiedy się dochód od odczytania rodaków, czyli 10ciu przykazań (Tora), uszczupla”. Jest to jedno z najsromotniejszych i gorszących nadużyć, gdyż ten tak nazwany micwat dostępuje się przez aukcją i gorszący licytacją nabożeństwa, które temu tylko przyznane zostaje, kto da więcej! Zaiste jest to postępek przechodzący wszelką granicę uczciwości i świątobliwości, bo przy tych okolicznościach w tak świętym miejscu uboższy Żyd najdotkliwszych upokorzeń i obelg doznaje. Wystawić tu tylko sobie tę nieuczciwość i głupstwo – kto da więcej, ten ma przystęp do Tory? Któryż spokojność lubiący Żyd i posiadający czucie honoru nie wolałby się raczej modlić w samotności do tego nam wszystkim wspólnego Ojca Niebieskiego albo prywatnie w minian, niżeli w synagodze iść do bóżnicy, gdzie tylko przez większość opłaty do Boga przystępu dostąpić można! O Ty, Ojcie Niebieski! Udziel rychło Izraelowi nabożeństwa oczyszczonego z głupstw i plugastwa!

Ad C. Widzi się tu zaraz, jakiego ducha są starsi w Łasku, bo ci panowie żądają, aby każde prywatne założenie do nabożeństwa od jej synagogi zależało. I to bardzo ładnie wypada, ponieważ ad 1. powiadają, że wolno Żydom tylko w głównej bóżnicy nabożeństwo odprawiać i tu chcą oni (jak się samo przez się rozumie) zapewne szportle i opłatę do tego im pozwolenie udzielić, a zatem wypadałby *status in statu*. Bardzo nielogicznie zawikłali się panowie przełożeni, gdyż, dosyć napisawszy absurdów, wydali się swoim zamiarem, że chcą wymuszenia pieniędzy, czyli kontrybucji. Bo jeżeli są dane mocne ustawy religijne, nie powinni ich tacy mężowie, jak są przełożeni w Łasku, znieważać i za to należy im się dać mocną naganę i zalecić odczytanie następujących kapitułów Boskiego psalmisty Dawida – Psalm 15, Psalm 101 v. 4-5-7 i Psalm 133, i komunikowanie odpowiedzi oskarżonej stronie partii.

⁵⁸ Sziwa – siedmiodniowa żałoba obchodzona wspólnie przez najbliższą rodzinę zmarłego, w czasie której organizowane są w miejscu obchodzenia żałoby (najczęściej w domu zmarłego) nabożeństwa żałobne.

Opinia

Z wyżej wywiedzionych zasad religii żydowskiej pokazuje się jasno, iż Izraelitom wolno jest nie tylko podług mosaizmu, ale i talmutismu domy modlitw zakładać i mieć je rozdrobnione, jak chcą i gdzie chcą. A że Żydzi do takowej rzeczy żadnego nieprzyzwoitego miejsca nie obierają, zaręcza za to ich troskliwość zachowania najmniejszego ich ceremoniału.

W tej mierze składałam sumiennie podług mego przekonania, wiedzy i wyznania w wierze mozaizmu i judaizmu stosownie do sprawiedliwości moją opinią.

Kalisz 13 Junii 1820.

[Schönfeld]

8.03 | KW Kaliskiego do KRWRiOP przesyła podanie zarządu kahału w Łasku i opinię Schönfelda z prośbą o decyzję

AGAD, CWW 1555, s. 4–5. Także AGAD, KWK 702, s. 13–14.

16.06.1820

No 1034/100 z maja [18]20

w Kaliszu d[nia] 16 czerwca 1820.

Komisja Województwa Kaliskiego do Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Z urzędu przesyła do dalszej decyzji przedstawienie synagogi w Łasku o zakazanie starozakonnym odprawiania nabożeństwa po domach.

Zaniesione przez synagogę w Łasku do Komisji Wojewódzkiej przedstawienie o zabronienie starozakonnym odprawiania nabożeństw po domach i upoważnienie głównej synagogi, aby tylko ona mogła pozwalać tem sposobem odprawiania nabożeństw, czyli modlitw po domach, ma zaszczyt przesłać Komisji Rządowej w oryginale wraz z kopią opinii lekarza obwodu kaliskiego J.P. Schönfeld w tem względzie od niego zażądanej, jako osoby będącej członkiem Kościoła Mojżeszowego, z prośbą, aby Komisja Rządowa raczyła w tej mierze udzielić Komisji Wojewódzkiej swą decyzją.

za prezesa Kowalski k[omisarz] w[ydziału] a[dministracyjnego]

Sekretarz jeneralny Jałowiecki z[astępstwo]

referent: adiunkt [Jan Korwin] Bromirski

WRS posłano do opinii Hogeego.

ad Acta 19/10 [18]21

8.04 | Zamówiona przez KRWRiOP opinia Ezechiela Hogeego w tej samej sprawie polemizuje z opinią Schönfelda i wskazuje na chasydzki kontekst konfliktu

AGAD, CWW 1555, s. 17–20

1.08.1820

Do Wysokiej Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Do rozstrzygnięcia kwestii, czyli nie sprzeciwia się ustawom żydowskiem zakładać prócz głównej synagogi innych miejsc prywatnych do odprawiania nabożeństwa, dosyć jest przytoczyć ustawy w tym względzie najpoważniejszych prawodawców żydowskich.

Doktor medycyny Schönfeld, w załączonej jego opinii, dla dowiedzenia, że nie jest konieczną potrzebą modlenie się w synagodze, mylnie przytacza wyjątek z Księgi 2ej Mojżesza rozdział 12, w. 21⁵⁹, w słowach: „gdziekolwiek do mnie modlić się będziesz, błogosławić ci będę”. Wyrazy te wcale nie znajdują się w księgach Pisma, a w zacytowanym miejscu powiedzianem jest: „uczynicie mi Ołtarz z ziemi, i będziecie na nim ofiarować zupełnie i spokojnie ofiary wasze, owce wasze i woły, na wszelkiem miejscu gdziekolwiek będzie pamiątka Imienia Mego, przyjdę do ciebie, a będę błogosławić tobie” (tłumaczenie Biblii wydane w Krakowie 1561, in folio)⁶⁰. Skąd widocznie się pokazuje, iż większe ma znaczenie do modlenia miejsce, które jest przeznaczone ku czci boskiej.

Powiada dalej tenże Schönfeld, iż w *Oroch Chaim* jest wyraźna o tem mowa, że modlenie się nie koniecznie ma być w bóżnicy, lecz miejsca przez niego cytowane zupełnie o czem innym mówią i na poparcie jego opinii wcale służyć nie mogą.

Dla okazania nieważności jego zdania jako nie opartego na żadnych pismach autentycznych dosyć jest przytoczyć księgi prawodawczej Rambam, *Prawo modlitwy* rozdział 1⁶¹, z którego się pokazuje, iż „przykazanem jest modlić się codziennie, podług słów Mojżesza Księgi 5, rozdział 10: abyście Mu służyli z całego serca”⁶². Tłumaczenie jest w tej księdze, iż [„]służenie z całego serca jest modlitwa. Podług zakonu ani czas, ani forma, ani ilość modlitwy nie są oznaczone, lecz w czasie, gdy Izraelici pošli w niewole perską i grecką, a synowie ich w niej zrodzeni mówili nieczystym językiem hebrajskim, prorok Ezre ze swym senatem ustanowił formę i czas modlitwy”⁶³ – Toż zdanie znajduje się w Talmudzie *Megila*, fol. 17, pag. 2; *Berachot* fol. 33⁶⁴.

Gdziekolwiek jest dziesięć osób Izraelitów, powinnością ich jest wyznaczyć dom niezamieszkały do modlitwy i mogą się wzajemnie przymuszać do budowania takowej bóżnicy (Rambam, *Prawo Modlitwy* rozdział 11⁶⁵; *Oroch Chaim* § 150, seif (gałęź) 1⁶⁶).

⁵⁹ Powinno być Wj 20,21.

⁶⁰ *Biblia to iest Księgi Stharego y Nowego Zakonu na Polski ięzyk z pilnością według Lacińskiey Bibliey od Kościoła Krześciańskiego powszechnego przyięthey, nowo wyłożona*, Kraków 1561, tzw. Biblia Leopolity, najstarsze katolickie kompletne tłumaczenie Biblii (z Wulgaty) wydane w języku polskim. Nie jest jasne, dlaczego Hoge korzystał z tego tłumaczenia, a nie z najpopularniejszej polskiej Biblii Wujka.

⁶¹ Prawo modlitwy (*Chilchot tefila*) to części średniowiecznego kodeksu halachicznego autorstwa Majmonidesa, właśc. Mosze ben Majmona, Rambama (1135–1204); tu zob. Rambam, *Jad hachazaka*, *Chilchot tefila* 1,1.

⁶² Por. Pwt 5,29.

⁶³ Rambam, *Jad hachazaka*, *Chilchot tefila* 1,4.

⁶⁴ Por. Talmud Babiloński, *Megila* 17b; *Berachot* 33a.

⁶⁵ Rambam, *Jad hachazaka*, *Chilchot tefila* 11,1.

⁶⁶ *Szulchan Aruch*, *Orach Chaim* 150,1.

Powinnością jest każdego starać się jak najusilniej, aby się modlił wśród zgromadzenia w bóżnicy. Jeżeli zaś przymuszony jest koniecznie zostawać w domu, tedy powinien modlić się w tym czasie, gdy inni się modlą (*Oroch Chaim* Kodeks Ceremonialny § 90, seif 9⁶⁷).

Modlitwa nie jest wysłuchaną od Boga, gdy nie jest czynioną w bóżnicy (Talmud, *Berachot* fol. 6⁶⁸; Rambam, *Prawo modlitwy* rozdz[iał] 8⁶⁹).

Kto w mieście mieszka [i] ma bóżnicę, a nie chodzi modlić się w niej, nazwany jest złym sąsiadem, podług słów Pisma (Jeremiasz rozdz[iał] 12) „Tak mówił przedwieczny Bóg, na wszystkich moich złych sąsiadów”⁷⁰ (Talmud, *Berachot* fol. 8⁷¹; Rambam, *Prawo modlitwy* rozdz[iał] 8⁷²; Kodeks Ceremonialny § 90, seif 32⁷³).

Sądzę, że przytoczone miejsca dostatecznymi są do okazania, iż podług ustaw żydowskich konieczną powinnością jest, jeżeli można, modlenie się w bóżnicy, a nie gdzie indziej. Jeżeli doktor M. Schönfeld ma przyczyny uskarżania się na zwierchność żydowską w mieście Łasku, mógłby się pożytecznie starać o zmniejszenie jej władzy innym sposobem, jak przez życzenie zaprowadzenia modlitwy prywatnej, jak przez zniesienie mniejszego błędu, a zaprowadzenie większego. Jeżeli się nie mylę, spory w tem mieście między Żydami zasze pochodzą od stronników sekty tak nazwanej Hassidim, którzy się chcą różnić od pospolitych Żydów, a którzy jak wiadomo najszkodliwszymi z Żydów są krajowi.

Warszawa dnia 1go sierpnia 1820 roku.

Hoge



9. OPŁATY OD SZTYBLI W WOJEWÓDZTWIE KRAKOWSKIM, 1822

W roku 1822 po skardze burmistrza Wodzislawia na bezprawne jego zdaniem zgromadzenia Żydów na modlitwy w domach prywatnych Komisja Wojewódzka przesłała KRWRiOP kolejny raz pytanie w sprawie legalności prywatnych izb modlitewnych i opłaty za prowadzenie tych izb wprowadzonej przez rząd austriacki w 1798 roku

⁶⁷ Szulchan Aruch, *Orach Chaim* 90,9.

⁶⁸ Talmud Babiloński, *Berachot* 6a.

⁶⁹ Rambam, *Jad hachazaka*, *Chilchot tefila* 8,1.

⁷⁰ Por. Jer 12,14.

⁷¹ Talmud Babiloński, *Berachot* 8a.

⁷² Rambam, *Jad hachazaka*, *Chilchot tefila* 8,1.

⁷³ Błąd, powinno być: Szulchan Aruch, *Orach Chaim* 90,11, a nie 32.

(zob. rozdz. 1). Stanisław Grabowski⁷⁴, nowy minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego, wydał zakaz takich zgromadzeń, całkowicie ignorując oba postanowienia swego poprzednika z 1817 i 1818 roku (zob. rozdz. 2–3). Sprawa ilustruje typową dla władz Królestwa niekompetencję prawną najwyższych urzędów państwowych oraz brak konsekwencji w polityce wobec chasydyzmu.

9.01 | KW Krakowskiego do KRWRiOP pyta o legalność istnienia prywatnych izb modlitwy i pobierane od nich opłaty

AGAD, CWW 1432, s. 197–200

14.08.1822

No 23120

w Kielcach dnia 14 sierpnia [1]822 r.

Komisja Województwa Krakowskiego Do Wysokiej Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

z urzędu zapytuje się, czyli wolno jest starozakonnym oddzielnie zakładać rodzinne domy modlitwy i w razie pozwolenia, czy należy się skarbowi publicznemu jaka opłata?

Kiedy reskrypt Wysokiej Komisji Rządowej z dnia 24 kwietnia do L. 1922 postanowił raczył dla ludu starozakonnego dozory bóżnicze⁷⁵, myślą było urządzającej władzy zapewne wszystkie domy modlitwy ich pieczy poruczyć. Niesforni niektórzy wyznawcy Mojżesza, chcąc się wyłamać od tego nadzoru rządowego, pozakładali w domach swoich oddzielne miejsca modlitwy, aby tym sposobem uniknąć okabacznego rządu. W tych domach pobierają od przychodzących składki lub na nich narzucają, aby tym sposobem mieli oddzielne fundusze do wstecznego woli rządu działania, jak to dowodzą dwa raporty komisarza w obwód delegowanego tu w pierwopisie załączone, a w doniesieniu burmistrza miasta Wodzisławia poparte.

Patent b. austriacki z dnia 16 listopada 1798⁷⁶ cztery województwa niegdy obowiązujący przyznał, że pozwolenia podobnego utrzymania nabożeństwa w swym własnym domu mogło być udzielone przez urzędy cyrkularne za opłatą 1000 zł[otych] p[olskich] taksy. Prawo sejmowe z r. 1811 oznaczyło opłaty stemplowe od ustanowienia synagogi i potwierdzenia starszych i rabina, nic jednak nie orzekło względem domów modlitwy oddzielnych, zdawało się więc nie przypuszczać żadnych podobnych ukrytych domów⁷⁷. Z analogii więc prawa tego, żadnym innem nie odwołanego ani poprawionego, wyciągnąć się daje, że utrzymywanie podobnych pokątnych izb ku modlitwie dozwolone być nie powinno i że dozwolonem być nie może, dowodzi wypadek raport[em] z dnia 3 b.m. do L. 4161 przez komisarza w obwód kielecki zdany, a wyżej dołączony, który okazuje, że w tymże samym domu z szkodą dochodów publicznych

⁷⁴ Zob. przyp. 49.

⁷⁵ Zob. DzPKP (1822), t. 7, s. 275.

⁷⁶ Zob. rozdz. 1.

⁷⁷ *Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego* (1811), t. 4, s. 47–48.

uformował się związek, którego przysięgą wzajemną się zobowiązał nie używać kosszernego mięsa, aby tym sposobem dochód skarbowy z tego źródła ciągniony upadł. Nie mając w tej mierze wyraźnych przepisów, a razem czuła o dochody publiczne, Komisja Wojewódzka domu podobnego modlitwy zabroniła, żeby zaś tym sposobem nie ścieśnić woli i nie stać się w tym względzie odpowiedzialną, Komisja Wojewódzka ma zaszczyt upraszać Wysokiej Komisji Rządowej o rozwiązanie zapytań:

- a. czyli wolno jest stanowić podobne prywatne domy modlitwy lub nie?
- b. w razie pozwolenia, czyli życzący sobie założenia podobnego domu zyskiwać powinien koncesją od Wysokiej Komisji Rządowej, czyli tylko od komisji wojewódzkiej w ostatnim przypadku,
- c. jaka opłata żądana być powinna za podobnego rodzaju koncesją, czyli ta, którą prawo sejmowe [1]811 r. na założenie synagogi oznaczyło, czyli też owa, którą patent b. austriacki powyżej powołany wskazał.

[Kacper] Wielogłowski⁷⁸

9.02 | KRWRiOP do KW Krakowskiego odpowiada na zapytanie w sprawie legalności i opłaty od izb modlitewnych, zabraniając ich tworzenia

AGAD, CWW 1432, s. 201–202

5.09.1822

w Warszawie d. 5 września 1822

KRWRiOP do Kom[isji] Woj[ewództwa] Krakowskiego

Rozwiązując przedstawienie z d. 14 sierpnia r.b. No 23120 względem zachodzącej wątpliwości, czyli wolno jest starozakonnym zgromadzać się na nabożeństwo po domach prywatnych i czyli od tego należy się skarbowi opłata patentem byłego rządu austriackiego z d. 16 listopada 1798 ustanowiona, a prawem sejmowym ad zakładania synagog zastrzeżona, oświadcza Komisji Woj[ewództwa] Krakowskiego, przy zwrocie alegatów, iż gdzie się znajduje bóżnica, w której nabożeństwo przyzwolicie i z godnością odprawiać się może, tam zgromadzenia się w tym celu w domach prywatnych miejsca mieć [nie] powinno, gdzie by zaś nie było bóżnicy, tam w miarę potrzeby jeden lub kilka domów prywatnych z wiedzą miejscowej władzy użytemi być mogą, po obydwóch jednak przypadkach zostawiona być ma wolność każdemu modlić się w własnym mieszkaniu bez przybierania osób obcych; wątpliwości względem opłaty od prywatnych domów modlitwy Komisja Rządowa, jako w przedmiocie dotyczącym dochodu skarbu publicznego, zostawia rozwiązanie właściwej komisji rządowej, do której udać się należy.

Minister Prezydujący St. Grabowski

Odeszło 7/9 [18]22

⁷⁸ Kacper Wielogłowski, prezes Komisji Województwa Krakowskiego, nadzwyczajny radca stanu.

10. ROZWIĄZANIE BRACTWA POGRZEBOWEGO W OŁKUSZU, 1822

W latach 1822–1823 władze Królestwa Polskiego przystąpiły do realizacji jednego z najważniejszych założeń projektów reformy społeczności żydowskiej, to jest do likwidacji instytucji wzmacniających zdaniem reformatorów separatyzm żydowski. W 1822 roku zlikwidowano w Królestwie podstawę dawnej autonomii żydowskiej, tj. kahały. Część ich religijnych funkcji przekazano tzw. dozoram bóżniczym, utworzonym w istocie już w 1821 roku. Wkrótce przystąpiono też do likwidacji bractw religijnych, zwłaszcza bractw pogrzebowych, tradycyjnie postrzeganych jako narzędzie władzy oligarchii kahalnej i instrument wyzysku finansowego. Przy okazji jednej z takich formalnych procedur rozwiązania bractwa pogrzebowego w Ołkuszu przedstawiciele tamtejszej społeczności żydowskiej pytani o istnienie w mieście bractw religijnych wyrazili wątpliwość co do statusu chasydyzmu i ewentualnego rozciągnięcia rozporządzenia na ruch chasydzki. W niejasnych okolicznościach chasydzka izba modlitwy została zamknięta, jednak komisarz obwodu ołkuskiego wkrótce nakazał jej otwarcie i zapytał Komisję Wojewódzką, czy „korporacja hussitów” również podlega prawu o rozwiązaniu żydowskich bractw religijnych, a Komisja Wojewódzka przekazała pytanie KRWRiOP. Ministerstwo nie podjęło żadnej decyzji i nakazało Komisji Wojewódzkiej przeprowadzenie śledztwa. Konkluzja dochodzenia była dla chasydów jednoznacznie pozytywna. Zarówno komisarz obwodowy, jak i Komisja Wojewódzka przekazali ministerstwu opinię, że chasydyzm to bractwo modlitewne i nie ma żadnych szkodliwych celów, a więc nie podlega reskryptowi rozwiązującemu szkodliwe bractwa żydowskie.

W porównaniu z poprzednimi interwencjami sprawa wywołała wyraźnie większe zainteresowanie i zaangażowanie władz zarówno szczebla lokalnego, jak i wojewódzkiego, co wynikało z faktu, że kwestia wypłynęła przy okazji likwidacji bractw pogrzebowych będącej jednym z ważnych elementów przedsięwziętej wtedy przez władze Królestwa Kongresowego reformy ludu żydowskiego. Choć związek obu spraw był dość przypadkowy, kwestia chasydyzmu została w ten sposób powiązana z głównym projektem politycznym władz Królestwa wobec Żydów i z centralną linią polityczną tychże władz wobec ludności żydowskiej. Chasydyzm pozwoli przedstawiał być peryferyjną kwestią prowincjonalnych władz rozstrzygających lokalne utarczki żydowskie.

10.01 | Protokół rozwiązania przez policję m. Żarek wszystkich bractw i sekty chasydzkiej w mieście

AGAD, CWW 1420, s. 43–44

30.06.1822

Działo się w kancelarii municypalnej policji miasta Żarek dnia 30 czerwca r[oku] 1822.

Uskuteczniając polecenie W[ielmożnego]o Komisarza z dnia 15 czerwca 1822 wspartego na reskrypcie Komisji Wojewódzkiej z dnia 3 b.m.r. pod liczbą 9304/2905 z Wydziału Administracyjnego Sekcji II wydanego oraz wspartego na reskrypcie Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie dnia 2 marca b.r. do Nru 2586/576⁷⁹, w dniu dzisiejszym wezwałem dozorców bóżniczych miasta tutejszego oraz i mieszkańców z gromady starowierców, a odczytawszy im tak zwyczaj cytowane polecenie W[ielmożnego]o komisarza obwodu olkuskiego, reskrypt Komisji Wojewódzkiej oraz i reskrypt w odpisie wierzytelnym Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, oświadczyłem im, iż od momentu ogłoszenia tego ustają u nich bractwo pogrzebowe, świętem zwane, sekta Hasiedem zwana i wszystkie inne podobne bractwa i sekty, które tylko u nich mogą być praktykowane, i takowe w imieniu Najjaśniejszego Panującego i prawa w dniu dzisiejszym ze wszystkim rozwiązane zostają, pod własną ich odpowiedzialnością, gdyby się takowe w jakimkolwiek domu schodzić lub zbierać miało. Co po przeczytaniu w dowód, iż im cytowane reskrypta były ogłoszone, dozorczy bóżniczni wraz z Żydami mieszkańcami miasta i Urzędem Muncypalnym podpisują z wyrzeknieniem się do jakichkolwiek bądź bractw lub sektów należenia.

[15 podpisów]

Ozorowski

Jędzikiewicz ławnik

10.02 | Protokół rozwiązania bractwa pogrzebowego w Olkuszu pozostawia do późniejszej decyzji sprawę legalności bractwa chasydzkiego

AGAD, CWW 1420, s. 22–23. Także Archiwum Państwowe
w Katowicach, Akta miasta Olkusza 151, s. 32

8.07.1822

Działo się w Olkuszu w biurze burmistrza, dnia 8 lipca 1822 roku

Protokół rozwiązania Bractwa Pogrzebowego, świętym zwanego, stosownie do reskryptu Komisji Wojewódzkiej Województwa Krakowskiego od 3 czerwca do liczby 2304/2905⁸⁰ z Wydziału Administracyjnego Sekcji II wydanego, a Dziennikiem Rządowym Województwa Nr 25 ogłoszonego, opartego na reskrypcie W. Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego d. 28 marca r.z. do liczby 2586/576⁸¹, niemniej na postanowieniu J.O. Księcia Namiestnika Królewskiego z dnia 20 marca r.z., przez burmistrza miejsca przedsiębiorczy⁸².

⁷⁹ Zob. *Przepisy odnoszące się do czynności rządów gubernialnych i naczelników powiatowych: Wydział Wyznań*, Warszawa 1866, s. 157.

⁸⁰ W protokole z 30 czerwca (zob. 10.01) reskrypt cytowano pod numerem 9304/2905.

⁸¹ *Przepisy odnoszące się do czynności rządów gubernialnych i naczelników powiatowych*, s. 157.

⁸² *Ibid.*, s. 148.

Gdy starozakonni do biura burmistrza zgromadzili się po przednim onym odczytaniu woli rządu, zapytani zostali, którzy należą do Bractwa Pogrzebowego, świętym zwanego, to jest kto jest prezydującym w tem bractwie lub czyli jakie prócz tego bractwa stowarzyszenie od rządu nieznane znajduje się w parafii olkuskiej wyznania mojżeszowego.

Zgromadzeni odpowiedzieli w przytomności rabina i dozorców bóżniczych, iż Lejb Marek Rozner i Dawid Cukierman byli prezydującymi w zgromadzeniu Bractwa Pogrzebowego, lecz od dnia dzisiejszego ogłoszenia woli rządu takowe urzędowanie zaprzestaną. Co do innych stowarzyszeń, prawda że znajduje się stowarzyszenie husytów w Olkuszu, lecz nie wiadomo, czyli to egzystuje z wolą rządu, które stowarzyszenie w niniejszym protokole zostawiamy do dalszej dyspozycji władz wyższych.

Czyli oprócz powyższych znajduje się jeszcze jakie stowarzyszenie

Oprócz powiedzianego Bractwa i husytów żadne nie znajdują się stowarzyszenia, co pod przysięgą wykonać się mianą własnymi podpisujemy rękami.

Jozue Landau ⁸³ rabin	Jakób Józef Mitelman	Józef Eilenberg
Perec Laidner	Icek Rozenheim	Herszek Rozenheim
Iochem Zejdner	Dawid Rozenheim	Abraham Kiesler
Wolf Statler	Michał Fridman	Szmul Cukierman
Jonasz Cukierman	Herszel Korner	Majer Statler
Icek Intrologator	Izrael Rozenblat	Szymon Goldfeld
Szmul Karcwał		

10.03 | Komisarz obwodu olkuskiego do KW Krakowskiego przesyła protokoły rozwiązania bractw pogrzebowych w 10 miejscowościach i pyta, czy prawo nakazuje również rozwiązanie bractwa chasydzkiego

APK, RGR 4014, s. 16

12.09.1822

w Olkuszu dnia 12 września 1822 r.

Komisarz Obwodu Olkuskiego do Komisji Województwa Krakowskiego

na reskrypt z dnia 3 czerwca 1822 pod No 9304 z Wydziału Administ[racyjnego] Sek[cji] II wydany przesyła 10 protokołów rozwiązania bractwa, czyli stowarzyszeń pogrzebowych przez starozakonnych świętami zwanymi.

Poleciwszy stosownie do obok cytowanego reskryptu burmistrzom miast, gdzie synagogi żydowskie znajdują się, rozwiązanie bractw, czyli stowarzyszeń pogrzebowych przez starozakonnych świętami zwanymi, prawie przy wszystkich synagogach egzystujących, ma honor sporządzone tym celem 10 protokołów Komisji Wojewódzkiej w załączeniu do dalszego urzędowego użycia przedstawić i zarazem zapytać się Komisji Wojewódzkiej, czyli korporacja husytów oddzielnie od starowierców modły

⁸³ Zob. przyp. 34.

swe w domach odbywających mają podlegać rozporządzeniu względem bractw pogrzebowych wydanemu lub te in statu quo pozostawić.

Boreysza

10.04 | KW Krakowskiego do KRWRiOP przesyła pytanie o ewentualne rozwiązanie chasydyzmu razem z bractwami religijnymi

AGAD, CWW 1420, s. 18–19. Także APK, RGR 4014, s. 11–12

17.11.1822

dnia 17 listopada 1822

K[omisja] W[ojewódzwa] K[rakowskiego] do Wysokiej KRWRiOPublicznego

Na reskrypt z dnia 28 marca r.b. No 2586/576 Dyrekcji Ogólnej Wyznań donosi o rozwiązaniu bractw pogrzebowych dotąd u starozakonnych istniejących.

W skutku reskryptu obok powołanego bractwa pogrzebowe, zwane u starozakonnych świętami, wszędzie, gdzie tylko istniały, rozwiązane zostały. W dowód czego protokoła rozwiązanie to wykonania W[ysokiej] KR składając, ma honor zarazem zapytać się, czyli ulegać także winna rozwiązaniu korporacja hussitów, do której należący obrządkami nabożeństwa nieuczęszczania do bóżnicy, nieużywania mięsa koszerne, jak to raport z dnia 14 sierpnia r.b. No 23120 objaśnia, od innych starozakonnych się różnią. Reskrypt bowiem z dnia 5 września r.b. No 9162/2133, pozwalając w prywatnych domach odbywać starozakonnym modły, zdaje się nie tamować rzeczoną korporacją, gdy tymczasem wedle reskryptu na wstępie wspomnianego istnieć by mieć nie powinna⁸⁴.

odpisałem 1/12.1822 roku

10.05 | KRWRiOP do KW Krakowskiego nakazuje śledztwo wyjaśniające naturę chasydyzmu

APK, RGR 4014, s. 17. Także AGAD, CWW 1420 s. 18–19

22.12.1822

No 13311/3114

w Warszawie 22 grudnia 1822

Dyrekcja Ogólna Wyznań

Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Dowiadując się ze zdanego pod dniem 17 z.m. No 20742 raportu i z załączonych do niego aneksów o rozwiązaniu bractw pogrzebowych tak zwanych świętami między ludem starozakonnym, niemniej o istniejącej w mieście Olkusu korporacji hussitów, względem której Komisja Województwa Krakowskiego żąda wyjaśnienia, czyli zarówno z pierwszemi ma być zniesiona, powodowaną się widzi wezwać Komisję

⁸⁴ Zob. Marcin Wodziński, *Oświecenie żydowskie w Królestwie Polskim wobec chasydyzmu. Dzieje pewnej idei*, Warszawa 2003, s. 72.

Wojewódzką, aby poprzednio zasięgnęła dokładnej informacji o pomienionym towarzystwie hussytów, jakie jego są ustawy i zwyczaje, skąd wzięło początek, jak jest luźne, gdzie prócz Olkusza jeszcze się znajduje, a obraną w tym względzie kategorię wiadomości wraz z uwagami i opinią swoją przesłała Komisji Rządowej.

Za ministra prezydującego członek Komisji Wizytator Generalny J. Lipiński⁸⁵

Sekretarz Jeneralny [Edward] Rakiety

Naczelnik Wydziału Augustinowicz

Do Komisji Województwa Krakowskiego

10.06 | Protokół przesłuchania rabina Jozuego Landaua i miejscowych chasydów w sprawie natury chasydyzmu w Olkuszu

AGAD, CWW 1433, s. 118–121

28.02.1823

Działo się w mieście Olkuszu w biurach komisarza obwodowego dnia 28 lutego 1823 r. Protokół dochodzenia celu korporacji hussytów w mieście Olkuszu egzystującego, w skutku reskryptu Komisji Wojewódzkiej z dnia 26 stycznia r.b. do liczby 502 z Wydziału Administracji Sekcji Religii wydanego, przez komisarza obwodowego następuje spisany.

Komisarz obwodowy w dopełnieniu powyższego wezwania uznał za potrzebę przywołania rabina miejscowego jako nie interesowanego i najlepszą wiadomość rzeczowego towarzystwa posiadającego, potem jednego hussytę, a tak przywołany rabin, stanąwszy osobiście, zapytany został.

1. Jak się Wa[szmość] Pan nazywasz etc.?

ad 1mu Nazywam się Jozue Landau, mam lat 45, mam żonę i dzieci, mieszkam w mieście Olkuszu, jestem rabinem żydowskim.

2. Masz zeznać rzetelnie, czyli w mieście Olkuszu towarzystwo hussytów i od jak dawna egzystuje, jaki jest jego cel, ustawy, zwyczaje i skąd wzięło początek?

ad 2mu Prawda, że towarzystwo, czyli korporacja hussytów w mieście Olkuszu egzystuje, ale od jak dawna z pewnością oznaczyć nie mogę, jednak będzie temu mniej więcej lat 8. Cel hussytów nie jest inny, tylko że Żydom nie wolno prosić Boga podług swego upodobania i myśli, o co chcą, bo się na zdanie swoje spuścić nie mogą, bo czasem zdaje się, że rzecz, o którą prosimy, jest nam niezbędnie potrzebna, tymczasem może być dla nas najszkodliwszą, a przeto autorowie żydowscy w Polsce postanowili wzór modlenia się o to, co ku dobru ogółu dąży i służyć może i żadnemu nie jest szkodliwym. Zaś hussyty nie trzymają się tych autorów, lecz innych zagranicznych, którzy równie postanowili wzór modlitwy

⁸⁵ Józef Lipiński (1764–1828), klasycystyczny pisarz, krytyk, tłumacz i urzędnik oświatowy, w latach 1807–1812 sekretarz Izby Edukacyjnej, w Królestwie Polskim wizytator generalny szkół, od 1814 prezes Dyrekcji Rządowej Teatru Narodowego.

podobny, tylko że się różni formą od Żydów polskich, a zatem w każdym mieście mają oddzielne miejsca do modlitwy przez siebie obrane, mają też rabinów z tej sekty, w których większe zaufanie jak Żydzi pokładają i do nich się w czasie świąt zgromadzają. Początek tej korporacji pochodzi z pewnego Żyda Izraela z Międzyrzycu z Ukrainy⁸⁶ rodem będącego, który sektę tę w Polsce może przed 70 lat zaprowadził. Więcej w tym przedmiocie nic nie wiem, więc to tylko dodaję, że korporacja ta bynajmniej publiczności nie jest szkodliwą i nie ma zamiarów szkodliwych. Zresztą przy zeznaniu moim obstać i na to własnoręcznie podpisuję się Jozue Landau, rabin m. Olkusza

Przywołany jeden z towarzystwa hussytów, napomniony o rzetelne zeznanie zapytany, jak pierwszy, odpowiedział

ad 1mu Nazywam się Perec Szternfeld, mam lat 43, mam żonę i dzieci, mieszkam w Olkuszu od 7iu lat, jestem Żydem do towarzystwa hussytów należący.

Ad. 2dem Prawda, że w mieście Olkuszu znajduje się towarzystwo hussytów, ale od jak dawna, tego wiedzieć nie mogę. Cel zgromadzenia tego żaden nie jest, tylko że się modlą podług wzoru zagranicznych autorów, to jest egipskich, a Żydzi prości modlą się podług wzoru autorów polskich Żydów. A tak n.p. Żyd prosty nie prosi P. Boga o to, co mu się zdaje być nieuchronnym, tylko co się dobru ogólnemu nie sprzeciwia i P. Bogu podoba, zaś hussyci proszą wprost podług formy, jak wzór ich przez dawnych autorów postanowiony wskazuje. Więcej żadnych ustaw ani zwyczajów zgromadzenie to nie ma, na co własnoręcznie podpisuję się

Peretz Sterenfeld

Po zapisaniu powyższych zeznań stawających, gdy nic więcej w tym przedmiocie do przedsięwzięcia nie było, na tym protokół niniejszy ukończony i podpisany został d. i. u.

Komisarz obwodu olkuskiego [Dominik] Raczyński

10.07 | Komisarz obwodu olkuskiego do KW Krakowskiego przesłał protokół śledztwa i opinię w sprawie chasydyzmu, sugerując, że chasydyzm nie jest szkodliwym bractwem i nie powinien podlegać prawu o likwidacji

APK, RGR 4014, s. 19–20

1.03.1823

w Olkuszu dnia 1 marca 1823 r.

Komisja Obwodu Olkuskiego do Komisji Województwa Krakowskiego do reskryptu z dnia 26 stycznia r.b. do liczby 502 z Wydziału Administracji Sekcji Religii wydanego przesłał protokół śledztwa celu, ustaw i zwyczaju towarzystwa Żydów hussytów zwanych

⁸⁶ Izrael ben Eliezer z Międzyboża (Podole), a nie Międzyrzecz Koreckiego (Wołyń); zob. przyp. 25.

W następność reskryptu Komisji Wojewódzkiej obok zacytowanego protokołu dochodzenia celu korporacji żydowskiej hussytów zwanej komisarz obwodowy sporządzący takowy w załączeniu Komisji Wojewódzkiej do dalszego użycia ma honor przesłać, dodając komisarz z swej strony, iż nie uważa, żeby towarzystwo jako to szkodziły cel, ustawy lub zwyczaje miało, różni się tylko od powszechnych Żydów, że nabożeństwo swoje i inne obrządku podług przepisów i wzorów przez zagranicznych autorów postanowionych odbywa, zaś Żydzi niehussyci trzymają się w odprawianiu nabożeństwa i obrządków religijnych reguł, które im przez dawnych autorów, czyli prawodawców żydowskich są przepisane, które w żadnym względzie ani pierwszych, ani drugich nie są szkodliwe. Korporacja ta znajduje się omal nie w wszystkich miastach przez Żydów osiadłych, jako to: w Olkuszu, Pilicy, Wolbromie, Żarnowcu, Szczekocinach, Lelowie, Janowie, Żarkach i Będzinie. Co wszystko komisarz do decyzji Komisji Wojewódzkiej oddaje.

[Dominik] Raczyński

10.08 | KW Krakowskiego do KRWRiOP przesyła protokół śledztwa i opinię w sprawie legalności chasydyzmu, podtrzymując zdanie komisarza obvodu olkuskiego

AGAD, CWW 1433, s. 116–117. Także APK, RGR 4014, s. 19–20

21.03.1823

No 7655 Kielce d. 21 marca 1823

Wydział i Sekcja Administracji

Komisja Województwa Krakowskiego do Wysokiej Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

na reskrypt z d. 22 grudnia r.z. No 13.311 Dyrekcji Ogólnej Wyznań przedstawia protokół śledztwa, cel towarzystwa hussytów wykazujący.

Protokół przez komisarza obvodu olkuskiego sporządzony, a cel ustaw i zwyczajów towarzystwa Żydów hussytów wykazujący, Wysokiej Komisji Rządowej, w skutku obok powołanego reskryptu załącznic składając, ma honor przedstawić, że jakkolwiek korporacje te nie tylko w mieście Olkuszu, ale nadto innych miastach, jako to Pilicy, Wolbromiu, Lelowie, Szczekocinach i Będzinie znajdują się, z względu jednak, że tylko formą nabożeństwa od innych Żydów się różnią, za szkodliwe uważane, a następnie za ulegające rygorowi reskryptu z d. 28 marca r.z., bractwa starozakonnych rozwiązującego, liczone być powinny. Co jednak wyrok Wysokiej Komisji Rządowej stanowić będzie.

Za prezesa [Ludwik] Denker

Zamoyski⁸⁷

⁸⁷ Michał Zamoyski, sekretarz generalny Komisji Województwa Krakowskiego.

13. KONFLIKT WOKÓŁ CHASYDZKIEGO RABINA W PŁOCKU, 1829

Wobec braku rabina w Płocku władze państwowe powołały na stanowisko obrońcy duchownego do spraw rozwodowych wyznania mojżeszowego przy tamtejszym trybunale cywilnym Daniela Landaua¹⁸⁸, wpływowego dozorcę bóżniczego, jednego z najbogatszych członków tamtejszej gminy żydowskiej. W 1828 roku pozostałych dwóch członków dozoru bóżniczego podjęło próbę usunięcia Landaua z tego stanowiska. Przedsięwzięcie się nie powiodło, jednak decyzja Rady Administracyjnej sugerowała możliwość odwołania Landaua w wypadku przedstawienia kandydata na rabina, który będzie spełniał wymagania stawiane obrońcom duchownym. Dozorcy wysunęli więc kandydaturę Aleksandra Zusji Kahany¹⁸⁹, któremu oferowano posadę rabina i obrońcy z łączną pensją 2000 zł rocznie. W tym samym czasie Landau zaproponował na rabina swego zięcia Abrahama Rafała Landaua¹⁹⁰, dotychczasowego rabina w Ciechanowie, a siebie na dotychczas zajmowane stanowisko obrońcy duchownego, z pensją 1500 zł rocznie dla każdego. Jednak ich kandydatury nie były w ogóle rozpatrywane, a Komisja Wojewódzka bez podania jakichkolwiek wyjaśnień powołała na rabina Kahanę. W wyniku protestów Daniela Landaua i jego zwolenników KRWRiOP zażądała wyjaśnienia sprawy, jednak ostatecznie przychyliła się do argumentów Komisji Wojewódzkiej, że Abraham Landau nie zna języka polskiego, nie ma więc kwalifikacji do objęcia tej funkcji, powołanie zaś Kahany przyniesie gminie znaczne oszczędności. Wkrótce skargi mieszkańców Płocka do Komitetu Starozakonnych jeszcze raz ożywiły dochodzenie. Tym razem śledztwo miało za zadanie wyjaśnić, czy Aleksander Kahana nie jest lichwiarzem i chasydem. Pierwsze z oskarżeń zostało przez Komitet Starozakonnych odrzucone, drugie zaś potwierdzone, KRWRiOP przekazała więc sprawę Komisji Wojewódzkiej do ponownego rozpatrzenia. Kolejny przyjazny Kahanie raport Komisji Wojewódzkiej sprawił, że KRWRiOP ostatecznie potwierdziła jego nominację.

¹⁸⁸ Dan lub Daniel Landau, wpływowy i bardzo zamożny dostawca wojskowy, jeden z przywódców gminy żydowskiej w Płocku, w 1812 deputowany przez władze Księstwa Warszawskiego do rozkładu podatków żydowskich. Landau był teściem Abrahama Landaua, rabina w Ciechanowie.

¹⁸⁹ Zob. przyp. 90.

¹⁹⁰ Abraham Landau z Ciechanowa (1784–1875), syn Rafała Dobrzyńskiego, zięć Dana/ Daniela Landaua z Płocka (od którego przejął nazwisko), wybitny rabin, autor literatury rabinicznej i przywódca chasydzki. W młodości Landau studiował w Płocku u Arie Zunza (Lejba Charif), zbliżył się do chasydyzmu pod wpływem Fiszela ze Strykowa i Symchy Bunima z Przysuchy; od 1820 rabin w Ciechanowie, gdzie pozostał do końca życia. W 1866 po śmierci Izaaka Meira z Góry Kalwarii część chasydów obrała go swoim przywódcą, wśród nich m.in. Eleazar hakohen z Pułtuska (zob. przyp. 353) i Jechiel Meir z Gostynina.

Konflikt w Płocku jest wyjątkowo dobrą ilustracją sporu gminnego, w którym antychasydzka argumentacja jest jedynie chwytym retorycznym zastaniającym inne linie podziału w gminie. W istocie w Płocku obie strony konfliktu forsowały chasydzkich kandydatów na rabinów, linia konfliktu nie biegła więc między chasydami i ich przeciwnikami, lecz między częścią płockiej oligarchii kabałnej i elity rabinicznej skupionej wokół Daniela Landaua (teścia Abrahama) a frakcją konkurencyjną skupioną wokół części dozoru bóżniczego. Równie interesujące jest poparcie Komisji Wojewódzkiej dla zwolenników Kahany, co każe podejrzewać jej pozamerytoryczne związki z grupą Kahany.

13.01 | Sekretarz Stanu w imieniu Rady Administracyjnej do zarządu gminy żydowskiej w Płocku informuje o bezpodstawności próby mianowania nowego obrońcy duchownego spraw rozwodowych wyznania mojżeszowego przy trybunale cywilnym AGAD, CWW 1666, s. 250 14.06.1828

Radca Sekretarz Stanu

Na prośbę dozoru bóżniczego miasta Płocka z d[nia] 20 z.m. o uchylenie rezolucji Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z d[nia] 21 lutego r.b. odmawiającej powierzenia obowiązków obrońcy duchownego do spraw rozwodowych przy trybunale cywilnym województwa płockiego zastępcy rabina starozakonnemu Czysz lub innemu z czterech kandydatów ukwalifikowanych, którzy obowiązki te bezpłatnie pełnić chcą, z zlecenia J[asnie] W[ielmożnie] prezydującego w Radzie Administracyjnej oświadcza, iż gdy Komisja Rządowa w osobie starozakonnego Czysz nie upatruje odpowiedniej zdolności do pełnienia obowiązków obrońcy duchownego tudzież gdy za podaniem innego kandydata na rabina dostateczną kwalifikacją posiadającego obowiązki obrońcy duchownego temuż powierzone być mają, osiągnięcie więc i przyspieszenie skutku powyższego ich żądania przez wybór ukwalifikowanego rabina zależy od samego dozoru¹⁹¹.

w Warszawie, dnia 14 czerwca 1828 r.

generał dywizji [Franciszek Ksawery] Kossecki¹⁹²

Do dozoru bóżniczego miasta Płocka, na ręce Michała Goldberga w Płocku. Interes prywatny

13.02 | Tłumaczenie kontraktu rabinicznego dla Abrahama Landaua z Ciechanowa na rabina w Płocku
AGAD, CWW 1666, s. 230–233 25.01.1829

¹⁹¹ Zob. O wyborze przez gminy żydowskie rabinów do wszystkich okręgów bóżniczych, [w:] *Przepisy odnoszące się do czynności rządów gubernialnych i naczelników powiatowych*, s. 183.

¹⁹² Zob. przyp. 31.

Oryginał pisany po hebrajsku na papierze prostym świadczyć Lewin Frenkel tłumacz
Tłumaczenie Płock, dnia 25 stycznia 1829

Mieszkańcy gminy niemniej cnotliwi i moralni synagogi tutejszej, wszyscy jednomyślnie i jednoznacznie oświadczyli jednomyślnie, iż dnia dzisiejszego ustanowił Bóg powierzchni pasterza dla nas końcem ocalenia, prowadzenia, w jego cieni odpoczywania spokojnie i bezpiecznie w osobie Abrama Rafała Landau, pana i nauczyciela naszego, który na teraz jest rabinem miasta Ciechanowa, życzeniem naszym jest, abyśmy użyli jego wspaniałe posiadania. Szczęśliwy ten naród, któregoż on jest ..., baczność jego aby była na nas, daniem nam kazania moralne w świętach i czasach przeznaczonych, to jest w szabas przed Sądny Dniem, zwany (Szabat Tszuwa), i w szabas przed Wielką nocą (zwana Szabas Hagodel), argumenta w Talmudzie biegłym znanym oraz o przepisach religijnych, oraz co religia pozwala i zakazuje, nikomu nie będzie wolno w tej atrybucji zastąpić bez zezwolenia jego, nagroda zaś jego za podobne obowiązki być ma w sumie zł pol[skich] tysięcy pięćset rocznie z kasy synagogi naszej, a to wedle etatu rokrocznie podług rozkazu i prawa królewskiego udziałany zostanie, trzymanie dzieci płci męskiej przy obrzezaniu dwa razy w miesiącu, do czytania rodaju jako trzeci w każdy szabas zwołany być i w wszystkich świąt zawsze pierwszego dnia, zapisy zaręczenia i przedślubne nikomu oprócz jego pisać nie będzie wolno, procent z sum posagowych z strony kawalera jemu samemu należeć ma, bodaj nam Bóg dopomógł, aby nasze przedmioty z jego wolą się zgadzały, a dla tym trwałości tej rzeczy podpisujemy się dnia jako wyżej,

Lewin Krzywer

Dan Landau

Markus K. Danziger

Js. Londynski

Hirsch Altman

Jude Z. Botszteyn

Abraham Brie Rozner

Beer Bram Kurczband

Szmul Markus Posner¹⁹³

Jakob B.M.G. Brauen

Hersch Nirenberg

Icek Gębiński

Abraham Szldt

Lejzer Kohen¹⁹⁴

Baruch Mendel Auerbach

Mandel B.M.Z.

Pinkus Mamlak z Kalisza

Mordke Wolff Mogatsz

Hersch Fryde

Icek Bedki

Guttman Nirenberg

Jakob Szpiegel

Majer Kohen Lutermiski

Mejer B.H.R.M.U. Kohn

Lipman Lewitta

Wolff Margel

Szmarge Olszewer

Izrael Mintz

¹⁹³ Najpewniej tożsamy z Salomonem Markusem Posnerem (1770–1848); zob. przyp. 158.

¹⁹⁴ Być może tożsamy z Eleazarem hakohen (1791–1881), synem Zewa Leipziger, uczonym, chasydem i rabinem w Makowie, Pułtusk, Sochaczewie; zob. przyp. 353.

Abraham Ben Moser
Ben Brann Kurechband
Chajm Ben. Mahomet
Samuel Markus Rosencohn
Jakob D.M.G. Drauen
Hersz Nirenberg
Jech. Gubinshi
Abraham Prydt
Leyzer Trohen
Darius Mendel Aurbach
Mendel D.M.G.
Pinhas Mamlukh Kalig
Mordehe Wolff Migatoy
Hersz Fryd
Jech. Nidhi
Gutman Nirenberg
Jakob Spigel
Meyer Trohen Intermish
Meyer D.M.G. M.M. Trohen
Leymann Seiwette
Wolff Margel
Samange Olozemet
Israel Mintz
Nathan Mayes Drauen
Samuel Haer
Markus Lapath
Samuel Huxer
Ben Ziger

Wolff Pinberg
Jakob Szaplan
Benjamin Ellardsh
Israel Aurbach
David Rapp
Hersz D.M.G.
Leymann Liberman
Hersz Adelberg
Abraham Mayes Kurech
Leymann Kurech
Hera Nidhi
Leyzer Libman
Leymann Prymala
Leyzer Troh
Gutman Gyl
Moxer Masferoy
Lischel Draen
Hersz Dealit
Leyman Goldroyd
Jozef Nagis
Abraham Kalina
Elias Deersohn
Meyer Koppel
Jech. Szmit Karp
Jakob Korzen
Wolff Szaplan
Jakob Dikerefement
Michael Mytrovsky
Abraham Drauenmann
Raffal Segal
Leyb Myner
Hera Horyein
Leymann Kurech
Leyb Szzygel
Ben Segal
Jozef Chamkanal

Nathan Mojzes Braun
Szmull Tkacz
Markus Lopatta
Szmul Tluczer
Beer Ziger
Wolff Binberg
Jakub Czapker
Beniamin Mordche
Izrael Auerbach
Dawid Rape
Herszke B.M.Z.
Lippman Liberman
Hersz Adelberg
Abraham Majer Szoszke
Zelman Piskorz
Aron Pliszke
Lejzer Eisbind
Lejbusz Drzymała
Ejzik Perk
Guttman Cypel
Mozes Wasserzug
Fischel Brann
Hersz Berkind
Lamir Goldszydt
Jozef Wegier
Abraham Kalina
Elias Beersohn
Mejer Koppel
Icek Szmul Karp
Jakub Korzen
Wolff Czapnik
Jakob Biszofswender
Michal Wytrzycki
Abraham Brawer mann
Raffał Segal
Mejb Myncz
Man Nożycie
Zelman Zilber
Lejb Szczygieł
Beer Segal
Józed Chamerkanal

Abraham Zyndwerger
Chaim Ozer
Hirsz Lejb Lenimberg
Jakob Figer
Józef Warszeuer
Majer Uchatyn
Hersz Aszkenas
Dawid B.R.U. Segal
Icek BRU
Dan Kaliszer
Abraham Hersz Geszer
Kaufmann Karafke
Mosze Grzebień
Dawid Szlame B.R.U.
Szapse Kuter
Manasse Brak
Mojzes Fligettaub
Abraham Klingberg
Ejzik Jozef
Ahraham Danciger
Szymon Kohn
Noach Trejtel
Michał Riff
Abraham Szlama
Mordche Laboncz
Abraham Jakob Żuraw
Wolff Brk
Abraham Mojzes Morsz
Michał Gryn
Mosze Segal
Abraham Lubelski
Iciek Jakob Rothar
Lejb Walberg
Hersz B.M.H.R.Ch.
Moszek Łęczyc
Icek Guttman
Chazkiel Mejzel
Moszek Jastrząb
Moszek Beer Segal
Moszek Bachrach
Abbe Miczman

Wolff Joel Lipszyc
Wolff B.M.R.I. S.Z. Lipszyc
Rafał Finkielsztyn
Szmul Frankiensztyn
Izrael Jedwabnik
Mojsze Mejzel
Fiszel Hersz Kohn
Wolff Golde
Jakob B.M.C.
Nachim Flatte
Markus Stemp
Koppel Lipszyc
Markus Zand
Man Łapaj
Icek Lipman
Lejzer Sławele
Józef Klejn
Fiszel Kaliner
Mojzes Goldmann
Beer Frankforth
Ejzel Motyl
Salomon Wilanowicz
Mayze Deytsch
Chaim Korfryd
Beer Handsberger
Abraham Kronenberg
Note Gąszer
Anszel Rutman
Hersz Najmark
Iciek Jakob Griczberg
Icek Zaroster
Lejzer Nosen Herszkowicz
Lajb Jude
Mordche Herszkowicz
Mojzes Symche
Efraim Kwiatek
Zyskin Kacz
Mordche Glasser
Kasriel Krausz
Abraham B.R.J.
Lejb B.R.I.

Abraham Piechotka
Szmul B.R.A.Sz.
Mejer Baruch
Szaje Zanwel Tassener
Tanchum Kapote
Dawid Kahaffke
Dawid Mankier
Jozef B.R.A.Sz.
Dawid Luks
Dawid B.R.A.Sz.
Majer Wolf Drekle
Sandel Silenc
Lejzer Altman
Salomon Lubelski
Ichel Nejder
Hersz Wolf B.R.U.
Jakob Lichtensztyn
Naftali Rozensztadt
Szaje Zanwil Soczewke
Szlama Parzycha
Szyja Słowiele
Nachman Łapigus
Abraham Chaim
Dawid Chaim
Noach Nachim Glaubart
Hersz Mławer
Matys ...
Elias Herz Stabenbucher
Lejb Cesker
Abraham Izraelowicz
Aszer Ratman
Abraham Krejzler
Abraham Szapac
Gerszon Grossmann
Lejb Hersz Szpire
Mojsze Adamaszek
Mordek Mendel Szboze
Szmul Hersz Eisberger
Kalmann Dachówka
Icek Abeszytz
Hersz Glasberg

Michał Jozef Kohn
Elias Szmarczenberg
Wof Goliber
Joel Tęchysek
Icek Mehler
Wolf Cynamon
Josek Koszyk
Dawid Pozner
Markus Igle
Hersz B.R.R.Sz.
Szaje Rotenberg
Jakub Szuber Altman

Jakub Toppole
Jiciek Lejb Szpirele
Jozef Sauerbier
Ljzer Sarnower
Abraham Pozner
Lejb B.R.Z.
Hersz Skobil
Hersz Gniłek
Wolf Szifyk
Beer Jozmier
Beer Szczupak
Efraim Kanar

Zgodność [z] przedstawionym mi oryginałem po hebrajsku na papierze prostym
pisanym świadczę, Płock 26 lipca 1829 Lewin Freund tłumacz

13.03 | Tłumaczenie kontraktu zatwierdzającego Daniela Landaua na stanowisku obrońcy duchownego do spraw rozwodowych wyznania mojżeszowego przy trybunale cywilnym w Płocku

AGAD, CWW 1666, s. 240–242

12.05.1829

Oryginał po hebrajsku na papierze stemplowym ceny złp jeden świadczę Lewin Frankiel tłumacz

Tłumaczenie

Sprawiedliwość na gruntach sprawiedliwości jest zestawiona, ponieważ stosownie do dekretu królewskiego w czasie tym r[ok]u 1825 wydane zostało polecenie, że sprawy rozwodowe pomiędzy mężem i żoną trybunałowi przedstawiane być mają i z każdej wiary powinien być obrońca duchowny ustanowiony, który sprawę tę wprowadzić i przed trybunał opowiedzieć ma o swem zdaniu podług prawa swej religii¹⁹⁵, więc i my jako wierzący w prawa mojżeszowego i izraelskiego, w razie jeżeli się zdarzy interes rozwodowy jednego z nas pomiędzy nim a żoną, a jeżeli przedstawią takiemuż sprawę trybunałowi, nie będą mogli przyjąć do skutku, dlatego że nie mają obrońca duchownego z własnej religii, aby był biegły w sprawach rozwodowych i aby był znany w języku do wymawiania czysto i pisanie języka polskiego, końcem wyroku przed trybunał na czystość wyprowadzenia w każdym czasie i przedmiocie, jeżeli przez trybunał zapytany będzie, potrafił stosownie odpowiedzieć akuracie, opowiedzieć o źródle każdego prawa podług prawa naszego Zakonu Świętego, wszystko na piś-

¹⁹⁵ Zob. *Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego*. Tytuł 5: O małżeństwie, DzPKP (1825), t. 10, s. 85–139.

mie i języka polskiego, przeto znaleźliśmy w Danielu Landau człowieka zdatnego na obrońcę duchownego, aby ten pełnił obowiązki obrońcy duchownego z strony naszej w trybunale cywilnym województwa płockiego, on tylko, a nikt inny. Gdy jesteśmy o nim przekonani, iż osoba ta jest obeznana w Talmud i innych ksiągach, na których prawo gruntuje, tym bardziej że potrafi i zna język polski i tegoż pisma pisać czystym stylem, przez to my niżej podpisani zezwoliliśmy wszyscy jednoznacznie, aby Daniel Landau naszym i w całym województwie do starozakonnych był obrońcą duchownym, a nagroda jego podług woli rządu ustanowiona także akceptujemy i nie jesteśmy temu przeciwni, to wszystko akceptujemy pod klątwą i przysięgą starotestamentową, a dla dowodu podpisujemy się,

Płock, dnia 12 maja 1829 r[ok]u

Sucha Londynski
Abram B.R.J. Szapsa
Lejb Hersz Szpira
Abram Mars
Salman Pinkus Mamelok
Lejzer Kohen¹⁹⁶
Szmul Migdał
Wulf Bimberg
Abram Koramella
Rafał Finkelsztyn
Jakob Lichtensztyn
Mateusz Lewinson
Iciek Lipman Sagol
Szmerel Olszewicz
Józef Pozner
Samul Sandomirski
Ziemek Lemel Kaczka
Lewek Waldenberg
Ber Zielek Zegar
Lewek Torner
Abram Szylid
Aleksnader Kalischer
Józek Sokoł
Abram Bindmerger
Jakób Czapka
Beniamin Markus Hamburgier
Aron Pokrzywa
Kasriel Krauza

Lejb Katz
Abram J. Ziórław
Ejzyk Matyl
Abram Lubelski
Gutman Kressberg
Mlich Pieprzack
Lipman Mucha
Gerszon Łopatka
Mejer Kutner
Mortka Igła
Aszer Najhaus
Izrael A. Mintz
Dawid Skąper
Abram Klinsberg
Mojzes Adamoszak
Man Hefter
Mojzes Grynszpan
Szaja Sadzawka
Szmul Szmadya
Szaja Bejnisz Bomson
Szmul Żywacki
Szapsa Kuten
Wulf Obrzynek
Jakob Korzeń
Abram Czaszka
Anszel Rotman
Abram Plewa
Ber Katz Józwicz

¹⁹⁶ Być może tożsamy z Eleazarem hakohen (1791–1881); zob. przyp. 353.

Ber Szczupak
Hersz Nirenberg
Aron Pliszka
Izrael Lewin Goldsztyń
Mojzes Sztolcenberg
Gerszon Grosman
Abram Kronenberg
Lewek Mintz
Wulf Czapnik
Izrael Beer Lewka
Isak Mojzes Jarmusz
Markus Waxman
Ber Mendel
Abram Szenman
Man Nożyca
Lejzer Sławita

Zanwel Siedkier
Salomon Bieda
Naftala Rozensztok
Daniel Lenburgier
Hersz Szmul Lemburgier
Beer Głosgoł
Man Wulf Łapaj
Szmul Mojzes Miotła
Józef Warszawer
Dawid Kiwa Rubin
Salomon Łopatka
Dawid Zysman
Mendel Kurczbart
Iciek B. Mehler
Iciek B.R.S. Głys
Iciek Lewkowicz Szpirek

Zgodność [z] przedstawionym mi oryginałem po hebrajsku na papierze stemplowym
ceny złoty jeden pisany świadczyć. Płock, dnia 26 lipca 1829, Lewin Freund tłumacz

**13.04 | Daniel Landau do KRWRiOP prosi o przywrócenie go do obowiązków
obrońcy duchownego do spraw rozwodowych wyznania mojżeszowego**
AGAD, CWW 1666, s. 219–225. Także APP, AmP 568, k. 64 19.07.1829

W Płocku, dnia 19 lipca 1829 r.

Do Wysokiej Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
Prośba Daniela Landau obrońcy duchownego do spraw rozwodowych wyznania mojżeszowego przy trybunale cywilnym województwa płockiego w Płocku zamieszkałego o uchylenie rezolucji Komisji Województwa Płockiego z dnia 6 m.b. i pozostawienie go przy dotychczasowej posadzie obrońcy duchownego.

Kiedy Komisja Województwa Płockiego rezolucją obok cytowaną No 33466/1741 wydaną tu dołączoną dozwoliła na powołanie na rabina gminy tutejszej star[ozakonnego] Aleksandra Kohn, dotychczasowego rabina z Siedlec, włożyła zarazem na tegoż obowiązek pełnienia obowiązków obrońcy duchownego do spraw rozwodowych wyznania mojżeszowego przy tutejszym trybunale, a tem samem mnie od posady dotychczasowej usunęła i wypłaty pensji zapewnionej od czasu przybycia rzeczzonego Aleksandra Kohn odmówiła.

Przeto od tak uciążliwej rezolucji odwołując się, udaję się do Wysokiej Komisji Rządowej i upraszam najpokorniej, aby rezolucją zarekursowaną uchylić i przy posadzie mojej dotychczasowej obrońcy duchownego z pensją zapewnioną pozostawić

mnie raczyła, a wedle życzenia większej części gminy staroz[akonnej] Abrahama Rafała Landau na rabina do Płocka z pensją 1500 złotych zanominować polecić albo też wykonywanie obowiązków rabina i obrońcy duchownego za dotychczasową pensją mnie poruczyć nakazać zechciała.

W usprawiedliwieniu tej mojej prośby przedstawiam następujące zasady:

1. Że rezolucją Komisji Województwa Płockiego jeszcze dnia 13 maja 1826 roku No 1278–56 wydaną i tu dołączoną z powodu, że w województwie tutejszym nie masz żadnego rabina, który by obok znajomości ustaw religijnych posiadał dokładnie język polski, powołany zostałem na obrońcę duchownego do spraw rozwodowych wyznania mojżeszowego, które obowiązki i dla dobra ogółu bez żadnego ograniczenia czasu i takowe ciągle bez żadnego wynagrodzenia przy opuszczeniu zupełnym mojego gospodarstwa i poświęceniu ostatnich moich funduszy na potrzebne utrzymanie siebie i mojej familii od czasu nominacji, to jest od dnia 13 maja 1826 roku do dnia 1go listopada 1827 roku, wykonywałem, dopiero wedle rezolucji daty 28 grudnia 1827 roku dołączonej Wysoka Komisja Rządowa reskryptem z dnia 22 listopada t.r. 1827 za pełnienie w zastępstwie rabina obowiązków obrońcy duchownego do spraw rozwodowych i wykonywanie innych czynności do rabinów przywiązanych przeznaczyć mi raczyła drugą połowę pensji rabinowskiej w ilości złotych 1500 rocznie z kasy bóżnicznej miasta Płocka.

2. Co do zdolności mojej do piastowania obowiązków mnie powierzonych, dowodzę dołączonym tu świadectwem trybunału cywilnego tutejszego województwa i kopia odezwy tegoż trybunału do Komisji Województwa Płockiego dnia 24 marca 1827 roku uczynioną, które już Wysoka Komisja Rządowa za dostateczne przyjęła i reskryptem dnia 21 lutego r.z. No 9763/510 wydanym uznać raczyła zarzuty przez dwóch członków dozoru bóżnicznego mnie czynione, więcej z osobistych dla mnie niechęci, jak z gorliwości służby publicznej, a tem samem przy posadzie mojej dotychczasowej pozostawić mnie zechciała do czasu ustanowienia ukwalifikowanego rabina w Płocku i wtenczas dopiero wynagrodzenie moje z pensji dla rabina przeznaczonej ustanie. Co wszystko rezolucją J[aśnie] W[ielmożne]go radcy Sekretarza Stanu z dnia 14 czerwca r.z. No 3573 w kopii dołączoną zatwierdzone zostało.

3. Ustanowienie ukwalifikowanego rabina w mieście Płocku niewłaściwie Komisja Wojewódzka uznaje w osobie Aleksandra Kohna, którego za ukwalifikowanego do tej posady uważa, albowiem wedle planu ogólnego zaprowadzenia Szkoły Rabinów przez Wysoką Komisję Rządową na posiedzeniu ogólnym z dnia 28 czerwca 1826 roku¹⁹⁷ rozumieć należy tylko te osoby za ukwalifikowane, które z Szkoły zaprowadzonej w czasie przepisany wyjdą, a nigdy dotychczasowych rabinów, jakim jest Aleksander Kohn. Wypływa stąd, że Komisja Wojewódzka niewłaściwie mnie usuwa od dotychczasowych obowiązków, a tem samem postanowienia przełożonych władz

¹⁹⁷ Zob. *Plan ogólny zaprowadzenia Szkoły Rabinów w Warszawie*, [w:] *Z dziejów gminy starozakonnych w Warszawie w XIX wieku*, t. 1: *Szkolnictwo*, Warszawa 1907, s. 49–55, art. 4.

w tym samym interesie wydane (które wyraźnie stanowią, iż wynagrodzenie moje i posada dotychczasowa trwać ma, dopóki ukwalifikowany rabin ustanowionym będzie) przeistacza i kasuje, co przechodzi jej władzę.

4. Pomimo przeznaczenia mi połowy pensji rabinowskiej decyzjami powyżej postanowionemi, udzieliła mi znaczna liczba mieszkańców miasta tutejszego dobrowolnie na piśmie d.d. 12 maja r.z. zapewnienie, iż zezwalają na wynagrodzenie za wykonywanie obowiązków dotychczasowych, mianowicie takie, jakie przełożone władze postanowią, które w razie potrzeby złożyć gotów jestem, a zatem pobieram takowe nie tylko z wolą rządu, ale nadto z wolą mieszkańców.

5. Z rezolucji Komisji Wojewódzkiej daty 10 czerwca r.b. No 9000/315 tu dołączonej czerpać się daje niejaki dowód, że ja jako starszy dozorca bóżniczny łącznie z mieszkańcami w liczbie 250 osób wyższej klasy podpisanemi przedstawiłem na rabina tu do Płocka Abrahama Rafała Landau, dotychczasowego rabina z miasta Ciechanowa, który jedną połowę pensji, to jest 1500 złotych kontentować się będzie, a ja przy obowiązkach moich dotychczasowych pozostawać mogę. Zaś dozorczy bóżniczni Goldberg i Manas Thorner przedstawili na rabina Aleksandra Kohn z Siedlec z podpisami mieszkańców, jak w podaniu swoim wyrazili w liczbie 200 osób niższej i najniższej klasy. Wykazuje się już stąd, że nie większa część gminy starozakonnych pragnie mieć za rabina Aleksandra Kohn, jak Komisja Wojewódzka w rezolucji swojej ostatniej wyraża, ale raczej większa część mieć chce Abrahama Rafała Landau.

6. W ostatnim zaś razie, gdy na ukwalifikowanej osobie na posadę rabinowską tu do Płocka zbywa jeszcze, a mieszkańcy pragną mieć rabina, chętnie przyjąć deklaruję obowiązki rabina do wykonywania łącznie z obowiązkami dotychczasowemi obrońcy duchownego i wszystko należycie wykonywać za wynagrodzenie dotychczasowe 1500 złotych pragnę, a do tego wszystkiego posiadam równą zdolność, jeżeli nie większą jeszcze jak proponowany na rabina Aleksander Kohn, i tak nie tylko życzeniu gminy stanie się zadość, ale nadto mieszkańcy doznawać będą ulgę w opłacie pensji o 500 złotych polskich mniej, jak Aleksandrowi Kohn Komisja Wojewódzka zapewniła, to jest złotych 2000.

7. Wreście raczy Wysoka Komisja Rządowa zwrócić uwagę na rezolucję Komisji Centralno-Likwidacyjnej tu dołączoną, którą dowodzę, że mam pretensję w sumie 784.023 złotych 10 groszy do Francji regulującą się, z okazji której znaczny mój majątek utraciłem, a po przyjęciu obowiązków na mnie włożonych, kwapliwie wzięwszy się do wykonywania takowych, opuściłem całkowicie gospodarstwo i widoki dalsze, a przez to do reszty majątek, jaki posiadałem, utraciłem. Zasługuję z tego względu na mocną uwagę i nie zdaje się, abym teraz zupełnie był odsunięty od posady, nieprzestąpiwszy w niczem granice swoich obowiązków.

A tak usprawiedliwiwszy pokorną moją prośbę, spodziewać mi się wypada, iż Wysoka Komisja Rządowa przychylić się do takowej łaskawie raczy i mnie skuteczną rezolucją udzielić zechce, której oczekując wraz z zwrotem aneksów alegowanych

zostają Wysokiej Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
najniższym sługą

Daniel Landau

13.05 | Pięciu mieszkańców Płocka do KRWRiOP prosi o mianowanie Abrahama Landaua z Ciechanowa rabinem w Płocku i odsunięcie od tej posady Aleksandra Kahany

AGAD, CWW 1666, s. 226–229

21.07.1829

W Płocku, d[nia] 21 lipca 1829 r.

Do Wysokiej Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
w Warszawie

Prośba mieszkańców wyznania mojżeszowego miasta Płocka w przedmiocie utrzymania Abrahama Rafała Landau, rabina dotychczasowego w mieście Ciechanowie, na rabina w mieście Płocku

Podpisani mieszkańcy miasta Płocka wyznania mojżeszowego w imieniu gminy działający, dowiedziawszy się, że Komisja Wojewódzka decyzją swą z dnia 6 m.b. No 33466/1741 wydaną powołała na rabina gminy tutejszej Aleksandra Kocha, rabina z miasta Siedlc, z włożeniem na tegoż obowiązku obrońcy duchownego do spraw rozwodowych, do których tym samym Daniel Landau usunięty został i w tym razie przewidując podpisani tak uciążliwą decyzją odezwę cytowanej, ośmielamy się w drodze ... prosić o uchylene takowej. Z tych powodów podpisani łącznie z członkiem pierwszym dozoru bóżnicznego przy dołączeniu subskrypcji gminie przeszło 250 mieszkańców pod dniem 25 stycznia r.b. z klas I, II, III i IV¹⁹⁸ jako należących do opłat składek bóżniczych przedłożyliśmy na rabina Abrahama Rafała Landau z Ciechanowa jako znanego zupełnej zdatności, będąc uczonym człowiekiem i mocnym talmudystą z połową pensji rabinowi przeznaczoną zł 1500, który się tem kontentował. Że zaś ten w języku polskim nie będąc wydoskonalonym i obowiązków obrońcy duchownego w sprawach rozwodowych nie mogąc wypełniać, przy takowym więc Daniel Landau z drugą połową pensji zł 1500 utrzymany był jako człowiek zdatny i obeznany z temi czynnościami i zasługujący na względy rządu, będąc mocnym w religii. Że zaś nadspodziewanie drudzy dwaj dozorczy Manes Torner i Michał Goldberg, zebrawszy podpisów 200 z gminy, czemu wątpić można (bo tylko takich mieć mogą, którzy do niższych klas należą i nie płacą składek bóżniczych), przedstawili na rabina Aleksandra Kohen z Siedlc. Na takie przedstawienia pierwszych i drugich Komisja Wojewódzka, wydawszy decyzją z dnia 10 czerwca r.b. No 708/315, odpowiedziała. Ponieważ członki dozoru bóżnicz-

¹⁹⁸ Zgodnie z prawem w Królestwie Polskim płatnicy składki bóżniczej należący do pierwszej klasy podatkowej wnosili 40% składki, drugiej klasy – 30%, trzeciej klasy – 20%, a płatnicy z czwartej klasy – 10% łącznej składki bóżniczej. Osoby należące do piątej, najniższej klasy podatkowej nie płaciły składek bóżniczych, toteż – zgodnie z ówczesną konwencją – nie były uprawnione do wyrażenia opinii w sprawach publicznych.

nego między sobą ... być niezgodnemi, tym samym Abrahama Rafał Landau z Ciechanowa i Aleksandra Kohen z Sielc jako niewykwalifikowanych podług życzenia rządu i że Daniel Landau znajduje się w mieście i za zdolnego swych obowiązków uznanego, pierwszych odrzuciła, a drugiego w swym miejscu pozostawiła, wierząc, że nie potrzeba przyjęcia rabina. Nadspodziewanie przecież Komisja Wojewódzka decydując z dnia 6 m.b. wydaną upoważniła dozór bóżniczy do powołania na rabina Aleksandra Kohn z Sielc, uznając go za wykwalifikowanego. ... zwraca uwagę, aby w przeciągu dni 26, rachując od rezolucji Komisji Wojewódzkiej z dnia 10 czerwca r.b., od dnia 6 lipca b.r. Aleksander Kohen, który nie pochodzi z wychowania Szkoły Rabinów¹⁹⁹ i nie złożony egzaminu przepisane, mógł się tym samym już wykwalifikować na rabina. Co ze wszelkich miar zdaje [się] przeciwnym planowi ogólnemu zaprowadzenia Szkoły Rabinów przez Wysoką Komisję Rządową z dnia 28 czerwca 1826 r. wydane²⁰⁰. Wprawdzie Komisja Wojewódzka, Aleksandra Kohen przeznaczając na rabina, wyznaczyła temuż pensję zł 2000. Podług zaś naszego żądania, gdy Abraham Rafał Landau na rabina będzie ustanowiony z pensją zł 1500 i Daniel Landau obrońca duchowny z pensją zł 1500, pierwszy jako człowiek zdalny, światły, mocny talmudysta, drugi nierównie z obowiązkami swymi obeznanymi, utrzymać byli, pensja tych więcej zł 1000 czynić będzie, to przecież gmina cierpieć na tym nie będzie przeciążenie, ile że i fundusze są wydostarczające, z tych więc wymienionych powodów prosić ośmielamy się najpokorniej Wysokiej Komisji Rządowej, iżby Abraham Rafał Landau na rabina z pensją zł 1500, Daniel Landau jako dotychczasowy obrońca duchowny z pensją zł 1500 utrzymać zostali. W przeciwnym zaś zdarzeniu przynajmniej zezwolić raczy, aby dopóty, dopóki żaden ze Szkoły Rabinów na rabina wykwalifikowany i przeznaczony nie będzie, innego do Płocka nie przeznaczano. W spodziewaniu pomyślnej rezolucji, wyznaję, iż jestem najniższym sługą

Lejzer Kohen

Majer Kohn

W. Bimberg

Wulf Margch

Jakub Szpigiel

13.06 | Dozór bóżniczy Płocka do KRWRiOP prosi o odrzucenie podania Daniela Landau, mianowanie rabinem i obrońcą duchownym w Płocku Aleksandra Kahany
AGAD, CWW 1666, s. 246–249 27.07.1829

Interes dozoru bóżniczego z urzędu

Do Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

¹⁹⁹ Zob. przyp. s. 32.

²⁰⁰ Zob. *Plan ogólny zaprowadzenia Szkoły Rabinów w Warszawie*, s. 49–55, art. 4.

Prośba dozoru bóżniczego gminy starozakonnej plockiej w imieniu gminy względem wyborów Aleksandra Abrahama Cahana, dotychczasowego rabina i obrońcy duchownego w sądach w Siedlcach, na rabina w Płocku

Powziąwszy wiadomość gmina tutejsza, że Daniel Landau, zastępca obrońcy duchownego do spraw rozwodowych, który zarazem jest trzecim członkiem dozoru bóżniczego tu w Płocku, obszerne podał wnioski do Wysokiej Komisji Rządowej o nieprawy niby wybór Aleksandra Abrahama Cahana na rabina i o zatwierdzenie dotychczasowego rabina z Ciechanowa Abrahama Rafała Landau, zięcia swego, na rabina do Płocka, lubo treść wniosków nie jest nam znana, jednak wiedząc, że podający jedynie do tego dąży, aby gmina nasza pozostawała bez naczel[nika] religii, a on, aby dłużej nieprawnie dochody z pensji rabina za swe zastępstwo obrońcy duchownego pobierał, ile że żadna pensja do obowiązków li obrońcy duchownego przywiązana nie jest, lub też zamiary swe maskuje wystawieniem zięcia swego nieposiadającego języka polskiego ani kwalifikacji należnej obrońcy duchownemu na kandydata rabina, aby zwichrzyć porządek i dobre zamiary gminy, wstrzymać się dozór bóżniczy nie może imieniem swej gminy zwrócić uwagę Wysokiej Komisji Rządowej, że wnioski Daniela Landau i osób niektórych do jego familii i zwolennictwa należących ukrywają osobistość i są wbrew postanowieniu rządowemu z przyczyn:

1. Że W[ysoka] Komisja Rządowa w rezolucji swej z dnia 21 lutego 1828 No 1589/361 oświadczyła dozorowi bóżniczemu, iż rychłe przedstawienie ukwalifikowanej osoby na rabina Płocka od dozoru bóżniczego zależy.
2. Że w tej samej rezolucji W[ysoka] Komisja Rządowa dała poznać dozorowi bóżniczemu, że obrońca duchowny w sądach posiadać powinien dokładnie znajomość języka polskiego i że jest najwłaściwiej, aby rabin sam obowiązek ten sprawował.
3. Że opłata z pensji rabina wakującego w Płocku dla Daniela Landau jako zastępcy obrońcy duchownego jedynie dlatego nastąpiła, że dotychczasowy zastępca rabina niezdatnym jest do sprawowania obowiązku tego, a J[asnie] W[ielmożny] radca sekretarz stanu, generał dywizji, imieniem Najwyższej Rady Administracyjnej pod dniem 14 czerwca r.z. No 3575 wydanej, oznajmił dozorowi bóżniczemu, że odjęcie pensji i uchylene Daniela Landau należy do samego dozoru bóżniczego, gdy przyspieszy wybór ukwalifikowanego rabina.

Tak więc dotychczasowy rabin z Siedlec Aleksander Abraham Cahan, znany nawet W[ysokiej] Komisji Rządowej z osoby i kwalifikacji swej, został przez gminę i dozór kompletny formalnie obranym z wyjątkiem Daniela Landau i familii jego z kilkunastu innymi osobami zmówionymi, a Komisja Wojewódzka Płocka po osobistym przekonaniu się o zdatości obranego rabina Cahana, potwierdzonej dowodami, wybór ten pod dniem 6 m.b. No 33466/1741 zaaprobowała, a jak się wyraża, przychylenie do żądania większej części gminy i wezwać go do instalacji na rabina i do objęcia obowiązków obrońcy duchownego w sądach bezpłatnie dozorowi nakazała, co też obrany rabin Aleksander Abraham Cahan przyjąć już się zadeklarował.

Rzecz więc tym sposobem ukończona. Temczasem Daniel Landau występuje z zarzutami nieprawdami i za późnemi, a już rozpoznanemi i odrzuconemi przez Komisją Wojewódzką, a pomiędzy innemi i to, że Cahan jest hassytem, a wszakże każdy uczony rabin znać i te obrządki powinien, choć sam nie jest hassytem, to jako przełożony gminy dalekim być musi od stronnictwa, uważając jedną i tę samą religią izraelską, którą według przepisów wykląda dla wszystkich równo, a tej równowagi dał dowody, gdy umiał sobie zaufanie rządu i gminy w Siedlcach z chlubą dla siebie zjednać. Daniel Landau ma raczej własny interes, nie dobro gminy, na celu i wszystkie porusza sprężyny, aby zniweczyć prawy wybór i prawe zatwierdzenie rabina Cahana, bo chce dłużej jako zastępca obrońcy duchownego nieprawnie pobierać opłatę i tym końcem wystawia zięcia swego Abrahama Rafała Landau, rabina ciechanowskiego, pełnego przesądów starych i zabobonów, na rabina do Płocka, nieumiejącego języka polskiego i nieposiadającego żadnej kwalifikacji na obrońcę duchownego w sądach cywilnych, aby nim jakby jaką maszyną podług upodobania swego poruszał, kiedy tymczasem przepisy rządowe i rezolucja przytoczone, a żadnej zmiany lub wyjątkom nie ulegające, wyraźnie stanowią, że rabin i obrońca duchowny w jednej osobie być powinien. Takim właśnie jest rabin Aleksander Abraham Cahan, który oba te razem obowiązki w Siedlcach lat kilka z zadowoleniem rządu i publiczności sprawuje.

Więcej tu przytaczać na teraz byłoby zbyt wiele, jak tylko to jeszcze, aby W[ysoka] Komisja Rządowa wnioski Daniela Landau i jego stronników, jako wbrew postanowieniu rządowemu i na zawikłanie prostej sprawy gminy wystosowane, tak właśnie jak Komisja Wojewódzka wprost odrzucić raczyła.

Zostajemy z najgłębszym uszanowaniem Wysokiej Komisji Rządowej najniższymi sługami,

Dozór bóżniczy Michał Goldberg Manes Torner
Płock, d[nia] 27 lipca 1829

13.07 | KRWRiOP do KW Płockiego zamawia raport wyjaśniający decyzję o mianowaniu rabinem w Płocku Aleksandra Kahany bez wcześniejszego poinformowania władz zwierzchnich

AGAD, CWW 1666, s. 251–252 (brulion)

3.08.1829

z Dyrekcji Ogólnej Wyznań Warszawa, dnia 3 sierpnia 1829
Komisja Rządowa etc. do Komisji Województwa Płockiego

Wycytując z otrzymanych podań, tu w oryginałach przesyłających się, pierwszego z d[nia] 19 z.m. przez Daniela Landau względem utrzymania go przy sprawowaniu dotychczasowych obowiązków obrońcy w sprawach rozwodowych ludu staroz[akonnego] w Płocku, drugiego z d[nia] 21 t.m. przez gminę tamtejszą żydowską, aby Rafał Abraham Landau mógł być ich rabinem, i trzeciego z d[nia] 27 t.m. od dozoru bóżniczego rzeczony gminy żydowskiej domagającej się, aby nie kto inny, jak staroz[akon-

ny] Aleksander Kohn, rabin z Siedlec, był ich rabinem w Płocku i obrońcą do spraw rozwodowych, iż Komisja Wojewódzka pod dniem 6 b.m. No 33466 ustanowiła rabina w osobie Aleksandra Kohn dla gminy żydowskiej w Płocku, lecz gdy w przedmiocie takowego wyboru żadnego raportu Kom[isja] Rządowa nie otrzymała, poleca niniejszym Kom[isji] Wojewódz[kiej], aby powody i niezgodne życzenia starozakonnych w tychże podaniach poczynione w wyborze osoby na rabina najgruntowniej rozpoznała pod względem dobra ogółu gminy i zachowania oszczędności, aby wybór rabina poprzedzało udowodnienie kwalifikacji do sprawowania łącznie i za jednym wynagrodzeniem obowiązków obrońcy przy trybunale tamtejszym w sprawach rozwodowych tegoż wyznania i o skutku w ciągu dni 30 przy zwrocie komunikatów z dokładnem rzeczy wyjaśnieniem, zaspokajający Kom[isji] Rząd[ow]ej uczyniła raport.

radca stanu d[yrektor] g[eneralny] [Tomasz] G[rabowski]²⁰¹

13.08 | KW Płockiego do KRWRiOP składa raport wyjaśniający bezpodstawność skarg przeciw Aleksandrowi Kahanie i przyczyny mianowania go rabinem w Płocku
AGAD, CWW 1666, s. 259–261 29.08.1829

Działo się w Płocku, dnia 29go m[iesią]ca sierpnia 1829 r.

Wydział Administracyjny Sekcja Oświecenia

Od Komisji Województwa Płockiego do Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Na reskr[yp]t z d[nia] 3 m.b. No 9379/2845 z Dyrekcji Ogólnej Wyznań w przedmiocie wyboru rabina w Płocku

Przy zwrocie alegatów do reskryptu obok powołanego dołączonych Komisja Wojewódzka ma honor donieść Komisji Rządowej, iż wprawdzie znaczna część starozakonnych miasta Płocka podaniem do Komisji Wojewódzkiej uczynionem domagała się ustanowienia rabinem Płocka starozakonnego Abrahama Rafała Landau, dotychczasowego rabina w Ciechanowie, lecz gdy ten nie posiada dostatecznej na tę posadę kwalifikacji, Komisja Wojewódzka do żądań w tej mierze przychylić się nie mogła, przeciwnie zaś druga część starozakonnych z dwoma dozorcami bóżniczymi żądali, aby rabinem w Płocku ustanowić starozakonnego Aleksandra Abrahamowicza Kohn, byłego rabina z Siedlec, który gdy wedle dołączających się tu alegatów posiada dostateczną na ten stopień kwalifikacją, Komisja Wojewódzka potwierdzenia na rabina odmówić mu nie mogła, zwłaszcza gdy ten za zł 2000 rocznie tak obowiązki rabina, jako też obrońcy duchownego do spraw rozwodowych wyznania mojżeszowego pełnić zobowiązał się, gdyby zaś byli utrzymywani oddzielni obrońca duchowny i zastępca rabina, w tym razie ci obadwa zawsze 3000 zł rocznie kosztowałiby. Co do

²⁰¹ Zob. przyp. 126.

staroz[akonnego] Daniela Landau, ten dopiero podaniem terażniejszem do Komisji Rządowej uczynionem obowiązki rabina i obrońcy duchownego za zł 1500 rocznie pełnić obowiązkuje się. Deklaracja jego ta jako korzystna mogłaby być przyjęta, gdyby dopełnił formalności w złożeniu egzaminu i gdyby terażniejszemu rabinowi już nominacja wydana nie była. Zresztą co do kary kontrawencyjnej²⁰², tę Komisja Wojewódzka ściągnąć zaleciła i następnie przesłać jej Komisji Rządowej nie zaniedba. za prezesa M[ichał] Rościszewski²⁰³
sekretarz g[eneral]ny [Franciszek] Koskowski

13.09 | Major Kohn, Wulf Margh i Jakób Szpigel do KRWRiOP informują o wycofaniu swojego poparcia dla Daniela Landaua ze względu na jego nieuczciwe zachowanie

AGAD, CWW 1666, s. 256–258

31.08.1829

Wysoka Komisjo Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Podpisano, podawszy wprawdzie pod dniem 21 lipca do Wysokiej Komisji Rządowej, prośbę, domagając się uchylenia wyboru Aleksandra Cohna, rabina siedlickiego, na rabina gminy tutejszej i zatwierdzenia wybranego przez drugą partią na tę posadę Rafała Landau. Kiedy zaś wyżej rzeczony Aleksander Cahano, będąc powołanym przez Kom[isję] Wojewódzką, przybył do gminy tutejszej w dniu 17 b.m. i światłą swą nauką ku prawdziwej i z wolą rządu zgodnej oświaty dążący nawet i samych sobie przeciwnych osób zadowolnił i przychylności prawie wszystkich mieszkańców star[ozakonnych] sobie wyjednał, mając przy tem na uwadze korzyść dla gminy tym sposobem wynikającą, oszczędzając z[łotych] p[olskich] 1000 rocznie, albowiem gdyby Rafał Landau na rabina został wybranym, który wcale nie posiada język polski, koniecznie gminę musiałby ciężać daremny wydatek z[łotych] p[olskich] 1500 rocznie, które Daniel Landau dotąd za swoje zastępstwa obrońcy duchownego pobierać zwykł, a co najgorsze, że młodzież naszej gminy dalej w ciemnoty pogrążona zostanie przez nadanie jej przełożonego, który sam w żadnej nauce świeckiej nie posiada znajomości. Z tych więc przyczyn, doznawszy błąd, w którym Daniel Landau namowami swemi ku własnemu użytku raczej, a nie dobroci gminy dążącemi, wpłatać nas zamierzył i tym sposobem podpisy nasze na wzmiankowane podanie uzyskał. Tem więcej całą gminę rozsierdził zuchwałym swym projektem, że sam i obowiązki rabina chce pełnić, do sprawowania których nigdy nie był i nie jest zdolnym, bo wcale nie jest talmudystem, i ani jeden z naszej gminy na to przystać nie może. Mamy zatem zaszczyt oświadczyć, że od żądania w wyż z daty powołanej prośbie zupełnie odstępujemy i, owszem, jak najchętniej życzymy sobie wybranego i przez Kom[isję] Wojewódzką zatwierdzonego na rabina tutejszej gminy Aleksa[nd]ra Cohna, który w najwyższym

²⁰² Zob. przyp. 132.

²⁰³ Michał Rościszewski (1770 – przed 1838), komisarz Wydziału Skarbowego KW Płockiego.

stopniu jest nam drogi i miły, nadal utrzymywać i o to najpokorniej Wysoką Komisję Rządową upraszamy.

Z najgłębszym uszanowaniem Wysokiej Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego najniższy słudzy

Major Kohn

Wulf Margh

Jakób Szpigel

Płock, dnia 31 sierpnia 1829 r.

13.10 | KRWRiOP do KW Płockiego zatwierdza decyzję o mianowaniu rabinem w Płocku Aleksandra Kahany

AGAD, CWW 1666, s. 262–263 (brulion)

17.09.1829

Dyr[ekcja] O[gólna] W[yznań] w Warszawie, d[nia] 17 września 1829 r.
KRWRiOP do Komisji W[ojewódz]twa Płockiego

Zatwierdza się decyzją K[omisji] W[ojewódz]twa Płockiego co do ustanowienia rabinem Płocka Aleksandra Kohen

Załatwiając przedstawienie K[omisji] Woj[ewództwa] Płockiego z dnia 29 sierpnia b.r. do liczby 44261/2315 w okoliczności wyboru rabina dla gminy starozakonnej w Płocku w osobie Aleksandra Kohen, dotychczasowego rabina w Siedlcach, przy zwrocie czterech dowodów kwalifikacją tegoż kandydata obejmujących, oświadcza, że gdy z największej części mieszkańców gminy tamtejszej tudzież członków dozoru bóżnicznego mieli życzenie, aby pomieniony Kohen rabinem w Płocku był ustanowiony i gdy tenże ma kwalifikacją do sprawowania zarazem obowiązków obrońcy duchownego do spraw rozwodowych swego wyznania przy trybunale tamtejszym, które dawniej sprawował staroz[akonn]y Daniel Landau tytułem zastępcy rabina i za to pobierał osobne wynagrodzenie, z tych zatem powodów K[omisja] Rządowa zgadza się z wnioskiem K[omisji] W[ojewódz]twa Płockiego, nie znajdując nic do nadmienienia przeciw wydanej nominacji na rabina do miasta Płocka, tudzież na obrońcę duchownego spraw rozwodowych przy tamtejszym trybunale starozakonnemu Aleksandrowi Kohen z pensją roczną zł 2000. Kiedy jednak w tym przedmiocie otrzymała od rozmaitych osób kilka podań, a mianowicie: od Daniela Landau względem utrzymania go przy obowiązkach obrońcy duchownego do spraw rozwodowych z wynagrodzeniem 1500 zł z pensji rabina pobieranym; od kilku mieszkańców starozakonnnych miasta Płocka żądających ustanowienia rabinem w Płocku Rafała Landau, dotychczasowego rabina w Ciechanowie; na koniec przełożenie dozoru bóżnicznego gminy płockiej domagającej się, aby nie kto inny, tylko Aleksander Kohen rabinem i obrońcą spraw rozwodowych był postanowionym, przeto K[omisja] R[ządowa] upoważnia Komisję W[ojewódz]ką, aby tymże stosownie ze swej strony udzieliła od-

powieǳi przy zwrocie aneksów dla Daniela Landau w liczbie sztuk 8, które się tu w załączeniu przeselaǳą.

m[inister] p[rezydujący] G[rabowski]²⁰⁴

13.11 | Izba Doradcza do Komitetu Starozakonných wyraża opinię o niestosowności mianowania Aleksandra Zusji Kahany na rabina w Płocku ze względu na ciążące na nim podejrzenie o lichwiarstwo i przynależność do chasydyzmu

AGAD, CWW 1666, s. 268–269. Także, Wodziński, *Haskalah and Hasidism in the Kingdom of Poland*, s. 273–274 (tłumaczenie angielskie).

Kopia do Nru 130. Dz. Klu.

Warszawa, d[nia] 21 września 1829 r.

Do Komitetu Starozakonných w Król[estwie] Pols[kim] od Izby Doradczej

Czytała Izba zakomunikowaną jej prośbę mieszkańców Płocka z d[nia] 20. z.m. wraz z wezwaniem Komitetu i ma honor zgodnie z protokołem odbytego w dniu 18m b.m. posiedzenia odpowiedzieć, iż:

1. Lubo przepisy religijne wyraźnie nie zabraniają Chassydom być rabinem, pochodzi to wszakże stąd, ponieważ formowanie się Chassydymów późniejszym jest od epoki, w której przepisy religijne, czyli księgi *Szulchan Aruch* zebranymi i wydanymi zostały, a zatem jako o przypadku nieprzewidzianym, naturalną jest, iż o tem nie wspominają. Gdy jednak Chassydymy w niektórych obrządkach religijnych zmiany zaprowadzili, niestosowną jest, ażeby Chassyd został mianowany rabinem w mieście, gdzie większa część gminy do Chassydymów nie należy. Bardzo albowiem jest nieprzyzwoitem, gdy w wykonaniu niektórych obrządków religijnych inaczej postępuje gmina, a inaczej jej właściwy rabin. Że zaś Kohen Aleksander jest Chassyd, to wątpieniu nie podpada.

2. Co do konduity Aleksandra Kohen, względem której suplikanci upraszają, ażeby zapytano się Izby, na to odpowiedzieli członkowie, iż nie miawszy z nim dotąd żadnych bliskich stosunków, nic szczególnego o jego konduicie mówić nie mogą, tyle im jednak z pewnością wiadomo, iż była i jest o nim pogłoska, jakoby miał się dopuścić lichwy. A że według punktu 2o przepisania o wyborze rabinów wyraźnie jest powiedzianem, iż rabin powinien być uczciwych obyczajów i takim, który się niegdy nie splamił lichwą²⁰⁵, przeto zdaje się Izbie, iż chociaż Kohen jako były już rabin nie podpada powyższemu urządzeniu co do egzaminu, jednak punkt dowodzenia jako nie splamił się lichwą, tak Kohena, jak i wszystkich, choć byłych rabinów obowiąz[y-]wać powinien, skoro tylko z miejsca na miejsce przechodzi. Zresztą, co do obecnego przypadku, jeżeli osoba chcąca być rabinem miała kiedyś sobie czyniony ten zarzut,

²⁰⁴ Zob. przyp. 49.

²⁰⁵ Zob. *O wyborze przez gminy żydowskie rabinów do wszystkich okręgów bóżniczych*, s. 183.

jakoby dopuściła się lichwy, choćby nawet dla braku dowodów od kary sądowej uwolniła się, już to nań złe rzuca światło i nie powinna być rabinem; aneksa zwracają się.

Naczelnik (podpisano) de Müller²⁰⁶

Sekretarz (podpisano) J[an] Glücksberg²⁰⁷

Za zgodność świadczy Sekretarz Komitetu Józef Augustynowicz

13.12 | Komitet Starozakonnych do KRWRiOP przekazuje opinię Izby Doradczej w sprawie niestosowności mianowania Aleksandra Zusji Kahany na rabina w Płocku, podtrzymując jej zdanie

AGAD, CWW 1666, s. 265–267

25.09.1829

w Warszawie dnia 25 m[iesią]ca września 1829.

Komitet Starozakonnych w Królestwie Polskiem do Jaśnie Wielmożnego Ministra Prezydującego w Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Mieszkańcy starozakonni miasta Płocka podali do Komitetu pod dniem 20m. z.m. żądanie, aby przeznaczony na rabina do tej gminy Aleksander Kohn, były rabin w mieście wojewódzkim Siedlce, nie został przypuszczony do takowej posady z powodu, że należy do sekty Hassydów i że jest poszlakowany o lichwiarstwo, wnosząc natomiast, iżby posada rabina tamecznej gminy udzieloną być mogła Abrahamowi Rafałowi Landau, rabinowi miasta Ciechanowa, posada zaś obrońcy duchownego do spraw rozwodowych Danielowi Landau, pełniącemu dotychczas wspomniane obowiązki, Komitet, zakomunikowawszy powyższe podanie Izbie Doradczej z zapytaniem: czyli wspomniany Aleksander Kohn jest istotnie Hassydem i czy może Hassyd pełnić obowiązki rabina w gminie, której mieszkańcy do tej nie należą sekty, otrzymał teże Izby odpowiedź, iż Aleksander Kohn, będąc Hassydem, nie może być rabinem w gminie nie należącej do tej sekty, dodając jeszcze niektóre uwagi względem osobistości wspomnianego Aleksandra Kohn.

Przedstawiając przeto Komitet do światłej decyzji Komisji Rządowej Wyznań cały ten interes, ma zaszczyt oświadczyć, iż zdaniem jest Komitetu, że gdy gmina płocka należy do najznacniejszych w całym Królestwie i w której posada rabina zajmowaną była lat kilka przez znanego z naukowego usposobienia, moralności i sprzyjania widokom rządu zmarłego Rubinsztejna²⁰⁸, byłoby nader użytecznie, aby takowa posada jedynie przez zastępców była sprawowaną do chwili, a najdłużej do lat dwóch, po upłynieniu których Szkoła Rabinów już wyda usposobionych na pomienione

²⁰⁶ Zob. przyp. 135.

²⁰⁷ Zob. przyp. 156.

²⁰⁸ Zob. przyp. 104.

posady indywiduów. Z tego zatem powodu Komitet ma zaszczyt upraszać J.W. Ministra, aby wakująca posada rabina w Płocku dla jednego z elewów Szkoły była zachowaną.

Za dyrektora asesora Komitetu W[alerian] Krasiński²⁰⁹
Sekretarz Kownacki²¹⁰

13.13 | Anonimowa i niedatowana notatka sporządzona prawdopodobnie przez urzędnika KRWRiOP na podstawie raportu KW Płockiego i Komitetu Starozakonnnych

AGAD, CWW 1666, s. 270–271

po 25.09.1829

Gmina żydowska w Płocku, nie mając rabina po śmierci Rubinsteina nastąpionej w roku 1825 i narażona będąc na znaczne wydatki przez opłacanie osobno zastępcy rabina, a osobno zastępcy obrońcy duchownego do spraw rozwodowych przy tamiecznym trybunale, którzy razem kosztowali zł. 3000, przystąpiła do wyboru takiej osoby, która by obydwie te obowiązki sprawować mogła, i większością głosów powołała na to miejsce Aleksandra Kohna, dotychczasowego rabina w mieście Siedlcach, z pensją roczną zł. 2000.

Niektórzy z starozakonnnych przeciwni temu wyborowi, a między innymi i dwóch członków dozoru bóżniczego, chcieli mieć rabinem Abrahama Rafała Landau, sprawującego też obowiązki w mieście Ciechanowie, a obrońcą do spraw rozwodowych Daniela Landau sprawującego dotąd ten urząd. W zanieśionem w tej mierze podaniu zarzucili obranemu rabinowi, że nie ma potrzebnej kwalifikacji tudzież że poszlakowanym jest o lichwę.

Komisja Wojewódzka, rozpoznawszy zaszłe nieporozumienie, przekonała się, że niechęć przeciw rabinowi Kohn pochodziła z poburzenia niektórych Żydów przez Daniela Landau, który chciałby się utrzymać przy czynności obrońcy duchownego do spraw rozwodowych i przy pobieranej dotąd przez siebie pensji, że obrany na rabina ma dostateczną kwalifikację, gdyż był dotąd rabinem w mieście Siedlcach, że wreszcie co do konduity złożył dobre świadectwa z swego tam sprawowania się; zważając przy tem, że proponowany przez nich na rabina Abraham Rafał Landau nie ma kwalifikacji do sprawowania obowiązków obrońcy duchownego, którą, przeciw-

²⁰⁹ Walerian Skorobanty Krasiński (1795–1855), kamerjunkier dworu cesarskiego, urodzony na Białorusi, absolwent Uniwersytetu Wileńskiego, od 1822 w Warszawie, od 1825 pierwszy asesor Komitetu Starozakonnnych, w 1826 utworzył pierwszą w Warszawie drukarnię stereotypową, w 1831 wysłany do Anglii jako pomocnik tamtejszej powstańczej misji dyplomatycznej, po upadku postania pozostał na emigracji.

²¹⁰ Józef Kownacki, od 1825 pierwszy sekretarz Komitetu Starozakonnnych, po powstaniu listopadowym asesor i szef biura tegoż Komitetu.

nie, Aleksander Kohn posiada, że wreszcie ten ostatni poprzestanie na pensji bardzo umiarkowanej, a stąd pada ulga na całą gminę, że na koniec dwóch przeciwnych mu z początku dozorców bóżniczych od pretensji swej odstąpiło i uznało go za zdatego od tych obowiązków, Kom[isja] Woje[wódzka] potwierdziła go na rabina płockiego i gdy w powyższym sposobie złożyła raport, Komisja Rządowa czynność jej reskryptem wydanym na d[niu] 17 września r.b. No 11504/3513 w zupełności zaakceptowała.

Po zapadnięciu w tym przedmiocie stanowczej decyzji Komitet Starozakonnych uczynił przedstawienie na d[niu] 26 września r.b. przeciw ustanowieniu rabinem w Płocku rzeczzonego Aleksandra Kohna ze względu, że ten jest z sekty Hasitów i że poszlakowanym jest o lichwiarstwo, wnosząc, aby posada ta jako jedna z lepszych pozostawiona była do obsadzenia jej jednym z uczniów Szkoły Rabinów po upłynieniu lat dla nauk przepisanych.

Oba te zarzuty upadają z uwagi, że wspomniany Aleksander Kohn był już rabinem w Siedlcach i że świadectwa sprawowania się swego ma dobre, nadto nie wypada wzruszać zapadłej raz decyzji, zwłaszcza że jeśli w istocie wybór ten dla gminy nie był dogodnym, może później żądać elekcji innego rabina.

Co jednak zostawia się wyższej decyzji.

13.14 | KRWRiOP do KW Płockiego nakazuje przeprowadzić śledztwo w sprawie zarzutów przeciw Aleksandrowi Zusji Kahanie o przynależność do sekty chasydów i lichwiarstwo

APP, AmP 568, k. 68. Także AGAD, CWW 1666, s. 271 (brulion) 31.10.1829

W Warszawie, dnia 31 m[iesią]ca października 1829 r.

Dyrekcja Ogólna Wyznań

Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Mając sobie doniesionem przez Komitet ustanowiony do podania projektów względem urzędu Żydów, iż przeciw nowo nominowanemu rabinowi w mieście Płocku Aleksandrowi Ko[h]nowi zachodzą reklamacje, jakoby tenże należał do sekty Hussytów i poszlakowanym był o lichwiarstwo, powodowaną się widzi polecić Komisji Województwa Płockiego, aby o takowych zarzutach, jak dalece te na uwagę zasługują, starała się przekonać i o stanie rzeczy doniosła bezzwłocznie Komisji Rządowej z doniesieniem wiadomości, jakich się tam Żydów najwięcej znajduje i czyli liczba należących do wspomnianej sekty Hussytów nie jest znaczniejszą od innych.

za ministra prezydującego radca stanu dyrektor j[enera]lny Tomasz Grabowski²¹¹
sekretarz generalny [Edward] Rakiety

²¹¹ Zob. przyp. 126.

13.15 | KW Płockiego do urzędu m. Płocka nakazuje zebranie i przekazanie wiadomości w sprawie zarzutów przeciw Aleksandrowi Zusji Kahanie

APP, AmP 568, k. 68

24.11.1829

Działo się w Płocku, dnia 24go m[iesi]ca listopada 1829 r.

Wydział Administracyjny

Komisja Województwa Płockiego do Urzędu Muncypalnego w miejsu

Komunikując Urzędowi Muncypalnemu w wierzytelnym odpisie reskrypt Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego daty 31 października r.b. za liczbą 12892, poleca nadesłanie żądanych wiadomości w ciągu dni sześciu, a ponieważ wiadomości te służyć mają za podstawę do decyzji poczynionych rabinowi tutejszemu zarzutów, przeto najskrupulatniej zebrane być winny.

Za radcę stanu prezesa M. Chrzanowski

13.16 | Skarga Wolfa Bimberga, Abrama Kronenberga i Jakuba Lichtsteina do urzędu m. Płocka przeciw Aleksandrowi Zusji Kahanie o przynależność do sekty chasydów i lichwiarstwo

AGAD, CWW 1666, s. 289–292

7.12.1829

w Płocku, dnia 7 grudnia 1829

Do Szanownego Urzędu Muncypalnego Miasta Wojewódzkiego Płocka

w Przedmiocie wiadomości co do rabina gminy tutejszej

Podpisani mieszkańcy gminy wyznania mojżeszowego, powziawszy pewną wiadomości, że z mocy rozporządzenia rządowego zażądana została wiadomości co do nowo ustanowionego rabina Aleksandra Kohen, a mianowicie: a) czyli tenże nie jest lichwiarzem, b) czyli nie jest Chusidem, c) czyli w mieście tutejszym nie znajduje się więcej Chusidów jak wyznania istotnych starozakonnych do tej sekty nie należących, w takim więc położeniu rzecz na każdy wymieniony szczegół w usprawiedliwieniu wyjaśniamy: Ad a. Czyli tenże jest lichwiarzem, o tym jeszcze z powodu krótkiego jego pobytu w Płocku, bo dopiero od miesiący 3ch jak przybył, nie możemy mieć przekonania, zwłaszcza że ten po przybyciu swym do Płocka wyjechał już temu niedziel 9, że nie znajduje się. Co do tego jednak powołujemy się na wyznania starozakonnych miasta Warszawy, gdzie tenże aż dotąd ma tamże swe stałe zamieszkanie, a jako objęty księgą ludności z miasta Warszawy przepisanego świadectwa przesiedlenia nie złożył i takowym, jak te ustawy rządowe mieć chcą, nie wylegitymował się²¹².

Ad b. Czyli zaś ten jest Chusidem, to nie podpada żadnej wątpliwości, ponieważ w czasie odprawiania nabożeństwa we święta obchodzone dał tego w publiczności przekonywujące dowody tej strony sekty.

²¹² Zob. DzPKP (1822), t. 7, s. 134–139.

Ad c. Co do liczby Chussidem, że tych bardzo mała ilość w Płocku znajduje się, wprawdzie najlepszą o tym posiada wiadomość Szanowny Urząd Muncypalny, mając ogólny spis, przecież wymieniami dla bliższego usprawiedliwienia, w Płocku znajduje się mieszkańców wyznania mojżeszowego przeszło 600 familii, między temi zaś Chassidimów tylko familii najwięcej do 10ciu, którzy należą do opłat podatku i składek, reszta zaś tej sekty równa tej liczbie, bo również 10 familii znajdująca się, są tak biedni, bo nawet nie można ich pociągnąć do opłaty podatków i składek. W takim sposobie wymienionym składamy niniejsze wyznanie jako do zbioru wiadomości zażądanej potrzebne, które od podpisanych przyjąć i gdzie wypada przedstawić Urząd Muncypalny raczy.

Najniżsi słudzy

Wolff Bimberg

Abrom Kronenberg

Jakob Lichtstein

13.17 | Protokół przesłuchania 17 żydowskich mieszkańców Płocka w sprawie zarzutów przeciw Aleksandrowi Zusji Kahanie

AGAD, CWW 1666, s. 284–288

9.12.1829

Działo się w biurze Urzędu Muncypalnego w Płocku dnia 9 grudnia 1829 roku.

Uskuteczniając polecenie Komisji Wojewódzkiej pod dniem 24 z.m. No 57855. wydane, na reskrypcie Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 31 października r.b. No 12892/3936 ugruntowane, to jest chcąc wysledzić i przekonać się: 1. czyli starozakonny Aleksander Kohen, rabin tutejszy, należy do sekty Hussytów i 2. czyli jest poszlakowany o lichwiarstwo, Urząd Muncypalny dla powzięcia o tem dokładniejszej wiadomości i przekonania się, jak dalece reklamacja w tej mierze uczyniona do Komitetu ustanowionego do podania projektu względem urządzenia Żydów na wiarę zasługuje, zawezwał na dzień dzisiejszy znaczniejszych mieszkańców miasta Płocka i uczynił im w tym względzie stosowne zapytanie, na które przytomni starozakonni oświadczyli, co następuje, a mianowicie:

Ad 1. Bynajmniej nam nie wiadomo, ażeby Aleksander Kohen tutaj do Płocka na rabina przysłany miał należeć do sekty Hussytów, regularnie bowiem dwa razy na dzień chodzi do bużnicy z nami na modlitwy, miewa kazania i dopełnia obowiązki religijny, gdyby zaś należał do sekty Hussytów, nie bywałby w bużnicy, lecz uczęszczałby na miejsce, gdzie się inni Hussyci zgromadzają. Dodać musiem, że Aleksander Kohen już lat cztery był rabinem w mieście Siedlcach i żadne dotąd przeciwko niemu nie zachodziło zaskarżenie, jakoby do sekty hussytów należał, gdyby bowiem tak być miało, w tenczas i w Siedlcach byłoby dostrzeżone, gdy tymczasem Aleksander Kohen produkował świadectwa swoje w mieście Siedlcach uzyskane i z mocy takowych świadectw zanominowanym był rabinem do Płocka. Na koniec, gdyby Aleksander Kohen był istotnie Hussytem, to i natenczas nie mielibyśmy nic przeciwko temu

do zarzucenia, gdyż to najmniejszego pod żadnym względem nie ma wpływu, ile że Aleksander Kohen jako najdokładniej obowiązkom swego powołania zadosyć czyni. Ad 2. Czyli jest poszlakowany o lichwiarstwo, oświadczamy, że Aleksander Kohen niedawno, bo dopiero od miesiący czterech zostaje w mieście Płocku, w tym przecież przeciągu czasu nie słyszeliśmy i nie wiemy, ażeby Aleksander Kohen trudnił się lichwiarstwem, co gdyby istotnie miejsce miało, niepodobna, ażeby mieszkańcy wyznania mojżeszowego o tem dowiedzieć się nie mieli, gdyż taka rzecz nigdy ukryć się nie może. Gdyby krótki pobyt Aleksandra Kohen w Płocku był powodem niewiadomości rzeczy w tej mierze, to znowu byłibyśmy słyszeli o tem od mieszkańców miasta Siedlec, kiedy, przeciwnie, Aleksander Kohen w mieście Siedlcach nigdy lichwiarstwem nie był poszlakowany, lecz od tamtejszych mieszkańców zawsze był dobrze widziany i za takiego dotąd go poważają.

Z tych powodów przeto upraszamy, aby Aleksander Kohen za niewinnego od zarzutów mu czynionych być uważany, gdy jak wyżej powiedzieliśmy zarzuty te udowodnione mu być nie mogą. Po takowem oświadczeniu protokół jako rzetelny podpisali

1. Mayer Kohn
2. J.M. Posnner
3. Wolf Lipski
4. Kasryel Lewinberg
5. Lemel Nisen
6. Rywasz Koenegsberg
7. Szlama Nuhem Liberman
8. S. Posnersbeg
9. Icer Cohn
10. Rotszl...
11. znaczy Szyje Eyzenberg
12. Manis Torner
13. znaczy Dawid Loboten
14. znaczy ... Sederbeg
15. znaczy Gecel Weysman
16. znaczy Józef Haszka
17. Goldberg

13.18 | Drugi protokół przesłuchania 12 żydowskich mieszkańców Płocka w sprawie zarzutów przeciw Aleksandrowi Zusji Kahanie

AGAD, CWW 1666, s. 281–283

10.12.1829

Działo się w biurze Urzędu Muncypalnego w Płocku d[nia] 10 grudnia 1829 roku.

Gdy wedle podania niektórych starozakonnych, mianowicie 1. Wolfa Bimberga, 2. Abrahama Kronenberga, 3. Jakuba Lichtstein, zanominowany do Płocka rabin sta-

roz[akonny] Aleksander Kohen ma istotnie należeć do sekty Hussytów i trudni się lichwiarstwem, Urząd Muncypalny na skutek podania tego, równie jak na skutek rozporządzenia Komisji Wojewódzkiej pod dniem 24 z.m. No 57855 wydanego, zawezwał na dzień dzisiejszy niektórych starozakonnych, którzy po uczynionem sobie zapytaniu oświadczyli.

Ad 1. Rabin tutejszy Aleksander Kohen nie jest Hussytem, ponieważ regularnie uczęszcza z nami dwa razy dziennie do bóżnicy i wszyscy nie przekonali się, ażeby do sekty Hussytów należał, stąd więc nic przeciwko niemu nie mamy do powiedzenia.

Ad 2. Żeby się miał trudnić lichwiarstwem, takż nam nie jest wiadomo, Aleksander bowiem Cohen niedawno jest rabinem w Płocku, a w tym czasie wyjeżdżał za urlopem tak dalece, że nie mógł tu jeszcze żadnych pieniężnych rozpoczynać spekulacji i dlatego o lichwiarstwo obwiniać go nie możemy.

Zeznanie nasze jako rzetelne podpisujemy

znaczy Gecel Weysman געציל וויימן

2. znaczy Ayzyk Baran אייזק ברען

3. Rafał Finkielsteyn

J.P. Londynski zeznał, że Aleksandra Kohen nie uznaje za Hussytę i że tenże o lichwiarstwo nie jest poszlakowany.

4. Londynski

5. znaczy Anszl Mutelman אנשיל מיטלמאן

6. znaczy Abraham Dawid Bawerman אברהם בר"ד בראווייהרמאן

7. Abraham Altman stawiał się, lecz się podpisać nie chciał.

8. Dawid Rape Skąper oświadczył, iż widział, że Aleksander Kohen rabin jest Hussytem, lecz o tem nie wie, aby się trudnił lichwiarstwem.

znaczy Dawid Rape דוד ראפע

9. Leyzer Sławski

10. Moyżesz Klikson oświadczyli, że słyszeli, iż Aleksander Kohen jest Hussyt, tego jednak nie wiedzą, co się zaś tycze lichwiarstwa, tego mu zarzucić nie mogą.

Leyzer Sławski Moyżesz Glucksohn

13.19. | Urząd muncypalny m. Płocka do KW Płockiego przekazuje protokoły przesłuchań w sprawie Aleksandra Zusji Kahany i liczebności chasydów w Płocku APP, AmP 568, k. 69–70. Także AGAD, CWW 1666, s. 278–280 17.12.1829

w Płocku, dnia 17 grudnia 1829 r.

Urząd Muncypalny miasta wojewódzkiego Płocka do Komisji Wojewódzkiej w miejscu Względem wysłedzenia, czyli Aleksander Kohen rabin należy do sekty Hussytów i czyli się trudni lichwiarstwem.

Odebrwszy reskrypt Komisji Wojewódzkiej w przedmiocie obok wymienionym pod dniem 24 z.m. No 57855 wydany na decyzji Komisji Rządowej Wyznań Religij-

nych i Oświecenia Publicznego z dnia 31 października r.b. No 12892 ugruntowany, Urząd Muncypalny starał się powziąć przekonanie, czyli starozakonny Aleksander Kohen, rabin tutejszy, należy do sekty Hussytów i czyli o lichwiarstwo jest poszlakowany, lecz gdy w tej mierze nic pewnego dowiedzieć się nie było można, Urząd Muncypalny zawezwał znaczniejszych starozakonnych mieszkańców miasta i protokolarnie chciał wybadać, czyli zarzuty Aleksandrowi Kohen poczynione są rzetelne i na wiarę zasługujące, a jaki w tej mierze na dniu 9m b.m. protokół śledczy uformowany został, taki w oryginale do stosownego użycia Urząd Muncypalny Komisji Wojewódzkiej ma honor złożyć, nadmienając jeszcze, co następuje:

W trakcie śledztwa powyżej rzeczzonego trzech starozakonnych, to jest 1. Bimberg, 2. Abraham Kronenberg i 3. Jakob Lichtsztein pod dniem 7 b.m. zanieśli do Urzędu Muncypalnego podanie, twierdząc koniecznie, że starozakonny Aleksander Kohen jest Hussytem i lichwiarzem, że jednak podania swego niczem nie stwierdzili, Urząd Muncypalny znowu przedsięwziął protokolarne śledztwo z osób przez nich do tego powołanych, jakoż na dniu 10 b.m. spisawszy protokół, takowy wraz z oryginalnem podaniem załącznie składa.

Na ostatek, co do ilości Hussytów w mieście tutejszem zamieszkałych Urząd Muncypalny ma honor nadmienić, że z tej sekty najwięcej 40 starozakonnych w mieście Płocku zamieszkuje i mają wynajęty oddzielny lokal, gdzie sobie zwyczajne odbywają schadzki.

Prezydent J[an] Betcher

Sekretarz [podpis nieczytelny]

13.20 | KW Płockiego do KRWRiOP informuje o braku wyników śledztwa w sprawie zarzutów poczynionych rabinowi oraz marginalna notatka KRWRiOP pozostawiająca Aleksandra Zusję Kahanę na stanowisku

AGAD, CWW 1666, s. 276–277

13.01.1830

Działo się w Płocku, dnia 13 m[iesią]ca stycznia 1830

Wydział Administracyjny Sekcja Oświecenia

Do Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego od Komisji Województwa Płockiego

Na reskr[yp]t z d[nia] 31 października r.z. Nr 12892/3936 Dyrekcji Ogólnej Wyznań w przedmiocie wysledzenia zarzutów rabinowi gminy płockiej poczynionych

W dopełnieniu polecenia obok wymienionym reskrypsem danego ma honor złożyć Komisji Rządowej w załączeniu akta śledcze zarzutów rabinowi gminy płockiej poczynionych wraz z oryginalnym raportem Urzędu Muncypalnego miasta Płocka pod dniem 17 grudnia r.z. zdany, z którego Komisja Rządowa poweźmie przekonanie, iż zarzuty wysledzone być nie mogły, również doczyta się, iż liczba Żydów z sek-

ty Hussytów w stosunku do ogólnej ludności żydowskiej parafią płocką składającej jest mało znacząca.

Prezes Kobyliński²¹³

Sekretarz J[eneral]ny [Franciszek] Koskowski

Gdy poczynione zarzuty rabinowi płockiemu okazały się być fałszywe, zatem nie ma powodu do oddalania go od sprawowania obowiązków, do których większością powołanym został i przez władze właściwe jest potwierdzonym. Ad acta. d[nia] 29 stycz[nia] 1830.



14. SPRAWA POCIĄgniĘCIA CHASYDÓW DO PŁACENIA PODATKU ZA TWORZENIE PRYWATNYCH IZB MODLITWY W PYZDRACH I CZĘSTOCHOWIE, 1829

Między 1827 a 1829 rokiem Komisja Województwa Kaliskiego zaangażowała się w serię dochodzeń w sprawie legalności zbierania się chasydów na modlitwy w domach prywatnych. Dochodzenie zostało zainicjowane skargą dozoru bóżniczego Pyzdr na straty finansowe powodowane w budżecie gminy przez chasydzkie sztyble. Wkrótce sprawa została połączona z podobną skargą dozoru bóżniczego z Częstochowy, który poprosił Komisję Wojewódzką o zgodę na obłożenie chasydów opłatą ryczałtową za czytanie w ich sztyblu rodaju, czyli Pięcioksięgu, która wyrównałaby straty gminy z tytułu odłączenia się chasydów od wspólnych modlitw w bóżnicy. Sprawa została przekazana KRWRiOP, która odrzuciła oba wnioski z Pyzdr i Częstochowy i zalegalizowała chasydzie izby modlitwy, powołując się na swoje wcześniejsze rozporządzenie z 1827 roku.

Skargi z Pyzdr i Częstochowy są doskonałym przykładem trwałości ekonomicznych i społecznych źródeł konfliktu wokół tworzących się wspólnot chasydzkich, niemal identycznych dla wszystkich gmin żydowskich. Ten drobny epizod oraz postawa władz wojewódzkich i rządowych ilustrują też brak poparcia władz państwowych dla instytucji gminy żydowskiej i ich niechęć do angażowania się w jakiejkolwiek kwestie wewnętrzne tej społeczności.

14.01 | Urząd municypalny Pyzdr do KW Kaliskiego na wniosek tamtejszego dozoru bóżniczego wnosi o zakazanie zbierania się Żydów na modlitwy w domach prywatnych

AGAD, KWK 724, s. 211

3.11.1827

W Pyzdrach, dnia 3 m[iesia]ca listopada 1827

²¹³ Zob. przyp. 23.

Do Komisji Województwa Kaliskiego od urzędu municypalnego miasta powiatowego Pyzdr

W przedmiocie zakazania modlenia się starozakonnym w pokątnych domach dotąd praktykującego się.

Zapobiegając tutejszy dozór bóżniczy nie tylko upadkowi dochodów, jaki etatem na rok 1827 za czytanie rodału i kolekty w bóżnicy jest wskazany, doniósł urzędowi municypalnemu, iż niektórzy starozakonni tutejsi dla uniknienia opłat od czytania rodału i kolekty zakładają w prywatnych domach domy modlitw, o czym się Komisja Wojewódzka z dołączonego tu w kopii podania dozoru bóżniczego przekonać potrafi. Wnioskiem więc jest urzędu municypalnego, ażeby Komisja Wojewódzka raczyła wydać, do kogo należy, dyspozycją, ażeby podobne nadużycia nie miały miejsca, ile że jako się z podania dozoru bóżniczego przekonać można, iż starozakonni powodowani niechęcią, że dochody bóżnicze są teraz w urzędzie municypalnym manipulowane, chcąc tym sposobem dochody te uszczuplić, rozumiejąc, iż tym sposobem potrafią rząd zmusić do oddania im pod ich wyłączną dyspozycją dochody bóżniczne.

[podpis nieczytelny]

14.02 | Dozór bóżniczy Częstochowy do KW Kaliskiego prosi o zgodę na pociągnięcie chasydów do opłaty wyrównującej jego straty z tytułu nieuczestniczenia chasydów w gminnym dochodzie z czytania rodału

AGAD, KWK 702, s. 214–216

3.09.1829

Nr 32 Dzienn. z r. [18]29

Częstochowa, dnia 3 września 1829

Do Prześwietnej Komisji Województwa Kaliskiego od dozoru bóżnicznego miasta Częstochowy
z Urzędu

Dozór bóż[niczy] czyni zapytanie, czyliby nie można sektę Chassydymów w miejscu pociągnąć do opłacania się kasie bóżnicz[nej] co do dochodu od czytania rodału.

Dozór bóżniczy, pragnąc dla pomnożenia dochodów bóżnicz[ych] wydzierżawić na r[ok] 1830 i lata następne dochód od czytania rodału, będąc przekonany, iż takowy na kilkaset zł[otych] nad ilość etatem objętą przez dzierżawę uczyni, postrzega na torze zamysłu tego jedną, prawdą, ale do zwyciężenia wielce trudną zawadę. Skoro bowiem przez licytacją dochód w mowie miany w celu powiększenia onego wypuszczonym być ma, za główny warunek położyć trzeba, że wszystkie za bóżnicą po domach prywatnych odbywające się zgromadzenia nabożne dzierżawcy za pozwolenie odprawiania dalszego nabożeństwa, co z czytaniem Tory złączonem bywa, za dobrowolnym z nim układem, opłacać się powinny.

Sekta przeciwnie Chassydymów, która dotąd od powszechnej synagogi się odłączając i za odrębne ciało się poczytując, żadnej korzyści bóżnicy tak co do dochodu rodowego, jako i kolekty poniedziałkowych i czwartkowych, tudzież i skarbonki

przez cały rok nie przynosi, lecz takowe na korzyść swego zboru obraca, w żaden sposób do tego stosować się nie będzie chciała. Z tego tedy wyrośnie złe, że i inne zgromadzenia nabożne, za przykładem jej idąc, zasłaniać się będą, że i onym również jak zgromadzeniu Chassydymów bez wszelkiej opłaty dzierżawcy nabożeństwo po domach swych odprawiać.

Przeto widzi się dozór bóżniczny z 3 tylko członków zebrany z powodu, że 4ty Jakób Lerner stronnikiem jest Chassydymów, obowiązany zanieść do Pr[ześwieonej] Kom[isji] Woj[ewódzkiej] pytanie do rozwiązania, czyliby nie można sekty Chassydymów do opłacania się dzierżawcy dochodu rodłaowego, gdy takowy istnieć będzie, za pomocą zwierzchności przyniewolić? Dozór bóż[niczy] bowiem jest tego zdania, że pozwolenie rządowe sekcje tej do odprawiania w osobnie obranym domu nabożeństwa żadną miarą jej prawa uszczuplenia wszelkich dochodów bóżniczych nie daje. Dość na tem, że uwłącza dochodom kolekt poniedziałkowych, skarbonki i innym tym podobnym, słuszną tedy byłaby, żeby przynajmniej dla dobra ogółu do powiększenia dochodu rodłaowego w części się przykładła.

Skoro pomyslnie odbierze doz[ór] Boż[niczy] rozwiązanie pytania swego, w czasie swem do wylicytowania i przemienienia dochodu rodłaowego na dochód stały przystąpi.

Lipman Heymann Hertz Kohn Cyna Breszel sekretarz Bursztyński²¹⁴

14.03 | KRWRiOP odrzuca prośby dozorów bóżniczych w Częstochowie i Pyzdrach o obłożenie chasydów specjalnym podatkiem oraz legalizuje prywatne izby modlitwy

AGAD, KWK 702, s. 211–212

21.08.1829

No 9388/2898

w Warszawie dnia 21 m[iesią]ca sierpnia 1829 r.

Dyrekcja Ogólna Wyznań

Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

W odpowiedzi na przełożenie Komisji Województwa Kaliskiego z dnia 1o lipca b.r. No 5969/6041, w którym z powodu uczynionego wniosku przez dozór bóżniczny w Pyzdrach, zapytuje się, czyli może być wzbronione starozakonnym odbywanie nabożeństwa po domach prywatnych, jako to czytanie rodła i modlitw żalobnych, od których ustanowiona jest w etacie bóżniczym pewna opłata na korzyść gminy, oświadcza, iż gdy przepisy religii żydowskiej bynajmniej nie sprzeciwiają się, aby jej wyznawcy w zamieszkaniach swych nabożeństwa tego rodzaju odbywać mogli, przeto ani żadnych w tej mierze ogólnych zobowiązań na tychże wkładać nie można, ani

²¹⁴ Jakub Bursztyński (1790–1852), zwolennik oświecenia żydowskiego, działający w Kaliszu i Częstochowie, tłumacz Komisji Województwa Kaliskiego, sekretarz dozoru bóżniczego w Częstochowie i autor projektów edukacyjnych, korespondent „Allgemeine Zeitung des Judentums”.

też pojedyncze osoby do uczęszczania na modły do bóżnicy zmuszać nie wypada. Co się zaś tyczy wynikającego stąd ubytku w dochodach bóżniczych, rzecz ta ostatecznie rozwiązana została rozporządzeniem z dnia 30 czerwca 1827 r. No 9515/1564, podług którego w przypadku, gdzie zachodzi żądanie upoważnienia na odbywanie nabożeństwa w domu prywatnym, Komisja Wojewódzka, po wyrozumieniu żądania dozoru bóżniczego, mocną jest postanowić pewną opłatę, która by przez czas dozwolony wpływała do kasy bóżnicznej na opędzenie potrzeb bóżnicy.

za ministra prezydującego radca stanu dyrektor Wyzn[nań] Tomasz Grabowski²¹⁵
sekretarz jeneralny [Augustyn] Karski
naczelnik Wydziału S[tanisław] Dzwonkowski

14.04 | KW Kaliskiego do dozoru bóżniczego w Pyzdrach odrzuca prośbę dozoru o zabronienie chasydom zbierania się w prywatnych izbach modlitw

AGAD, KWK 702, s. 213 (brulion)

14.09.1829

No 41428/3433 z roku 1829

w Kaliszu, dnia 14 września 1829

Sekcja Oświecenia KWK do dozoru buźniczego w Pyzdrach

W miejsce odpowiedzi na przestawienie dozoru buźnicznego od 12 listopada r.z., w którym prosił, ażeby bez stosownej opłaty do kasy dozoru buźnicznego wzbronione było starozakonnym zgromadzać się na modlitwy do domów prywatnych, KW przesyła mu w kopii wierzytelnej reskrypt KRWR i O[świecenia] Publ[icznego] od 21 sierpnia rb. No 9388/2898, którym taż władza wyrzekła, iż nie można wzbraniać starozakonnym zgromadzania się na nabożeństwa do domów prywatnych.

14.05 | KW Kaliskiego dozoru bóżniczego w Częstochowie komunikuje decyzję KRWRiOP odrzucającą prośbę dozoru o obłożenie chasydów specjalną opłatą

AGAD, KWK 702, s. 216–217

29.09.1829

No 45155/3670 z roku 1829

W Kaliszu dnia 29 września 1829

Sekcja Oświecenia KW Kal[iskiego] do dozoru buźnicznego w Częstochowie

W miejsce odpowiedzi na raporty dozoru buźnicznego od 3 września rb. No 32, w którym żąda, ażeby przynaglić starozakonnych odprawiających nabożeństwo po domach prywatnych do składania pewnej opłaty w kasie dozoru buźnicznego, K[omisia] W[ojewódzka] przesyła mu w kopii wierzytelnej reskryptu KRWRiOPubl[icznego] od 21 sierpnia rb. No 9388/2898 obejmujący decyzją, iż nie można starozakonnym

²¹⁵ Zob. przyp. 126.

wzbronić modlitw po domach prywatnych, dlatego że od podobnych zgromadzeń nabożnych żadna opłata do kasy dozoru bużnicznego nie jest wnoszona.

Popliński²¹⁶



15. ZWOLNIENIE CHASYDA MAJERA BRANDESA Z OPŁATY ZA PROWADZENIE DOMU MODLITWY W RADOMSKU, 1831

W maju 1831 roku mieszkający w Radomsku kupiec i chasyd Majer Brandes poprosił władze wojewódzkie o potwierdzenie jego prawa do odbywania nabożeństw w domu bez konieczności opłaty na rzecz dzierżawcy dochodu z tytułu czytania rodaju. Brandes opierał swe żądanie na postanowieniu namiestnika z 1824 roku, które rzeczywiście zezwalało chasydom na wolne zakładanie izb modlitewnych (zob. rozdz. 11). Już miesiąc później, w czerwcu 1831 roku Komisja Wojewódzka potwierdziła prawo Brandesa do wolnych zgromadzeń religijnych w jego domu bez konieczności jakichkolwiek opłat, uznając żądania dzierżawcy dochodów rodajowych za nieuzasadnione. Korespondencja jest więc jeszcze jednym przykładem konfliktu między finansowymi interesami gminy żydowskiej i rozłamowymi tendencjami grupy chasydzkiej oraz stosunkowo konsekwentnej odmowy władz państwowych udzielenia jakiegokolwiek wsparcia instytucjom gminy żydowskiej. Warto również zwrócić uwagę, że Brandes wniósł podanie, a Komisja Wojewódzka skrupulatnie je rozpatrzyła w okresie trwania powstania listopadowego i nasilonych działań wojny polsko-rosyjskiej 1831 roku.

15.01 | Zaświadczenie rabina Radomska Jachyma Klugermana, że Majer Brandes jest chasydem

AGAD, KWK 702, s. 220

17.06.1830

Rabin parafii radomskiej

Na żądanie starozakonnego Majera Brandes zaświadczam, jako tenże od lat kilku należy do zgromadzenia Hassytów i obowiązki religijne do nich przywiązane obchodzi, co podpisem własnoręcznym stwierdzam

Radomsko, dnia 17 czerwca 1830 r.

²¹⁶ Piotr Popliński, asesor referent Sekcji Oświecenia Wydziału Administracyjnego i Oświecenia Publicznego KWK.

znaczy (Jachym Klugerman Rabin²¹⁷) נחום ... קלוגרמאן
Icyk Kopel Rapaport duchowny
Za rzetelność powyższych podpisów własnych dozór bóżniczy świadczy
znaczy (Abraham Besser)
Za powyższych podpisów własnoręczność świadczę
zas[tępcą] burm[istrza] Przymański

15.02 | Majer Brandes, chasyd z Radomska, do KW Kaliskiego prosi o zwolnienie z opłaty rodowej za czytanie rodaju w jego prywatnej izbie modlitwy
AGAD, KWK 702, s. 218–219, 221–222 30.05.1831

Radomsko, dnia 30 maja 1831.

Prześwietna Komisjo Województwa Kaliskiego

Majer Brandes, kupiec w mieście Radomsku, obwodzie piotrkowskim zamieszkały, do sekty Chussytów należący, doprasza się o polecenie władzom właściwym, ażeby do opłaty od rodaju nie był pociągany.

Względnie nabożeństwa starozakonnym było w najwyższym i najlaskawszym rządzie naszym niemało wnioskowań, szczególnie co do sekty Chussitów, do której ja należę. Na koniec wyszedł reskrypt Wysokiej Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji na dniu 3 września 1824 roku No 2940/3746²¹⁸ zawiadamiający, iż Książę Namiestnik Królewski reskryptem swoim z dnia 30 sierpnia 1824 r. No 21606²¹⁹ postanowił, aby sekcje żydowskiej Chussitami, czyli Kitayowcami zwanej, jako dobrym obyczajom nieszkodliwy, w odprawowaniu nabożeństwa w domach prywatnych żadne nie były czynione przeszkody. Na tym też to fundamencie zakupił podpisany na żądanie znajdujących się tu kilku współchussitów rodaj właściwy i zupełny i od tego czasu utrzymują takowy w domu moim, jakoliteż z współchussitami mojemi nabożeństwo odprawiam.

Teraz ośmiela się starozakonnny Mojżesz Friedmann, dzierżawca dochodów od rodaju bużnicznego, wzbraniać mi takowego odprawiania nabożeństwa w domu moim i domaga się opłaty od czytania rodaju, który mi rząd, jak powyżej powiedziano, w własnym domu utrzymywać i nabożeństwo odprawiać pozwoił.

Ten jego krok, ile przez miejscowy Urząd Muncypalny pobłażany, ośmiela mnie do zanieśienia bezpośrednio do Prześwietnej Komisji Wojewódzkiej najpokorniejszej prośby – ile że sama Komisja Wojewódzka pod dniem 20 września 1824 r. dyspozycje

²¹⁷ Jachym Herszkowicz Klugerman, właśc. Nachum ben Cwi Hirsza Klugerman (ok. 1777 – ok. 1830), pierwszy rabin Radomska zatrudniony na tym stanowisku w 1811, zwolennik chasydyzmu (zob. AGAD, CWW 1444, s. 46–54; KWK 700), w lokalnej tradycji znany jako wybitny uczony i kabalista.

²¹⁸ Zob. 11.82.

²¹⁹ Zob. 11.80.



220

Rabin Parafii Radomskiej

Na Żądanie sławnego Mojżesa Brandes Żydowskiego
oram jako tenże od lat kilkunastu do Tytułu
młodzieńca starożytności i obywateli Religijnych
co mi ich przewyższające obywateli, co poproszę
Właścicielom starożytności. —

Radomsk dnia 17. Czerwca 1830. r.

Własny Jachym Klugerman Radomski

Jest Kopeł Raport Radomski

Ze szczerze powyższych podpisów wstępujących do

Własny Jachym Klugerman



Własny Jachym Klugerman



Własny Jachym Klugerman
Własny Jachym Klugerman
Własny Jachym Klugerman

swoje w tymże przedmiocie pod dniami 26 kwietnia 1824 No 3401 i 19 sierpnia 1824 No 7179 wydane cofnęła i Chussitom wolne odprawianie nabożeństwa w domach prywatnych dozwoliła – o łaskawe wydanie polecenia, ażeby proszącemu wolno było jak dotąd odprawiać nabożeństwo w domu swoim bez opłaty od czytania rodału buźnicznego, którego, mając swój własny, nie czytam ani też do czytania onegoż przez sam najwyższy rząd nie jestem zobowiązany.

Żądanie Mojżesza Friedmann, dzierżawcy dochodów od rodału buźnicznego, jest widocznie najbezzasadniejsze, albowiem tenże wziął rzeczzone dochody w dzierżawę dopiero w roku 1829, ja zaś na zasadzie alegowanych na wstępie postanowień rządowych utrzymuję rodal i odprawiam nabożeństwo w domu moim od roku 1824, które to twierdzenie moje ustala załączające się tu świadectwo.

Wnioski Mojżesza Friedmann, że nie wiedział, jakie w czasie obejmowania przez niego w dzierżawę dochodów od czytania rodału istniały urządzenia krajowe i jakie komukolwiek służyły prawa, na żadną zasługiwać nie może uwagę.

Proszący nie postępował i nie postępuje nad przepisy, a ulegając takowemu, pokłada zupełną ufność, iż prześwietna Komisja Województwa Kaliskiego raczy się łaskawie przychylić do prośby jego i wydać stosowne polecenie, ażeby proszący przy uległości swojej urządzeniom krajowem nie był przez kogokolwiek dla widoków osobistych przeciążanym.

Wyraz najpownniejszego uszanowania

Majer Brandes

15.03 | KW Kaliskiego do komisarza obwodu piotrkowskiego nakazuje zwolnienie Brandesa z opłaty rodalowej

AGAD, KWK 702, s. 218–219 (uwaga marginalna)

27.06.1831

W Kaliszu, d. 27 czerwca 1831 r.

KWK do kom[isarza] obw[odu] piotrkowskiego

Starozakonny Majer Brandes, mieszkaniec m[iasta] Radomska, zaniósł tu pod dniem 30 maja b.r. prośbę, w której żąda, aby władza właściwa poleciła starozakonnemu Mojżeszowi Friedmann, dzierżawcy dochodów z czytania rodału w gminie radomskiej, nietamowanie wolnego czytania tegoż rodału w domu prywatnym bez wymaganej opłaty. Kom[isja] W[ojewódzka], mając wzgląd na obowiązujące w tej mierze przepisy, a mianowicie r[ęskry]pt Kom[isji] Rządowej WRiOP z d[nia] 21 sierp[nia] 1829 r. N. 9388/2898²²⁰, którego wierzytelny odpis dołącza, jako też z uwagi, że podający należy do tak zwanej sekty Chassydymów, poleca komisarzowi obw[odowemu], aby przekonawszy się poprzednio, czyli dotąd żadnej od czytania rodału w domu swoim nie składał opłaty, wydał Urzędowi Muncypalnemu m[iasta] Radomska stosowne

²²⁰ Zob. 14.03.

rozporządzenie w celu zasłonięcia starozakonnego Majera Brandes od nieprawnie wymaganej od niego opłaty.

15.04 | KW Kaliskiego do Brandesa zawiadamia o zwolnieniu go z opłaty rodowej
AGAD, KWK 702, s. 221–222 27.06.1831

KWK do staroz[akonnego] Majera Brandes w Radomsku
na koszt

Zawiadamia staroz[akonnego] Majera Brandes w odpowiedzi na podanie jego z d. 30 maja br., iż w dniu dzisiejszym wychodzi do kom[isarza] obw[odu] piotrkowskiego stosowne rozporządzenie w przedmiocie wymaganej od niego przez dzierżawcę dochodów bóżniczych gminy radomskiej opłaty za wolne czytanie rodaju, też więc Kom[isja] W[ojewó]dzka podającego odsyła, ostrzegając go zarazem, że na przyszłość wszelkie podobne przedstawienia jako niewłaściwie do siebie bezpośrednio czynione bez odpowiedzi pozostawi i na koszt interferenta zwrócić każe.

(kopią r[eskry]ptu z akt sporządzić)
Szczepański



16. RZĄDOWE DOCHODZENIE W SPRAWIE DOMNIEMANEGO OPANOWANIA ŻYDOWSKICH DRUKARŃ PRZEZ CHASYDÓW, 1834

W 1833 roku w Cesarstwie Rosyjskim nauczyciel geometrii w Liceum Wołyńskim w Krzemieńcu Aleksandr I. Sawicki oraz dwóch żydowskich drukarzy, Lejb Michel i Jakub Berenstein, wystosowali podanie do ministra spraw wewnętrznych Rosji, Dmitrija Nikołajewicza Błudowa²²¹, w którym twierdzili, że nielegalne chasydzkie druki zalewają zachodnie prowincje Cesarstwa, przez co szerzy się szkodliwa nauka chasydyzmu. Dlatego zdaniem wnioskodawców należy przeprowadzić rewizję wszystkich książek znajdujących się w posiadaniu Żydów, książki niechasydzkie opieczętować, a chasydzkie zniszczyć. Następnie należałoby zlikwidować wszystkie drukarnie żydowskie w Polsce i Rosji, a w ich miejsce ustanowić trzy koncesjonowane zakłady w Żytomierzu, Brześciu i Szkłowie, które były-

²²¹ Dmitrij Nikołajewicz Błudow (1785–1864), rosyjski pisarz, polityk i dyplomata, od 1802 w służbie dyplomatycznej, od 1826 wiceminister edukacji, następnie minister sprawiedliwości, od 1832 minister spraw wewnętrznych, a od 1837 ponownie minister sprawiedliwości; pod koniec życia prezes Rosyjskiej Akademii Nauk, premier i przewodniczący Rady Państwa.

by poddane ścisłej kontroli cenzorskiej. Minister Błudow poprosił o opinię w tej sprawie ministra oświecenia publicznego Rosji Siergieja Uwarowa²²², który potwierdził istnienie nadużyć w drukowaniu i dystrybucji żydowskich książek, uznał jednak, że metody zaproponowane w memoriale są zbyt drastyczne. Błudow postanowił jednak zasięgnąć jeszcze opinii namiestnika Królestwa Polskiego gen. Iwana Paskiewicza²²³, co dało początek polskiej części dochodzenia.

Pismo Błudowa zostało wysłane do Warszawy 9/21 marca 1834 roku. Ponad miesiąc później namiestnik zlecił KRSWDiOP przeprowadzenie odpowiedniego dochodzenia. Na podstawie zamówionych przez KRSWDiOP raportów Komitetu Starozakonnych, Komitetu Cenzury Pism i Ksiąg Hebrajskich (raport Komitetu nie zachował się, jego treść znamy jednak ze streszczenia w raporcie KRSWDiOP) oraz po szczegółowej kwerendzie w materiałach z 1824 roku (zob. rozdz. 11), KRSWDiOP przygotowała szczegółowe sprawozdanie, w którym powtórzyła charakterystykę chasydyzmu sformułowaną przez deputację kierowaną przez Staszica w 1824 roku i jej sugestię, że „wzbraniać sekty tej nie ma potrzeby”, propozycje Sawickiego uznała za niezasadne, a dotychczasową politykę pełnej tolerancji wobec chasydyzmu za jedyną możliwą.

Nie wiemy, czy namiestnik ostatecznie przyjął wnioski KRSWDiOP. Wydaje się to prawdopodobne, jako że sprawa nie była kontynuowana. Gdy kilka lat później zamknięto wszystkie – z wyjątkiem dwóch – żydowskie drukarnie w Cesarstwie (prawdopodobny wynik dochodzenia z 1834 roku), hebrajskie książki, w tym druki chasydzkie, były nadal bez przeszkód tłoczone w Królestwie Polskim. Inspirowane z Petersburga dochodzenie w sprawie chasydyzmu dowiodło, że linie polityczne Rosji i Królestwa wciąż nie były identyczne i różniły się również w tej dziedzinie.

16.01. | Minister spraw wewnętrznych Rosji Dmitrij Błudow do namiestnika królewskiego informuje o donosie przeciw chasydzkim drukom w Rosji i prosi o informację o stanie spraw w Królestwie Polskim

AGAD, CWW 1871, s. 233–236

(9)21.03.1834

tłom[aczenie] z ros[yjskiego]

Do Jaśnie Oświeconego Księcia Warszawskiego &

²²² Siergiej Siemionowicz Uwarow (1786–1855), rosyjski pisarz, uczony i polityk; znany literaturoznawca i archeolog, od 1811 członek honorowy, a od 1818 prezes Rosyjskiej Akademii Nauk, członek grupy literackiej Arzamas; w latach 1833–1849 minister oświaty, odpowiedzialny m.in. za rozwój sieci szkół ludowych w Rosji.

²²³ Iwan Paskiewicz (1782–1856), książę warszawski, feldmarszałek rosyjski, głównodowodzący wojsk rosyjskich na Kaukazie w czasie wojen z Persją i Turcją (1826–1829), w 1849 na Węgrzech. W czasie powstania listopadowego 1831 Paskiewicz zdobył Warszawę i stłumił powstanie, za co w 1832 uzyskał stanowisko namiestnika Królestwa Polskiego.

Nauczyciel geometrii praktycznej przy Liceum Wołyńskim starozakonny Sawicki oraz mieszczenie krzemienieccy, starozakonni Lejb Michel i Jakob Borensztein, podali do mnie prozbę, w której wyrażając, że nastąpiła w nowszych czasach i ciągle wzrastająca między starozakonnymi sekta Hussytów wydaje najszkodliwsze dla społeczeństwa książki i że nie pozostało żadnego już prawie starego dzieła, do którego by nie były wciśnięte pryncypia hussytskie w osobnych dodatkach, przedstawili projekt swój wykorzenienia tego złego. Projekt ten zawiera, co następuje:

1. Wszystkie książki znajdujące się obecnie u Żydów zrewidować i sprawdzić przez wybranych na to komisarzy, dobrze znających język hebrajski i chaldejski, oddzielić te, które nie zawierają w sobie zasad i komentarzy husytskich, przyłożyć na nich stemple rządowe, wszelkie zaś inne bez wyjątku zniszczyć, zagroziwszy obok tego najsurowszą karą tych, u których przez ukrycie lub jaki inny przypadek, nawet powodem niedostrzeżenia rewidujących, zostałyby podobne książki.
2. Skasować wszystkie obecnie istniejące w Polsce i w guberniach do Cesarstwa powróconych drukarnie żydowskie, ustanowić takowe nadal w wiadomych tylko miejscach, w miarę potrzeby i ludności, poruczając je kierunkowi znanych z zasad i nauk ludzi spośród chrześcijan i Żydów i włożywszy na nich całą pod tym względem odpowiedzialność i wzięwszy od nich kaucję.
3. Drukarniów takowych dosyć będzie założyć trzy, to jest: w Żytomierzu, w Brześciu Litewskim i w Szklowie, a że zaprowadzenie ich wymaga znacznych kosztów, dać entrepreneurom wyłączny przywilej na lat 15cie.
4. Ażeby właścicielom teraz istniejących drukarni nie nanieść szkody i strat, nowo uprzywilejowane drukarnie powinny zakupić wszystkie ich drukarskie porządki, warsztaty i nawet litery i zapłacić za nie ceną umowną, prócz tego dać pierwszeństwo w przyjęciu do służby wszystkim terazniejszym robotnikom. Książki zaś, które zaczęli już drukować, pozwolić im skończyć, jeżeli takowe nie są hussytskie.
5. Przy każdej takowej drukarni będzie jeden cenzor, stosujący się do istniejących przepisów i zależący jak dawniej od rządu.

Tajny radca Uwarow kierujący Ministerium Oświecenia Publicznego, z którym w tym przedmiocie znosiłem się, oświadczył, że wielokrotnie wydarzające się nadużycia powodują do przedsięwzięcia skutecznych środków do zapobieżenia kursowaniu pomiędzy starozakonnymi książek nieprawnie drukowanych. Sposoby wszakże przez starozakonnych Sawickiego, Michela i Borenszteina tak są gwałtowne, iż przy prowadzeniu ich do skutku nadzwyczajnie trudne, a nawet niepodobne, mianowicie ze strony cenzury²²⁴, ile że ta w działaniach swoich nie może wykroczać za granicę ustawową przez Najjaśniejszego Pana potwierdzoną, zakreśloną.

Sądząc, iż wszystkie książki żydowskie, a osobliwie zawierające szkodliwe dla rządu zasady powinny być pod ścisłą bacznością, i zważając, że największa część Żydów osiadła jest w Polsce, mam za obowiązek donieść W[aszej] X[siażęcej] Mości o wspo-

²²⁴ Zob. DzPKP (1820), t. 6, s. 327–329.

mnionym projekcie starozakonnych Sawickiego, Michela i Bernszteina, upraszam, o zawiadomienie mię, czy zechcesz WX Mość pod tym względem przedsięwziąć jakie środki ostrożności w Królestwie Polskim.

Mam honor zostawać &

Błudow

tłom[aczył] [Józef] Miączyński

No 9 d[nia] 9 marca 1834.

16.02 | Namiestnik do KRSWDiOP nakazuje zdać raport w sprawie druków chasydzkich w Królestwie Polskim i przedstawienie propozycji stosownych działań
AGAD, CWW 1871, s. 230–232. Także AGAD, CWW 1871, (12)24.04.1834
s. 237–239 (rosyjski oryginał)

tłom[aczenie] z ros[yjskiego] 13/25 kwietnia 1834

Namiestnik JCK Mości w Królestwie Polskim Wydział 1.

12/24 kwietnia 1834

w Warszawie

Do J.W. Dyrektora Głównego Prezydującego w Komisji Rządowej SWDiOP.

Zamieszkali w Rosji starozakonni Sawicki, Michel i Bornsztein podali prośbę do ministra spraw wewnętrznych Cesarstwa, w której wyrażając, iż nastąpiła w nowszych czasach i ciągle wzrastająca pomiędzy starozakonnymi sekta Hussytów wydaje najszkodliwsze dla społeczeństwa dzieła i nie pozostało już prawie żadnej ze starych książek, do których by nie były dołączone pryncypia husytskie, przedłożyli projekt swój celem wykorzenienia tego złego. Projekt ten opisany poszczególnie w dołączającej się odezwie radcy tajnego Błudowa pod N. 9 zależy najwięcej na przejrzeniu wszystkich w ogólności książek żydowskich, ostemplowaniu tych, które nie zawierają zasad husytskich komentarzów, a zniszczeniu takowe obejmujących, również na skasowaniu drukarni żydowskich w Polsce i w guberniach do Cesarstwa powróconych i zaprowadzenia natomiast trzech tylko w Brześciu Litewskim, Żytomierzu i Szklowie.

Zważywszy, że w mowie będąca rewizja książek hebrajskich miała już miejsce w Królestwie Polskim i że oczyszczenie zasad i komentarzy było przedmiotem czynności ustanowionego roku 1825 w Warszawie Komitetu do Spraw Starozakonnych, wzywam JW Pana, ażebyś mi doniósł przy zwrocie odezwę P. Błudowa, tak o sposobie i rezultacie rewizji książek żydowskich, jako też w ogólności o obecnym stanie rzeczy w Królestwie Polskim, z opinią swoją względem projektu pomienionych starozakonnych.

Namiestnik generał feldmarszałek książę warszawski hrabia Paskiewicz Erywański

tłom[aczył] Miączyński

16.03 | KRSWDiOP do Komitetu Cenzury Ksiąg i Pism Hebrajskich prosi o opinię w sprawie stanu chasydyzmu i o propozycje środków zapobiegających rozpowszechnianiu druków chasydzkich

AGAD, CWW 1871, s. 240–241

30.04.1834

Wydział Wyznań i Wychowania

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Duchow[nych] i Oświec[enia] Publ[icznego] do Komitetu Cenzury Pism i Ksiąg Hebrajskich

b. pilno od ręki

Przesyłając załącznik z zamówieniem zwrotu reskrypt w tłumaczeniu polskim J[asnie] O[świeconego] Księcia Namiestnika Królewskiego, poleca Komitetowi Cenzury Ksiąg i Pism Hebrajskich, ażeby ile być może najspieszniej, wyjaśnił obecny stan sekty żydowskiej Chasyd w duchu pomienionego reskryptu, tudzież aby dał opinią co do proponowanych tamże środków względem zapobieżenia cyrkulacji książek tejże sekty.

w Warszawie d[nia] 30 kwietnia 1834

Radca Stanu D.W. I[gnacy] B[adeni]²²⁵

Referendarz Stanu Dyrektor Kancelarii S[tanisław] Deszert

16.04 | KRSWDiOP do Komitetu Starozakonnych prosi o informacje w sprawie stanu chasydyzmu w Polsce i o propozycje środków zapobiegających rozpowszechnianiu druków chasydzkich

AGAD, CWW 1871, s. 242–243. Także Mahler,

17.06.1834

Hachasidut wehabaskala, s. 505

Sekcja Oświecenia

dnia 17 czerwca 1834 r. Warszawa

KRSWDiOP do Komitetu Starozakonnych w Warszawie na ręce ases[ora] prezydującego Witowskiego²²⁶

Potrzebując do urzędowego użycia następujących wiadomości:

1. Czyli i jak dalece rozgałęziona jest pomiędzy ludem starozakonnych w Królestwie sekta „Chasydym” zwana?
2. Jakie są zasady nauki przez nią wyznawanej?

²²⁵ Zob. przyp. 13.

²²⁶ Gerard Maurycy Witowski (1787–1837), tłumacz, poeta i publicysta, autor artykułów drukowanych pod pseudonimem Pustelnik z Krakowskiego Przedmieścia w „Gazecie Warszawskiej”, urzędnik rządowy, autor głośnej antyżydowskiej broszurki *Sposób na Żydów czyli Środki niezawodne zrobienia z nich ludzi uczciwych i dobrych obywateli* (Warszawa 1818), po 1830 pierwszy asesor Komitetu Starozakonnych.

3. Jaka liczba starozakonnych do sekty tej należy? Którzy są jej przewodnikami lub więcej znaczenia między współwyznawcami używającymi lub jakie są środki do rzetelnego o tem przekonania się?

4. Czyli i jakie książki stronnicy sekty „chassydym” starają się upowszechniać, skąd takowe, i jakimi środkami sprowadzają i między wyznawców swoich rozrzucają?

5. Na koniec, jakie w ogóle mogą być skuteczne sposoby nie tylko do wyszukania i usunięcia z obiegu książek takich, ale nadto do zapobieżenia rozszerzania się i utrzymywania się nadal sekty wzmiankowanej;

poleca Komitetowi Staroz[akonnych], ażeby z największą skrupulatnością wiadomości takowe zebrawszy, starał się oneż w czasie jak najkrótszym K[omisji] R[ządowej] przedstawić.

RSW [podpis nieczytelny]

16.05 | Komitet Starozakonnych do KRSWDiOP przedstawia raport w sprawie liczebności i charakteru chasydyzmu oraz rozpowszechnienia ich druków w Królestwie

AGAD, CWW 1871, s. 245–250. Także Mahler,

23.06.1834

Hachasidut wehahaskala, s. 506–508

No 221

w Warszawie, dnia 23 czerwca 1834.

Komitet Starozakonnych w Królestwie Polskiem do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego

Czyniąc zadość odezwie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 b.m. i r. No 4.171/18387 w dniu 19m tegoż miesiąca doszłej względem udzielenia wiadomości o sekcie pomiędzy Izraelitami rozkrzewionej Chassydym zwanej, Komitet Starozakonnych w Królestwie Polskim ma zaszczyt dać niniejszem Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego kategorię odpowiedź na wszystkie żądane punkta objaśnienia.

Ad. 1. „Czyli i jak dalece rozgałęziona jest pomiędzy ludem starozakonnych w Królestwie Polskiem sekta Chassydym zwana?”

Sekta Chassydym jest jednym z czterech głównych wyznań wiary Izraelitów i tylko w prowincjach dawnej Polski, jako też w dzisiejszem Królestwie Polskiem znajduje swoich zwolenników.

Ad. 2. „Jakie są zasady nauki przez nią wyznawanej?”

Zasady sekty Chassydymów tem różnią się od zasad sekty Rabanitów, że są wpływem nie tylko nauki talmudycznej, na której się opiera sekta Rabanitów, ale i komentarzy poczynionych nad Talmudem, znanych pod ogólnem nazwiskiem kabały. Chassydymi, jak to sam wyraz Chassyd (pobożny) oznacza, mają się za bogobojniejszych ludzi od samych Rabanitów i wierzą, że człowiek wybrany spośród nich dla swojej pobożności i cnoty zdolny jest czynić cuda, to jest, że to

wszystko, co on wyrzecz, Bóg potwierdza. Zresztą, co do treści nauki Mojżesza zgadzają się z Rabanitami i używają do rady w materiach sumienia rabinów, czyli ojców rabanickich, jak nawzajem Rabanici w tychże materiach używają rady oj-ców, czyli rabinów chasydzkich.

Ad. 3. „Jaka liczba starozakonnych do sekty tej należy? Którzy są jej przewodnikami lub więcej znaczenia między współwyznawcami używającymi lub jakie są środki do rzetelnego o tem przekonania się?”

Liczba Chasydymów w Królestwie Polskiem może być tylko przez przybliżenie wyrachowaną, niezawodnie jednak nie wynosi dwudziestą część ludu Izraelskiego w Królestwie, pomimo że od niejakiego czasu znacznie wzrosła pod względem ilości swoich stronników. Przewodników ta sekta nie ma właściwie żadnych stałych. Zależą oni, tak jak przewodnicy u Rabanitów, od opinii większej lub mniejszej, jaką ma lud o ich pobożności i cnocie, i w miarę tej opinii ich władza wznosi się i upada. Teraz obecnie najwięcej wziętości mającemi rabinami u Chasydymów jest starozakonny Mendel z Kocka²²⁷ i Rachmühl z Przysuchy²²⁸. O środkach dostatecznego w tej mierze przekonania się powziąć może rząd dokładną wiadomość z obcowania ze światłami Izraelitami, którzy nie odmawiają nigdy udzielać żądanych od nich w tym względzie objaśnień.

Ad. 4. „Czyli i jakie książki stronnicy sekty Chasydym starają się upowszechniać, skąd takowe i jakimi środkami sprowadzają i między wyznawców swoich rozrzucają?”

Książki używane przez Chasydymów są po największej części komentarzami Tal-mudu przepełnione, drukują się w Litwie i stamtąd po Królestwie Polskiem po należytem onych w cenzurze sprawdzeniu rozchodzą. Czyli zaś obok tych dzieł religijnych inne jakie skrycie po kraju są rozrzucone, o tem przekonanie właściwie do władz policyjnych należy. Komitet bowiem nie mający w atrybucjach swoich tej części służby nie mógłby urzędowych żadnych udzielić w tej mierze objaśnień Komisji.

Ad. 5. „Na koniec, jakie w ogóle mogą być skuteczne sposoby nie tylko do wyszukania i usunięcia z obiegu książek takich, ale nadto do zapobieżenia rozszerzaniu się i utrzymywaniu się nadal sekty wzmiankowanej?”

Co do wyszukiwania i usunięcia z obiegu książek zakazanych, szkodliwych [i] przez cenzurę rządową nieupoważnionych, najwłaściwszym środkiem, mniema

²²⁷ Menachem Mendel Morgenstern z Kocka (1787–1859), cadyk i twórca dynastii chasydzkiej; urodzony w Biłgoraju, uczeń Jakuba Izaaka Horowica (Widzącego) z Lublina, Jakuba Izaaka Rabinowicza z Przysuchy i Symchy Bunima z Przysuchy; po śmierci tego ostatniego przejął przywództwo nad wspólnotą chasydów przysuskich, początkowo w Tomaszowie Lubelskim, potem w Kocku. Ostatnie dwadzieścia lat życia spędził w odosobnieniu. Po jego śmierci przywództwo wspólnoty chasydzkiej przejął Izaak Meir Alter z Góry Kalwarii, jednak jeszcze za życia Mendla doszło do kontrowersji i wyłonienia się grupy rozłamowej kierowanej przez Mordechaja Józefa Leinera z Izbicy.

²²⁸ Jerachmiel z Przysuchy (1784–1834), syn Jakuba Izaaka Rabinowicza z Przysuchy, za życia ojca utrzymywał się, pracując jako zegarmistrz, do 1814 cadyk niewielkiej części chasydów przysuskich i konkurent Symchy Bunima z Przysuchy.

Komitet, użycie do tego władz policyjnych, które w komisjach wojewódzkich czuwają nad wszelkim porządkiem i same tylko mogą wykryć i usunąć z obiegu księgi wzmiankowane. Zapobieżenie zaś rozszerzaniu się i utrzymywaniu nadal sekty Chassydymów Komitet widzi nader trudnym, a nawet niepodobnym, gdy bowiem zapobieżenie takowe dotykałoby materii sumienia, gdy sekta Chassydymów jest tylko wyznaniem religijnym, gdy wolność wyznań religijnych zabezpieczona jest statutem organicznym²²⁹, sekta Chassydymów opierać się może na tym statucie jako na tarczy niezłomnej i położyć niezbite zapory wszelkim działaniom, jakieby chciano przedsięwziąć przeciw niej drogą przymusu. Można by tylko sposobem przekonania za pomocą uczonych Rabanitów pojednoczyć, o ile to być może, te dwie wzmiankowane sekty i właśnie też nad tem pracują ciągle uczeńsi mężowie z pomiędzy ludu izraelskiego.

Asesor Iszy Komitetu, prezydujący Witowski

Asesor 2gi szef bióra Kownacki²³⁰

Sekretarz [Stanisław] Kargowski

16.06 | KRSWDiOP do namiestnika przedstawia raport w sprawie liczebności i charakteru chasydyzmu oraz rozpowszechnienia ich druków w Królestwie oparty na raportach Komitetu Cenzury Ksiąg i Pism Hebrajskich oraz Komitetu Starozakonnych, powtarzając ich wnioski

AGAD, CWW 1871, s. 251–261 (brulion). Także AGAD,

po 23.06.1834

CWW 1871, s. 262–279 (rosyjskie tłumaczenie)

Do Jaśnie Oświeconego Księcia Namiestnika Króle[wskiego]

Stosownie do polecenia J[aśnie] O[świeconego] Księcia Namiestnika Królewskiego z dnia 13/25 kwietnia b.r.²³¹ No 1381, zwracając do opinii nadesłaną odezwę JW. Błudowa względem objaśnienia obecnego stanu sekty żydowskiej „Chassydym” zwanej tudzież zdania sprawy o rezultacie z przedsięwziętych środków co do zapobieżenia cyrkulacji książek przez tę sektę wydawanych, ma zaszczyt donieść, że była Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, pragnąc dokładną powziąć wiadomość o zasadach i dążności tej sekty, wyznaczyła w roku 1823 deputacją z mężów światłych i obeznanych z duchem judaizmu, która już to za pośrednictwem władz policyjnych, już to z objaśnień Żydów rabinicznych, którzy tej sekcie nie sprzyjają, iż nareszcie z protokolarnych zeznań naczelników tej sekty starała się o rzetelnej prawdzie dowiedzieć i wszelkie szczegóły objaśnić.

²²⁹ *Statut Organiczny Królestwa Polskiego*, DzPKP (1832), t. 14, art. 5, s. 179–181.

²³⁰ Zob. przyp. 210.

²³¹ Właściwie 13/25 kwietnia 1834 roku sporządzono tłumaczenie z rosyjskiego, a samo pismo namiestnika wystosowane zostało dzień wcześniej – zob. 16.02.

KRSWDiOP po przejrzeniu akt b. KRWRiOP, po zasięgnięciu Opinii Komitetu Starozakonnych i Cenzury Pism oraz Ksiąg Hebrajskich, po odczytaniu różnych zdań w pismach o sekcie „Chassydymach” zawartych w rezultacie ma zaszczyt następujący J[ąśnie] O[świeconemu] X[ięciu] N[amiestnikowi] Król[ewskiemu] przedstawić raport.

1. Że nie masz prawdziwej istotnej różnicy w gruncie wiary między Chassydymami i zwyczajnymi Żydami (Rabbanitami). Że niejaki odcięcie na tem polega tylko, iż zasady sekty Chassydymów są wypływem nie tylko nauki talmudycznej, na której się opiera sekta Rabanitów, ale i komentarzy poczynionych nad Talmudem znanych pod ogólnem nazwiskiem „kabały”.
2. Że ta sekta więcej kontemplacyjna potrzebuje 4rech lub więcej godzin na dzień, żeby się wznosić do niebios, gdy inni Żydzi od pół do jednej godziny tylko potrzebują na nabożeństwo.
3. Że ma więcej niż zwyczajni Żydzi uniesień mistycznych i uporu do utrzymania wszelkich zasad przeciwnych moralności chrześcijańskiej i ucywilizowaniu towarzystw europejskich.
4. Że Chassydymy tak dawne, jak i późniejsze Talmudy ze wszystkimi księgami, mianowicie Miszną i Gemarą, w zupełności zachowują, wyjąwszy tylko, że wyraz *goi* nie rozciągają do chrześcijan, lecz tylko do bałwochwalców.
5. Że mają więcej przywiązania do mistycyzmu i kabalistyki.
6. Że nie mają rabinów stałych i żadnego w tej mierze obowiązku, lecz zaufanie pokładają w pewnych obranych sobie naczelnikach, o których świątobliwości i bogobojności są przekonani tudzież o ich natchnieniu duchem niebieskim i przedstawianiu z aniołami.
7. Że Chassydzi sami przyznają, iż do ich nabożeństwa nie są potrzebne tańce, krzyki, napoje i nocne schadzki, że to jest nadużycie i przez rząd może być zakazane.

Deputacja w r. 1823 rozpoznaniem sekty wzmiankowanej zatrudniającą się, zdając sprawę z swych czynności, wynurzyła opinią:

1. iż wzbraniać sekty tej nie ma potrzeby ani też aby rząd wydawał jakie postanowienie zatwierdzające jej wyznanie, owszem, należałoby raczej zachować zupełną w tej mierze obojętność.
2. iż może im być zostawiona tak jak dotąd wolność chwalenia Boga, z tym warunkiem, aby polecane było wszelkim władzom miejscowym, iżby żadne krzyki, hałasy, pijaństwa i schadzki nocne miejsca nie miały, gdyż oni sami nazywają to nadużyciem.
3. Powód ażeby rząd nie wdawał się w żadne uznawanie różnicy zasad wiary między Żydami był ten, iżby przez to w systemacie ogólnej ich reformy nie krępował sobie środków do rozwijania dalszego planu za stosowne uznać się mogących²³².

²³² Zob. 11.73–11.74.

Wnioski powyższe Deputacji przedstawione zostały Księciu Namiestnikowi Królewskiemu dnia 16 sierpnia 1824 No 10099/1818²³³ i Księżę Namiestnik decyzją swoją dnia 30 sierpnia 1824 No 21606 postanowił, ażeby w odprawianiu nabożeństwa chasydymy żadnej przeszkody nie doznawali²³⁴.

KR w obecnym stanie rzeczy, zastanowiwszy się nad opinią tejże Deputacji i decyzją Księcia N[amiestnika] Król[ewskiego] dopiero cytowaną, przyznać musi, że ta nie mogła być insza, gdyż jak naówczas, tak i dziś zapobieżenie rozszerzaniu się i utrzymaniu nadal sekty Chasydymów w prowincjach litewskich licznie rozszerzonej, a w Polsce w przybliżeniu 20-tej części ludności żydowskiej równającej się jest nader trudnem, a nawet niepodobnem, ze względu szczególnie, iż ta, będąc wyznaniem religijnem, dotyka materii sumienia i zabezpiecza się na statucie organicznym. Uczni jednakże mężowie spomiędzy ludu izraelskiego sposobu przekonania za pomocą oświecenijskich rabinów pracują nad pojednaniem tych 2 sekt, aby tem sposobem usunąć przeszkody do zreformowania w ogóle Żydów.

Następnie co do przedsięwziętych środków w Królestwie Polskiem względem zapobieżenia cyrkulacji szkodliwych książek żydowskich ma zaszczyt donieść:

1. że wprowadzenie książek żydowskich z zagranicy w ogóle taryfą jest zakazane²³⁵;
2. że wprowadzenie książek z Rosji do Królestwa tylko za szczególnem pozwoleniem Komisji Rządowej na każdy transport może mieć miejsce, które potem ściśle przez Komitet Cenzury są rewidowane i na dowód, że nie są szkodliwe, stemplem cenzury bywają opatrywane²³⁶;
3. że w Królestwie Polskiem są tylko dwie drukarnie, to jest w Józefowie Ordynackim w województwie lubelskim większa i tu, w Warszawie, mniejsza. Wszystkie zaś drukujące się w nich książki są z jak największą troskliwością przez Komitet Cenzury przeglądane, miejsca szkodliwe wykreślane i stemplem cenzury znaczone. Aby zaś nic więcej nad to, co jest pozwolonom, nie drukowano, władze policyjno-administracyjne mają obowiązek odbywania periodycznych rewizji²³⁷;
4. że do wszystkich gmin żydowskich w roku 1828 i 1829 z Komitetu Cenzury wysłani zostali komisarze, którzy wszystkie książki żydowskie zrewidowali i stemplem cenzury opatrzyli tak dalece, że teraz książki żydowskie, gdziekolwiek bez stempla napotykanie, konfiskacie ulegają.

Wreszcie, ponieważ pomieniona wyżej deputacja z r. 1823 za środek przyspieszenia reformy Żydów proponowała zniesienie kahałów i zaprowadzenie Szkoły Rabinów, przeto wszystkie kahały w Królestwie są już zniesione²³⁸ i Szkoła Rabinów została

²³³ Zob. 11.78.

²³⁴ Zob. 11.80.

²³⁵ Zob. *Kodeks Karzący Królestwa Polskiego*, DzPKP (1837), t. 20, s. 260, art. 486–487.

²³⁶ Zob. AGAD, II Rada Stanu KP 60/93: *I Ogólne Zgromadzenie II Rady Stanu Królestwa Polskiego*.

²³⁷ Zob. AGAD, II Rada Stanu KP 102/217.

²³⁸ Zob. DzPKP (1822), t. 7, s. 275–278.

tu w Warszawie zaprowadzona²³⁹. Czyli zaś powyższe środki niezbyt dawno przedsięwzięte i wykonane spodziewaną reformę obyczajów żydowskich przy ciągłym staraniu i troskliwości rządu przyniosą, czas dopiero przyszły rzecz tę wyjaśnić zdoła.

Na ostatek, co do proponowanych środków przez Żydów z Krzemieńca względem zapobieżenia szerzeniu się ksiązek sekty Chasydym, Komisja Rządowa na zasadzie otrzymanego w tej mierze raportu z Komitetu Cenzury Ksiąg i Pism Hebrajskich znajduje swoim obowiązkiem donieść J[aśnie] O[świeconemu] Księciu Namiestnikowi, że wedle tegoż raportu twierdzenie pomienionych Żydów, jakoby już nie pozostało prawie żadnego starego dzieła hebrajskiego, do którego by nie były wciśnięte pryncypia chasydzkie, nie zgadza się wcale z prawdą i że twierdzenie ich przeciwko sekcje chasydymów raczej uważać należy za pretekst wymyślony do zajęcia pośrednio lub bezpośrednio na swą korzyść całego przemysłu drukarskiego. Że wreszcie cała ludność żydowska byłaby wystawiona na uciążliwość projektowanego przez nich monopolizmu, bo gdzie nie ma konkurencji i emulacji, tam cena i rodzaj produkcji zawisł od dowolności i żądzy zysku producentów.

Tenże Komitet Cenzury doniósł, że dzieła starożytne hebrajskie lub w tych czasach przedrukowane mniej więcej religijno-poważne lub naukowe nie są zarażone zasadami chasydskimi, że pojedynczo ukazujące się przez nadużycie książki tej sekty są dla pospolitych chasydów rzeczą martwą i mniej szkodliwą, lecz ustne ich wykłady na schadzках przez ich przewodników czynione zapalają do egzaltacji ich imaginacją i są prawdziwym żywiołem tej sekty, której szerzeniu się proponowany przez Żydów z Krzemieńca środek wcale by nie zaradził.

Ponieważ zaś względem zniszczenia wpływu zasad sekty Chasydymów rząd poprzednio tylko przez środki z głęboką rozwagą przedsiębrane działać może i tego, o ile możność, dozwala, z pieczy swej nie spuszcza, przeto na zasadzie całego powyższego wyjaśnienia KR to podziela przekonanie, że na teraz w tym przedmiocie w Królestwie więcej przedsiębranem być nie może, zwłaszcza że projektu Komitetu Starozakonnych ku stopniowej reformie Żydów przedsiębrane albo jeszcze spodziewanych skutków w tak krótkim czasie okazać nie mogły i że większa część w rozwinięcie wprowadzoną nie została.

Słusznie więc JW. Błudow, minister Państwa rosyjskiego, uważa środki podawane przez Żydów z Krzemieńca za zbyt gwałtowne i nieodpowiadające zamiarom i ustawom dobroczynnego Rządu, którego ojcowska troskliwość na wszystkich zarówno mieszkańców rozciąga swą opiekę.

w Warsz[awie] d[nia] m[iesi]a[ca] 1834.

DGW



²³⁹ *Plan ogólny zaprowadzenia Szkoły Rabinów w Warszawie.*

Izaak Kalisz²⁷², cadyk i gminny rabin z Warki, to najlepiej znany przedstawiciel polityki chasydzkiej w Królestwie Polskim zarówno w hagiograficznej literaturze chasydzkiej, jak i w pracach naukowych. W latach trzydziestych XIX wieku Izaak był najbardziej wpływowym chasydzkim przywódcą politycznym, znanym ze swych licznych interwencji podejmowanych na wszystkich szczeblach władzy państwowej w Królestwie Polskim. Jego działalność stała się z czasem tak znana, że Warkę, miasto, w którym pełnił funkcję rabina, nazywano „żydowską stolicą” Polski, a on sam zdobył pozycję nieformalnego przedstawiciela całej ludności żydowskiej w Królestwie. Przypadek Izaaka z Warki jest dla nas szczególnie interesujący, jako że dotyczące go zachowane materiały źródłowe umożliwiają precyzyjne zrekonstruowanie mechanizmów działania, a to stwarza nadzieję na lepsze zrozumienie metod i ogólniejszych strategii funkcjonowania żydowskiego przedstawicielstwa politycznego w tym przełomowym okresie między wygaśnięciem tradycyjnego staropolskiego sztafetu a początkami nowoczesnej polityki żydowskiej w ostatnich dekadach XIX stulecia. Przytoczone poniżej dokumenty są wyborem najbardziej charakterystycznych interwencji Izaaka w różnych kwestiach politycznych.

21.01 | List Izaaka z Warki do KW Mazowieckiego z prośbą o cofnięcie zakazu instalowania eryfów

AGAD, CWW 1410, s. 42–44; [Shraga Zalmanov], *Sefer szemu'at jicbak*, s. 373, 376–377 (faksymilia i hebrajskie tłumaczenie) 10.03.1835

Do Przeshirewnej Komisji Województwa Mazowieckiej

Rabin miasta Warki o cofnięcie zakazu egzystowania po miastach przez starozakonnych zamieszkałych słupków z rozciąganiem na nich sznurków uprasza.

Istnienie w ulicach przez starozakonnych zamieszkałych tak zwanych w języku naszym Ejrywin, czyli słupków z rozciąganiem na nich sznurkami, nie jest wypływem żadnego uprzedzenia lub zabobonu, lecz przedmiotem jednego z najważniejszych przepisów religii Mojżesza. W braku takich sznurków nie wolno w dnie szabasowe starozakonnym z domu do domu jakkolwiek rzecz przenosić, nie wolno tem samem nosić do buźnicy książki do modlitwy i tym podobne szczegóły do obrzędów i wykonywania służby Bożej w ogóle niezbędnie potrzebnych.

²⁷² Izaak Kalisz z Warki (1779–1848), syn Symeona z Żelechowa, rabin gminny i twórca znanej dynastii chasydzkiej; uczeń cadyków Dawida z Lelowa, Jakuba Izaaka Horowica (Widzącego) z Lublina i Symchy Bunima z Przysuchy, wielokrotnie opisywany jako „obrońca Izraela” i najlepiej znany przedstawiciel polityki chasydzkiej. Dwóch jego synów kontynuowało dynastię: Jakub Dawid w Mszczonowie, a Menachem Mendel w Warce.



9. Domniemany portret Izaaka z Warki

Gdy tymczasem ogłoszone w Dzienniku Wojewódzkim polecenie prześwietnej Komisji daty 8 grudnia r.z. liczby 68921/5868 na rozporządzeniu Komisji Rządowej oparte zniesienie tychże słupków nakazało, przeto z powołania swego nad całością religii czuwając, mam sobie za obowiązek przedstawić Prześwietnej Komisji Wojewódzkiej powyższy stan rzeczy i ośmielać się upraszać jak najuniżej o łaskawe przedstawienie Komisji Rządowej, aby z względów, że sznurki takie od wieków nie-pamiętnych istniejące, jak przez samą religię najmocniej są wymagane, tak w braku tychże dopełnianie obowiązków i obrzędów religijnych zatamowaniem by zostało. Że Statut Organiczny, jakim Najjaśniejszy Pan Królestwo Polskie obdarzyć raczył, tolerancją wszystkich wyznań i wolność publicznego obrządków jakiej bądź religii wykonywania, najłaskawiej gwarantuje²⁷³, że słowem rząd opiekuńczy od ścieśnienia czym bądź tej wolności jest dalekim, aby, mówię, z tych względów urządzenie swoje co do sznurków jako w skutkach swoich religii przeszkodę zrządzające odwołać i dalszej egzystencji onych dozwolić raczyła. Wszędzie jeśli podług brzmienia owego rozporządzenia powodem do zakazania tych sznurków być ma, że szpecą miasto, niech mi się godzi dodać tę uwagę, że pobudowanie parkanów na placach pustych przerwe między domami stanowiących nie tylko pod względem przepisów policyjnych, ale i skarbowych, bo dla ocalenia dochodów czy to konsumpcyjnych, czy koszernych lub też i celnych od szkodliwych defraudacji jest nader potrzebne, jeśli więc Prześwietna Komisja Wojewódzka czuwanie nad tym porządkiem dawniejszymi przepisami policyjnymi i skarbowymi wymaganem komu należy polecić raczy, o co jak najpokorniej prosić się poważam, i to rzeczywiście będzie zachowaniem, wówczas podług religii naszej słupki, o których mowa, w celniejszych ulicach będą mniej potrzebne, zaś istnienie ich w której tylnej i mniej znacznej ulicy pod względem jakoby szpetnego widoku mniej wpływu mieć nie może. Zresztą można słupki nie sznurkami, ale drutem urządzić.

Pewny, że prześwietna Komisja łaskawego wstawienia się swego nie odmówi, zostając z głębokim uszanowaniem

znaczy Icyk Kalisz, rabin m[iasta] Warki איצק קאליש
dnia 10 marca 1835 r.

21.02 | List cadyka Szragi Fajwla Dancygiera z Grójca wspierający wniosek Izaaka z Warki do KW Mazowieckiego o cofnięcie zakazu instalowania eryfów
AGAD, CWW 1410, s. 45 22.03.1835

w Warszawie, d[nia] 22 marca 1835.

Do prześwietnej Komisji Województwa Mazowieckiego

Wyczytawszy podpisany w N. 168 Dziennika Wojewódzkiego ogłoszenie prześwietnej Komisji Wojewódzkiej tyżące się zniesienia sznurów w religii żydowskiej

²⁷³ Statut Organiczny Królestwa Polskiego, DzPKP (1832), t. 14, art. 5, s. 179–181.



10. Podpis i pieczęć cadyka i rabina Grójca Szraga Fajwla Dancygiera z Grójca

eyrewem nazywanych z przyczyny jakoby te szpetność miasta stanowić miały, pospieszam w imieniu parafii starozakonnych jako pierwiastkowy wykonawca obrzędów przepisanych z przedstawieniem wniosków posłużyć mogących do zniesienia tyle uciążliwego zastrzeżenia.

Sznurki te ustanowione są w tym celu, iż bez nich w dzień szabasu żadnemu z dzieci Izraela ani wnosić, ani wynosić z domu zamieszkania nie wolno nawet książki nabożeństwu poświęconej do bóżnicy przenieść wzbraniają. Po wtóre, w czasie jakiegokolwiek niebezpieczeństwa bez nich nie godziłoby się użyć sposobów zabezpieczenia onych tamować mogących. Tak tedy wyjaśnwszy główne powody, mam honor upraszać prześwietnej Komisji Wojewódzkiej, aby ogłoszenie swe wyżej zacytowane znieść lub przynajmniej w inny sposób takowe zmienić raczyła. Zwłaszcza że i Statut Organiczny przez Najjaśniejszego Pana nadany zapewnił wolność tolerowania wszelkich wyznań²⁷⁴.

Fajwel Dancygier²⁷⁵, rabin m[iasta] Grójca

²⁷⁴ Ibid.

²⁷⁵ Szraga Fajwel Dancygier (Danziger) z Grójca (zm. 1849), syn Cwi Hirsza, rabin, cadyk i założyciel dynastii chasydzkiej z Aleksandrowa; rabin w Sierpcu, Gąbinie, Grójcu i w końcu w Makowie Mazowieckim, zwolennik Symchy Bunima z Przysuchy, następnie Izaaka Kalisza z Warki; po jego śmierci w 1848 przejął wielu jego uczniów, jednak już w roku następnym zmarł na cholere. Pozostawił responsa halachiczne i komentarz biblijny. Jego syn Jechiel osiadł w Aleksandrowie i dał początek tamtejszej dynastii chasydzkiej.

21.03 | Wniosek Izaaka z Warki do RG Mazowieckiego o wyjaśnienie niejasności co do kolejności rozwodu cywilnego i religijnego w obowiązującym prawie rozwodowym

AGAD, CWW 1450, s. 87–98

(12).24.03.1840

Kopia

Do Prześwietnego Rządu Gubernialnego Mazowieckiego

Wykonywanie obrzędów religijnych z aktami stanu cywilnego styczność mających jest jednym z najważniejszych powołania mego przedmiotów szczególnej ostrożności wymagających. Jako rabin mam z jednej strony obowiązek wszelkie posługi i obrzędy religijne regularnie odbywać, a z drugiej strony powinienem czuwać nad tem, iżby przy tychże czynnościach i właściwe przepisy prawa cywilnego zachowywane były.

W zachodzącej wątpliwości, jaką w jednym przedmiocie dostrzegłem, uważam Prześwietny Rząd Gubernialny za właściwą władzę, do której o informacją odnieść się winienem, bowiem wedle artykułu 15 postanowienia Rady Administracyjnej Królestwa z dnia 7 września 1830 ogólny nadzór i karność w tych przypadkach do tejże władzy należy²⁷⁶.

Przedmiotem tej wątpliwości jest to, czy przed nastąpieniem wyroku prawomocnego związek małżeński między stronami rozwiązującego religijny obrzęd rozwodu dopełnionym być może albowi też z wykonaniem obrzędu tego aż do wyroku sądowego wstrzymać się należy. Wątpliwość ta jest może i zbytęzną, każdy bowiem czyn, który prawem wyraźnie zabroniony nie jest, za wolny poczytać należy, skoro zatem żadne przepisy dokonywania tego rodzaju obrzędów przed zapadnięciem wyroków władz sądowych nie zabraniają, uważać wypada, że to jest dozwolonem, sądzę wszelako, iż dla własnej i większej pewności nie będzie od rzeczy prosić o bliższe objaśnienie.

Obowiązujące teraz przepisy o rozwiązywaniu związków małżeńskich objęte są prawem z dnia 12/24 czerwca 1836 r. w tomie XVIII Dziennika Praw zamieszczonem i w wykonanie wprowadzonym²⁷⁷, te jednak przepisy, stanowiące jedynie formę i zasady zyskiwania rozwodów cywilnych, a przy tem i względem naszego wyznania (art. 189) o obrzędach religijnych rozwodu, wszakże kiedy one przedsiębrane być mogą, żadnej nie czynią wzmianki. Przyczyną tego jest, że prawo to dla wszystkich wyznań ogólne, a co do jurysdykcji tylko sądów szczegółowe przepisy obejmujące, nie zna religijnych rozwodowych obrzędów, to jest, że rozwiązanie małżeństw jedynie w wyroku prawomocnym właściwych władz sądowych upatruje, a do obrządków religijnych żadnej mocy niweczenia węzła małżeńskiego nie przywiązuje, owszem uważa one za rzecz zupełnie obojętną.

Wiedzieć bowiem należy, że inne wyznania z wyznaniem naszym pod tym względem nic wspólnego nie mają, dla innych albowiem wyznań samo wyrzeczenie

²⁷⁶ Zob. DzPKP (1830), t. 13, s. 159.

²⁷⁷ Zob. DzPKP (1836), t. 18, rozdz. 5, s. 225–236.

rozvodu przez właściwą władzę dostatecznym jest do zniesienia wszelkich małżeńskich skutków, u nas zaś żeby władza nawet ta, która ster interesów religijnych ma w ręku, najsolenniejsz wyrzekła, że związek małżeński jest rozwiązany, to jednak samo takowe wyrzeczenie rozvodu bez właściwej ceremonii religijnej z zwykłą uroczystością dopełnionej, jaką jest złożenie ze strony męża w ręce żony pisma rozwodowego w hebrajskim języku i w przepisanej pod nieważnością formie ułożonego, jest niczem. Stąd pochodzi, że skoro prawo względem skutków rozvodu przez sądy właściwe wyrzeczonego dla wszystkich wyznań jest ogólne, gdy ma tylko na celu ustalenie skutków cywilnych rozvodu względem interesu społeczeństwa, a o obrzędzie religijnym u nas tylko znanym nie wie, dlatego, mówię, prawo to ograniczyło się względem wszystkich wyznań jedynie na ogólnym przepisie prawa w art. 237²⁷⁸, że wyrok małżeństwo za rozwiązane uznający na brzegu aktu małżeństwa notowanym być powinien, sam zaś obrzęd, który tylko u nas ma miejsce i który żadnego skutku pod względem zniesienia skutków cywilnych rodzić nie może, pomija. Prawda, że artykuł 211 tegoż prawa²⁷⁹ stanowi, iż małżonkom samowolnie związku małżeńskiego rozwiązać nie wolno, wszelako sam obrzęd religijny rozvodu takiego rozrywania pod względem prawa cywilnego nie stanowi, bo małżeństwo w obliczu prawa cywilnego uważa się za istniejące we wszelkich skutkach i stosunkach dopóty, dopóki przez wyrok sądu cywilnego rozwiązane nie jest. Co więcej, tenże sam przepis prawa stanowi jedynie ten rygor, że wszelkie umowy mające na celu rozwiązanie małżeństw są nieważne. Obrzęd religijny rozvodu wskutek obopólnego żądania stron dokonany nie jest niczem więcej, jak prosto umową i wykonaniem onej, nie uwłacza to zatem przepisom cywilnym, iżby takowy przed wyrokiem sądu cywilnego był dopełnionym, wolno bowiem stronie przed sąd następnie powołanej żądać nieważności tej umowy, czyli obrzędu, jeśli to za stosowne dla siebie uważa, i w takim razie małżeństwo pod względem skutków cywilnych pomimo obrzędu religijnego, skoro tego strony jednoznacznie żądają, nic i nikomu nie szkodzi, strony bowiem w każdym razie starania się o wyrok sądu cywilnego pominąć nie mogą, bo wchodząc bez takowego w powtórne związki małżeńskie bez prawnego rozwiązania pierwszych, uległyby zawsze karom kryminalnym za wielożeństwo postanowionym. Wreszcie uważać należy, że obrzęd rozvodu odbywa się jedynie na zasadzie wzajemnego stron żądania, skoro zatem wedle artyku[łu] 189 rzeczonego prawa²⁸⁰ wyrzeczenie rozvodu na zasadzie ustaw wyznania powoda nastąpić powinno, a wedle ustaw religii mojżeszowej rozwód z wzajemnego zezwolenia jest dopuszczalnym, tem samem dobrowolne rozwiązanie małżeństwa, o ile przez następny wyrok sądowy uprawnionem zostanie, żadnem nie jest przestępstwem. Do tego jeszcze dodać należy tę uwagę, że skoro obrzęd rozvodu w naszym tylko narodzie miejsce mający w prawie cywilnem, jak się wyżej rzekło, znanym nie jest, a tem mniej pod względem czasu ograniczenia, tem samem nie moż-

²⁷⁸ Ibid., s. 281.

²⁷⁹ Ibid., s. 259.

²⁸⁰ Ibid., s. 233.

na go inaczej uważać, jak za obrzęd ślubu, który, owszem, wedle art. 187 powołanego prawa²⁸¹ przed spisaniem aktu cywilnego dopełniony być powinien.

Z tego, co się dotąd powiedziało, widocznie pokazuje się, że dopełnienie obrzędu religijnego rozwodu wyrok sądowy poprzedzić może, że zaś to w niektórych przypadkach jest nawet potrzebne, co się stąd pokazuje, że (jak się wyżej wyjaśniło) ani wyrok sądu cywilnego, ani wyrok naszych władz duchownych skutków małżeństwa niweczyć nie może, lecz podług kardynalnych ustaw naszych konieczne potrzeba, iżby sama ceremonia religijna w przepisanej formie uzupełnioną została, inaczej zaś uważa się małżeństwo za istniejące i nowe zawarte być nie może. Tymczasem:

1. Jeśli wedle nowych przepisów mąż wyznania mojżeszowego w razie dopuszczenia się kryminalnego występkę lub defraudacji po wycierpianej karze wyższego stopnia oddanym zostanie do wojska, nie ma tyle czasu, iżby sprawa o rozwód w sądzie cywilnym jako sprawa ordynaryjna przewidzianą została, zyskany zatem później wyrok sądowy małżeństwo rozwiązujący, gdyby z obrzędem nań czekać chciano, byłby bez skutku, bo obrzęd, do którego wpływ obojga małżonków niezbędnie jest potrzebnym, po wytransportowaniu męża, co zwykle zwłoce nie ulega, dokonać by się nie dał.

2. Wedle ustaw naszych mąż bez potomstwa umierający, chcąc za życia zwolnić swą żonę od obowiązku tak zwanego chalice, czyli zyskania uwolnienia od jego brata, z którym w takim razie po śmierci męża stosownie do przepisów religijnych pobrać się powinna, daje jej rozwód. Czyni się to już prawie w ostateczności na śmiertelnym prawie łożu, kiedy mała już jest nadzieja życia, nie ma zatem czasu do rozprawy cywilnej sądowej, a stracenie tej chwili czasu sprawiłoby to następstwo, że wdowa w powtórne związki małżeńskie wejść nie może, aż uzyska dozwolenie brata zmarłego męża za pośrednictwem właściwego obrzędu, w czym częstokroć liczne i niekiedy do pokonania niepodobne przeszkody, jak np. w razie niewiadomości o pobycie tegoż brata zachodzą.

3. Zdarza się częstokroć, że mąż porzuca żonę, opuszcza ją i udaje się w odległą okolicę. Żona go ściga i ze zdybanym pragnie przynajmniej uwolnić się od związku obojgu sprzykrzonego. Niedopełnienie zaraz tego obrzędu rozwodowego, aż dopiero wyrok sądu nastąpi, zostawiłoby nieszczęśliwą w najsmutniejszym na zawsze położeniu, bo aniby męża w swym domu już nigdy nie widziała, aniby z kim innym związku małżeńskiego zawierać nie mogła, samo bowiem wyrzeczenie rozwodu nie zastąpiłoby obrzędu, któryby po oddaleniu się męża był już niepodobnym do wykonania, przeciwnie zaś, gdyby obrzęd religijny był zaraz dopełnionym, mógłby i mąż oddalić się, upoważniwszy tylko obrońcę do żądania imieniem jego cywilnego rozwodu.

4. Nieraz zdarza się i to, że małżonkowie zgodzili się na rozwód i na zasadzie takiego wzajemnego zezwolenia przez wyrok sądowy rozwiedzeni zostali, następnie jedno z nich do obrzędu, na którym, jak się kilkakrotnie mówiło, niweczenie stosunków małżeństwa wyłącznie polega, przystąpić nie chce, wyrok zatem pozostałby bez skutku, nie ma bowiem takiej egzekucji, żeby strona do obrzędu stanęła i takowy wyko-

²⁸¹ Ibid., s. 231.

nała, a nadto wykonanie obrzędu rozwodowego drogą przymusu przez ustawy nasze jest zakazanem.

5. Doświadczenie nauczyło, że małżonkowie zbiegiem nadzwyczajnych okoliczności powodowani dopełniają potajemnie obrzęd rozwodu; duchowny, który publicznie z wykonaniem tego obrzędu bez poprzedniego wyroku cywilnego ociągając się, do tego obrzędu wpływać nie chce, strony zatem wykonywają go przed osobą, przez ustawy religijne mniej do tego usposobioną, dopełniają go więc nie w formie właściwej. Uchybienie, jakiego się łatwo osoba taka dopuszcza, może czyni[ć] sam obrzęd nieważnym, rozwiedzeni przeto wchodzą w nowe związki małżeńskie z najmocniejszą religii obrazą.

Tym sposobem wykazawszy, że prawo jak z jednej strony rozwodu cywilnego wymaga, tak z drugiej strony nie zabrania bynajmniej, aby małżonkowie obrzęd religijny rozwodu przedtem wykonali, byleby tylko w nowe związki małżeńskie bez poprzedniego zyskania wyroku sądowego nie wchodzili. Wykazawszy również, że czyn taki nie tylko przepisom prawa cywilnego nie ubliża, ale nadto nieraz jest koniecznie potrzebnym, o wydanie więc stosownego rozporządzenia pozwalającego Prześwietny Rząd Gubernialny jak najusilniej upraszam.

/podpisano/ – podpis hebrajski znaczy Icyk Kaliski, rabin miasta Warki
w Warszawie dnia 12/24 marca 1840.

za zgodność niniejszej kopii z oryginałem na papierze stemplowym ceny złp. 1 spisany
świadczy sekretarz jeneralny Rządu Gubernialnego Mazowieckiego [Walenty]
Rasinowski

21.04 | Akt ustanowienia darowizny przez cadyka Izaaka Kalisza na rzecz gminy żydowskiej w Warce

AGAD, Komisja Województwa Mazowieckiego / Rząd (20.11)2.12.1841
Gubernialny Warszawski 7149, s. 20–21

W Imieniu Najjaśniejszego Mikołaja Igo, Cesarza Wszech Rosji, Króla Polskiego
&&&

Rada Administracyjna Królestwa

Na przedstawienie Komisji Rządowej Sprawiedliwości z d[nia] 16/28 kwietnia r.b. No 2863 przez dyrektora głównego prezydującego w tejże Komisji wniesione, rozporządzenia przez staroz[akonnego] Icka Kalisza rabina aktem urzędownie na dniu 16/28 listopada 1839 r. przed regentem kancelarii ziemiańskiej guberni mazowieckiej sporządzonym, poczynione, któremiż przeznaczył:

1. w domu swym własnym w mieście Warce pod No 60 położonym jedną obszerną izbę na prywatną bóżnicę tudzież rodąły z wszelkimi ozdobami w tejże izbie znajdującymi się na własność i użytek osób wyznania mojżeszowego,
2. na utrzymanie tejże izby i bóżnicy z dochodów wspomnianego domu co tydzień opłacać się mającą kwotą zł 6,



11. Chasydzi w kurorcie. Zdjęcie z okresu międzywojennego. Drugi z lewej siedzi Izaak z Otwocka, praprawnuk Izaaka Kalisza z Warki



3. na rzecz ubogich wyznania mojżeszowego zapisał sumę zł 1000, od której płacić się mający corocznie procent po 5% ma być przeznaczony na cele dobroczynne, w myśl arty[kułu] 910 k[odeksu] c[ywilnego] z zachowaniem praw osób trzecich zatwierdza²⁸².

Wykonanie niniejszego postanowienia Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych tudzież Sprawiedliwości poleca. Aneksa zwraca.

Działo się w Warszawie dnia 23 kwietnia / 4 maja 1840 r.

/podpisano/ Namiestnik Generał Feldmarszałek Książę Warszawski

Dyrektor Główny prezydujący w Komisji Rządowej Sprawiedliwości /podpisano/ Kossecki²⁸³

Sekretarz Stanu /podpisano/ J[ózef] Tymowski²⁸⁴

21.05 | Protokół przesłuchania dozoru bóżniczego w Czyżewie w sprawie powołania Izaaka z Warki na stanowisko tamtejszego rabina

AGAD, CWW 1677, s. 117–119

(20.11)2.12.1841

Działo się w urzędzie burmistrza miasta Czyżewa dnia 20 listopada / 2 grudnia 1841 roku.

W skutku reskryptu Wielmożnego komisarza obwodu piotrkowskiego d.d. 30 paździer[nika] / 11 listopada 1841 No 13490 wydanego, a na reskrypcie Rządu Gubernialnego Płockiego z d[nia] 7/19 października r.b. No 65857/1775 opartego, zawezwany został dozór bóżniczy okręgu miasta Czyżewa, któremu została deklaracja staroz[akonnego] Michała Hertz, wykwalifikowanego rabina z miasta Tomaszowa²⁸⁵ w dniu 5/17 sierpnia r.b. w urzędzie burmistrza tegoż miasta spisana, przeczytana, a który ma chęć według teżej przyjąć obowiązek rabina w Czyżewie pod warunkami tąż deklaracją objętymi „czyli dozór bóżniczy w imieniu gminy chce posłać do miasta Tomaszowa dwóch celniejszych mieszkańców z gminy z plenipotentją swą po rzeczonoego Michała Hertz rabina i pod tegoż dać swą furmankę i wszelkie koszta podróży jego ponieść na przeprowadzenie się jego z rodziną, czyli też życzą sobie mieć star[ozakonnego] Icka Szymkowicza Kalisz tu w Czyżewie nie znajdującego się”.

Który to dozór bóżniczy, stanąwszy w urzędzie osobiście, oświadczył naprzód co do odczytanej mu deklaracji Michała Hertz rabina, że gmina okręgu miasta Czyże-

²⁸² Zob. *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim*, wyd. S. Zawadzki, Warszawa 1869, t. 1, s. 701.

²⁸³ Zob. przyp. 31.

²⁸⁴ Zob. przyp. 267.

²⁸⁵ Sformułowanie może sugerować, że Hertz był rabinem w Tomaszowie. W tym czasie rabinem Tomaszowa był jednak Abraham Bełchatower (1765–1845). Autor protokołu powoływał się więc na rabiniczne wykształcenie Hertza, a nie sprawowaną przezeń funkcję; zob. więcej o nim w AGAD, CWW 1444, s. 78–80.

34,954



Rabin Parafii i Miasta Warki

Ja, świadcząc niniejszym starozakonnego Meylecha Spiro
Syna Stawnego Rabina Miasta Mogielnicy, iż tenże po-
siada doskonałej umiejętności do pełnienia w którym bądź
Miejści byłby Gminę żydowskiej Obowiązków Rabina, opo-
tego jest on Czczytelniem godnej Chwały Komunii, dą-
żąc do drogi moralności, przez pobieżnego ojca wy-
szkowanego Stawnego Rabina wytworzone, przykto-
rzym to Ojcu tenże ciągle w zawodzie Rabina, m. in.
kwalifikował, posiada zatem wszelkiej zdolności do
rozwiązania wszelkich wątpliwości w zakresie religijnym i
światowskim, oraz w sprawach, w których wymagać się
będzie dobrego cadyk, urocznego Rabina, przypadających w
dowód legalności niniejszego świadectwa własnoręcznie
podpisuję. —

Warka Dnia 5 Listopada 1844.

W. H. J. Znacny Tutejszy Rabin
M. W.

Ja, świadcząc niniejszym Tutejszego Rabina, iż tenże po-
siada doskonałej umiejętności do pełnienia w którym bądź
Miejści byłby Gminę żydowskiej Obowiązków Rabina, opo-
tego jest on Czczytelniem godnej Chwały Komunii, dą-
żąc do drogi moralności, przez pobieżnego ojca wy-
szkowanego Stawnego Rabina wytworzone, przykto-
rzym to Ojcu tenże ciągle w zawodzie Rabina, m. in.
kwalifikował, posiada zatem wszelkiej zdolności do
rozwiązania wszelkich wątpliwości w zakresie religijnym i
światowskim, oraz w sprawach, w których wymagać się
będzie dobrego cadyk, urocznego Rabina, przypadających w
dowód legalności niniejszego świadectwa własnoręcznie
podpisuję. —



12. List rekomendacyjny wystawiony przez Izaaka z Warki Elimelechowi Szapiro kandydującemu na posadę rabina Mogielnicy (znanemu jako cadyk z Grodziska)

wa zostaje w biednym stanie i w niemożności ponieść wszelkich kosztów podróży na przeprowadzenie się star[ozakonnego] Michała Herz, rabina z Tomaszowa, a tem bardziej pensji onemu płacić, nie mając funduszków. Przeto odczytanej nam deklaracji jego zaakceptować nie jesteśmy w możności. Co zaś do Icka Szymkowicza Kalisz, rabina z miasta Warki, oświadczył dozór bóżniczy, iż wprawdzie tenże nie był w mieście Czyżewie i na teraz nie masz go, lecz dozór bóżniczy okręgu miasta Czyżewa udawał się do niego i z nim w hebrajskim języku kontrakt zawarł, a gdy ten na teraz przyjął obowiązki Rabina w mieście Nadarzynie, więc tu przybyć na rabina do Czyżewa nie może, jednak chcąc dotrzymać kontraktu religijnie zawartego z dozorem tutejszym, podług religii wyznania mojżeszowego upoważnił na piśmie w hebrajskim języku na zastępcę podrabinka w swe miejsce star[ozakonnego] Chaima Joszkowicza Indes, mieszkańca miasta Czyżewa, człowieka w wieku już podeszłym będącego, aby nabożeństwo religijne odbywał, a który dla gminy może być ulgą, bo zdaje się, że pensji żądać nie będzie. Więc dozoru bóżniczego okręgu Czyżew łącznie z gminą jest życzeniem, aby tylko rząd do tego przychylił się.

Gdy więcej nie było co do nadmienienia, protokół niniejszy deklaracyjny po przeczytaniu przyjętym i podpisany został.

znaczy Lejbka Szwartz ליב שווארץ

znaczy Aron Bliźniak אהרן בליזניאק

21.06 | Cadyk Izaak Kalisz do KRSWiD prosi o powołanie wierników (kontrolerów) przy jatkach mięsa koszernego

AGAD, CWW 1412, s. 192–193; [Shraga Zalmanov], *Sefer szemu'at jicbak*, s. 374, 378–379 (faksymilia i hebrajskie tłumaczenie) 29.08.1842

Warszawa dnia 29 sierpnia 1842 r.

Do Wysokiej Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych

Wysoka Komisja Rządowa decyzją swą z d. 9/21 stycznia 41 r. No 6347 oświadczyć raczyła Rząd[owi] Gub[erni] Mazo[wieckiej], iż na skutek prośby naszej jako tylko kilku rabinów gub[erni] mazo[wieckiej] nie znajduje za potrzebę wydania ogólnego rozporządzenia w celu zaradzenia, ażeby rzeźnicy staro[zakonni] nie sprzedawali niekoszerowego mięsa w miejsce koszerowego, z powodu, iż przeciwko tego rodzaju nadużyciom staro[zakonni] z innych guberni żadnych zażaleń nie czynią. Że zaś do podania w mowie będącej prośby skłoniło nas głównie usilne żądanie tego wielu znacznych rabinów miast wszystkich guberni i konieczna potrzeba zaprowadzenia porządku przy sprzedaży mięsa koszerowego w celu zachowania przy tej sprzedaży głównych przepisów religii mojżeszowej, otrzymaną zatem odmowną rezolucją Kom[isji] Rząd[owej] powołanym rabinom zakomunikowaliśmy dla osiągnięcia ich zdania, cóż dalej w tym przedmiocie nam rozpocząć wypada, skutkiem czego otrzymaliśmy tu dołączonemi świadectwami objęte ich usilne wymaganie od nas ubiegania się

u łaskawego rządu [o] wydanie stanowczego w rzeczonym przedmiocie rozporządzenia, odesłanie bowiem nas powołaną decyzją do władzy miejscowej jako w ważnym religijnym interesie dotąd miejsce mającym nadużyciom skutecznie nie zaradzi.

Po tem więc wyjaśnieniu, przy odwołaniu się zarazem do poprzedniej naszej podanej prośby, z której W[ielmożna] K[omisja] poweźmie przekonanie, iż zaprowadzenie porządku przy sprzedaży mięsa koszerne go i podatek koszer ny się powiększy, a tem samem dobro dzierżawy powodować będzie, poważamy się w najniższej pokorze upraszać W. KRSWiD jako władzę opiekuńczą wszelkich wyznań Królestwa Polskiego, aby stosownie do próśb naszych raczyła wydać następujące rozporządzenie:

1. Aby sprzedaż mięsa koszerne go w każdym mieście oddzielnie odbywała się, nie razem ze sprzedażą mięsa niekoszerne go, to jest aby jatki koszerne oddzielnie zaprowadzone zostały.
2. Aby przy sprzedaży mięsa koszerne go utrzymywany został wiernik ku dopilnowaniu, iżby niekoszerne go mięsa nie sprzedawano, a to tym sposobem, że wiernik ten klucze [do] miejsca, w którym mięso koszerne zachowanym zostaje, przy sobie zachowa i tylko koszerne mięso wnieść do jatek dozwoli, jak to już w ob[wodzie] warszawskim na zasadzie polecenia Rządu Gub[ernialnego] Ma[zo]wieckiego] miejsce ma.

Przy czem wypada nam nadmienić, iż przy protegowaniu tym sposobem religii i dobrodziejstwo dla cierpiącej ludzkości przepisami łaskawego rządu zapewnione strzeżonem zostanie, rabin bowiem każdego miasta sam z ustanowionym przez niego wiernikiem czuwać będą, iżby podroby stosownie do istniejących przepisów dla ubogich bez wymagania opłaty koszerne go sprzedanemi zostały.

Icek Kalisz, rabin miasta Warki

Markus Bach pod No 797

21.07 | Plenipotencja rabinów Siedlec, Kalisza, Łomży i Lublina dla Izaaka z Warki do występowania w ich imieniu w sprawie ustanowienia wierników przy jatkach mięsa koszerne go

AGAD, CWW 1412, s. 198–199

10.06.1841

Rabin i dozór bóżniczy parafii siedleckiej

Gdy na uczynioną przez starozakonne go Icka Kalisz, rabina miasta Warki, do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych przełożenie względem zaprowadzenie porządku po wszystkich miastach Królestwa, ażeby rzeźnicy sprzedawali mięso koszerne go dla starozakonne ych w oddzielnych jatkach pod dozorem wiernika przez każdej gminy ustanowić się mającego pozostać się mających, a to celem zapobieżenie, iżby rzeźnicy nie dopuścili się sprzedawania star[ozakonnym] mięso trefne go za koszerne go, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych rezolucją swą z dnia 9/21 stycznia r.b. N 6347 oświadczyła, „że gdy przeciwko tego rodzaju nadużyciom starozakonni z innych gu-

berni Królestwa żadnych zażaleń dotąd nie czynili, przeto nie znajduje potrzeby wydawania ogólnego w tej mierze rozporządzenia”, znajduje za obowiązek niniejszym zaświadczyć, jako wspomniany rabin miasta Warki, który ciągle zajmuje się dopilnowaniem, iżby przepisy religijne najsolennie przez starozakonnych zachowywanymi były, iż od lat kilku był przez nas obligowanym o przedsięwzięcie kroki wyjednania od władz rządowych zaprowadzenie powyż wymaganego przezeń porządku, którego zaprowadzenie koniecznym potrzebny tak dla zachowywania przepisów religijnych, jak też dla ochronienia dochód skarbowy od uszczerbku wyniknąć mogącego z powodu przypuszczenia się rzeźników sprzedawanie starozakonnym mięso trefnego za koszerne, nie mniej aby podroby przez rząd dla ubogich star[ozakonnych] ofiarowane utajeni nie były przez rzeźników, jak dotąd rzeźnicy sobie postępują.

W dowód czego własnoręcznie przy wyciśnieniu pieczęci podpisujemy

Siedlce dnia 10 czerwca 1841

Moszek Hersz Wingarten²⁸⁶ rabin

Dawid Grinberg

Dawid Goldfeder

[pieczęć:] Województwo Podlaskie obw[ód] siedl[eck]i dozór buźniczy m[iasta] w[o-
jewódzkiego] Siedlce

Z naszej strony zaświadczamy także, że wyż wyrażony S[zanowny] Pan Icyk Kalisz, rabin m[iasta] Warki, od dawna był przez nas uproszony o wystaranie się w przedmiocie zaprowadzenia porządku przy sprzedaży mięsa koszerne i że przedmiot ten jest bardzo dla religii ważnym, dlatego wypada, aby tenże J.P. Kalisz ubiegać się zechciał, iżby zaprowadzenie powyższym sposobem opisane porządku do skutku doprowadzonym zostało.

Eliasz Józkowicz Sorazon²⁸⁷ [pieczęć: E.I. Sorazon rabin okręgu łomżyńskiego]

Mszulem Aszkenazy²⁸⁸ rabin Lublina

Chaym Zwi Jakubowicz²⁸⁹ zastępca, czyli podrabin z Kalisza

²⁸⁶ Mojżesz Hirsz Weingarten z Makowa, do 1833 rabin w Sokołowie Podlaskim, powołany na stanowisko rabina Siedlec w 1833 roku (zatwierdzony rok później) mimo aktywnego i długotrwałego oporu tamtejszych chasydów (por. AGAD, CWW 1784, s. 41–67, 190 nn.).

²⁸⁷ Eliasz Józefowicz Sorazon, rabin w Łomży od 1840, w 1842 przeniósł się na posadę rabinacką w Pyzdrach (zob. AGAD, CWW 1561, s. 38–76), gdzie pozostawał co najmniej do 1860. Jego następcą na stanowisku rabina Łomży został Beniamin ben Juda Lejb Diskin (1798–1844) ze Słonima (*Sefer zikaron lekehilat Lomza*, red. Jom-Tow Lewinski, Tel Awiw 1952, s. 103–104).

²⁸⁸ Meszulam Salomon Zalman Aszkenazy (zm. 1843), misnaged i rabin. Aszkenazy pochodził z Ostroga, przed 1817 został rabinem w Kazimierzu Dolnym, gdzie prowadził także działalność kupiecką; po ogłoszeniu bankructwa i wyjściu z aresztu za kaucją od 1826 do śmierci piastował funkcję rabina Lublina, gdzie był wielokrotnie oskarżany przez władze rządowe o łamanie prawa. W 1826 został członkiem korespondencyjnym rządowej Izby Doradczej Komitetu Starozakonnych.

²⁸⁹ W 1840 roku po przeniesieniu się rabina Salomona Eigera do Poznania gmina żydowska w Kaliszu została na jakiś czas bez rabina, gdyż władze wyznaniowe Królestwa Polskiego

21.08 | Cadyk Izaak z Warki do KRSWiD wnosi o zmianę decyzji RG Podlaskiego w sprawie powoływania wierników dopiero po stwierdzeniu nadużycia przez rzeźników mięsa koszerne

AGAD, CWW 1412, s. 508–509; [Shraga Zalmanov], *Sefēr szemu'at jicbak*, s. 375, 380–381 (faksymilia i hebrajskie tłumaczenie) 15.05.1845

w Warsz[awie] d[nia] 15 maja [1]845.

Do Wysokiej Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych

Wysoka Kom[isja] R[ządo]wa raczyła przyjąć w pomoc, ażeby rzeźnicy nie sprzedawali mięsa trefne za koszerne starozakonnym, rozporządziła decyzją swą pod datą 14/26 czerwca r.z. N[umer] 3510/19858 do gub[erni] podlaskiej, ażeby dozór buźniczy dopiero po przekonaniu się o nierzetelności rzeźnika to wykonał, to by było bezskutecznie, albowiem rzeźnicy ci by mieli urazę do dozorców buźniczych, dla czego to w innych miejscach to nie następuje. Z tych zatem powodów podpisany Kalisz jako rabin, w którym naród ze staroza[konnych] kładzie swe zaufanie, pokornie uprasza o udzielenie powtórne rozporządzenia, ażeby w całym Królestwie bez różnicy osobne wiernicy, którym rabin miejscowy każdego m[ias]ta kwalifikacją udzieli, byli ustanowieni przez dozorców bóżniczych, tem bardziej że teraz naród, a mianowicie rzeźnicy nie są uczeni do zachowania obrządków religijnych i tem samem nie wiedzą różnicy między mięsem koszerne a trefne. Dlatego ufny jestem, że łaskawy rząd się do mego żądania przychyli, tem samem, że to przyniesie korzyść dla skarbu z powodu, że więcej mięsa koszerne staroza[konni] będą konsumować, bo we wielu miejscach, gdzie wiernicy nie są ustanowieni, wielu ze staro[zakonnych] woli mięsa nie konsumować, aniżeli wątpić, czy to z pewnością koszerne lub nie.

Sługa wierny,

Icek Kalisz z m[ias]ta Warki

21.09 | Sekretarz Stanu przy Radzie Administracyjnej do KRSWiD komunikuje decyzję namiestnika zgodną z wnioskiem Izaaka z Warki o wyłączenie z poboru wojskowego więźniów żydowskich skazanych za defraudację na krótkie wyroki

AGAD, CWW 1435, s. 424–425 3.12.1840

No 41071.

Sekretarz Stanu przy Radzie Administracyjnej do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych

nie chciały się zgodzić na zamieszkanie w Kaliszu (leżącym w strefie przygranicznej) wybranego na rabina Eliasza Jakubowicza Deguczyna z Kowna (zm. 1849), zatwierdzonego dopiero pod koniec 1841 roku (zob. AGAD, CWW 1552, s. 254–268, 293–294). W tym czasie obowiązki rabina sprawował wieloletni zastępca rabina w Kaliszu Chaim Cwi Jakubowicz i to on podpisał udzielone Izaakowi z Warki pełnomocnictwo (o Chaimie Cwi Jakubowiczu zob. AGAD, KWK 710, nlb.).

J[asnie] O[swiecony] Ksiązę Namiestnik Królestwa, raczywszy wziąć na uwagę w skutek zanesionej do siebie prośby starozakonnego Icka Kalisz, starszego rabina z m[iasta] Warki, i Hersza Birnbaum b[yłego] kahalnika m[iasta] Góry, że starozakonni jako opłacający podatek rekrutowy, a tem samem wyłączeni od spisu wojskowego uwolnieni zostali przez decyzję Rady Administracyjnej z d[nia] 19 listopada / 1 grudnia 1837 r. No 12067 będącą w związku z postanowieniem tejże Rady z d. 19/31 stycznia 1834 r. od poboru do wojska, jeżeli za wykroczenia mniejszej wagi po raz pierwszy popełnione osadzeni są w skutek wyroków sądowych w domach kary i poprawy oraz aresztach policyjnych na areszt w pierwszym i drugim stopniu, to jest od dni 8 do 3 miesięcy i od 3 miesięcy do roku jednego, zważywszy dalej, że defraudanci w zamian kar pieniężnych w aresztach osadzeni nie mogą być uważani za większych przestępców od tych, którzy kryminalnie sądzeni byli, wyrzec raczył: że moc wyż cytowanej decyzji Rady Administracyjnej z d. 19 listopada / 1 grudnia 1837 r. No 12067 ma być rozciągnięta i do defraudantów, w skutek czego ciż w tym tylko razie do służby wojskowej powołani być mają, jeżeli za powtórne wykroczenie defraudacji na karę aresztu w trzecim stopniu, to jest od roku jednego do pełnych lat trzech w zamian kary pieniężnej skazani będą.

O takowej decyzji Jego Książęcej Mości mam zaszczyt Komisję Rz[ądo]wą zawiadomić.

/podpisano/ J[ózef] Tymowski
w Warszawie, d[nia] 21 listopada / 3 grudnia 1840 r.

21.10 | List (autograf?) Izaaka z Warki do KRSWiD sprzeciwiający się transportowaniu w szabas oraz goleniu brody i pejsów więźniom żydowskim

AGAD, CWW 1435, s. 435; [Shraga Zalmanov], *Sefer szemu'at jicbak*, 10.07.1841 s. 375, 382 (faksymilia i hebrajskie tłumaczenie)

w Warszawie, dnia 10 lipca 1841 r.

Do Wysokiej Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji²⁹⁰

Z powodu, że konstytucja²⁹¹ przez Najjaśniejszego Pana tudzież i ukaz Jego Cesarsko mości nakazuje utrzymać religii staro[zakonnej], a z powodu, że niższe gałęzi urzędy považają się transportujących za byli jaki występki indziej święta i szabas tychże transportować tudzież i brodę z pejsami ogolić, co temu wyraźnie religia przeciwi się, mam zaszczyt przeto jak najpokorniej prosić, ażeby Wysoka Komisja Rządowa raczyła położyć tamę podobnym nadużyciom, które się wyraźnie przeciwią praw religijnych, a nawet żadnego stąd widoku dla skarbu przewidzieć nie można.

²⁹⁰ Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji przestała istnieć w 1831 roku.

²⁹¹ Statut Organiczny z 1832 roku (zob. *Statut Organiczny Królestwa Polskiego*, DzPKP (1832), t. 14) formalnie kasował obowiązywanie konstytucji z 1815 roku.



W. Newman $\frac{10}{22}$ Lucia 1877.

23. *Lipca* 44. -

25958



88 yschaję. K m męzi. Rządany Sprawy waw. nstomysch. pialigi
88 waw. zais. Pnir 10² Septer 1844² 458⁵ Du

Exp. No. 40.

Wierpawa dnia $\frac{11}{23}$ Lipia 1841.

K. H. Swind

2.

20
Hans Jehu Kalif, Rabino

2 Wash.
w/ Evans & me, my wife & 2 sons
p. 946

[illegible]

Scanned
with
v. 1.1

P.S.

25th

Exempli: 31/12/1844.

3548 Under

spowodować że konsyliulacja przez Naj. iśt. niżej
 Pana twierdzi i Altor Jęz. Cesarzku mała naka-
 niez Altrug ma i Religiji Skoto: a spowodować
 że niżej górną czołgą powaraz, iż trans-
 portu niżej za byci iaki wysłupstwo uindie
 Święta: Szabas bytbe transportowa
 twierdzi i Szabas i Rysoni Agolii co kamie
 wegraznie Religija miewia i: ma
 Zapyty ma i Jut ma y pokorniey pro-
 siu Altrug Rysonu kom mijała Szabas
 na Rzeczyt poto ry: Tam i poto bym
 nadaryciem: Altrug i: wegraznie
 miewia i: poto Religijny i: anowet Szabas
 mygo Altrug twierdzi i: Altrug miewia
 uindie i: nie można —

apostrophe should be in the workhouse.
no belief in any H. 946-

Winnipeg, Man. Sept 2

Jack Kahane Robin Swicki

a rychłego skutku tu w Warszawie na ulicy Zimnej N. 946.
Wierny poddany i sługa
Ic[e]k Kalisz, rabin z Warki

21.11 | KRSWiD do cadyka Izaaka Kalisza odrzuca jego wniosek o zaprzestanie transportowania w szabas oraz golenia brody i pejsów więźniom żydowskim jako bezpodstawny

AGAD, CWW 1435, s. 435 (brulion)

23.07.1841

Warszawa, dnia 11/23 lipca 1841

KRSWiD do star[ozakonnego] Icka Kalisz, rabina z Warki w Warszawie przy ulicy Zimnej No 946.

Na podanie star[ozakonnego] Icka Kalisza pod d[niem] 10 lipca r. b. bezpośrednio do KR zaniezione, w którym użala się, iż niższe władze za byle jakie uchybienia obwinionych starozakonnnych polecają transportować w szabas i inne dni świąteczne i tymże z ubliżeniem religii Mojżesza brodę i pejsy golić, KR oświadcza, iż gdy podający nie wymienia władz, na których nadużycia pod tym względem użala się, przeto ze skargi jego jako zbyt ogółowej żaden użytek zrobionym być nie może.

RS.



22. TUMULT WYWOŁANY PRZEZ PŁOCKICH CHASYDÓW PRZECIWKO TAMTEJSZEMU RABINOWI IZAAKOWI AUERBACHOWI, 1838

W latach 1829–1837 rabinem Płocka był znany chasydzki przywódca Aleksander Zusja Kahana²⁹². Po jego śmierci gmina nominowała na to stanowisko Izaaka Auerbacha, dawniej rabina w Dobrem, postać niezwiązaną z ruchem chasydzkim²⁹³. Choć zachowane dokumenty nie pozwalają na precyzyjne zrekonstruowanie motywów działania grupy chasydzkiej, możemy się domyslać, że to właśnie jego niechęć do chasydyzmu i fakt nastąpienia antychasydzkiego rabina po Aleksandrze Zusji Kahanie były jedną z przyczyn opozycji chasydów wobec rabina i ich gwałtownych wystąpień przeciw głoszonym przez niego naukom. Zachowane materiały są też dobrą ilustracją typowych form gminnego konfliktu i metod społeczne-

²⁹² Zob. przyp. 90.

²⁹³ Izaak Auerbach, syn Chaima Auerbacha, rabina Łęczycy, i potomek znanej rodziny rabinackiej, rabin i misnaged, najpierw rabin w Dobrzyniu, od 1838 w Płocku, gdzie spotkał się z silną opozycją chasydzką, a po śmierci ojca rabin w Łęczycy; autor traktatu halachicznego *Dirwe Chaim* (Breslau 1852).

go nacisku stosowanych zapewne przez obie strony sporu. Równie typowa wydaje się niechęć niechasydzkiej większości do składania zeznań obciążających chasydzkich sprawców tumultu.

22.01 | Dozór bóżniczy Płocka do Urzędu Muncypalnego prosi o ukaranie chasydów winnych niepokojów i napaści na rabina Izaaka Auerbacha

APP, AmP 568, k. 141

5.10.1838

w Płocku d. 5 paździer[nika] 1838

Do urzędu muncypalnego miasta gubernialnego Płocka dozór bóżniczny gminy płockiej

Wedle istniejących rozporządzeń rządu wolno jest istnieć osobnej sekcje Chuse-tami zwanej i tej w osobnym lokalu na nabożeństwo zgromadzać się, która też sekta w mieście tutejszym egzystuje, lecz prócz tej tworzy się inna sekta z ludzi niespo-kojnego umysłu, która nocy dzisiejszej o godzinie 2giej napadła gwałtownie mieszk-anie rabina nowo do Płocka przybyłego, star[ozakonnego] Icka Arbach, i miotała nań najobelżywsze wyrazy oraz usiłowała okno wybić i dostać się do jego stancji, co nieomylnie by nastąpiło, gdyby inni starozakonni w pomoc mu nie przyszli. Czyn ten niesłychany i gwałtowny surową karę na winnych ściągnąć winien, dlatego do-zór bóżniczny, przedstawiając to urzędowi muncypalnemu, ma honor upraszać, iżby przede wszystkim spokojność i bezpieczeństwo osoby rabina zapewnić, następnie zaś winnych dzisiejszego przestępstwa do surowej kary i odpowiedzialności pocią-gnąć raczył, a mianowicie:

1. Szmula Mosiek Szpyra,

2. Chamka Buchmana

i wielu innych, których w razie potrzeby dostawieni świadkowie wskażą.

Z powinienym uszanowaniem;

z powodu świąt własnoręcznie podpisać nie mogą²⁹⁴ Chaim Niedźwiedź, Nuchem Plobus, Kasryel Krauze

22.02 | Urząd Muncypalny Płocka do RG Płockiego zawiadamia o tumulcie wywołanym przez oponentów nowo wybranego rabina i o rozpoczętym śledztwie

APP, AmP 568, k. 138–139 (brulion)

(23.09)5.10.1838

Płock d. 24 września / 5 października 1838²⁹⁵

Do Rządu Gubernialnego Płockiego

Względem niespokojności niektórych starozakonnych... Sek[cja] Pol[icji]

²⁹⁴ 5 października 1838 roku wypadł według kalendarza żydowskiego 16 tiszri, a więc drugi dzień święta Sukkot.

²⁹⁵ Błąd w datacji, powinno być: 23 września / 5 października 1838.

Z dnia wczorajszego na dzisiejszy w nocy kilku starozakonnnych z klasy wyrobników, mianowicie Szmul Mosiek Szpyra i Chamke Bachmann, którzy z teraźniejszego rabina nie są zadowoleni, udali się pod okna mieszkanie jego i różne niedorzeczności przeciwko niemu wygadali, a niemniej jeszcze dzisiaj z rana niespokojności w tej mierze okazali. Powziąwszy o tem Urz[ąd] Muncypalny wiadomość, za użyciem dozorców policji i pomocy wojskowej kazał rozpędzić gromadzących się Żydów, a dwóch powyżej wymienionych przyreklamował, którzy następnie innych współników wydadzą. O czem donosząc Rządowi Gubernialnemu, Urząd M[unicipalny] ma honor nadmienić, że oddzielne w tej mierze śledztwo już rozpoczęte zostało, z którego jeżeli się pokaże, że obwinieni tylko policyjnie przewinili, to zaraz na rekursie ukarani zostaną, jeżeli zaś przewinienie to okaże się być większej kary godnem, natenczas sprawcy niespokojności wraz z wyprowadzonym śledztwem do sądu po[licji] kar[nej] odesłani będą.
do Jaśnie Wielmożnego naczelnika wojskowego guberni płockiej
do W. majora Rospopow, naczelnika żandarmerii guberni płockiej

22.03 | Protokół śledztwa przeprowadzonego przez urząd muncypalny Płocka w sprawie napaści na rabina Auerbacha

APP, AmP 568, k. 142–148

(23.09)5.10.1838

Działo się w biurze urzędu muncypalnego miasta gubernialnego Płocka dnia 23 września / 5 października 1838 roku

Stosownie do zanesionej skargi, czyli raportu przez dozorców kahalnych gminy żydowskiej, urząd muncypalny zawezwał jednego z wskazujących dopełniony czyn nocy zeszłej p[rzeciwi]ko rabinowi zaszyły przez tutejszych starozakonnnych, który stanąwszy osobiście zeznał.

Ad generalia Nazywam się Izrael Szegosia, lat mam 36, wyznania jestem mojżeszowego, żonaty, rodziłem się tu w Płocku i ciągle w tym zamieszkuję. Sprawy kryminalnej nie miałem i sądzony ani karany nie byłem. Osobom w interes ten wchodzącym nie jestem krewnym ani powinowatym.

Ad causam Na uczynione mi zapytania sprawiedliwie zeznaję, że nocy zeszłej, jako mieszkający naprzeciw mieszkania rabina, to jest przez ulicę od jego domu, około godziny trzeciej po północy, słysząc krzyki i zgromadzenie Żydów przy mieszkaniu rabina, na co otworzy[wszy] okno, słyszałem, jak Żydzi ci krzyczeli i wyzywali na rabina w słowa „Rusz, co ma znaczyć zły naród twój i ty zły z narodu, niewart jesteś tu być”, przy czym różnemi innemi wyrazami wymyślali. Więcej zrozumieć nie mogłem, bo to było w dużym zgromadzeniu ludzi. Rzecz jednakże tę najlepiej wyjaśnić mogą następujące osoby: 1. Mosiek Markowicz faktor, 2. Berek Grymbarg, gdyż ci do końca byli obecni. Więcej nic zeznać nie mogę, a to, com zeznał, zaprzysięga deklaruję.

Podpisu dla święta odmówił, przeto protokół ten przez urząd municypalny podpisany został.

Przywołany obwiniony jeden z przyaresztowanych, który stanąwszy osobiście, po uczynionych zapytaniach zeznał następująco:

Ad generalia Nazywam się Szmul Mojsie Spiro, lat mam 20, wyznania jestem mojżeszowego, żonaty, od urodzenia mieszkam tu w Płocku. Jestem Chusem. Sprawy kryminalnej nie miałem i sądzony ani karany nie byłem.

Ad causam Po uczynionych mi zapytaniach sprawiedliwie zeznałem, że nocy zeszłej, kiedy awanturę starozakonni p[rzeciw]ko rabinowi tutejszemu robili, spałem spokojnie w kuczkach przy moim mieszkaniu postawionych w podwórzu, dokąd nad samym dniem, to jest w świtanie, przyszła matka żony mojej imieniem Maria Berlinerowa do tejże kuczki i oświadczyła mi, że zrobiony hałas przy mieszkaniu rabina, przez co łapią wszystkich husetów. Ja więc, bojąc się tego przypadku, tym bardziej że już kilkunastu Żydów przyszło brać mego ojca, na ten czas chciałem się ukryć do ..., lecz że nie zdążyłem, więc mnie zabrali i tu do policji odprowadzili. Po mnie przybyłych Żydów poznać osobiście mogłem, gdyż w czasie tym uznałem tylko zięcia Abrahama Pęk. Do rabina żadnej złości nie miałem i nie mam oraz wyznaję rzetelnie, że do tej awantury nie należałem. Więcej nie mam nic dodać ani ująć. A to, com zeznał, zaprzysiąc mogę i na to się podpisuję.

Podpisu dla święt będących odmówił, przeto protokół niniejszy przez członka urzędu municypalnego podpisany został.

Przywołany drugi obwiniony o zbuntowanie się p[rzeciw]ko rabinowi, stanąwszy osobiście, zeznał następująco.

Ad generalia Nazywam się Aron Jakub Fyszcelk, lat mam 21, wyznania jestem mojżeszowego. Rodziłem się w mieście Ozorkowie, tu w Płocku dopiero rok drugi po ożenieniu się mieszkam. Sprawy kryminalnej nie miałem i sądzony ani karany nie byłem.

Ad causam Nocy zeszłej bawiłem ciągle u Turkieltauba do godziny blisko pierwszej. Stamtąd poszedłem do oficyny przy tymże domu w podwórzu będącej i podobnie bawiłem się aż do dnia u Żyda Sróla Jonasa Peretza, gdzie i syn rabina był ze mną. O zrobionym hałasie p[rzeciw]ko rabinowi uczynionym dopiero dnia dzisiejszego dowiedziałem się, a to w ten czas, kiedy mnie brali Żydzi i policjant do aresztu. Do zrobionej awantury nie należałem i nie należałem, gdyż nie mam żadnej złości na rabina. Ktoby z Żydów hałas ten zrobił, tego nie wiem. Więcej do zeznania mego nie mam nic dodać ani ująć, a to, com zeznał, zaprzysiąc mogę.

Z powodu święt podpisać nie mógł.

Gdy podług powyższej wiadomości star[ozakonny] Dawid Sobota miał widzieć i słyszeć, jako przyaresztowani Żydzi krzyczeli i wymyślali na rabina, a raczej niespokojności w mieście zrzadzali, przeto przywołany Dawid Sobota po napomnieniu do zeznania prawdy oświadczył.

W dniu dzisiejszym po godzinie drugiej w nocy, kiedy księżyc świecił i było widno, usłyszałem wielki krzyk na ulicy, wyszedłszy przeto na ulicę celem przekonania się,

skąd taki krzyk, natenczas widziałem, jak kilku Żydów z wielkim krzykiem lecieli przez ulicę, po czym następnie udali się pod nową szkołę żydowską, gdzie rabin terazniejszy mieszka. Tam różne krzyki i wymysły miotali na rabina, poczem gdy powracali stamtąd, widziałem pomiędzy nimi dokładnie Szmula Mojżesza Szpiro jako dowodzącego tą bandą. Ja im wspólnie z innymi zaszedłszy drogę i czyniłem im wyrzuty, że to tak niedobrze postępują i że takie działanie nie może za sobą dobrych pociągnąć skutków.

Więcej nic nie mam do zeznania, to zaś, com wyznał, jest rzetelną prawdą i tę zaprzysiąc mogę, na co się podpisuję

znaczy Dawid Sobota דוד בן נה.רדבן

Następnie wezwany został Józef Łopatka, który też miał słyszeć krzyki i wymysły nocy zeszłej robione, który po napomnieniu do zeznania prawdy oświadczył.

Będąc mocno osłabiony i w wieku podeszłym, nie mogłem spać i słyszałem, jak nocy zeszłej były krzyki na ulicy Nowej, czyli Szerokiej, przy czym wyraźnie krzyki te zmierzały na obelgę rabina terazniejszego, nie podniosłem się z łóża i nic nie mogłem widzieć, kto takie krzyki robił, jednakże później dowiedziałem się, że tam miał być Szmul Mosiek Spiro, ja go jednak nie widziałem. Innych współników tego krzyku nie znam i nie wiem o nich, a przeto też wskazać ich nie jestem w stanie. Zeznanie moje jest rzetelne, takowe ... zaprzysiąc jestem gotowy i na to się podpisuję

znaczy Józef Łopatka נאו יוסף בוד לאפאטקע

Dalej przywołany został star[ozakonny] Mosiek Markus, który miał mieć pewne wiadomości co do niespokojności w nocy zrządzonych, który po napomnieniu do zeznania prawdy oświadczył.

Ja mieszkam w domu Łopatki przy ulicy Nowej i słyszałem, jak był krzyk nocną porą; patrzałem najprzód oknem, a potem wyszedłem na ulicę i przekonałem się, że kilku Żydów, idąc ulicą ku szkole żydowskiej, krzyki i niespokojności zrządzali, jednakże nie mogę powiedzieć, kto takie krzyki robił, bom osoby poznać nie mógł, a zatem jej wymienić nie jestem w stanie.

Zeznanie to moje jako rzetelne takowe zaprzysiąc mogę i na to się podpisuję.

znaczy Mosiek Markus משה ישראל מארקאש

Na koniec zgłosił się na biuro urzędu municypalnego sam rabin Icek Auerbach i oświadczył, że on nie ma żadnej pretensji do przyaresztowanych Żydów, że oni mu nic nie zrobili i zrobić nie mogą, że chociażby przeciwko niemu jakowe obelgi miotali, to on im to daruje i nie żąda żadnej kary, spodziewając się, że później poprawę okażą, dla czego uprasza urzędu municypalnego, ażeby aresztowani na wolność wypuszczeni zostali. Więcej nic nie zeznał i protokół podpisał.

Dla świąt protokołu podpisać nie mógł, co się rejestruje

zastępujący prezydenta [podpis nieczytelny]

22.04 | Wyrok na aresztowanych w tumultie Szmula Moszka Spiro i Chamkę Buchmana skazujących ich na 3 dni aresztu i grzywnę 15 zł

APP, AmP 568, k. 147–148

(25.09)7.10.1838

Działo się w biurze urzędu municypalnego w Płocku dnia 25 września / 7 października 1838.

W sprawie przeciwko Szmulowi Mosiek Spiro, niemniej Chamke Buchmanowi, obwinionym przez dozór bóżniczny o krzyki po ulicach, niespokojności i wymysły przeciwko rabinowi Ickowi Auerbach, sąd policyjny przy urzędzie municypalnym miasta gubernialnego Płocka, zważywszy, że lubo ten Szmul Mosiek Spiro, jako też Chamka Buchman, czyli raczej Aron Jakob Zisel, nie przyznają się do żadnego przewinienia, a mianowicie do krzyków nocną porą i wymysłów na rabina, gdy przecież dozór bóżniczny w tym względzie ich obwinia i na winę zasługują; że powołani na świadków starozakonni widzieli Szmula Mojżesza Szpiro, jak ten szedł ulicą Nową z kilku innemi i różne [obelgi] czynił przeciw rabinowi, z którym nieomylnie znajdował się także Aron Jakob Zisel; że obadwa trunkiem zalani przyczynili się przez swoje postępowanie do niespokojności w mieście i do przedsięwzięcia środków policyjnych ku usunięciu takowych; przeto z wymienionych powodów z mocy dekretu królewskiego pod dniem 26 lipca 1810 działając²⁹⁶, stosownie do artykułu 496–503 w związku z artykułem 504 prawa kodeksu karzącego²⁹⁷, tak star[ozakonnego] Szmula Spiro, jako też Jakuba Arona Zisel na karę policyjną po złp 15 piętnaście skazuje, niemniej na areszt policyjny po dni trzy z policzeniem dni także już odsiedzianych. Koszta listu zł 2 oraz koszta stempla do protokołów zł 1 gr 10 na winnych wkłada.

Mocą niniejszego wyroku w sądzie policyjnym przy urzędzie municypalnym miasta gubernialnego Płocka zapadłego
zastępujący prezydenta

22.05 | Skazani przyjmują wyrok i zrzekają się apelacji

APP, AmP 568, k. 148

(26.09)8.10.1838

Działo się w biurze urzędu municypalnego w Płocku dnia 26 wrześ[nia] / 8 październik[al] 1838.

Na dzień dzisiejszy wezwano z aresztu starozakonnego Szmul Moszek Spiro i Jakóba Arona Zisel, którym zapublikowano wyrok na dniu dzisiejszym zapadły, którzy oświadczyli, iż na wyroku tym poprzestają, zrzekają się apelacji i na to się podpisują

Szmul Moszek Szpiro

podpisem Aron Jakierl Sejzl

zastępujący prezydenta

²⁹⁶ Zob. *Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego* (1811), t. 2, s. 303.

²⁹⁷ Zob. *Prawa Kodeksu Karzącego Królestwa Polskiego*, DzPKP (1817), t. 5, s. 263–265.

22.06 | Urząd municypalny Płocka do RG informuje o obłożeniu karą policyjną za zakłócenie spokoju dwóch aresztowanych w czasie rozruchów chasydów oraz o nie-
możliwości dalszego wyśledzenia sprawy

APP, AmP 568, k. 140

(26.09)8.10.1838

Płock d. 26 września / 8 października 1838

Do Rządu Gubernialnego Płockiego

względem ukarania starozakonnych za krzyki po nocach robione. Wyzd[iał] Wyz[nań] Sek-
[cja] Pol[icji]

Raportem z dnia 23 wrze[śnia] / 5 paźd[ziernika] No 8464 doniósł Urząd Muni-
cypalny Rządowi Gubernialnemu, że dwaj starozakonni, mianowicie Szmul Moszek
Sapiro i Chawke Buchman, czyli Aron Jakub Ziszel, za robienie po ulicach krzy-
ków i wymysły na rabina przyaresztowani i do tłumaczenia się pociągnięci zostali,
w następstwie którego raportu u[rząd] m[unicypalny] ma honor teraz donieść, że gdy
z wyprowadzonego śledztwa okazało się tylko, że pomienieni starozakonni, zaław-
szy się trunkiem, biegali i krzyczeli i spokojność publiczną naruszyli, przeto u[rząd]
m[unicypalny] jako sąd policji z mocy dekretu królewskiego pod dniem 26 lipca 1810
zapadłego działając w ... artykułu 497–503 w związku z artykułem 504 prawa ko-
deksu karzącego²⁹⁸, ukarał Szmule Moszka Szpiro, jako też Jakuba Arona Ziszel,
każdego z nich po zł 15 do kontroli skarbowej z obostrzeniem aresztu policyjnego
dni trzy, przy czym starozakonni ci ostrzeżeni zostali, że gdyby na drugi raz podobny
wypadek miał miejsce, natenczas do surowszej kary pociągnięni zostaną.

Lew...

do JW naczelnika wojskowego guberni płockiej



23. SPRAWA PALENIA TYTONIU PRZEZ CHASYDÓW W BESMEDRESZU W MIĘDZYRZECU PODLASKIM, 1840

*W sierpniu 1840 roku mieszkaniec Międzyrzecza Podlaskiego Moszko Tajtelberg wniósł
prośbę do KRSWiD o zakazanie chasydom palenia tytoniu w przyszkółku, czyli bet ha-
midrasz. Komisja otrzymała jednocześnie pismo Rafała Goldmana, reprezentującego
międzyrzeczkie chasydów, którzy powołując się na liczne cytaty religijne, żądali zalega-
lizowania palenia tytoniu w przyszkółku. Minister Aleksandr Pisarew zwrócił się więc*

²⁹⁸ Zob. *ibid.*

do znanego maskila Jakuba Tugendholda²⁹⁹ z prośbą o opinię. W bardzo obszernym raporcie Tugendhold zdecydowanie odrzucił żądania chasydów i wskazał, że incydent ten może mieć wpływ na poskromienie chasydzkiego fanatyzmu, tłumaczenia Goldmana nazwał „prawdziwym hassydowskim pele mele” i zaproponował Komisji wydanie ogólnego polecenia, zakazującego palenia tytoniu w bet hamidrasz. Raport został przygotowany wzorowo z myślą o maksymalizacji jego efektu. Rzeczowo zbijał argumenty przeciwne, klarownie i logicznie przedstawiał argumenty własne, objaśniając jednocześnie podstawy i źródła wszystkich twierdzeń. Dodatkowo opinia została skonsultowana z nadrabinem Warszawy Chaimem Dawidsohnem³⁰⁰ oraz maskilem Abrahamem Sternem³⁰¹, którego pochlebna notatka została dołączona do raportu. Komisja Rządowa przyjęła sugestie Tugendholda i zakazała palenia tytoniu w bet hamidrasz, co naturalnie nie powstrzymało chasydów przed notorycznym łamaniem tego zakazu. Raport ilustruje więc stosunkowo wysoką skuteczność haskalowych interwencji politycznych w sprawy dotyczące ruchu chasydzkiego. Całe dochodzenie jest ponadto ciekawym przykładem konfliktów obyczajowych pojawiających się wraz z chasydyzmem w gminach Królestwa Polskiego.

23.01 | Moszko Tajtelberg z Międzyrzeca do KRSWiD prosi o zakazanie chasydom palenia tytoniu w besmedreszu

AGAD, CWW 1780, s. 34–35

13.08.1840

Wysoka Komisjo Rządowa Spraw Wewnętrznych Duchownych!

Prośba mieszkańców starozakonnych miasta Międzyrzeca w guberni podlaskiej położonego względem przyszkółka tamże.

W besmedresz nazywanym przyszkółkiem do odprawiania nabożeństwa, czyli wnoszenia modlitw do Najwyższego Stwórcy przeznaczonym, tak przez prawa duchowne, jako też dawniejszych rabinów i terażniejszego, wszelkie zdrożności i nieprzyzwoitości, a szczególnie palenie tytoniu jest wzbronione. Gdy na teraz zdarza się często, że niektórzy starozakonni, a najwięcej młodzieży przychodzący do tego miejsca Bogu poświęconego, tytuń usilnym sposobem palić sobie pozwalają, a przez to, obrażając miejsce przybytku i osoby przełożone znajdujące się, obrażają i religią swoją, a stąd wynikają niedorzeczności, klótnie i bijatyki w miejscu ku czci boskiej przeznaczonem.

Starozakonni mieszkańcy miasta Międzyrzeca dochowujący ściśle swej religii, celem pohamowania chuci rozwiązłej młodzieży ku nieuszanowaniu miejsca modlitwy, imieniem Michla Epsztajn, dozorca bóżniczego tegoż miasta, prosili P[rześwietnego] Rządu Gubernialnego o przedsięwzięcie zaradczych środków, które by zatamować

²⁹⁹ Zob. przyp. 143.

³⁰⁰ Zob. przyp. 112.

³⁰¹ Zob. przyp. 18.

mogły powyższe nadużycia i zdrożności i w skutek tego wydane zostały stosowne dyspozycje pod dniem 2/14 lipca r.b. No 31030/8251. A chociaż dyspozycje te w rygor wykonania wprowadzone zostały, z tem wszyskiem, gdy takowe dyspozycje nie potrafią tyle zdziałać wrażenia na rozwiązłą młodzież starozakonną i nie mogą mieć tej powagi, jakąby Wysoka Komisja Rządowa zapewnić mogła, udajemy się więc do tej Wysokiej Władzy o najlaskawsze wydanie z swej strony równieże dyspozycji, która by utwierdziła decyzję P[rześwieznego] Rządu Gubernialnego Podlaskiego powyżej z daty i numeru wspomnioną, aby palenie tytoniu i wszelkie niedorzeczności w przyszkółku pod karą prawem za obrazę religii i miejsca modłom poświęconego przeznaczonego były najsurowiej zakazane.

Oczekuje śpiesznej i pomyślnej rezolucji najniższy sługa

Moszka Tajtelberg

Warszawa dnia 13 sierpnia 1840 r.

23.02 | RG Podlaski do KRSWiD przesyła podanie chasyda Rafała Goldmana z Międzyrzeca o zgodę na palenie tytoniu w besmedreszu i prosi o stosowną decyzję AGAD, CWW 1780, s. 48–49 (22.08)3.09.1840

No 38241/10032

Августа 22 / Сентября 3 дня 1840 года

Г. Седлце

Подляское Губернское Правление

Отделение Администратціонное

Do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych

Z urzędu przedstawia do decyzji podanie starozakonnnych międzyrzeczkich co do używania fajek w przyszkółkach

Raport

Na przedstawienie dozoru bóżniczego Międzyrzec, że niektórzy z tamecznych starozakonnnych sekty Husytów uważają się w besmedrysz (przyszkółku) do nabożeństwa i nauki przeznaczonym tytuń palić i obok tego dopuszczać się hałasów, które innym na modlitwę zgromadzonym czynią przeszkodę, Rząd Gubernialny, uznawszy postępowanie takie Hasydów nieprzyzwoitem, polecił w dniu 2/14 lipca b.r. No 31030/8251 burmistrzowi miasta Międzyrzeca, aby wywiesił w przyszkółku ostrzeżenie na piśmie, iżby nikt z starozakonnnych pod karami policyjnymi nie ważył się dopuszczać takowych nadużyć. Gdy zaś jeden ze starozakonnnych Rafel Goldman w załączonem tu podaniu z dnia 21 stycznia r.b. na zasadzie tak zwanego kodeksu żydowskiego, mającego tytuł *Szyłchan Urych Orach Chaim*³⁰², dowodzi, iż używanie fajek w przyszkółkach jest dozwolone, Rząd Gubernialny nie znajdując właściwą rzeczą odwoływać swego zarządzenia, uprasza Komisję Rządową, aby po

³⁰² *Szulchan Aruch, Orach Chaim.*

zasięgnięciu u kogo wypada stosownej co do twierdzeń star[ozakonnego] Goldmana na opinii, stanowczą w obecnym przedmiocie decyzją udzielić raczyła.

p.o. gubernatora cywilnego Boreysza³⁰³

p.o. sekretarza jeneralnego [Antoni] Rzewuski

23.03 | Chasyd Rafał Goldman z Międzyrzeca do RG Podlaskiego prosi o zgodę na palenie tytoniu w besmedreszu

AGAD, CWW 1780, s. 50–52

21.08.1840

Siedlce, d. 21 sierpnia 1840 r.

Do Jaśnie Wielmożnego Gubernatora Cywilnego guberni podlaskiej

Rafał Psachuwicz Goldman z Międzyrzeca prosi w imieniu 400 osób o dozwole nie palenia fajki w domu nauki, czyli przyszkółku w Międzyrzecu.

Rząd Gubernialny wydał w dniu 14 lipca r.b. urządzenie do W. burmistrza miasta Międzyrzeca, aby wzbronił starozakonnym palenie fajki w przyszkółku tegoż miasta, wymierzył karę policyjną na wykraczających od takowego urządzenia, a to wszystko na przełożenie staro[zakonnego] Michla Epsztein, członka dozoru bóżniczego tamecznego miasta, a gdy tenże Michel Epsztein, nie posiadając żadne nauki, czyli przepisy religijne żydowskie (którzy wcale i wyraźnie zezwalają tego przedmiotu), poważyl się podać do Rządu takowego niewłaściwego projektu, przeto mam honor w imieniu 400 osób najznakomitszych i najważniejszych w Międzyrzecu przedstawić J.W. Gubernatorowi cały stan czynu.

W kodeksie żydowskim tytułem *Szulchan Urych Orach Chajm* zwanym, w artykule 154 § 14 jest wyraźnie przez ś[więte] p[amięci] rabina Zalmana Margulis w książce *Szaarej Tszuwa*³⁰⁴ zwanym powiedziano:

Że w bóżnicy żydowskiej na żaden sposób palenie fajki nie jest dozwolono, bowiem że bóżnica obejmuje w sobie świąteczność takie, że w której nawet nie wolno ani jeść, ani pić. Ani spać, ani gadać prywatne rzeczy, którzy się nie tyczą do odprawiania modłów, lecz w szkołach, czyli przyszkółkach, tytułem besmedrysz zwanym, które to domy przeznaczone są do nauki hebrajskiej, wcale wszystko, to jest jeść, pić i spać i tym podobnym oraz palenie fajki jest dozwolonym, tym bardziej jeszcze, co się tyczy do palenie fajki, nie wolno zatrudzać uczniów, aby potrzebowali udania się do prywatnych domów fajkę palić, bo z przyczyna tego musieliby bałamuczyć od nauki, zgoła że besmedrysz, czyli przyszkółek zwanym, nie obejmuje w sobie świąteczność w bóżnicy, bo to tylko nazywa się dom nauki.

³⁰³ Zob. przyp. 103.

³⁰⁴ *Szaarej Tszuwa*, autorstwa Chaima Mordechaja Margolioty (Margulies), komentarz do *Szulchan Aruch, Orach Chaim*, opublikowany po raz pierwszy w Dubnie w 1820 roku. Cytat dotyczy *Szulchan Aruch, Orach Chaim*, art. 154, par. 14, *Sza'arei Teszuwa* podparagraf 20.

A zatem w zastosowaniu się do przepisów religijnych wyznania mojżeszowych wyżej wymienionych uprasza Jaśnie Wielmożnego Gubernatora Cywilnego, aby raczył łaskawiej wezwać rabina miasta gubernialnego Siedlce³⁰⁵ do objaśnienia zacytowanego przez podpisanego artykułu prawa religijnego, a po przekonaniu się wydał urządzenie, ażeby w przyszkółku, czyli besmedrysz zwanym, palenie fajki zabroniono nie zostało.

W końcu nadmienia się, że nawet i dotąd jeszcze w całym świecie nigdzie nie było zabroniono palić fajki w przyszkółkach żydowskich, bo to bynajmniej nie jest obraz[a] religii. Owszem. Palenie fajki dodaje jeszcze uczniom większą chęć do uczenia się i czytania.

Ufni będąc, że J.W. Gubernator zechce się przychylić do mej prośbę, oczekując łaskawej i rychlejszej rezolucji z głębokiem uszanowaniem JW. Gubernatora

Rafel Goldman

23.04 | KRSWiD do Jakuba Tugendholda prosi o opinię na temat obu podań i palenia tytoniu w przyszkółku

AGAD, CWW 1780, s. 37

(21.09)3.10.1840

Ad No 6380/31040 6622/31441

d. 21 września / 3 października

Do J.P. Jakóba Tugendhold sekretarza Komit[etu] Cen[zury] Ksiąg i Pism Hebrajskich

Z upoważnienia JW dyrektora Wydziału Wyznań raport Rządu Guber[ni] Podlaskiej z d. 22 sierpnia / 3 września r.b. No 38241/10032 co do żądania starozakonnego Rafała Goldman o dozwoleństwo starozakonnym z Międzyrzecza palenia tytoniu w tamecznym przyszkółku żydowskim tudzież podanie staroz[akonnego] Moszka Tetelbaum z d. 30 sierpnia / 11 września r.b. względem odrzucenia takowego żądania przesałam p. Tugendhold do spiesznego rozpoznania i opinii.

Naczelnik Wydziału Wyznań Kam...

Dolączyć raport RG z 1 ane[ksem] i podanie staroz[akonnego] Tetelbaum

Odpis 3/10

23.05 | Opinia Jakuba Tugendholda w sprawie palenia tytoniu w besmedreszu i jego wniosek nieprzychylny chasydom

AGAD, CWW 1780, s. 38–45. Także Wodziński, *Haskalah and* (3)15.10.1840

Hasidism in the Kingdom of Poland, s. 276–278 (tłumaczenie angielskie)

³⁰⁵ Zapewne Mojżesz Hirsz Weingarten, rabin w Siedlcach od 1833; zob. przyp. 286.

Do Wysokiej Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych

Czyniąc zadość reskryptowi Wydziału Wyznań z d. 21 września / 3 paździer[nika] r.b. No 5917, mam zaszczyt przedstawić, iż po ścisłym rozważeniu tak zakomunikowanych mi, a załącznicie zwracających się dwóch prośb, z których jedna jest za zabronieniem, a druga za dozwoleńiem palenia tytoniu w tak zwanym przyszkółku (*beshamedrosz*) w mieście Międzyrzecu, jako też poważnych dzieł hebrajskich, których osnowa ma mniej więcej styczności z przedmiotem w mowie będącym, wypada mi przede wszystkim oświadczyć, że jakkolwiek na pierwszy rzut oka rzecz ta, zwłaszcza pod względem indywidualnym, zdaje się być bardzo małej wagi, jest ona jednak godną uwagi Wysokiego Rządu, kiedy się ją bierze w ogólnem do starozakonnych kraju tego zastosowaniu i kiedy się zważa, jaki ona może mieć wpływ na poskromienie fanatycznej dowolności rozszerzającej się w Polsce owej tak zwanej sekty Chassydymów, czyli Chussydów, a tem samem na zapobieżenie zatargom i kłótniom, jakie się częstokroć jawią między zwolennikami tej sekty a innymi starozakonnymi do niej nienależącemi. Z tego wychodząc stanowiska i uznając z najszczerzą wdzięcznością (jaką zapewne wszyscy światli i dobrze myślący starozakonni są przeniknieni) dobrotną tolerancją Wysokiej Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych, która w zdarzających się kwestiach religii staroz[akonnej] pragnie je załatwiać w duchu przepisów tejże religii, przystępuję do objaśniania przedmiotu w sposobie następującym.

1. Dzieło *Orach Chaim Szulchan Aruch* א"ח"ע przed kilkoma wiekami zredagowane i na autentycznej tradycji religijnej wsparte (o którym wspomina staroz[akonny] Rafał Goldman należący wedle wszelkiego prawdy podobieństwa do sekty Chassydymów i obstający za dozwoleńiem palenia tytoniu w *beshamedrosz*) ma w rzeczy samej powagę uroczystą, bo zawiera w sobie obowiązujące dla wszystkich Izraelitów przepisy religijne.
2. Książka zaś *Szaare Tszuwe*³⁰⁶, do której rzeczony Goldman dla dopięcia celu swego odwołuje się, jest nowoczesnym komentarzem pomienionego dzieła *Szulchan Aruch O[rach] Ch[aim]* nie wszędzie znanym, w nowej dopiero edycji tegoż dzieła obok tekstu wydrukowanym, a zatem żadną jeszcze ogólną sankcją nie uświęconym.
3. Dla przekonania się o arcyświętobliwości, jaką starożytni i największą powagę mający teologowie przypisywali *beshamedroszowi* (przyszkółkiem zwanym), dosyć mi zacytować następujące z wzmiankowanego autentycznego dzieła *Szulchan Aruch Orach Chajm* miejsca:

a) Dział 90 § 18:

בית המדרש קבוע קדוש יותר מב"ה ומצוה להתפלל בו יותר מב"ה והוא שיתפלל בווד

Beshamedrosz stały ma większą od bóżnicy świętobliwość i za większą poczytując się zasługę religijną odprawiać nabożeństwo w nim aniżeli w bóżnicy, zwłaszcza w przepisany komplecie 10 Izraelitów.

³⁰⁶ Zob. przyp. 304.

b) Dział 151 § 1:

בתי כנסיות ובתי מדרשות אין בהן קלות ראש כגון שחוק והתול ושיחה בטילה, ואין אוכלי ושותים בהם ולא מתקשטין בהם ולא תטיילין בהם ולא נכנסים בהם בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים ות"ח ותלמידים מותר לאכול ולשתות בהם מדוחק, וי"א א אפילו שלא מדוחק שרי³⁰⁷

W bóżnicach i besmedroszach nie godzi się postępować lekkomyślnie, np. śmiać się, żartować, gawędzić, jeść, pić, toalety odbywać, przechadzać się ani też w czasie upału wejść do nich celem ochłodzenia się lub też w czasie deszczów dla zasłonięcia się przed nimi. Teologom jednak i ich uczniom wolno tamże jeść i pić w razie nagłej potrzeby. Niektórzy są zdania, że wolno im to ostatnie czynić w bes-hamedrosz nawet nie w nagłej potrzebie.

c) Dział 153 § 1:

מותר לעשות מב"ה בית המדרש אבל לא מבה"מ ה"כ

Wolno przeistoczyć bóżnicę na beshamedrosz, ale odwrotnie nie wolno.

No 3. Dla objaśnienia tego punktu i zarazem wykazania, że on także wyższość beshamedrosz nad bóżnicę zatwierdza, nadmienić mi tylko wypada, że jest ogólne twierdzenie religijno-ceremonialne, które brzmi i nie morydyן „Wolno podwyższać, ale nie degradować”³⁰⁸, co znaczy: wolno przez zmianę lub przeistoczenie podwyższać świątobliwe przeznaczenie jakiego przedmiotu religijnego, ale nie wolno tego czynić ku degradacji.

4. Zacytowany przez Goldmana § 14 w oddziale 154 samego dzieła *Szul[chan] Aruch Orach Chajim* (w którym to całym dziele żadnej nie ma wzmianki o paleniu tytoniu, bo w czasie redakcji tego dzieła nie znali jeszcze tytoniu) traktuje jedynie o tem, że nie wolno dla prywatnego użytku zapalić świecy przy świecy palącej się w bóżnicy. Zaś nowoczesny komentarz *Szare Tszurwa* (do którego Goldman z tak pewnym tryumfem odwołuje się), rozumując o powyższym § 14 i wniosku, że zapalenie fajki przy świecy w bóżnicy jest tem bardziej dla ubliżenia powadze miejsca zakazanem, dodaje wreszcie te słowa:

שערי תשובה על אורח חיים סימן קנ"ד ס[עי]ף י"ד אבל בבתי מדרשו שחכמיהם ותלמידיהם קבועים ללמוד וללמד וצריכי' לפעמים לעישון הטאבאק, לא מטריחין עליהו ללכת לבית להבעיר שם את הפיסא שיש בזה משום ביטול תורה

Lecz w beshamedroszach (przyszkołkach), gdzie mędracy teologiczni i ich uczniowie zajmują się stale naukami religijnymi i potrzebują czasem palić tytoń, nie utrudzamy ich wychodzeniem do prywatnego domu dla zapalenia sobie fajki, iżby nie było przerwy w naukach.

Porównując to prawdziwe dosłowne tłumaczenie powyższego dodatku z przekładem polskim, jaki sobie Goldman w swoim przedstawieniu wystawić pozwoił, łatwo poznać można dążność usprawiedliwienia żądania swojego sposobem naciąg-

³⁰⁷ Fragmenty cytatu przytoczone niedokładnie; por. *Szulchan Aruch, Orach Chaim* 151,1.

³⁰⁸ Właściwie i nie moryדין ולא בקודש – ogólna zasada talmudyczna, zob. np. Talmud Babiloński, Yoma 12b; Megila 9b.

gany, jak również niezgodność oryginału z przekładem, który jest prawdziwym dowolnym Hussydowskim pele mele.

5. W tym miejscu pozwalam sobie zacytować polecenie, jakie rabi Samuel Abuhaw³⁰⁹, daleko poważniejszy i wcześniejszy teolog aniżeli autor komentarza *Szaare Tszurwa*, dał innemu teologowi, który się udał do Palestyny. W poleceniu tem (na karcie 54 str. 2 dzieła pt. *Dwar Szmu'el*)³¹⁰ w Wenecji na końcu 17. wieku drukiem ogłoszonego do psalmu 15 zastosowaniem tak się wzmiankowany teolog wyraża:

נבזה בעיני' נמאס למעט בתעמגים ותאות גופו, ובכללן התעמג' באבק ועשן עשב הטאבקו ואבידת
זמן הלמוד בזה והאיסור הגורם בימים טובים על דבר הכבוי דצווחו עליו קמאי

Trzeba unikać rozkoszy i żądz cielesnych, do rzędu których należy także palenie tytoniu, zwłaszcza że przez to traci się czas do nauki potrzebny i że stąd może wyniknąć przekroczenie zakazu zagaszania ognia w dniach świątecznych.

Gdy więc z wystawionego dotąd obrazu rzeczy jasno się pokazuje, 1) że podług obowiązującego dzieła religijnego *Szulchan Aruch Orach Chajim* świątobliwość beshamedroszów (przyszkółków) przewyższa świątobliwość samej bóżnicy i że to wszystko, co trąci lekceważeniem lub ubliżeniem powadze miejsca, jest równie w bóżnicach, jak w beshamedroszach zakazanem; 2) że lubo posilenie się pokarmem i napojem w razie potrzeby jest nauczycielom i ich uczniom w beshamedrosz dozwolone, palenie jednak fajki nie może być liczone do potrzeb życia. Nadto, że odróżnić wypada beshamedrosz li tylko na naukę religii przeznaczony i szkołą talmudyczną zwać się mogącą od takiego beshamedrosz, w którym się także nabożeństwo stale odprawia i który przeto przybiera charakter bóżnicy; 3) że powszechne zasady religijno-moralne polecają każdemu narodowi najsilniejsze poważanie miejsca chwały Bożej lub naukom teologicznym poświęconego i że nawet w miejscach żadnej religijnej powagi niemających, ale przez publiczność odwiedzanych, palenie tytoniu jest zwykle zakazanem; 4) że wyżej wymieniony teolog izraelski kładzie palenie tytoniu w rzędzie żądz światowych, których wszędzie unikać wypada; 5) że dym i odor z fajki (jak słusznie staroz[akonn]y Mojżesz Teitelbaum żali się) może być dla osób słabością dotkniętych szkodliwym. Przeto wydane przez Rząd Gubernialny Podlaski ostrzeżenie zakazujące palenie fajki w przyszkółku w Międzyrzeczu jako nieprzeciwne istotnym przepisom religijnym bynajmniej nie potrzebuje być odwołaniem, ale owszem, ciągle nadal utrzymywanem.

Aby jednak zawczasu uchylić płonne reklamacje, któreby szczególnie ze strony Chasydymów nastąpić i W. Komisję Rządową niepotrzebnie trudzić mogły, nadto aby w całym kraju nieco poskromić fanatyczną dowolność i zarożumiałość tej sekty, która prostej pobożnej klasie staroz[akonn]ych częstokroć przykości sprawia i spo-

³⁰⁹ Samuel Abuhaw (1610–1694), XVII-wieczny uczony żydowski, naczelnny rabin Wenecji, autor responsów rabinicznych.

³¹⁰ Samuel Abuhaw, *Szeelot uteszurwot Dewar Szmu'el*, Wenecja 1702, karta 53b. Tugendhold podał błędną lokalizację cytatu (54b) oraz popełnił dwa drobne błędy w odpisie: ובכללן zamiast והכבוי, ובכללם zamiast הכיבו.

kojność gmin zakłóca, a której zwolennicy kilkanaście lat dopiero mający tak namięt- nie tytuń palą, że częstokroć do przyszkółków podczas nabożeństwa z fajką wchodzą, poważam się przedstawić, iż bardzo użytecznym by było, gdyby W. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych raczyła wydać ogólne polecenie w treści następującej:

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych rozciągająca opiekę swoją na wszystkie w Królestwie wyznania i pragnąca uchylić to wszystko, co może ubliżyć powadze miejsca, chwale Bożej poświęconego, dowiedziawszy się, że niektórzy starozakonni pozwalają sobie palić tytuń w tak zwanych beshamedroszach (przyszkółkach), przeciw któremu to bezprawiu od samych starozakonnych zanesio- ne były do rządu reklamacje, postanowiła zakazać palenie tytoniu w takich beshame- droszach (przyszkółkach), które są ogólną własnością respect[ive] gmin i w których obok nabywania nauk teologicznych nabożeństwo z rana i na wieczór tak w dniach powszednich, jako też w sobotach i świętach żydowskich stale się odprawia.

Mam zaszczyt na koniec oznajmić, iż przed napisaniem tej odpowiedzi zasiągną- łem zdania tak pana Abrahama Stern, jako członka prezydującego Komitetu Cenzury Ksiąg i Pism Hebrajskich, z literaturą i erudycją języka hebr[ajskiego] najgruntowa- niej obeznanego, jak opinii rabina warszawskiego³¹¹, i że obadwaj ci mężowie z obec- nej pracy mojej są zadowoleni, co załączony tu list pana Sterna dowodzi.

w Warszawie dnia 3/15 października 1840

Jakob Tugendhold

23.06 | Opinia Abrahama Sterna wspierająca raport Jakuba Tugendholda w sprawie palenia tytoniu w przyszkółku

AGAD, CWW 1780, s. 47

(3)15.10.1840

Do Pa[na] Jakuba Tugendhold, członka sekretarza Komitetu Cenzury Ksiąg i pism Hebr[ajskich]

Zakomunikowaną mi odpowiedź, jaką WP wskutek reskryptu W[ielmożnej] KRSWiD z dnia 3go b.m. w przedmiocie zabronienia palenia tytoniu w przyszkół- kach do nauk teologicznych i odprawiania nabożeństwa przeznaczonych wygotowa- łem, z uwagą odczytałem. Znajdując ją zgodną z ustną dyskusją, jaką W. Pan przed kilkoma dniami w tymże przedmiocie ze mną i z rabinem tutejszym prowadził, oświadczam W. Panu, że jestem bardzo zadowolony tak z gruntowności rzeczowej odpowiedzi, jako też z zamierzonego w niej celu.

Abraham Stern

Warszawa d. 3/15 paździer[nika] 1840.

³¹¹ Mowa o Chaimie Dawidsohnie; zob. przyp. 112.

Do Jaśnie Wielmożnego Dyrektora Głównego Prezydującego w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych

Znam to dokładnie, że dobroć łaskawie panującego nam Monarchy [ma] przede wszystkim na celu utrzymanie w należytem poszanowaniu każdej religii. Nie tajno mi jest przytem, że każdy wyznawca jakiegokolwiek religii z samej natury znać powinien ważność tego wyrazu i z całą pokorą szanować miejsce ku czci Najwyższego przeznaczone. Mimo jednak tak przekonywających uwag znajdują się tacy ludzie, którzy ani należytej czci i winnego poszanowania dla miejsca na modły przeznaczonego nie znają i przez swą zarozumiałość, a bardziej jeszcze niedoświadczenie, nie szanując starszych, zły i gorszący dają przykład dla młodszych.

Z tego to właśnie rodzaju ludzi znajduje się kilku młodych i niedoświadczonych Żydów w mieście Międzyrzecu, którzy pomimo licznego napomnienia duchownych uporczywie palą fajki w przyszkółkach, a tym sposobem nie tylko znieważają miejsce na modły przeznaczone, ale nadto przeszkadzają drugim w modlitwach. Nie chodzi mi bynajmniej o zuchwały postępek źle prowadzącej się niektórej młodzieży wyznania mojżeszowego, gdyż każdy podług zasług odbierze od Boga nagrodę, lecz bardziej o to, że z palenia fajek wydarzyć się może smutny jakowy wypadek, a nadto jeszcze, że dym z fajek pochodzący jest wiele szkodliwy zgrzybiałym i osłabionym starcom na modły przychodzącym, którzy nie mogąc znieść tego odoru, z boleścią serca przerywać muszą swe modły i wychodzić do swych mieszkań, tudzież że gdy w teatrach i innych publicznych miejscach dla tej samej przyczyny nie jest dozwolone palenie fajek, każdy przeto to przyzna, iż bezprzykładny ten zwyczaj w miejscu na modły przeznaczonem wzbroniony być powinien.

Takie więc okoliczności mając na względzie, upraszałem Rząd Gubernialny Podlaski, a następnie Wysoką Komisją Rządową o zapobieżenie tym nadużyciom, a lubo łaskawą rezolucją z dnia 16/28 sierpnia r.b. No 5385 zostałem uwiadomiony, że wydane przez Rząd Gubernialny rozporządzenie zabraniające palenia tytoniu i wszelkich nieprzyzwoitości ubliżających miejscu przeznaczonemu na modlitwę jest dostatecznem, mając jednak pewną wiadomość, że przeciwko temu zarządzeniu star[ozakonny] Rafał Goldman wniósł w tych dniach rekurs do Wysokiej Komisji Rządowej za pośrednictwem Rządu Gubernialnego, przywodząc w nim, jakoby jakiś dawny rabin miał dać pozwolenie do palenia w przyszkółkach fajki, zmuszony więc jestem powtórnie Jaśnie Wielmożnego Dyrektora Głównego Prezydującego w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych najpokorniej imieniem całego miasta upraszać, aby przez wzgląd na przytoczone powyżej powody żądanie jego bez skutku odrzucić rozkazać raczył.

Gdyby zaś przeciwko mej prośby znalazła się jaka wątpliwość, raczy Jaśnie wielmożny Dyrektor Główny rozkazać zażądać w tem albo zdania starych rabinów, byle

by tylko nie Husitów, albo też dla bliższego przekonania się o stanie rzeczy rozkazać Rządowi Gubernialnemu spisać protokół, wiele jest starozakonnnych w mieście Międzyrzeczu, którzy przeciwko paleniu fajek w przyszkółkach obstają, a wielu takich, którzy bezprzykładny zwyczaj chcą zaprowadzić, a kiedy to nastąpi, pewny jestem pomyślnego mej prośby skutku.

W imieniu całego miasta Międzyrzecza najstarszy wiekiem mieszkaniec z uszanowaniem i największą pokorą

znaczy Moszko Tetelbaum משה טייטלבוים

Międzyrzec dnia 30 sierpnia / 11 września 1840 r.

23.08 | Decyzja KRSWiD zatwierdzająca wnioski Jakuba Tugendholda o zakazie palenia tytoniu w besmedreszu

AGAD, CWW 1780, s. 57–59 (brulion)

(18)31.03.1841

ad No 7094/35434

w Warszawie, d. 18/30 marca 1841 r.

KRSWiD

W załatwieniu raportu z d. 22 sierpnia / 3 września r.z. No 38241/10032 co do żądania starozakonnego Rafała Goldman o uchylenie decyzji RG zabraniającej starozakonnym w Międzyrzeczu pod karami policyjnymi palenia tytoniu w tamecznym przyszkółku (besmedrysz), co zdaniem tegoż starozakonnego Goldman, jakoby na zasadzie przepisów religijnych zawartych w dziele pt. *Orach Chaim Szulchan Aruch*, ma im być dozwolonym, po zasięgnięciu potrzebnych wyjaśnień, zważywszy, że w całym rzeczonym dziele żadnej nie ma wzmianki o paleniu tytoniu jako nieznanego jeszcze w czasach jego redakcji, że podług tegoż dzieła do stałych przyszkółków (beschamedrysz), jeżeli nie większa, to równa z bóżnicami przywiązana jest świątobliwość, i że to wszystko, co trąci lekceważeniem lub ubliżeniem powadze miejsca, jest równie w bóżnicach, jak w beschamedroszach zakazanem, że lubo posilanie się pokarmem i napojem w razie potrzeby jest nauczycielom i ich uczniom w beschamedroszach dozwolonym, palenie jednak tytoniu nie może być liczonem do potrzeb życia, nadto że odróżnić należy beschamedrosz li tylko na naukę religii przeznaczony i szkołę teologiczną zwać się mogący od takiego beschamedrosz, w którym się także nabożeństwo stale odprawia i który przeto przybiera charakter bóżnicy, że powszechne zasady religijno-moralne polecają wszystkim najściślej poważanie miejsca chwale Bożej lub naukom teologicznym poświęconego i że nawet w miejscach żadnej religijnej powagi nie mających, ale przez publiczność odwiedzanych, palenie tytoniu jest zwykle zakazanem, że wreszcie dym i odór z fajki może być dla osób starością lub słabością dotkniętych szkodliwym, z tych zatem powodów wydane przez RG[ubernial]ny ostrzeżenie zakazujące palenia tytoniu w przyszkółku międzyrzeczkim KR w swej mocy zachowuje i dopilnowanie skutku w tej mierze, jako też zawiadomienie interesanta o niniejszej decyzji RG[ubernialnem]u poleca.

Z polecenia DG RS

Правительственная Коммис. проект утвердила 15/27 Марта 1841

40. KONFLIKT WOKÓŁ CHASYDZKIEGO RABINA W KAZIMIERZU DOLNYM, 1861–1862

Po kilku nieudanych próbach trwających od 1859 roku niechasydzka większość mieszkańców Kazimierza Dolnego postanowiła w 1861 roku skutecznie pozbyć się chasydzkiego rabina Jakuba, syna Mojżesza Goldmana, z którego usług i zachowania była bardzo niezadowolona. W tym celu ok. 200 mężczyzn (w tym czasie w Kazimierzu mieszkało ok. 1555 Żydów, a więc ok. 380 dorosłych mężczyzn) zawarło porozumienie, w którym wzajemnie zobowiązali się pod klątwą do kompletnego bojkotu rabina, korzystania z usług niechasydzkiego dajana (duchownego) i doprowadzenia do odwołania Goldmana z urzędu. Po formalnym podaniu dozoru bóżniczego do lubelskiego gubernatora cywilnego ten ostatni zarządził śledztwo i wyjaśnienie wszystkich stawianych rabinowi zarzutów. W bardzo szczegółowym, intensywnym i trwającym 5 dni śledztwie oddelegowany do dochodzenia burmistrz Wąwolnicy przesłuchał kilkadziesiąt osób, spisał relacje wszystkich zainteresowanych stron i zebrał materiał naświetlający relację między chasydzkim rabinem, popieranym przez małą grupkę bogatych zwolenników chasydyzmu, a niechasydzką i w większości ubogą ludnością żydowską Kazimierza. Protokół śledztwa jest więc wyjątkowym źródłem pozwalającym na bardzo szczegółowy ogląd jednego z typowych konfliktów gminnych wokół chasydzkiego rabina i popierającej go grupy interesu. Niestety, nie wiadomo, czy śledztwo zakończyło się rzeczywiście odwołaniem rabina i jaki był dalszy jego przebieg.

40.01 | Dozór bóżniczy w Kazimierzu do RG Lubelskiego skarży się na chasydzkiego rabina Jakuba Goldmana o niewypełnianie obowiązków i prześladowanie gminy AGAD, CWW 1632, s. 133–134, 137–142. (14)26.06.1861

Do Jaśnie Wielmożnego gubernatora cywilnego guberni lubelskiej

Pełniący zastępczo obowiązki rabina w mieście Kazimierzu staroz[akonny] Jakob Moszkowicz Goldman, widać skutkiem nietrafnego wychowania i źle wpojonych zasad, nie poczuł obowiązku, jaki na niego posada zastępcy rabina dla gminy włożyła, i zamiast dołożyć wszelkich usiłowań, aby jej pomyślność pod względem duchownym i materialnem zapewnić, oddał się nałogowemu zwyczajowi popełniania rozlicznych nadużyć z największą krzywdą swoich współwyznawców, tak że gdy cierpliwość nasza miarę przebrała, a nie było widać upamiętania, zmuszeni byliśmy jeszcze w r. 1859 zaskarżyć go do Rządu Gubernialnego i domagać się uwolnienia go od sprawowania dalszego obowiązków zwierzchnika gminy. Delegowany przez Rząd Gubernialny urzędnik do szczególnych poruczeń W. Wroncki bezstronnie a sprawiedliwie wykrył

na gruncie wszystkie nieprawie czyny Goldmana, skutkiem czego nie ominęłyby go zasłużona odpowiedzialność, lecz gmina powodowana jedynie ludzkością nie pragnęła raz na zawsze czynić go nieszczęśliwym i dlatego zgodziła się na ukaranie go jedynie pieniężnem wysokości kilkudziesięciu rubli. Przekonanie jednak nasze pozostało nieodmiennem, że tenże Goldman nie może dalej być u nas zastępcą rabina, na co się i on zgodził. Dlatego złożoną przezeń deklaracją, iż się zupełnie obowiązków sprawowanych zrzeka za wynagrodzeniem jednorazowem r.s. 150 przyjęliśmy z pozostawieniem go w obowiązkach tylko duchownego aktem pod dniem 8/20 grudnia 1859 r. spisany w kopii tu dołączony.

Rząd Gubernialny reskrytem z dnia 2/14 września 1860 r. No 64442/17176 na to przystał i dał polecenie naczelnikowi powiatu lubelskiego, aby przekonawszy się, że Goldman ofiarowaną mu kwotę r.s. 150 odebrał, takowego natychmiast i zupełnie od obowiązków rabinowskich usunął, a wybór nowego kandydata zarządził. Ponieważ w mieście Kazimierzu nie znajdowaliśmy wpośród siebie człowieka zdolnego i mogącego godnie odpowiedzieć obowiązkom rabina, dlatego do czasu wystarania się takowego duchowny jeden powołany został do pełnienia obowiązków rabina. Staroz[akonny] Jakob Goldman, pozostawszy w obowiązku duchownego, w cichości zjednaawszy dla siebie kilkunastu starozakonnych z sekty awanturniczej Husytów, bez zniesienia się z ogółem gminy zdołał rzecz tę skierować na swoją korzyść. Ci bowiem, działając nieprawnie w imieniu ogółu, wystąpili z żądaniem pozostawienia go i na przyszłość w obowiązkach zastępcy rabina, z powodu niby, iż nie mają wykwalifikowanego człowieka i nie mają nadziei wystarania się takowego dla zbyt skromnego uposażenia, bo drugi potrzebowałby daleko większego uposażenia, czego gmina dla ubóstwa dopełnić nie byłaby w siłach i z powodu, iż duchowny po usunięciu Goldmana obowiązki rabina sprawujący czytać i pisać nie umie. Domagali się przy tem, aby opłacona temuż przez gminę za zrucenie się z zastępcy rabina suma r.s. 150 policzoną mu była jako pensja za rok usunięcia go od obowiązków tytułem pensji. Rząd Gubernialny, nie zbadawszy ściśle stanu rzeczy na gruncie przez śledztwo i nie sprawdzwszy należycie zanesionego podania, jak to koniecznie uczynić był w obowiązku, przychylił się nie wiadomo z jakiej zasady i na jakich prawach do prośby powyższej i reskrytem z dnia 28 marca / 9 kwietnia 1861 r. No 18452/5156 wyrzec raczył, aby Goldman do obowiązku był powrócony i tak, jak jego stronnicy ży[czy]li, kwotę wziętą r.s. 150 jako wynagrodzenie za zrucenie się z obowiązków raz na zawsze rabina jako zaległą pensję miał sobie zaliczoną, a za podstawę tej decyzji wziął tę zasadę, jakoby 17u Husytów miało najwięcej przykładać się do utrzymania systematu bóżnicznego. Gdy nad wszelkie spodziewanie nasze, bośmy o niczem nie wiedzieli, decyzja weszła w wykonanie i sprzeciwiła się woli całej gminy, podaniem na d[niu] 28 maja 1861 r. do Rządu Gubernialnego zanesionem upraszaliśmy, aby z powodu, iż Goldman za nadużycia dowiedzione przy śledztwie był karany pieniężnie i że następnie za opłatę r.s. 150 zrzekł się na zawsze charakteru i obowiązków zastępcy rabina w Kazimierzu jako działający wbrew prawa i umowie, to jest pobierającym zamiast po 2 złote od

aktu po kilka, kilkanaście i kilkadziesiąt złotych⁴⁵⁹. Że kilkunastu Husytów tajemnie zmówionych, którzy za nim uczynili podanie, nie mają żadnego prawa do czynienia podobnych kroków, bo nie tylko nie spełniają potrzeb religijnych, ale i nie ponoszą żadnych ciężarów wspólnie z nami, tak na restaurację zrujnowanej bóżnicy, jako opłatę rabina i inne potrzeby. Że stronnie przedstawili jakoby duchowny powołany po Goldmanie do sprawowania obowiązków zastępcy rabina nie umiał czytać i pisać, tem samem był zupełnie niezdatny na ten urząd, gdyż pominęli tę prawdę, że i popierany przez nich Goldman także czytać i pisać nie umiał i nie umie, a jednak był zastępcą rabina. Decyzja ta usunięta została i Goldman, nieprawnie wrócony do sprawowania swych obowiązków zastępcy rabina, był oddalony. Rząd Gubernialny jednak pominął te wszystkie tak ważne fakta zabezpieczenia dobra ogółu na celu mające i trzymając się ściśle przywiedzionych przez kilkunastu Husytów okoliczności i bez sprawdzenia, uważając je za zgodne z rzeczywistością, reskryptem z d[nia] 1/13 czerwca 1861 r. No 35856/9827 oświadczył nam, iż do zmiany wydanej decyzji nie widzi prawnej zasady. Taka decyzja pod żadnym względem utrzymać się nie da, bo nadużycia Goldmana po większej części przez W. Wronckiego sprawdzone i karane, a dotąd nie tylko nie ustające, ale się coraz zwiększające, dłużej cierpianemi być nie mogą. Dlatego w imieniu ogółu gminy upraszamy Jaśnie Wielmożnego Gubernatora o zarządzenie śledztwa na grunt sprawdzenia podanych przez nas i podać się jeszcze mających faktów, a następnie o natychmiastowe oddalenie od obowiązków z[astępcę] rabina Jakoba Goldman jak[o] wbrew życzeniu i woli ogółu powróconego. Dopóki bowiem Goldman przy rabinostwie pozostaje, żaden inny kandydat nie przybędzie, bo on intrygami swemi i podstępem wszelkie dobrze chęci dla gminy paraliżuje, a na tych, co się o nowego z[astępcę] rabina starają, klątwę zsyła i ją ogłasza.

W końcu nadmienić widzimy potrzebę, iż bezzasadne było twierdzenie magistratu miasta Kazimierza popierające głos kilkunastu Husytów, bez wiedzy ogółu działających. Bo stan rzeczy jest wcale inny, aniżeli zaopiniował magistrat, śledztwo jest niezbędnie potrzebnem, a oddalenie Goldmana bezzwłoczne koniecznem. W innym bowiem razie bezustanne zachodzić będą do władz reklamacje, które zawsze w konkluzji sprawiedliwie zadecydowane być muszą. My żądamy, aby po usunięciu Goldmana zostawiono nam nieco czasu do sprowadzenia drugiego zastępcy lub też gdybyśmy w terminie takowego nie pozyskali, aby zastępcą rabina był nam z ramienia rządu przysłany.

Lublin d[nia] 14/26 czerwca 1861 r.

dozór bóżniczy Szmul Grün, Herszek Borensztajn, Izrael Ijcek Flis ישראל איטשה פליס

⁴⁵⁹ Zob. *O opłacie za ogłoszenie zapowiedzi*, [w:] *Przepisy odnoszące się do czynności rządów gubernialnych i naczelników powiatowych*, s. 234.

40.02 | Protokół dochodzenia w sprawie skarg dozoru bóżniczego Kazimierza na chasydzkiego rabina Jakuba Goldmana o chciwość, stronnictwo i niewypełnianie obowiązków przypisanych do jego funkcji

AGAD, CWW 1632, s. 145–180.

(15–19.11)27.11–1.12.1861

Działo się w magistracie miasta Kazimierza, dnia 15/27 listopada 1861 r.

Protokół sprawdzenia skargi dozoru bóżniczego miasta Kazimierza na dniu 14/26 czerwca r.b. do Jaśnie Wielmożnego gubernatora cywilnego lubelskiego podanej, którą obwiniają st[arozakonnego] Jakoba Goldman, zastępcę rabina miasta Kazimierza, o pobieranie nieprawnych i wygórowanych opłat od obrzędów religijnych, na skutek polecenia W[ielmożne]go naczelnika powiatu lubelskiego z dnia 6/18 września r.b. No 14976 opartego na reskrypcie J. W. gubernatora cywilnego lubelskiego z dnia 16/28 czerwca r.b. No 40794/11260 przez burmistrza miasta Wąwolnicy spisany.

Delegowany, przybywszy do kancelarii magistratu miasta Kazimierza dnia dzisiejszego, miejscowemu burmistrzowi oświadczył cel swego przybycia i wezwał go o dostawienie dozorców bóżniczych, to jest Szmula Grün, Herszka Borensztajn, Izraela Ickę Flisa, którzy gdy przybyli, po odczytaniu im skargi powyżej zacytowanej, oświadczyli, co następuje.

Odczytaną nam skargę za naszą przyznajemy, przy niej obstawiamy, a dowodzimy ją, jak następuje. Rabin tutejszy Jakob Goldman przez ciągłe branie wyższych opłat od obrzędów religijnych, a mianowicie od zapowiedzi przedślubnych i ich nieogłaszania, tak się naprzykrzył większości gminy starozakonnym miasta Kazimierza, że ta nagłymi niepokojeniami nas spowodowała, żeśmy kilkakrotnie występowali z podaniami do władz przełożonych celem usunięcia go od obowiązków rabina, ale zawsze bezskutecznie. Co do tych dwóch zarzutów, wyjaśniamy: Zapowiedzi żadnego małżeństwa nie głosi Jakob Goldman w bóżnicy, przez co stać się może powodem nieważności małżeństwa⁴⁶⁰, co poświadczą szkolnik Rafał Tyszelman i Zachariasz Tuchsznajder, Bencyon Frydman, handlarz skór Chaim Jankif Zajdman, ci wszyscy poświadczą, że zapowiedzi dopiero głoszą w bóżnicy od 5 najwięcej miesięcy, to jest od czasu, jak to zaprowadził duchowny Ajzyk Licht, i to nie obwołuje sam rabin, tylko szkolnik Rafał Tyszelman. Że znowu Jakob Goldman bierze większe opłaty od świadectw zapowiedzi nad takse, to poświadczą sam tutejszy burmistrz W. Zdanowicz, u którego był z zażaleniem wchodzący w stan małżeński Chil Janas Wajnberg. P. burmistrz wołał Goldmana, ale ten mimo to uparł się i nie podpisał świadectwa zapowiedzi póty, aż mu zaniósł Zachariasz Tuchsznajder zł 35. Oprócz tego brał więcej od żeniących się, a mianowicie od Abrama Hecht wziął zł 15, od Izraela Ickę Flis, dozorca bóżnicznego zeznającego, r.s. 6, od Ickę Ruchlejm – r.s. 1 k. 20, od Chaima Zajdnera – r.s. 1 k. 20, od Chaima Żołendek – k. 90, który jest ubogi i w V klasie⁴⁶¹

⁴⁶⁰ Zob. *Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego*, Dział 3, art. 106.112, DzPKP (1825), t. 10, s. 62–65.

⁴⁶¹ Zob. przyp. 198.

- pomieszczony, od Chaima Zajdmana, Lipy Edahburg, Hli Tychsznajdera, Machla Frydman, Lajbuś Musman, Eli Kalksztajna, Herszka Fajgenblata. Przez takie postępowanie Jakoba Goldman większość starozakonnych miasta Kazimierza jest do niego niechętna i ciągle nam jako dozorcóm bużnicznym naprzykrzają się, aby tegoż Jakoba Goldman od obowiązków rabina odsunąć. Na tej więc zasadzie domagamy się, aby delegowany jednocześnie dopełnić elekcji rabina tutejszego miasta, na którego kandydata podajemy Gecla Kirszenbauma lub którego gmina starozakonnych wybierze, że zaś Goldmana nie obierze, to nam dostatecznie wiadomo, ten albowiem nawet obrządków religijnych do rabina przywiązanych należycie nie wypełnia. Oprócz powyższych nadużyć rabin Jakob Goldman dopuszcza się jeszcze innych, które podyktują Becyen Frydman, Froim Buchbinder, Icek Lendenholtz, Icek Kenig, Lipa Edelsberg, Mechla Frydman, Hercyk Zyskind i Ksil Rater. Zeznanie powyższe jako rzetelne własnoręcznie podpisujemy. Szmul Grün, Herszek Borensztajn, (znaczy) Icek Izrael Flis ישראל יצחק פליס
2. Wezwany P. Jan Nepomucyn Zdanowicz, burmistrz miasta Kazimierza, poświadczył. Prawdą jest, że Hil Janas Wajnberg przybył do mnie i żalił się, że rabin Jakob Goldman żąda od niego r.s. 5 za podpisanie świadectwa zapowiedzi, ale tego nie pamiętam, czy przywoływałem tegoż rabina lub nie. Co jako rzetelne własnoręcznie podpisuję.
 3. Przywołany Zachariasz Tuchsztajnder po stosownym zapytaniu zeznał. Najrzetelniejszą jest prawdą, że rabin Jakob Goldman przez lat 18 albo więcej, jak ten jest rabinem, zapowiedzi wchodzących w stan małżeński osób nie ogłasza. Dopiero może od pięciu miesięcy zapowiedzi ogłaszają w bużnicy, to jest od czasu, jak duchowny Ajzyk Licht zaprowadził to. Ale wywoływanie to nie dopełnia rabin, tylko szkolnik. Że rabin Jakob Goldman bierze więcej za świadectwa zapowiedzi, niż prawo przepisuje, to o tem wszyscy gadają. Ja tylko to wiem, że jak Chil Jonas Wajnberg wydawał córkę za mąż, to Goldman póty świadectwa wydać nie chciał, aż mu zaniósłem r.s. 5 i coś kopiejek, ale wiele nie pamiętam. Również rabin Jakob Goldman obowiązków religijnych nie wypełnia, bo nigdy ani w bużnicy, ani w szkole nie bywa, tylko wybrał sobie stronnictw hussytów i z tymi się modli. Do zeznań powyższych nie mając nic dodać, takowe jako rzetelne z gotowością zaprzysiężenia własnoręcznie podpisuję.
 (znaczy) Zachariasz Tuchsztajnder זכרי טיך שניידר
 4. Przywołany Rafał Tyszelman zeznał. Od czasu, jak Ajzyk Licht duchowny nastał, będzie temu kilka, a może kilkanaście miesięcy, to kazał mi zapowiedzie wchodzących w stan małżeński w bużnicy głosić, to od tego czasu głoszę, ale przedtem nie słyszałem, aby zapowiedzie były głoszone. Co jako rzetelne z gotowością zaprzysiężenia własnoręcznie podpisuję.
 (znaczy) Rafał Tyszelman רפאל טישל מאן
 5. Przywołany Chaim Jankief Zajdman zeznał. Jak Ajzyk Licht ... został zastępcą, to zapowiedzi głoszą, ale przedtem nigdy rabin ani nikt nie głosił zapowiedzi. Bo rabin nawet w bużnicy nie bywa i my nigdy

nic religijnego od niego nie słyszeliśmy. On tylko jest rabinem, aby brał pieniądze i ode mnie za świadectwo zapowiedzi, kiedy żeniłem syna, to wziął r.s. 2, gdyż inaczej nie chciał wydać świadectwa. Zeznanie to jako rzetelne gotów jestem zaprzysiąc i takowe własnoręcznie podpisuję.

(znaczy) Chaim Jankief Zajdman יעקב חיים זיד מאן

6. Przywołany Bencyan Frydman zeznał.

Od czasu, jak Jakob Goldman został zastępcą rabina tutejszego miasta, ani w buźnicy nie bywa, ani zapowiedzi nie głosi, tylko obrał sobie sektę hussytów i z temi się modli, a nawet w czasie dni galowych dworskich nigdy nabożeństwa nie odprawia. Słowem, jest rabinem, który żadnych obrządków religijnych nie wypełnia, a kiedyśmy mu w buźnicy to wymawiali, to on oświadczył nam, że póty nie będzie odprawiał obowiązków religijnych, dopóki miasto nie podwyższy mu pensji. Ale cóż, kiedy mieszkańcy są teraz podupadli i tego uczynić nie chcą. Prosilili go tylko, aby był cierpliwym i jak będą parafianie zamożniejsi, to wtenczas mu płacę powiększą. Ale to nie pomogło i odpowiedział Goldman, że wy nie jesteście miasto, to jest ogół miasta. Nadto rabin ten za wynagrodzeniem r.s. 150 rzekł się być rabinem i mimo to został przy swoim, ludzi obdziera, a stąd ciągle kłótnie. Od najbiedniejszego mieszkańca za świadectwo zapowiedzi bierze więcej, niżeli mu prawo przepisuje, i wiele podobnych nadużyć popełnia. Od Berka Rajchman wziął kilka rubli za świadectwo zapowiedzi, a gdy mu tenże Rajchman dał wymaganą kwotę, to i wtenczas Goldman nie chciał mu podpisać świadectwa zapowiedzi, aż mu się musiał podpisać Rachman, że mu kilka rubli darował, to słyszałem od samego Rajchmana. Nadto Jakob Goldman, mając sobie złożone przez Lejbusia N. znalezione pieniądze z woreczkiem należące do utopionego syna Chaima Szwartzborgera, póty nie chciał temuż Szwartzenborgerowi wydać, aż mu dał dwa ruble czy też kilka złotych. Czyż to jest człowiek sprawiedliwy, czy może być rabinem? Zeznanie powyższe jako rzetelne z gotowością zaprzysiężenia własnoręcznie podpisuję.

(Bencyan Frydman znaczy) בן ציון פריד מאן

7. Froim Buchbinder zeznał.

Żebyśmy chcieli opowiedzieć o nadużyciach rabina Jakoba Goldman, to by i papieru nie starczyło. To tylko powiem, że od biednych pieniądze bierze, w buźnicy nie bywa, obrządków religijnych nie wypełnia, słowem, nie wart być nigdzie rabinem, tylko sobie utworzył sektę hussytów i z temi się modli. Co jako rzetelne gotów jestem zaprzysiąc, w dowód czego własnoręcznie podpisuję.

Froim Bohbinder

8. Przywołany Ksyl Rater zeznał.

Żeniąc swoją córkę, musiałem dać od podpisania świadectwa zapowiedzi rabinowi Goldman zł 6, to jest zł 2 od zapowiedzi, a zł 6 (rachasz)⁴⁶², jak się ten wyraz na

⁴⁶² Rachasz (skrót od hebr. *raw*, *hazan*, *szochet* – rabin, kantor, rzezak) to tradycyjna opłata na rzecz rabina i innych urzędników gminnych wnoszona przy okazji ślubu i innych uroczy-

polskie tłumaczy, nie wiem. Chociaż ja jestem w klasie V i nic ode mnie rabin brać nie powinien. Co jako rzetelne własnoręcznie podpisując, deklaruję to każdego czasu zaprzysięć.

(znaczy) Ksyl Rater נארי יקאחעל ראטער

Na czym protokół niniejszy dla spóźnionej pory przerwano.

burmistrz miasta Wąwolnicy delegowany Kośmiderski

Działo się w magistracie miasta Kazimierza d[nia] 16/28 listopada 1861 r.

9. Przywołany Irla Tuchszejder zeznał.

Ja jestem biedny w klasie v pomieszczony i mimo tego, żeniąc swoją córkę, musiałem zapłacić za świadectwo zapowiedzi zł 2, a że to jest prawdą, na to przysięść mogę i własnoręcznie podpisuję

ארי טיך שניידר

10. Przywołany Lipa Edelsberg zeznał.

Żeniąc córkę zapłaciłem tyle od zapowiedzi Goldmanowi tyle, ile chciał, ale wiele nie pamiętam. To tylko wiem, że więcej, jak mu się należało. O innych nadużyciach zeznałem przy śledztwie przez W. Wrockiego prowadzonym, tu tylko to dodaję, że Jakob Goldman zupełnie obowiązków rabina nie pełni, w bużnicy prawie nigdy nie bywa i dlatego życzymy sobie, aby nie był dalej rabinem, ale ten, którego gmina wybierze.

Lipa Edelsberg

11. W tej chwili stawiał się Naftali Flomenbaum i zeznał.

Wracam od rabina, gdzie chodziłem po świadectwo zapowiedzi, którego mi nie wydał, chciał bowiem ode mnie zł 5 gr. 6, chociaż ja jestem biedny i stoję w v klasie. Dotąd nie dałem nic, ale muszę zapłacić Goldmanowi tyle, ile chce, bo i cóż mam robić. Jutro będzie wesele, przygotowałem się na niego, więc cały koszt na nic. Co zaprzysięć mogę, gdyż mi to żona powiedziała, bo ona chodziła do rabina.

(znaczy) Naftali Flomenblum נפתלי פלאמן בויס

12. Stawił się następnie Hercyk Zyskind i zeznał.

Jakub Goldman od czasu, jak jest rabinem, może był w bużnicy pięć razy, gdyż powiada, że on nie jest naszym rabinem, ale husytów, i dlatego życzymy sobie nie mieć go nadal, gdyż obrządków religijnych nie wypełnia, a tylko jest rabinem do brania pieniędzy. Słowem, gdybyśmy chcieli wszystkie nadużycia jego wyjawić, to by i papieru zabrakło. Co jako rzetelne z gotowością zaprzysiężenia własnoręcznie podpisuję.

(znaczy) Hercyk Zyskind הערץ זיסקינד

13. Tu stawiał się Symcha Mordko Borensztajn i zeznał.

Kiedym się żenił przed czterema laty, to rabin Goldman nie chciał mi wydać świadectwa zapowiedzi, dopokąd mu nie zapłaciłem tyle, ile chciał. Wiele to z pewno-

stości religijnych. W Wilnie termin oznaczał również zgromadzenie reprezentantów gminy żydowskiej – *asefat rachasz* (zob. Anna Michałowska-Mycielska, *The Jewish Community: Authority and Social Control in Poznań and Swarzędz, 1650–1793*, przeł. Alicja Adamowicz, Wrocław 2008, rozdz. 4).

ścią nie pamiętam, ale najmniej mu dałem r.s. 5. Co jako rzetelne zaprzysięć gotów jestem i zeznanie moje własnoręcznie podpisuję.

Mordka Borensztejn

14. Następnie delegowany wezwał wszystkich starozakonnych, którzy od zapowiedzi płacili więcej, jak się należało, to jest Chaima Zajdner, Chaim Żołondek, Mechel Frydman, Leybuś Musman i Herszek Fajgenblad, którzy jednogłośnie zeznali.

My wszyscy żeniąc swoich synów i córki, pótyśmy nie uzyskali świadectwa zapowiedzi, dopokąd nie zapłaciliśmy za takowe rabinowi Jakobowi Goldman tyle, ile on sam chciał, to jest zapłacił Chaim Zajdner – zł 8, Chaim Żołondek – zł 6, Mechel Frydman – zł 6 gr. 12, Leybuś Musman zł 12, Herszlik Fajgenblad nie pamięta. Oprócz tego obrządków religijnych nie wypełnia i dlatego żądamy, aby był usunięty, a nadto, ponieważ daliśmy mu zł 1300, ażeby się wyniósł, i on dał deklaracją pod klątwą, że nie będzie dalej rabinem, a temczasem jest i nas obdziera, i żądamy, aby nam te zł 1300 zwrócił. Zeznanie nasze powyższe zaprzysięć gotowi jesteśmy i takowe własnoręcznie podpisuję.

(znaczy) Zajdner Chaim חיים זיידנר

Chaim Żołondek ooo⁴⁶³

(znaczy) Michel Frydman מעכל פריד מאן

Leybus Musman ooo

(znaczy) Hercyk Fajgenblad פערציל פאגנבלאט

15. Przywołany Chaim Szwarcsenberg zeznał, jak następuje.

Najrzetelniejszą jest prawdą, że za odebranie od rabina Jakoba Goldmana pieniędzy od utopionego mego syna należących musiałem dać temuż rabinowi, jak mi się zdaje, zł 10 i jeszcze wydać mu kwit, chociaż ten Żyd, co ich znalazł, nie żądał za znalezione i nic od rabina nie wziął. Zeznanie powyższe jako rzetelne zaprzysięć gotów jestem i takowe podpisuję.

(znaczy) Chaim Szwartsenberger חיים שווארצן ברוג

16. Abram Hecht i Icek Ruchlajmer zeznali.

Żeniąc się, zapłaciliśmy rabinowi (rachasz), to jest procentu od posagu i za świadectwo zapowiedzi, a mianowicie Abram Hecht zł 11, Icek Ruchlajmer zł 8, bo inaczej nie chciał nam dać ślubu, że zaś obowiązków rabina nie pełni, zatem nie chcemy, aby był dalej rabinem. Zeznanie powyższe jako rzetelne z gotowością zaprzysiężenia własnoręcznie podpisujemy.

(znaczy) Abram Hecht אברהם העגבט

Icek Ruchlajmer ooo

17. Że zaś już wszystkie zarzuty dowiedzione zostały, przeto pozostali do przesłuchania świadkowie mogą być pominięci i dlatego delegowany wezwał Jakoba Goldman p.o. rabina miasta Kazimierza i tego zapytał: Oskarżony rabin jesteś o niepełnienie obowiązków rabina, o niebywanie prawie nigdy w bóżnicy, o nieodprawianie nabożeństw w dnie galowe, nieogłaszanie zapowiedzi, o wymaganie

⁴⁶³ Zob przyp. 357.

nieprawnych i wyższych opłat za udzielanie świadectw zapowiedzi wchodzących w stan małżeński osób oraz o wzięcie nieprawnej opłaty za oddanie znalezionych i złożonych u niego pieniędzy należących do syna Chaima Szartzenberg; przy tem wzywam rabina, aby dał ze swej strony atentującego starozakonnego przy elekcji rabina w dniu jutrzejszym w magistracie odbyć się mającej, byle nie krewnego, z powyższych zarzutów zechciej się rabin usprawiedliwić.

Każdemu, kto tylko przyjdzie do mnie po rozstrzygnięcie jakiej kwestii religijnej, natychmiast mu takową rozbieram i odpowiedź udzielam. Jeżeli w buźnicy nie bywam i nauk nie miewam, to sami parafianie temu winni, gdyż w czasie nabożeństwa zamykano mi parę razy okiennice, różne dokuczania mi robiono, lichtarzami na mnie rzucano, a w końcu prawie mnie wypędzono, zagaszając świce. Że się to działo przed trzema albo przed czterema laty, zatem świadków tego czynu oprócz Icka Rajs więcej nie pamiętam, jeżeli sobie przypomnę, to jutro dodatkowo podyktuję. Zapowiedzi zaś, choć ja sam nie bywam w buźnicy, zawsze są głoszone, wprowadzie nie przeze mnie, bo rabin w żadnej buźnicy zapowiedzi nie głosi, ale przez szkolnika, którego po ogłoszeniu donosi mi, że zapowiedzi ogłosił, a świadectwa wydaję. Że zaś ja zawsze pełnię obowiązki rabina, to poświadczenie dozorców buźnicznych w Rządzie Gubernialnym znajdujące się przekonywa; poświadczenie to złożyli wtenczas, kiedy mnie Rząd Gubernialny zasuspendował. Za świadectwo zapowiedzi biorę tylko stosownie do umowy po zł 2, zaś oprócz tego biorę rechasz, to jest procent od wiana państwa młodych, do czego mnie obowiązują przepisy religijne i bez czego małżeństwa nawet zawierać nie wolno mi. Od biednych zaś nawet za zapowiedzi nic nie biorę. Że zaś rechasz wolno mi brać, to Rząd Gubernialny przekonać się raczy, jeśli wezwie o poświadczenie tego wszystkich rabinów w guberni, bo to praktykuje się w całej hierarchii wyznania mojżeszowego. Pieniądze należące do syna Chaima Szwartzenberga oddałem żonie tegoż bez żadnego wymagania wynagrodzenia, tylko żona Chaima Szwartzenberga za moją fatygę w ogłoszeniu sama dobrowolnie darowała mi kop. 25, bo było zł 50 i kop. 25. Że każdemu, kto tylko przychodzi po radę lub rozbiór kwestii religijnej, to poświadczyć mogą Chaim Mordko Blumenfeld i Moszek Rajman, u których ja prawie codziennie przesiedzę, i ci widzą, jak do mnie parafianie przychodzą z różnemi kwestiami religijnymi i porady, które ja natychmiast udzielam bez żadnej trudności. Że zaś ja nie biorę więcej za zapowiedzi, tylko zł 2 i rechasz, to poświadczą ciż sami Blumenfeld i Rajman. Co zaś do dostarczenia atentującego przy elekcji, to zupełnie zaufany jestem w P[anu] delegowanym lub może jutro takowego dostarczę. Wszyscy Żydzi, którzy tu przeciwko mnie świadczą, związali się piśmiennie przeciwko mnie i dlatego jako spiskowi zeznania ich na żadną uwagę nie zasługują, co jeśli potrzeba jest udowodnić świadkami, to ja udowodnię. Więcej nie mam nic dodać, a powyższe zeznanie jako rzetelne własnoręcznie podpisuję.

Jakob Goldman

Na czem protokół niniejszy dla późnej pory do dnia jutrzejszego odłożono.

Burmistrz miasta Wąwolnicy Kośmiderski

Działo się w magistracie miasta Wąwolnicy [!] dnia 17/29 listopada 1861 r.

18. Dnia dzisiejszego przywołana Golda Szwartzenberg zeznała.

Ja pieniędzy tych nie rachowałam, tylko powiedzieli mi, że było zł 52, z tych rabin Goldman oddał mi zł 50, a dwa złote wziął sobie, jak powiedział za mitręgę, tylko nie wiem, czy on sam je wziął, czy też dał szkolnikowi. Ale ja mu nie dawałam żadnych kop. 25. Zeznanie powyższe jako rzetelne zaprzysiąc mogę, a nie umiając pisać, podznaczam.

Golda Szwarcenberg ooo

19. Wezwany Icek Rajs zeznał.

Ja nie wiem o tem, aby mieli wypędzać z buźnicy rabina lub na niego lichtarzami rzucać albo też mu świece gasić, a tem bardziej okiennice zamykać. To tylko prawda, że raz w bóżnicy, to jest w dużej stancji, świece zgasil i ja poszedłem do cyrulika Izraela Baumel i tam zapaliłem świece, ale wtenczas, kiedy świece pogaszona, to rabin nie był w tej stancji, gdzie pogasili, ale w oddzielnym alkierzu siedział, gdzie mu świec nie gaszono. Kto zaś te świece gasił, nie wiem. Zeznanie powyższe jako rzetelne zaprzysiąc gotów jestem i takowe podznaczam, gdyż pisać nie umiem.

Icek Rajs ooo

20. W tym miejscu Jakob Goldman przy[wiódł] starozakonnego Zandsztajna, który ren zadyktował, że Izrael Berek Grynbaum, Meszel Rachman, Chil Libchater, Izrael, zięć Zarka, Fajwel Rozenfarb, Icek Gurfinkiel poświadczą, że gmina starozakonných zrobiła między sobą związek dla pozbycia się Goldmana, zaś Szmul Borensztajn szkolnik i Szmul Aron Szawul Gryn poświadczą, że na rabina rzucili lichtarzami i zagasili świece. Co następuje.

Kośmiderski b[urmistrz] m[iasta] W[ąwolnicy] delegowany.

21. Stawił się Icek Lindenholtz i zeznał.

Ja miałem sprawę z drugim Żydem o dług i poszliśmy do rabina dla pogodzenia się, złożyłem na ten dług rewers, ale żeśmy nie mieli u rabina sprawy, prosiłem rabina o zwrot rewersu. Ale rabin póty nie chciał mi rewersu oddać, aż mu musiałem dać zł 2, ale mu wymówiłem, że niesprawiedliwie postąpił. Za to nie chciał dopełnić obrzezania nowo narodzonemu mojemu synowi póty, pókim go nie przeprosił, i nawet gdym go przeprosił, to i wtenczas dopełnić tego nie chciał, aż się w to wdał Majer Mintz i kilka razy posłał po to do rabina, a że to jest prawdą, to na to przysiąc mogę.

znaczy Icek Lindenholtz יצחק לנדין האלץ

22. Po czym przybył Chaim Mordko Blumenfeld i zeznał.

Rzetelną jest prawdą, że rabin tutejszy Jakob Goldman sumiennie pełni obowiązki rabina, gdyż ja się na to patrzę, on bowiem najczęściej u mnie przesiedzi i każdemu, kto tylko przyjdzie po jakąkolwiek radę pod względem religijnym, to mu takową natychmiast udziela. Co że jest rzetelnem, zaprzysiąc mogę.

Ch. M. Blumenfeld

23. Icek Gurfinkiel zeznał.

Ja o żadnym związku przeciwko tutejszemu rabinowi nie wiem.

(znaczy) Icek Gurfinkiel יצחק גאר פינקל

24. Zaś Fajwel Rozenfarb zeznał.

Prawdą jest, że dozorczy bużniczni zbierali podpisy na rabina, że sobie go nie życzą, i mnie na to podpisać się kazali, ale ja im powiedziałem, że dla mnie Jakob Goldman jest dobrym rabinem.

(znaczy) Fajwel Rozenfarb פייבל ראזנפארב

25. Izrael Berek Grynbaum powiedział.

Ja cały rok chodzę za kawałkiem chleba, mało siedzę w Kazimierzu, zatem nie wiem o żadnym związku przeciwko rabinowi Goldman, co jako rzetelne własnoręcznie podpisuję.

J.B Grünbaum

26. Moszek Rajman zeznał.

Goldman Jakob rabin od czasu, jak go z bużnicy wypędzili, to przesiadywa u mnie albo u Blumenfelda, więc widzę, że tenże rabin wszelkie obowiązki religijne sumiennie wypełnia i każdemu, kto do niego przyjdzie po jaką radę w kwestii religijnej, to mu ją natychmiast bez żadnej kwestii udziela. Co że jest rzetelne, własnoręcznie podpisuję z tem dodatkiem, że w r. 1857 dnia 30 listopada tutejsi starozakonni, jak był odgłos, że zrobili między sobą związek, żeby po nie do rabina nie chodzono, a [je]żeli by kto poszedł z zapytaniem co do koszerne, to choć rabin powie, że to koszer, to żeby nie jedli tak dalece, że w dniu 4 grudnia 1857 po zarządzeniu bydłęcia, chociaż to rabin osądził, że koszerne, to Żydzi jeść nie chcieli, ponieważ Gecel Kiersznbaum powiedział, że dlatego jeść nie wolno, bo zrobili między sobą związek, co wiele poświadczy, że nie wolno było jeść onego bydłęcia, dlatego że było trefne lub dlatego że zrobili między sobą związek. Zaś Jakub Borensztajn i Moszek Dawid Winszajn niech poświadczą, że nie mieli nakazu od dozoru bużnicznego i dzierżawcy koszerne, ażeby w kwestii koszerne nie udawali się po poradę do rabina Goldmana, gdyż jego rady wedle związku słuchać nie wolno.

Moses Reinman

Na czym protokół niniejszy dla spóźnionej pory do dnia następnego odłożono.

Burmistrz m[iasta] Wąwolnicy delegowany Kośmiderski

Działo się w magistracie miasta Kazimierza dnia 18/30 listopada 1861 r.

28. Ela Kalksztajn przywołany został i zeznał.

Przed pięcioma laty żeniąc córkę, zapłaciłem rabinowi za świadectwo zapowiedzi r.s. 1, ale mu dałem dobrowolnie, co jako rzetelne własnoręcznie podpisuję.

אליהו קלקשטין

29. W tym miejscu dozorczy bużniczni zadyktowali, jak następuje.

Głos większości gminy nie życzy sobie nadal mieć za rabina Jakoba Goldman. Bardzo znaczna mniejszość tylko pragną utrzymać przy pełnieniu obowiązku

rabina Goldmana, wprawdzie ta mniejszość jest bogatsza i płaci znaczną część składki posiłkowej bużniczej, ale też tylko tę składkę płaci, więcej żadnych ciężarów bóżniczych nie ponoszą ani też dochodów, jak np. od czytania rodału, nie czynią, co najsumienniejszej i najrzetelniejszej zeznajemy w tym jedynie celu, aby zbić ich mniemanie, że nie większą część ciężarów bużniczych ponoszą, ale mniejszą. Cóż bogaci utrzymują, że ponieważ płacą znaczną część składki posiłkowej⁴⁶⁴, więc do nich należy obranie rabina, chociaż to nie jest żadną zasadą, bo czy to bogatszy, czy ubogi ma jeden głos przy elekcji rabina. Nadto ciż bogatsi nie chodzą do bużnicy, tem samem nie płacą od czytania rodału, od ławek, nie dają ofiary na sądny dzień⁴⁶⁵ ani składki na raperację bużnicy. Łażnia z nich nie ma żadnego dochodu, bo mają swoją oddzielną łaźnię. Słowem, są gminą w gminie, dlatego domagamy się, aby ich łaźnię wydzierżawić na wspólny dochód bużniczy oraz wyegzekwować składkę od czytania po domach rodału. Co że jest rzetelne, zaprzysiąc możemy i niniejsze powyższe poświadczenie własnoręcznie podpisujemy.

Szmul Grün

Herszek Borensztejn

ישראל יצחק פליס

Ponieważ do przesłuchania pozostało tylko trzech ludzi, a z tych żaden w dniu dzisiejszym nie przybył mimo oczekiwania do godziny 9 z wieczora, przeto delegowany zmuszony był dalsze badanie do dnia jutrzejszego odłożyć.

Burmistrz m[ia]sta Wąwolnicy delegowany Michał Kośmiderski

Działo się w magistracie miasta Kazimierza dnia 19/31 [!] listopada 1861 r.

30. Dnia dzisiejszego stawiał się Jakob Goldman dla złożenia dodatkowych zeznań, które zadyktował, jak następuje.

W dodatku do zeznań moich, jakie do niniejszego śledztwa już złożyłem, podaję jeszcze tu okoliczności, że w mieście tutejszem od lat kilku, a mianowicie od dnia 30 listopada 1857 zawiązało się przeciwko mnie stronnictwo spomiędzy nieprzyjanych mi Żydów i zrobili spisek, iżby żaden starozakonny do mnie po radę w obrzędach religijnych nie udawali się, które to stronnictwo w zaciętości swej dotąd trwa i prześladowuje mnie, a jakkolwiek stronnictwo to nieliczne, niestanowiące ogółu, potrafiło jednak wciągnąć do swej ligi i podburzyć umysły neutralnych mieszkańców, aby po objaśnienia religijne do mnie nie udawali się. Do tego stronnictwa przyłączył się i Gecel Kierszenbaum, obecnie na zastępcę rabina przez toż stronnictwo przedstawiony, i ten przed czasem, bo już od lat kilku wdziera się w moje obowiązki i pode mną dołki kopie. A przez swoje zabiegi i pomoc swych popleczników potrafił tego dokonać, że wielu mieszkańców zamiast do mnie do

⁴⁶⁴ Czyli składki uzupełniającej, w tym wypadku składki na utrzymanie dozoru bóżniczego i gminy.

⁴⁶⁵ Tj. Jom Kipur.

niego udają się po rady i objaśnienia religijne, które on im nieumiejętnie i bez znajomości przepisów religijnych i obowiązków rabina udziela, a zatem tak on sam, jak i ci wszyscy, którzy w śledztwie niniejszem przeciwko mnie stoją, jest to jedna liga, jeden wspólny interes mająca pognębienia mnie, tych tedy od świadectwa przeciw sobie wyłączam jako ludzi z pobudek osobistych prześladowających mnie, zeznania ich przeto wagi prawnej mieć nie powinny, jako też do głosowania przypuszczeni być nie mogą. Na udowodnienie zaś tego, co powiedziałem, przedstawiam świadków: Fajwla Rozenfarb, Mordka Edelsztajn, trzech szkolników i obydwóch rzezaków. Ci poświadczą, że wszyscy, którzy dawali głosy na rabina za Kierszenbaumem, właśnie należą do stronnictwa przeciwnego mnie. Nadto objaśniam, że Josek Goldwasser w dniu 4 grudnia 1857 z piątku na sobotę chodził do Gecla Kierszenbauma po informację, czy mięso z krowy, która ma ospę na kiszkiach, wolno jeść lub nie, bo rabin Goldman pozwolił z tej krowy mięso konsumować. Lecz Gecel Kierszenbaum oświadczył, że z takiego bydłęcia mięsa jeść nie wolno, tylko z tej przyczyny, że Goldman powiedział, że koszer, a ci spiskowi nawet tym, którzy nie należeli do spisku, mięsa tego jeść nie pozwolili z powodu, że znajdowali się wtenczas razem w tym sali, kiedy podpisywali spisek na mnie, chociaż sami na ten spisek nie podpisywali się. Nadto rzezaki przy kwestii koszernej nie udawali się do Goldmana, ale do Kierszenbauma po radę, a to dlatego, żeby nie mieli straty, gdyż spiskowi pewnie z takiego bydłęcia, z którego Kierszenbaum mięsa nie oglądał, pewnie by go od rzezaka nie kupowali. O wybadanie tych okoliczności upraszam duchownego.

Jakob Goldman

31. W tym miejscu Lejzor Jakob Tuchsznajder i Lindeł Gliksztajn złożyli podanie tu dołączające się, że dlatego nie głosowali na Goldmana, że się obawiali prześladowania od tego stronnictwa, którzy chcą się pozbyć Goldmana, co tu się notuje. Kośmiderski b[urmistrz] m[iasta] W[ąwolnicy] d[elegowany]

32. Jankiel Borensztajn, Moszek Dawid Winszajn rzezacy zeznali.

O żadnych spiskach nie wiemy, tylko dowiedzieliśmy się, że z tego bydłęcia, które osądził Goldman za koszerne mięso, większa połowa miasta jeść nie będzie, więc do niego po radę w kwestii koszernej nie chodziliśmy, a to dlatego nie chcąc jeść mięsa, które Goldman osądził za koszerne, ponieważ tenże Goldman zrobił sobie większą połowę miasta niechętnych sobie, ale nam nikt nie zakazywał, aby do Goldmana po radę nie chodzić. Co jako rzetelne z gotowością zaprzysiężenia własnoręcznie podpisujemy.

(znaczy) Jankiel Borensztajn יעקל בארין שטיין

(znaczy) Moszek Dawid Winszajn משה דוד וויין שטיין

33. Wezwani szkolniki zeznali, a mianowicie Rafał Tyzelman, Beniamin Fajgenblad, Zachariasz Tuchsznajder.

Kiedy zaczęli się Żydzi kłócić i zesłali się do szkoły i radzili, dlaczego Jakob Goldman do bużnicy nie chodzi i obowiązków rabina nie pełni, Rafała Tyzelmana

i Zachariasza Tuchsznajdera wszyscy starozakonni posłali po rabina Jakoba Goldmana, aby zechciał przyjść do buznicy i rozmówić się ze wszystkimi Żydami (bo wtenczas jeszcze nie było dwóch stronnictw), to jak Jakob Goldman przyszedł, prosili go, dlaczego on do buznicy nie chodzi, obowiązków rabina nie pełni i kwestii co do mięsa koszerne, jak czasem przyjdzie do niego jaka Żydówka, nie rozwiązuje. Że wszyscy starozakonni chcą zgody i chcą, aby Jakub Goldman był rabinem dla całego miasta, a nie dla Hussytów. A że Jakob Goldman nie chciał przystać na ich żądanie, to wtenczas większa połowa miasta umówiła się, żeby Goldmana w kwestiach religijnych nie używać i do niego po radę nie chodzić. I do dziś od tego czasu zrobiło się dwa stronnictwa: bogatsze, ale mniejsze za Goldmanem, uboższe, ale większe za Kierszenbaumem, ale temu sam Goldman winien, nie chcąc być rabinem dla całego miasta. Zeznania nasze jako rzetelne z gotowością zaprzysiężenia własnoręcznie podpisuję.

(znaczy) Rafał Tyszel רפאל טישל מאן

(znaczy) Benjamin Fajgenblad בן-מין בלאט

(znaczy) Zacharyasz Tuchsznajder זכרי' טיך שניידר

34. W tym miejscu wezwany został Gecel Kierszenbaum.

Ja jako mający zaufanie u ludu starozakonnego jako znający prawo mojżeszowe często mam dawane do rozebrania różne kwestie religijne. Dlatego przed 3 laty przyszedli do mnie starozakonni z zapytaniem, czy mięso z krowy, która ma ospę na kiskach, jest koszerne lub nie. Ja im na to odpowiedziałem, że muszę w pierwszej kolejności przejrzeć przepisy religijne, a wtenczas im podpowiem. Ale nie wiedziałem wcale, że Jakob Goldman to mięso uznał za koszerne, ale najmocniej zapewniam, że nic więcej w tym względzie nie wiem i nic w niczem Jakobowi Goldman nie ubliżyłem. Starozakonni co do tego mięsa już do mnie nie przyszedli, więc im tej nawet kwestii nie rozwiązywałem, co jako rzetelne własnoręcznie podpisuję.

Gecel Kierszenbaum

35. Przywołany Faiwel Rozenfarb zeznał.

Najniezawodniejszą jest prawdą, że starozakonni tutejszego miasta mniej więcej do 200 głów zrobili spis, ażeby do rabina Jakoba Goldman po żadną [radę] nie chodzili i podpisali się na to pod hajrem⁴⁶⁶, a który pisać nie umiał, to był chłopak Nachman Borensztajn, którego teraz jest w Zawichoście, ten więc chłopak ich podpisywał. Którzy zaś na to podpisali, to z pewnością nie pamiętam, ale tych, co się podpisali na wybór Gecla Kierszenbaum, to oni pewnie i na ten spis podpisywali się. Może jest takich dziesięciu, którzy się nie podpisali, co nie pamiętam, a reszta wszyscy się podpisali. Co że jest rzetelne, zaprzysięć mogę, i na co własnoręcznie podpisuję się.

(znaczy) Faiwel Rozenfarb פייבל ראזנפארב

⁴⁶⁶ Cherem, zob. przyp. 445.

36. Przywołany Mordka Edelsztajn i stosownie zapytany zeznał, że on o niczem nie wie i na nic się podpisze.

Ponieważ już nikt do przesłuchania nie pozostał oprócz kilku nieobecnych w domu, przeto na tem protokół niniejszy zakończono i z miejscowym burmistrzem podpisano. burmistrz miasta Kazimierza Zdanowicz

burmistrz miasta Wąwolnicy delegowany Michał Kośmiderski

Stan sprawy

Dozór bużniczny miasta Kazimierza domagał się usunięcia Jakoba Goldman od obowiązków rabina, dlatego że tenże obowiązków rabina nie pełni, w bużnicy nie bywa i posług religijnych nie wykonywa, za co już reskryptem Rządu Gubernialnego z dnia 2/14 września 1860 r. No 64442/17176 od obowiązków rabina był usunięty, a że stronnictwo bogatszych starozakonnych miasta Kazimierza, które dozór bużniczny nazywa Hussytami, podaniem swoim jakoby w imieniu ogółu miasta uczynionym spowodowało zmianę powyższej decyzji, tak że Rząd Gubernialny reskryptem z dnia 28 marca / 9 kwietnia 1861 No 18452/5156 tegoż Goldmana do posady rabina przywrócił, przeto dozór bużniczny nowem podaniem domaga się usunięcia owego Goldmana, skutkiem czego Rząd G[ubernia]lny reskryptem z d[nia] 16/28 czerwca 1861 No 40794/11260 polecił sprawdzić zarzuty tem podaniem objęte i dopełnić elekcją nowego rabina, jeśli gmina starozakonnych ukwalifikowanego na rabina starozakonnego przedstawi, nadto przekonać się, jakie jest usposobienie ogółu gminy, a przynajmniej większości co do tegoż Goldmana.

Z wyprowadzonego śledztwa delegowany reskryptem W. naczelnika powiatu lubelskiego z dnia 6/18 września r.b. No 14946 burmistrz miasta Wąwolnicy przekonał się, że Jakob Goldman w bużnicy nie bywa, zapowiedzi przedślubnych nie ogłaszał nigdy, obrządków religijnych nie pełnił, kwestii religijnych nie rozwiązywał, za świadectwa zapowiedzi pobierał opłaty większe nad taksę (jak na stronie 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 33 badani świadkowie zeznali). Obwiniony Jakob Goldman przyznaje, że w bużnicy nie bywa, bo go w niej mało Żydzi nie zabili (strona 32, 35), że kwestie religijne rozwiązuje (strona 29, 34, 36), że obowiązki religijne pełni, a że za zapowiedzi bierze więcej jak taksa obejmuje to dlatego, że bierze w połączeniu z rechaszem, to jest z procentem od wiana państwa młodych, któren to rechasz obrządki religijne mojżeszowego wyznania nie tylko brać pozwalają, ale nakazują, i któren wszyscy rabini pobierają. Ale nie te są przyczyny rozjątrzenia się starozakonnych na niego, tylko to, że starozakonni jemu niechętni zrobili na niego spisek dla prześladowania go i pozbycia się jego (strona 40, 41), na czele którego to stronnictwa stoi Gecel Kierszenbaum. Świadkowie przez Goldmana podyktowani, a mianowicie na stronie 42, 43, 44, przyznają, że rzeczywiście większa połowa starozakonnych umówiła się, ażeby w niczem rabina Goldmana nie słuchać, a to dlatego, [że] tenże wezwany do ogólnej bużnicy nie chciał przystać na żądanie tychże starozakonnych, a mianowicie obrzędów religijnych nie wypełniał i do ogólnej bużnicy na nabożeństwo chodzić

nie chciał, tylko złączony z hussytami (bogaczami) do ich małej buźnicy uczęszczał (i w ich łaźni bywał, strona 37–38), słowem, od większości starozakonnych z uboższej klasy odsunął się. Ci więc, potrzebując rabina, niepokoiłi o to dozór buźniczny, a mając pod ręką uczonego Żyda Gecla Kierszenbauma, do niego czasami po rozwiązanie kwestii religijnych udawali się (strona 44, 45).

Ponieważ z prowadzących się akt śledczych delegowany przekonał się, że większość świadków do tychże akt wpływających jest przeciwną Goldmanowi, a co gorsza, że świadkowie przez Goldmana zadyktowani i za nim świadczyć mający owszem potępiające go zeznania dyktowali (strona 42, 43/45, przy czym 36), postanowił przekonać się o usposobieniu gminy przez dopełnienie elekcji nowego rabina, mając przedstawionego przez gminę kandydata Gecla Kierszenbaum i niewypuszczając z protokołu elekcyjnego dotychczasowego rabina Jakoba Goldman. Lecz w rezultacie Goldman otrzymał tylko głosów 26, a Kierszenbaum 72 na 131 głosujących, zatem większą połowę głosów, trudno więc przypuścić, aby 72 starozakonnych było spiskowych, a 26 Żydów nie. Owszem, rozbierając rzecz gruntowniej, powiedzieć można, że Żydzi tak za Goldmanem (26), jak za Kierszenbaumem (72) głosujący są spiskowi, czyli dwa stronnictwa, mniejsze, dla których dogodny jest Goldman, a liczniejsze, które go sobie nie życzy. Twierdzenie bowiem w podaniach czterech starozakonnych, na końcu niniejszych akt śledczych doszyte, zawarte, a utrzymujące, że elekcja odbyła się pod naciskiem i strachem ze strony liczniejszego stronnictwa popełnionym na żadną uwagę zasługiwać nie może i nie powinno, gdyż elekcja odbyła się swobodnie wobec atentujących z obydwóch stronnictw, aby żadne stronnictwo nie uczyniło zarzutu, że przy elekcji używano namawiań lub odgrózek. Gdyby bowiem delegowany odbył elekcję bez atentowania, wtenczas stronnictwo, które by upadło ze swym kandydatem, uczyniłoby zarzut parzialitàności delegowanemu. Żeby zaś żadne stronnictwo nie uczyniło ani nie śmiało uczynić żadnych zarzutów, należałoby dopuścić głosowanie sekretne przez kartki, do czego delegowany potrzebowałby szczegółowego upoważnienia Rządu Gubernialnego i złożenia forszusu na koszt utrzymania w Kazimierzu r.s. 15, gdyż przy sekretnej głosowaniu najmniej dni 8 by zabawił, z powodu, że wszystkich starozakonnych trudno jednego dnia zastać w miejscu.

Opinia

Pomijając zarzut (rechasz), którego delegowany nie mając zatwierdzonych przez reskrypt b[yłej] Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 30 grudnia 1818 r. i 19 lipca 1824 r. taryf opłat od obrzędów religijnych do nadużyć liczyć nie może, Jakob Goldman, nie bywając w buźnicy i nie głosząc zapowiedzi, jak sam przyznał, dopuścił się bardzo znacznego wykroczenia, nadto będąc tylko rabinem dla husytów, czyli mniejszości gminy, zasługuje na oddalenie od obowiązków rabina i na skazanie go opłacenia kosztów zjazdu delegowanego w kwocie r.s. 12 k[opiejek] 8. Co tem łatwiej nastąpić winno, kiedy dołączającym się protokołem elekcji z dnia 14/29 listopada i dni następnych większością głosów 72 przeciw 26

wybrali nowego kandydata Gecla Kierszenbauma na p.o. rabina miasta Kazimierza, a ten wymagane przepisami dowody kwalifikacyjne złożył.

Nadmienia w ostatku, że Goldman, nie głosząc zapowiedzi, stał się powodem, że wszystkie małżeństwa przez niego zawarte są nieważne, w przepisach bowiem o aktach stanu cywilnego na stronie 63 powiedziano „w szczególności zaś co do wyznań niechrześcijańskich, a mianowicie w wyznaniu mojżeszowym, zapowiedzi ogłaszać się mają w bóżnicy przez rabina miejscowego”⁴⁶⁷ itd.

Dołączające się na końcu niniejszych akt trzy podania z podpisami dziesięciu starozakonnych, jakoby za Goldmanem głoszących, nie stanowią nic więcej, jak manewr strategiczny, ci bowiem, którzy podania wymienione podpisali, wezwani do podpisania protokołu elekcyjnego oświadczyli się neutralnymi dlatego, żeby potem wystąpili z podaniami, w których twierdzą, że obawiając się prześladowań dozorców bużnicznych, nie głosowali publicznie za Goldmanem. Delegowany jako burmistrz miasta śmiało poręczyć może, że nie mieszkańcy przez dozorców bużnicznych, ale dozorczy bużniczni przez mieszkańców zazwyczaj prześladowani bywają, a to tylko z tej prawie jednej przyczyny, że dozorczy bużniczni podciągają mieszkańców do opłaty składki posiłkowej bużniczej.

burmistrz miasta Wąwolnicy Kośmiderski



41. DOCHODZENIE W SPRAWIE DOMNIEMANEJ KLĄTWY ZRUCONEJ PRZEZ CHASYDÓW W WOLBROMIU, 1862–1863

W 1862 roku mieszkaniec Wolbromia Icyk Półtorak wniósł skargę na miejscowych chasydów o prześladowanie go i różne działania bezprawne, w tym zakładanie nielegalnych izb modlitewnych, nękanie przeciwników (w tym wybijanie szyb), nocne awantury oraz obłożenie go klątwą. Skarga dotarła do namiestnika królewskiego, który nakazał Rządowi Gubernialnemu Radomskiemu przeprowadzenie śledztwa. W marcu 1863 roku, a więc już w czasie trwania powstania styczniowego, Rząd Gubernialny na podstawie nadesłanego protokołu uznał doniesienie Półtoraka za bezzasadne, a klątwę nazwał chwilowym obrażeniem się chasydów na Półtoraka z powodu wniesionej przeciw nim skargi. Jednak ze względu na skierowanie przez Półtoraka sprawy na drogę sądową KRWRiOP nakazała wstrzymanie się ze ściąganiem od niego kosztów postępowania administracyjnego. Drobnym

⁴⁶⁷ Zob. *Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego*, DzPKP (1825), t. 10, s. 63, jednak na s. 63 rzeczywiście znajdują się przepisy regulujące zapowiedzi przedmałżeńskie, przywołany tu cytat nie pochodzi z *Kodeksu Cywilnego*.

epizod z Wolbromia jest dobrym przykładem całkowitego braku zainteresowania gubernialnych i ministerialnych władz państwowych konfliktami rodzącymi się między chasydami i niechasydzkimi mieszkańcami gmin żydowskich w Królestwie. Dodatkowym kontekstem jest być może niechęć władz do tworzenia nowych konfliktów społecznych w czasie trwania powstania styczniowego 1863 roku.

41.01 | Sekretarz Stanu przy Radzie Administracyjnej do KRWRiOP przesyła skargę Icka Półtoraka z Wolbromia na prześladowających go chasydów
AGAD, CWW 1493, s. 64–65 (26.10)7.11.1862

Sekretarz Stanu przy Radzie Administracyjnej do Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Z upoważnienia J.W[ielmożne]go naczelnika Rządu Cywilnego Królestwa mam honor przesłać Komisji Rządowej do stosownego załatwienia nadesłaną przy odezwie kancelarii przybocznej namiestnika królewskiego⁴⁶⁸ z d. 23 października / 4 listopada r.b. No 5618 wraz z aneksami skargę starozakonnego Icka Półtoraka, mieszkańca m. Wolbromia, do naczelnika olkuskiej komendy żandarmów wniesioną, w której przywodzi, że Żydzi hussyci w m. Wolbromie urządzili samowolnie szkoły, w których zgromadzając się na modlitwę, odbywają rozmaite narady, śpiewają pieśni zakazane i różnemi sposobami usiłują wciągnąć innych do swego towarzystwa, prześladowując tych, którzy do tego nakłonić się nie dadzą, i że prześladowaniu z tego powodu uległ i skarżący, albowiem rzucono nań klątwę i tem przyprowadzono go do nędzy. w Warszawie, d. 26 października / 7 listopada 1862 r.

Sekretarz Stanu Jęgo Cesarsko-Królewskiej Mości [podpis nieczytelny]⁴⁶⁹

41.02 | RG Radomski do KRWRiOP informuje o bezzasadności skargi Półtoraka i wygaśnięciu sporu
AGAD, CWW 1493, s. 68–69 (15)27.03.1863

No 4090 Radom, dnia 15/27 m[iesiąc]a marca 1863 r.
Wydział Administracyjny Sekcja Wyznań
Rząd Gubernialny Radomski do Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
Na reskrypt z dnia 22 listopada / 4 grudnia r.z. N 8047/17549 z Wydziału i Sekcji Wyznań objaśnia skargę starozakonnego Icyka Półtorak przeciwko Żydom z Wolbromia o rzucenie nań klątwy zanesione. Ref[erował] Tarchalski adiunkt

⁴⁶⁸ Namiestnikiem królewskim w tym czasie był wielki książę Konstanty Nikołajewicz.

⁴⁶⁹ Sekretarzem Stanu w tym czasie był Józef Tymowski; zob. przyp. 267.

Powracając zakomunikowaną sobie przy obok powołanym reskrypcie skargę staroz[akonnego] Icyka Półtorak do naczelnika olkuskiej żandarmskiej komendy przed d. 7/19 września r.z. zanesioną, w których obwinił Żydów z m. Wolbromia, mianowicie sektę Hussytów:

1. o założenie oddzielnych trzech szkółek, czyli domów modlitwy, bez wiedzy i pozwolenia rządu,
2. o wybijanie okien tym, którzy do tych szkółek uczęszczać nie chcieli,
3. o krzyki i hałasy nocną porą,
4. o różne narady w tych szkółkach odbywane i
5. o rzucenie na skarżącego klątwy.

Rząd Gubernialny na podstawie dołączającego się tu protokołu sprawdzenia na gruncie zaskarżonych okoliczności i domieszczonej opinii w raporcie naczelnika powiatu olkuskiego z d. 2/14 stycznia r.b. N 24267 następujące wyjaśnienie stanu złożyć ma zaszczyt:

Jak wyjaśnia dopełnione na gruncie sprawdzenie skargi Półtoraka, cztery pierwsze zarzuty okazały się nierzetelne i przez podającego, jak się zdaje dla dokuczenia członkom dozoru bóżniczego, wymyślone; piąty zaś, nazwany przez skarżącego klątwą, o tyle tylko miał miejsce, że Żydzi z sekty Hussytów obrażeni o podawanie skarg, pogardzili skarżącym i mówić z nim nie chcieli, o czym powziawszy wiadomość, miejscowy burmistrz skłonił strony zwaśnione przez pośrednictwo duchownego⁴⁷⁰ do porozumienia się między sobą, co pożądaný skutek osiągnęło i zasze chwilowo zwaśnienia w dobre stosunki zamienione zostały.

Jeżeliby więc takie postąpienie sekty Hussytów w Wolbromie uznane zostało za karygodne, Rząd Gubernialny uważałby za właściwe, aby całą tę sprawę odesłać dla dalszego dochodzenia na właściwą drogę sądową, a następnie stronę winną skazać na zapłacenie kosztów śledczych z tego powództwa wynikłych. Co bliższemu ocenieniu i decyzji Komisji Rządowej pozostawić ma zaszczyt

gubernator cywilny członek Rady Stanu A[leksander] Ostrowski

41.03 | Opinia Sekcji Prawnej KRWRiOP, by po odrzuceniu oskarżeń Półtoraka przesłać akta sprawy do sądu w Pilicy, przed którym toczy się analogiczne dochodzenie sądowe

AGAD, CWW 1493, s. 69 (uwaga marginalna)

2.12.1863

⁴⁷⁰ Być może chodzi o cadyka Chaima Szterna Kamińskiego (1774–1864), ucznia Jakuba Izaaka Horowica (Widzającego) z Lublina i Meira Rotenberga z Opatowa, od 1831 cadyka w Kamieńsku, następnie w Wolbromiu. Potomkowie Chaima nie przejęli sukcesji. O Chaimie w Wolbromiu zob. AGAD, CWW 1492, s. 26–63. Pierwszy cadyk znanej dynastii wolbromskiej Izaak Menachem (1822–1874), syn Pinchasa z Opatowa i wnuk Meira z Opatowa, osiedlił się w Wolbromiu dopiero w 1870 roku.

Do Sekcji Wyznań

Wyprowadzone na drodze administracyjnej śledztwo skargi Półtoraka przeciwko starozakonnym miasta Wolbromia o schadzki tajemne w założonych przez nich bez pozwolenia rządu szkołach i inne zarzuty w niczem nie potwierdziło, występujący zatem ze skargą, jako dający powód do śledztwa, koszta jego słusznie ponieść winien. Kiedy wszakże Półtorak wystąpił także, jak się zdaje z wezwania burmistrza daty 22 wrześ[nia] 1862 r., ze skargą do sądu, a skutkiem tego śledztwo na drodze sądowej bliżej, dokładniej wykazać zdoła, jak dalece zarzuty powyższe były sprawiedliwymi lub bezzasadnymi, Sekcja Prawna mniema, iż skarga wraz z aktami administracyjnego śledztwa przez pośrednictwo burmistrza sądowi w Pilicy do dalszego postępowania przesłać by należało.

p.o. rad[ca] prawny Rogoziński
2/12 [18]63

41.04 | KRWRiOP do RG Radomskiego uznaje skargę Półtoraka za bezzasadną i odracza ściąganie od niego kosztów postępowania administracyjnego do czasu zakończenia sprawy sądowej

AGAD, CWW 1493, s. 70–73 (brulion)

(7)19.12.1863

2663/5728 z [18]63 r.

d[nia] 7/19 grudnia 1863 r.

KRWRiOP do Rządu Gubernialnego Radomskiego

Z raportu Rządu Gubernialnego z dnia 15/27 marca r.b. No 4090 i przedstawionych przy niem aktach śledztwa administracyjnego wyprowadzonego na gruncie m[iasta] Wolbromia z powodu skargi starozakonnego Icka Półtoraka zanesionej pod dniem 7/19 września r.z. do naczelnika olkuskiej żandarmerkiej komendy i przez b. naczelnika rządu cywilnego Królestwa do załatwienia zakomunikowanej, przekonała się Komisja Rządowa, że poczynione przez rzeczzonego Półtoraka mieszkańcom starozakonnym m[iasta] Wolbromia, a głównie Husytom, zarzuty: 1) założenia bez pozwolenia rządu trzech szkółek, czyli domów modlitwy, 2) wybijania nocną porą okien tym, którzy do tychże szkółek nie chcą uczęszczać, 3) odbywania w nich różnych narad, 4) krzyki i hałasy po nocach, 5) rzucenia na niego klątwy, nie okazały się z prawdą zgodne, albowiem śledztwem udowodnione zostało, iż w m[ięście] Wolbromiu nie istnieje żaden dom modlitwy ani szkoła, któreby przez rząd upoważnione nie były, nikt się na gwałty, hałasy i krzyki nie skarży i tameczni mieszkańcy zachowują się spokojnie, co również magistrat miejscowy poświadcza, dodając, że mniemana przez skarżącego klątwa była niczem innem, jak tylko chwilowem oddaleniem się od niego wielu starozakonnych, rozdrażnionych zaszłymi z tymiż niesnaskami, co wszakże wkrótce ustało.

Z tych więc powodów skargę powołaną za bezzasadną uznaje, koszta zaś śledztwa tego do wywołującego takowe starozakonnego Półtoraka reguluje. Wszakże z uwagi,

że jak wnosić można z wezwania burmistrza m[iasta] Wolbromia do starozakonnego Półtoraka pod dniem 22 września r.z. No 1091 uczynionego, przy niniejszem między aneksami znajdującego się, tenże Półtorak odwołał się w tym samym przedmiocie do sądu, poleca Rządowi Gubernialnemu, aby do ściągnięcia kosztów, o które idzie, nie pierw przystąpił, jak po bliższem zbadaniu, iż sprawa wzmiankowana na drodze sądowej nie agituje się, w przeciwnym bowiem razie egzekucję rzeczoną uczyni zawisłą od wyroku, jaki w niej zapadnie, dla dokładniejszego zaś wyświeatlenia rzeczy zwracające się akta śledcze sądowi pomienionemu prześle wraz z likwidacją kosztów z takowego wynikłych i żądaniem ich zasądzenia.

DW RS HA

przyjęto na posiedzeniu Komisji Rządowej dnia 7/19 grudnia 1863 roku
dyrektor główny prezydujący Leon Dembowski



42. PROJEKT KORZYSTNEGO DLA CHASYDÓW PRAWA WYBORCZEGO DO ZARZĄDU GMIN ŻYDOWSKICH, 1866

W połowie lat sześćdziesiątych XIX wieku władze Królestwa Polskiego podjęły ostatnią próbę aktywnej polityki wobec ruchu chasydyzmu. Wydarzenia powstania styczniowego 1863–1864 i poprzedzającego je zbratania polsko-żydowskiego lat 1861–1863 skłoniły rząd do poszukiwania nowych układów i sojuszy politycznych. Zamiast planów cywilizacyjnych władze Królestwa Polskiego dążyły więc do pozyskania takich sił społecznych, dzięki którym możliwe będzie blokowanie czy przynajmniej powściągnięcie procesu zbliżania ludności żydowskiej do polskich postaw narodowych. Uwaga administracji państwowej skierowała się więc między innymi na chasydyzm.

Okazją do sformułowania nowej, przyjaznej chasydyzmowi polityki stała się reforma ordynacji wyborczych do dozorów bóżniczych. W związku z planowanym ujednoliceniem przepisów wyborczych w całym kraju gubernator lubelski, generał-major Michaił Buckowski przekazał podległym władzom reskrypt KRSWiD, w którym m.in. zabronił dalszego wspierania „partii zamożnej i ucywilizowanej”, utożsamianej z elementami niepewnymi politycznie, i nakazał udzielić poparcia stronnictwu chasydzkiemu. W dalszej części reskryptu gubernator nakazywał również, aby władze municypalne opracowały takie zasady wyborcze, które zapewnią właściwą reprezentację w dozorach bóżniczych chasydom, to znaczy stronnictwu przyjaznemu władzy. Prezydent Lublina zebrał ponad 200 przedstawicieli gminy żydowskiej, którym zreferował obowiązujące dotychczas przepisy wyborcze i zaproponował ich zmianę uwzględniającą zalecenie rządu. Szczegółowe regulacje, które miały to zapewniać, skupiały uwagę na powszechności dostępu do wyborów i ogranicze-

niu czynnego i biernego prawa wyborczego tych, którzy „okazali współczucie dla minionych nieporządków”. Chasydzi jako jedyna formacja żydowska uzyskali gwarancję reprezentacji w zarządzie gminy i protekcję rządu.

Niestety, nie wiemy, jak wcielanie tych lub podobnych zaleceń przebiegało na terenie całego kraju. Jednak jeśli przypadek Lublina był reprezentatywny, to możemy wnosić, że władze miejskie rzeczywiście poczyniły kroki zmierzające do zapewnienia chasydom uprzywilejowanej pozycji w gminie. Jest to więc dość wyjątkowa ilustracja wysiłków politycznych władz Królestwa Polskiego zmierzających do politycznego pozyskania przychylności ruchu chasydzkiego.

42.01 | RG Lubelski do prezydenta m. Lublina nakazuje przygotowanie projektu nowej ordynacji wyborczej do dozoru bóżniczego

APL, AmL 2419, s. 236–237, 244. Także APL, Rząd Gubernialny (27.04)9.05.1866 Lubelski adm 1725, s. 419–421

No 5998/1410

dnia 27 kwietnia / 9 maja 1866 r., m. Lublin

Gubernator lubelski do W[ielmożne]go prezydenta miasta Lublina

Jaśnie O[święco]ny Książę Dyrektor Główny Prezydujący w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych, biorąc na uwagę, iż dotychczasowy porządek określony przepisami co do sposobu dopełnienia wyboru członków dozoru bóżniczego nie jest jednostajnie we wszystkich miejscowościach przyjętym, przez co wyradza częste reklamacje starozakonnych, reskryptem z d[nia] 10/22 stycznia r. b. No 9092/39153 zażądał przedstawienia sobie wniosków mających na celu ustanowienie stałych zasad pod względem jednakiego przeprowadzenia wszędzie podobnej czynności wyborów.

Jakkolwiek bądź obowiązujące dotąd w przedmiocie tym rozporządzenie byłoby dostateczne, gdyby ściśle stosowanie się do onych znalazło miejsce, ze względu wszelako na napotykanie w wykonywaniu takowych wątpliwości, a głównie z zasady najwyższego ukazu z d[nia] 24 maja / 5 czerwca 1862 r. równouprawniającego Żydów w niektórych prerogatywach z ludnością innych wyznań⁴⁷¹, zachodzi potrzeba ustanowienia stałych i pewnych zasad, które by wielkim wymaganiom ogółu starozakonnych zadosyć uczynić były w stanie.

W tym zatem celu znajduję koniecznem polecić W[ielmożne]mu Prezydentowi, aby przejąwszy się ważnością zadania mającego na względzie dobro starozakonnych, przedstawił mi zaraz odpowiednie bezstronne wnioski wyboru członków dozoru bóżniczego dotyczące, rządząc się następującymi uwagami:

1. Aby zamożniejsza klasa Żydów nie przeważała uboższej ludności i nawzajem, a tem samem aby zupełna równowaga zachowaną być mogła.

⁴⁷¹ Zob. DzPKP (1862), t. 60, s. 19–33.

2. Aby mieć na uwadze ludność żydowską dzielącą się na dwie partie, to jest jedną więcej zamożną i ucywilizowaną, skłonną do nowacji i okazującą w ostatnich czasach współczucie dla nieporządków, drugą zaś chasydów mniej postępowych, lecz przywiązanych do prawej władzy.

Aby ze względu, że partie te dzielą się jeszcze na inne drobne sekty, wnikać w to, iżby członkowie dozoru bóżniczego i rabin nie należeli do jednej, a ludność do drugiej partii, a tem samem przestrzegać, aby zasady religijne wszystkich sekt w niczem nie znajdowały ścieśnień, jako niemniej aby Żydzi postępowi pod pozorem cywilizacji nie doznawali szczególniejszej opieki władz i aby tym sposobem mniej zamożni hussydzi nie doznawali ucisków.

Gdy na koniec przedmiot ten wymaga wszechstronnego ocenienia i wejścia w rzeczywiste potrzeby ogółu wyznawców Mojżesza, zechce przeto W[ielmoż]ny Prezydent powołać do siebie znaczniejszych, mniej ucywilizowanych i zasługujących na zaufanie rządu i parafian starozakonnych wszystkich partii i dopełniwszy z nimi naradę dotyczącą porządku, jaki przy wyborze członków dozoru bóżniczego za stałą na przyszłość zasadę przyjąć wypada, wnioski swe w tym względzie, jak równie uwagi co do osób mogących być z korzyścią dla ogółu powołaniami przez wybory do sprawowania tych obowiązków bezzwłocznie mi przedłożyć.

Zadanie to ułatwią po części istniejące po dotąd przepisy dotyczące zasad i formalności, jakich przy wyborach członków dozorów bóżniczych trzymać się należy.

generał-major [Michaił Andriejewicz] Buckowski

p.o. naczelnika kancelarii Łagieski

42.02 | Protokół posiedzenia władz miejskich i reprezentacji społeczności żydowskiej Lublina poświęconego opracowaniu nowej ordynacji wyborczej do władz gminy APL, AmL 2419, s. 252–255, 270–271. Także APL, Rząd (13)25.07.1866 Gubernialny Lubelski adm 1725, s. 567–574

Działo się w magistracie miasta Lublina, dnia 13/25 lipca 1866 roku
Protokół

Niejednostajność i niedostateczność obowiązujących dotąd przepisów co do wyboru członków dozorów bóżniczych zniewala obecnie opiekuńczy rząd do ustanowienia pewnych i stałych zasad, według których wybory te odtąd w całym kraju jednakowo odbywać się mają i w tym celu J[asnie] W[ielmoż]ny gubernator lubelski reskryptem z dnia 27 kwietnia / 9 maja r.b. No 5998/1410 polecił prezydentowi miasta Lublina, aby po porozumieniu się z znaczniejszymi więcej ucywilizowanymi i na zaufanie rządu zasługującymi mieszkańcami gminy staroz[akonnej] przedstawił bezstronne wnioski, w jaki sposób wybory te z zachowaniem zupełnej równowagi i zapewnienia wszystkim sektom żydowskim swobodnego wyznawania swoich zasad religijnych bez żadnego ścieśnienia odbywać mogą.

Dla doprowadzenia do skutku reskryptu tego prezydent miasta Lublina zawezwał do biura swego znaczną część tutejszych mieszkańców staroza[konnych] w celu odbycia z nimi wspólnej w tej mierze narady. Lecz przed przystąpieniem do wszechstronnego rozważenia i ocenienia przedmiotu tego prezydent widzi się w konieczności przejrzeć i przedstawić zgromadzonym cały szereg rozporządzeń wyższych władz w tym przedmiocie wydawanych, wedle których wybory dotychczas odbywały się, a następnie po dojrzałszym ich roztrząśnieniu wspólnie z zgromadzonymi ocenić, o ile przepisy te przy zastosowaniu do ich najwyższego ukazu z d[nia] 24 maja / 5 czerwca 1862 równouprawniającego staroza[konnych] zachowaniu zupełnej równowagi i zapewnieniu wszystkim partiom staroza[konnych] możliwości swobodnego wyznawania swoich zasad religijnych, bez żadnego ścieśnienia z korzyścią dla ogółu nadal utrzymane lub też innemi zastąpione być winny, i tak:

Pierwszym krokiem reformy gmin staroza[konnych] w Królestwie był ukaz najwyższy z d[nia] 20 grudnia / 1 stycznia 1821/22 znoszący ówczesne kahały⁴⁷², które różnych dopuszczały się nadużyć na ubogich swych współwyznawcach, i ustanawiający w miejsce ich dozory bóżniczne.

Wydane w rozwinięciu tego ukazu rozporządzenie b[yłej] KRWRiOPublicz[ne-go] z d[nia] 24 kwietnia 1821 r.⁴⁷³, przepisując zasady, wedle których też nowe reorganizowane instytucje gmin rządzić się mają, całkiem o sposobie dopełnienia wyborów i o kwalifikacjach tak wybieralnych, jako i wyborców zamilczało i wyrzekło tylko w ogólnych wyrazach, „że każde zgromadzenie żydowskie obierze trzech dozorców bóżniczych, w których najwięcej ma zaufania”, i skutkiem tego powstała owa niejednostajność w wykonywaniu tych przepisów.

W mieście Lublinie wybory te stosownie do reskryptu b[yłej] Kom[isji] Wo[jewó]dzkiej z d[nia] 16 marca 1822 No 5666 odbywały się przez powszechne głosowanie, z początku w głównej synagodze, a następnie w biurze magistratu, listę zaś wybieralnych i wyborców sam d[ozó]r b[óźnicz]y przedstawiał.

Jak się z akt magistratu okazuje, każdy staroz[akonny] mógł być wówczas wyborcą i wybieralnym, lecz dopiero w r. 1830, gdy doświadczenie przekonało, że sposób obierania dozorców przez wszystkich staroza[konnych] nie prowadzi do zamierzonego celu, albowiem przez znaczną liczbę wotujących nie można było zachować należytego porządku, zaś przez takowy wpływ zamożniejszych na klasę uboższą, taż ostatnia zawsze gotowa była głosować choćby za osobą niegodną tego zaufania, przeto b[yła] KRWRiOP rozporządzeniem z d[nia] 5 maja 1830 No 16909/6222 dla zaradzenia temu postanowiła, aby odtąd wybór dozorców bóżniczych następował przez samych tylko kontrybuentów składki bóżniczej, z zupełnem wyłączeniem tych, którzy do

⁴⁷² Zob. DzPKP (1822), t. 7, s. 275–278.

⁴⁷³ Zob. *O wyborze nadzorców bóżniczych i o rachunkowości funduszy bóżniczych*, [w:] *Przepisy odnoszące się do czynności rządów gubernialnych i naczelników powiatowych*, s. 150.

klasy 5ej należą⁴⁷⁴, i skutkiem tego od owego czasu wybory podług przepisanych temże rozporządzeniem prawideł odbywały się.

Z rozporządzeń tych okazuje się, że wyborcami mogą być wszyscy opłacający składkę bóżniczną, zaś wybieralnymi posiadający tylko zaufanie ogółu i własność nieruchomości.

Po przytoczeniu więc w powyższy sposób wszystkich przepisów wyboru członków d[ozoru] b[óźnicze]go dotyczących, zgromadzeni, zważywszy, że lubo w dawniejszych czasach, kiedy staroz[akonni] szczić się nie mogli znajomością języka krajowego, nie można było wymagać po wyborcach i wybieralnych dostateczniejszej i lepszej kwalifikacji od tych, jakie wyżej wyszczególniono, a to tem mniej jeszcze, że staroz[akonni], nie pojmując zrazu zbawiennych zamiarów rządu w reorganizowaniu zarządu gmin, uchylali się od przyjęcia szaczytnych obowiązków d[ozorców] b[óźniczych] tak dalece, że dla zachęcenia ich do tego b[yła] KRWRiOP rozporządzeniem z d[nia] 17 lutego 1826 r. No 783/140 zapewnić im musiała korzyści materialne⁴⁷⁵, to przecież gdy trudności te wówczas na przeszkodzie będące na teraz całkiem usunięte zostały, a nadto gdy Najjaśniejszy Pan w nieograniczonej swej dobroci, obdarzając staroz[akonnych] równouprawnieniem najwyższym ukazem z d[nia] 24 maja / 5 czerwca 1862 r. w art[ykule] 7m, wyrzec raczył⁴⁷⁶, iż od daty ogłoszenia tego aktu i dokumenta nie będą mogły być spisywane lub podpisywane w języku żydowskim pod nieważnością, zachodzi konieczna potrzeba wymagać po wyborcach i wybieralnych lepszej rękojmi, że dostatecznie odpowiedzą położonemu na nich zaufaniu, to jest aby oprócz wymaganych wyżej przymiotów, posiadali jeszcze kwalifikację najwyższym ukazem z d[nia] 24 maja / 5 czerwca 1861 co do wyborców do rad miejskich i powiatowych przepisaną⁴⁷⁷, a w szczególności, aby posiadali język krajowy, a to dlatego, iżby wyborcy mogli sami bez niczyjej łaski własnoręcznie napisać kartki wyborcze, zaś wybieralni, iżby nie byli ślepem narzędziem innej osoby pióro trzymającej i znali się sami w rzeczach pisma. Zważywszy dalej, że gdy całą dążnością rządu jest na teraz, aby zupełna równowaga była zachowaną, aby zasady religijne wszystkich sekt tolerowanych nie znajdowały ścieśnienia i aby mniej zamożni hussyci nie doznawali ucisków, a lubo w Lublinie żadna partia żydowska ucisku nie doznaje i zasady religijne bez żadnych ścieśnień są wyznawane, zwłaszcza że wszystkie te zasady zarówno są obowiązujące dla obu tych partii i niczem się nie różnią tylko rytuałem modlitw, to jest, że jedna odbywa nabożeństwo podług rytuału wschodniego, czyli niemieckiego, a druga podług rytuału zachodniego, czyli portugalskiego, wszelako dla zaradzenia, aby i w innych miejscowościach mniej zamożni husyci ucisku nie doznawali, wypada, iżby do składu dozoru bóżnicznego należał jeden lub więcej członków do tej partii

⁴⁷⁴ Zob. *O wyborze członków dozorów bóżniczych*, [w:] *ibid.*, s. 192.

⁴⁷⁵ Zob. *O przywilejach starozakonnych sprawujących obowiązki nadzorców bóżniczych i o założeniu księgi honorowej*, [w:] *ibid.*, s. 187.

⁴⁷⁶ Zob. DzPKP (1862), t. 60, s. 31.

⁴⁷⁷ Zob. DzPKP (1861), t. 58, s. 365–391.

husyckiej należących, a to stosownie do ludności tej partii stanowiącej mniejszość lub większość względnie do ludności drugiej partii, byle tylko ciż płacili składkę bóżniczną i nie należeli do klasy biednej. Zważywszy wreszcie, że gdy najlepszym środkiem dopięcia tego celu jest tylko, aby wybory odbywały się w sposób najwyższym ukazem z dnia 24 maja / 5 czerwca 1861 co do wyboru do rad miejskich i powiatowych wskazany, to jest przez wkładanie biletów wyborczych do urny losowej, i aby ustanowiony tymże ukazem cenzus dla wybieralnych i wyborców był także zastosowany i do wyborców na dozory bóżnicze, z tą tylko różnicą, iżby wybieralnymi byli tylko posiadający zaufanie ogółu, opłacający składkę bóżniczną, umiejący czytać i pisać po polsku lub rusku, bez względu, czy posiadają jaką nieruchomość lub nie, a to dla tego jedynie, aby nie pozbawić wielu mieszkańcom nie posiadającym żadnej realności możliwości poświęcenia się dla dobra ogółu w postanowieniu tej funkcji, którzy pod wielą innemi względami dostateczną posiadają na to kwalifikacją, zaś wyborcami, iżby byli wszyscy bez wyjątku kontrybujący składkę bóżniczą, zwłaszcza że znaczna część tychże dostatecznie obeznajomioną już jest z początkowemi zasadami języka krajowego, a nawet spodziewać się należy, iż w miarę rozpowszechniającej się oświaty pomiędzy starozakonnymi wkrótce wszyscy szczerzyć się będą mogli znajomością tego języka.

Z tych zatem pobudek zgromadzeni mieszkańcy miasta Lublina w liczbie przeszło 200 jednomyślnie zaprojektowali:

- a. Aby odtąd wybory na dozory bóżnicze mogły odbywać się w sposób ukazem najwyższym wyżej z daty powołanym co do wyborów do rad miejskich i powiatowych wskazanym, to jest przez wkładanie biletów wyborczych do urny losowej.
- b. Aby każdy pełnoletni opłacający składkę bóżniczną bez względu, do jakiej partii należy, jeśli tylko nie okazał współczucia do minionych nieporządków, miał prawo głosowania.
- c. Aby każdy posiadający zaufanie ogółu, umiejący czytać i pisać po polsku lub po rusku i mający przynajmniej 30 lat wieku bez względu, do jakiej partii należy, jeśli tylko nie należał do wypadków rewolucyjnych i płaci składkę bóżniczną, mógł być wybieralnym.

Przeciwko projektowi temu prezydent miasta Lublina, nie mając nic do nadmienienia, lecz, owszem, takowy w zupełności podzielając, protokół niniejszy z atentującym naczelnikiem lubelskiej żandarmerkiej komendy, radnymi magistratu i spośród zgromadzonych starozakonnych wybranymi znacniejszymi członkami gminy podpisał.

[podpis nieczytelny]



ŹRÓDŁA I LITERATURA

A. Źródła archiwalne

ARCHIWUM GŁÓWNE AKT DAWNYCH (AGAD):

Centralne Władze Wyznaniowe (CWW)

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (KRSW)

Komisja Województwa Kaliskiego (KWK)

Komisja Województwa Mazowieckiego / Rząd Gubernialny Warszawski

Protokoły Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W KATOWICACH:

Akta miasta Olkusza

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W KIELCACH (APK):

Rząd Gubernialny Radomski (RGR)

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W LUBLINIE (APL):

Akta miasta Lublina (1809–1874) (AmL)

Rząd Gubernialny Lubelski

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W ŁODZI (APŁ):

Anteriora Piotrkowskiego Rządu Gubernialnego (APRG)

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W PŁOCKU (APP):

Akta miasta Płocka (AmP)

B. Literatura

- ADAMS HANNAH, *The History of the Jews from the Destruction of Jerusalem to the Present Time*, London 1818.
- ASSAF DAVID, *Derech hamalchut: R. jisrael mirużyn umekomo betoldot hachasidut*, Jerusalem 1997.
- , *The Regal Way. The Life and Times of Rabbi Israel of Ruzhin*, przeł. David Louvish, Stanford 2002.
- BEER PETER, *Geschichte, Lehren und Meinungen aller bestandenen und noch bestehenden religiösen Sekten der Juden und der Geheimplhre oder Kabbalah*, Brünn 1822–1823, t. 1–2.
- Biblia to iest Księgi Stharego y Nowego Zakonu na Polski ięzyk z pilnością według Lacińskiej Biblii od Kościoła Krześciańskiego powssechnego przyięthey, nowo wyłożona*, Kraków 1561.
- BOIM JEHUDA MENACHEM, *Harabi rebe bunem mipszisha. Toldot chajaw, sipurim, minhagim, sichot*, Bnei Brak 1997, t. 1–2.
- BORZYMIŃSKA ZOFIA, *Dzieje Żydów w Polsce. Wybór tekstów źródłowych. XIX wiek*, Warszawa 1994.
- , *Sprawa Rabiego Icchaka Meira Altera*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 52 (2001), nr 3, s. 367–377.
- CALMANSON JACQUES, *Essai sur l'état actuel des Juifs de Pologne et de leur perfectibilité*, Varsovie 1796; przekład polski: *Uwagi nad niniejszym stanem Żydów polskich y ich wydoskonaleniem. Z francuskiego przez J[uliana] C[zechowicza]*, Warszawa 1797.
- CZACKI TADEUSZ, *Rozprawa o Żydach i karaitach*, Warszawa 1807.
- DAN JOSEPH, *Hasipur hachasidi*, Jerusalem 1975.
- DEICH GENRICH, *Carskoje prawitiel'stvo i chasidskoje dwiżenie w Rossii. Archiwnyje dokumenty*, [b.m.] 1994.
- , *Lubawicz – centr chasidow chabad. Dokumentalnyje oczierki*, [b.m.] 1994.
- DINUR BENZION, *The Origins of Hasidism and Its Social and Messianic Foundations*, [w:] *Essential Papers on Hasidism. Origins to Present*, red. Gershon D. Hundert, New York 1991, s. 86–208; oryginał hebrajski w: *Bemifne hadorot*, Jerusalem 1972.
- DUBNOW SIMON, *Toledot hachasidut*, Jerusalem 1930–1931.
- , *Geschichte des Chassidismus*, Berlin 1931.
- EIBENSCHÜTZ JONATAN, *Sefer ja'arot dewasz*, Karlsruhe 1782, chelek 1–2.
- , *Urim wetumim*, Karlsruhe 1775–1777.
- ELIOR RACHEL, *The Paradoxical Ascent to God. The Kabbalistic Theosophy of Habad Hasidism*, przeł. Jeffrey M. Green, Albany 1993.
- ETTINGER SHMUEL, *Takanot 1804*, [w:] id., *Bein polin lerusja*, Jerusalem 1994, s. 234–256.
- FRIEDLÄNDER DAWID, *Ueber die Verbesserung der Israeliten im Koenigreich Polen. Ein von der Regierung daselbst im Jahr 1816 obgefordertes Gutachten*, Berlin 1819.
- GERTNER CHAIM, *Rabanut wedajanut begalicja bamachacit hariszona szel hame'a hatesza-esre. Tipologija szel hanbaga masortit bemaszber*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie, 2004.

- GINCBURG SZAUL, *Jehudim malszinim bejamim milefanim*, [w] id., *Ketawim historijim michaje bajehudim berusja bemamszelet hacarim*, przeł. J. L. Baruch, Tel Awiw 1944, s. 168–178.
- GRAETZ H[EINRICH], *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Aus den Quellen neu bearbeitet von...*, Leipzig 1863–1902.
- GREEN ARTHUR, *Tormented Master. A Life of Rabbi Nahman of Bratslav*, University of Alabama Press 1979.
- GRÉGOIRE HENRI, *Essai sur la régénération physique, morale et politique des Juifs: ouvrage couronné par la Société royale des Sciences et des Arts de Metz le 23 Août 1788*, Metz 1789.
- HALAMISH MOSZE, *Habanbaga min hakabala besifrut habalacha*, „Niw hamidraszija” 13 (1978/1979), s. 161–165.
- HESCHEL ABRAHAM JOSHUA, *A Passion for Truth*, New York 1974.
- HOROWITZ IZAJASZ BEN ABRAHAM HALEWI, *Szenei luchot habrit haszalem*, Amsterdam 1649; wydanie współczesne: red. Meir Katz, Haifa 1997.
- IDEL MOSHE, *Hasidism. Between Ecstasy and Magic*, Albany 1995.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do poł. XIX w.*, red. Kazimierz Lepszy, Warszawa 1953.
- ISRAEL LÖBEL, *Glaubwürdige Nachricht von der in Polen und Lithauen befindlichen Sekte: Chasidim genannt*, „Sulamith” 1/2 (1807), z. 5, s. 308–333.
- JOST I[SAAK] M[ARCUS], *Allgemeine Geschichte des Israelitischen Volkes, sowohl seines zweimaligen Staatslebens als auch der zerstreuten Gemeinden und Secten, bis in die neueste Zeit, in gedrängter Uebersicht...*, Berlin 1832, t. 1–2.
- , *Geschichte der Israeliten seit der Zeit der Maccabäer bis auf unsere Tage nach den Quellen bearbeitet von...*, Berlin 1828.
- KAJDANOWER CWI HIRSZ, *Kaw hajaszar*, Frankfurt nad Menem 1705.
- KANDEL DAWID, *Kariera rabiniczna cadyka Icie-Majera*, „Kwartalnik poświęcony badaniu przeszłości Żydów w Polsce” 1 (1912), nr 1, s. 131–137.
- KLIER JOHN D., *Russia Gathers Her Jews: The Origins of the Jewish Question in Russia, 1772–1825*, DeKalb 1985.
- Lask; sefer zikaron leir we'em bejisrael, be'erec polin, szekehilatah wa'alafim rabim mijehudeha ... buszmedu ... al jadej hanacim ... biszenot 700–705*, red. Zew Curnamal, Tel Awiw 1968.
- LOEWENTHAL NAFTALI, *Communicating the Infinite: The Emergence of the Habad School*, Chicago 1990.
- MAHLER RAPHAEL, *Hachasidut wehabaskala (begalicija urwepolin hakongresa'it bamachacit hariszona szel hame'a hatesza-esrei, hajesodot hasocijalijim wehamedinijim)*, Merchawia 1961.
- , *Hasidism and the Jewish Enlightenment. Their Confrontation in Galicia and Poland in the First Half of the Nineteenth Century*, przeł. E. Orenstein, A. Klein, J. Machlowitz Klein, Philadelphia 1985.
- MICHAŁOWSKA-MYCIELSKA ANNA, *The Jewish Community: Authority and Social Control in Poznań and Swarzędz, 1650–1793*, przeł. Alicja Adamowicz, Wrocław 2008.
- PEDAYA HAVIVA, *Lehitpatchuto hadegem hachewrati-dati-kalkali bechasidut: hapidjon, bachawura weha'alija laregel*, [w:] *Dat wekalkala – jachasej gomelin. Szaj leja'akorw Kac bemeleut lo teszim szana. Korwec ma'amarim*, red. Menahem Ben-Sasson, Jerusalem 1995, s. 311–373.

- Pinkas Bialistok. *Grunt-materialn cu der geszichte fun di jidn in Bialistok biz noch der erszter weltmilachame*, red. Judl Mark, New York 1949, t. 1–2.
- Pinkas Sochaczew, red. A.S. Szejn, Gawriel Wejszman, Jerusalem 1962.
- RABINOWICZ T. M., *Di geszichte fun Radomsk*, [w:] *Sefer jizkor lekehilat radomsk wehasewiwa*, red. L. Losh, Tel Awiw 1967, s. 43–52.
- [Radomiński Jan Alojzy], *Co wstrzymuje reformę Żydów w kraju naszym i co ją przyspieszyć powinno?*, Warszawa 1820.
- RAKOVSKY PUA, *My Life as a Radical Jewish Woman: Memoirs of a Zionist Feminist in Poland*, red. Paula E. Hyman, przeł. Barbara Harshav i Paula E. Hyman, Bloomington-Indianapolis 2002.
- SCHIPER IGNACY, *Żydzi Królestwa Polskiego w dobie powstania listopadowego*, Warszawa 1932.
- SCHOLEM GERSHOM, *Devekut, or Communion with God*, [w:] *Essential Papers on Hasidism. Origins to Present*, red. Gershon D. Hundert, New York 1991, s. 275–298.
- , *Mistycyzm i jego główne kierunki*, przeł. Ireneusz Kania, Warszawa 1997.
- , *The Neutralisation of the Messianic Element in Early Hasidism*, [w:] id., *The Messianic Idea in Judaism and Other Essays on Jewish Spirituality*, New York 1971, s. 176–202.
- SCHWARZFUCHS SIMON, *Napoleon, the Jews and the Sanhedrin*, London 1979.
- Sefer zikaron lekehilat Lomza*, red. Jom-Tow Lewinski, Tel Awiw 1952.
- TISHBY ISAIAH, *The Messianic Idea and Messianic Trends in the Growth of Hasidism*, „Zion” 32 (1967), s. 1–45.
- Transactions of the Parisian Sanhedrin, or Acts of the Assembly of Israelitish Deputies of France and Italy*, przeł. M. Diogene Tama, London 1807.
- WEISS JOSEPH GEORGE, *Studies in East European Jewish Mysticism and Hasidism*, red. David Goldstein, wprowadzenie Joseph Dan, London 1997.
- WERTHEIM AARON, *Law and Custom in Hasidism*, przeł. Shmuel Himmelstein, Hoboken, N. J., 1992.
- WILENSKY MORDECHAJ, *Chasidim umitnagedim. Letoldot hapulmos shebenejhem 1772–1815*, Jerusalem 1970, t. 1–2.
- WODZIŃSKI MARCIN, *Chasydzi w Częstochowie. Źródła do dziejów chasydyzmu w centralnej Polsce*, „Studia Judaica” 8 (2005), s. 279–301.
- , *Haskalah and Hasidism in the Kingdom of Poland: A History of Conflict*, przeł. Sarah Cozens, Oxford-Portland 2005.
- , *Oświecenie żydowskie w Królestwie Polskim wobec chasydyzmu. Dzieje pewnej idei*, Warszawa 2003.
- , *Sprawa chasydymów. Z materiałów do dziejów chasydyzmu w Królestwie Polskim*, [w:] *Z historii ludności żydowskiej w Polsce i na Śląsku*, red. Krystyn Matwijowski, Wrocław 1994, s. 227–242 (Acta Universitatis Wratislaviensis No 1568); przekład francuski: *L'affaire des «Chasydymów». Materiaux pour l'histoire des Hassidim dans Rayaume de Pologne*, „Tsafon. Revue d'études juives du Nord” 29 (1997), s. 35–58.
- [ZALMANOV SHRAGA], *Sefer szemu'at jicchak: Likutei imrot tehorot ... maran rabenu jisrael jicchak admor hazaken mi'warka*, Bene Berak 5766 [2006].

INDEKS

Zbiorczy indeks osobowy, geograficzny i rzeczowy został uporządkowany według numerów dokumentów i w zasadzie obejmuje wyłącznie dokumenty źródłowe, bez Wstępu, adnotacji i przypisów edytorskich (wyjątkiem są tylko nazwiska rozszyfrowane w przypisach edytorskich do źródeł). Numer dokumentu, w którego przypisie został umieszczony biogram, zaznaczono pismem pogrubionym, np. Tugendhold Jakub **11.56**, 23.04–23.06, 34.02, 34.17, i jest to z reguły pierwsze miejsce wystąpienia tego nazwiska. Jeśli biogram pojawia się w przypisie do tekstu będącego wprowadzeniem do rozdziału, przypisano mu numer odpowiadający numerowi rozdziału i także wyróżniono pismem półgrubym, np. Hoge Ezechiel (Stanisław) **4**, 4.04, 8.03, 8.04. Hasła osobowe rozpoczynają się od nazwiska lub przydomku (np. hakohen). Wyjątkiem od tej zasady są hasła odsyłające do postaci cadyków, tradycyjnie identyfikowanych przez imię, a nie nazwisko, a więc Izaak Meir Alter z Góry Kalwarii, a nie Alter Izaak Meir.

- | | |
|--|--|
| Abeszytz Icek 13.02 | Aleksandrów 38.01–38.04 |
| Abniewicz (Abniowicz) Leyzer 11.17, 11.56 | alkohol 4.07, 11.17, 11.56, 11.66, 11.73, 11.74, |
| Abraham Behr 4.01 | 11.76, 11.78, 16.06, 19.06, 22.04, 22.06, |
| Abraham Izaak 4.01 | 33.01, 36.06 |
| Abraham Rafał Landau z Ciechanowa 13 , | Alt Herszko 32.03 |
| 13.02, 13.04–13.10, 13.12, 13.13 | Alter Izaak Meir zob. Izaak Meir Alter |
| Abraham Twerski z Turzyska 34 , 34.01–34.23 | z Góry Kalwarii |
| Abramowicz Myeł 7.03 | Altman Abraham 13.18 |
| Abuhaw Samuel 23.05 | Altman Hirsz 13.02 |
| Adamaszek (Adamoszak) Mojsze (Mojzes) | Altman Jakub Szuber 13.02 |
| 13.02, 13.03 | Altman Lejzer 13.02 |
| Adamów 11.06, 11.56 | Ampert Mordko 32.01 |
| Adams Hannah 11.60 | Anbynkiert Izrael 25.02 |
| Adelberg Hersz 13.02 | Andrault de Langeron Teodor 36.07 |
| Adolf Aron 19.07 | anioły 4.07, 11.47, 11.73, 11.74, 16.06 |
| <i>aguna</i> 21.03 | Apatowsky Szaja 34.09 |
| Aleksander I, car 11.79 | Apelboim Baruch 11.17 |

- aresztanci zob. więzienia i więźniowie
- Arie Lejb Najchaus (Najhaus) z Chełma **32**, 32.01, 32.07
- Aron Moszek **17.03**
- Aszkenas Hersz 13.02
- Aszkenazy Meszulam (Mszulem) **21.07**
- Auerbach Baruch Mendel 13.02
- Auerbach Icek (Izaak) **22**, 22.01, 22.03, 22.04
- Auerbach Izrael 13.02
- Augustynowicz Józef 10.05, 11.29, 11.30, 11.37, 12.03, 13.11
- Augustów 43.03
- Aurbach Lejzor 3.01
- Austria 1.01, 11.52, 11.56, 24.03, 34.08
- Ayzenberg Moszko 11.44
- B.M.C. Jakob 13.02
- B.M.H.R.Ch. Hersz 13.02
- B.M.Z. Herszke 13.02
- B.M.Z. Mandel 13.02
- B.R.A.Sz. Dawid 13.02
- B.R.A.Sz. Jozef 13.02
- B.R.A.Sz. Szmul 13.02
- B.R.I. Lejb 13.02
- B.R.J. Abraham 13.02
- B.R.R.Sz. Hersz 13.02
- B.R.U. Dawid Szlame 13.02
- B.R.U. Hersz Wolf 13.02
- B.R.Z. Lejb 13.02
- Baal Szem Tow zob. Izrael Baal Szem Tow
- Bach Markus 21.06
- Bachnach Tobiasz 24.03
- Bachrach Moszek 13.02
- Badeni Ignacy **2.01**, 16.03, 18.01
- Badeni Marcin **2.03**
- Bajer Szmul 29.04
- Bajer Hersz 29.04
- Balter Berek 31.02
- bałwochwalstwo 11.60, 11.66, 11.73, 11.74, 16.06, 43.04
- Baran Azyk 13.18
- Baruch Mejer 13.02
- Bauererz Lewek **11.28**, 11.60
- Baumel Izrael 40.02
- Baumitler Izrael 25.01
- Beczkowski Michał 19.10, 19.15
- Bedki Icek 13.02
- Beer Fenigstein 25.01
- Beersohn Elias 13.02
- Behr Herszlik 17.04
- Bein Lipman 25.02
- Beker Wolf 17.04
- Bendeler Froim 29.04
- Bendermacher Icek 27.01, 27.02
- Bendyt z Olkusza 24.03
- Bereksohn Jakub **11.66**, 11.68, 12.05, 12.06
- Bereksohn M. 25.01
- Berensztejn Lejb 31.02
- Berowski 24.02
- Bergman Mordka 31.02
- Berkind Hersz 13.02
- Bery Herszlik 24.03
- Beser Abraham 17.04
- besmedresz* zob. przyszkółki
- Beszt zob. Izrael Baal Szem Tow
- bet hamidrasz* zob. przyszkółki
- Betcher Jan 13.19
- Będzin 10.07, 10.08, 24.01–24.03
- Biała Podlaska 11.20, 11.45, 11.56, 29.05
- Białostocki Icek 35.02
- Białystok 37.06
- Biberblatt B. 25.02
- Biblia 8.02, 8.04, 11.17, 11.56, 11.75, 24.03
- Bichner Judka 7.15
- Bieda Salomon 13.03
- Biernacki L. 29.05
- Biernacki Seweryn 20.03
- biletowe (opłata w Warszawie) 36.01–36.07
- Bimberg (Binberg) Wolf (Wolff) 13.02, 13.03, 13.05, 13.16, 13.18, 13.19
- Bindmerger Abram 13.03
- Binsztok Fajbuś 32.01, 32.03

- Birnbaum Hersz 21.09
 Biszofswender Jakob 13.02
 Blas Moszko 32.03
 Blaszyński 43.02
 Bliźniak Aron 21.05
 Blufaugel Noach 31.02
 Blumberg Majer 5.04
 Blumberg W. 35.02
 Blumenewajg Moszko 32.01
 Blumenfeld Chaim Mordko 40.02
 Blusztajn Kalman 31.02
 Błudow Dmitrij Nikołajewicz **16**, 16.01, 16.02, 16.06
 Bobański 6.02
 Bohler 24.02
 Bomson Szaja Bejnisz 13.03
 Bonhard Symcha zob. Symcha Bunim (Bonhard) z Przysuchy
 Bońkowski Ignacy Bonawentura 38.06
 Borensztajn Herszek 40.01, 40.02
 Borensztajn Jakub (Jankiel) 40.02
 Borensztajn Nachman 40.02
 Borensztajn (Borensztejn) Symcha Mordko 40.02
 Borensztajn Szmul 40.02
 Borensztejn Jakob 16.01, 16.02
 Boreysza 10.03
 Boreysza Stefan **11.20**, 11.45, 23.02
 Bornhoff Hersz 25.01
 Bornsztejn Aizyk 29.04
 Borzykowski Dawid 20.04
 Botsztejn Jude Z. 13.02
 bractwo dobroczynności zob. bractwo pogrzebowe
 bractwo pogrzebowe 7.09, 10.01–10.05, 32.01
 Brak Manasse 13.02
 Brandes (Brandeis) Majer 15.01–15.04, 17.04, 30.01, 30.02
 Brann Fischel 13.02
 Brauen Jakob B.M.G. 13.02
 Braun Nathan Mojzes 13.02
 Brawermann Abraham Dawid 13.02, 13.18
 Brener Lejb 32.03
 Brennicki (Brennicki) 7.04, 7.12, 7.13, 8.01
 Breszel Cyna 14.02
 Brk Wolff 13.02
 Brockman Heyman 19.07
 Bromirski Jan Korwin 8.03
 Bronberg Major 31.02
 BRU Icek 13.02
 Bruenn P. 25.01
 Brüll (Brull) Jakub 5.01, 5.03–5.05
 Bryn Hersz 28.03
 Brześć Litewski 16.01, 16.02
 Brzeźniewski 29.02, 29.04
 Brzóska 24.02
 Buchbinder 40.02
 Buchman Chamka (czyli Aron Jakob Zisel, Ziszel) 22.01, 22.02, 22.04–22.06
 Buchweitz M. 25.01
 Buckowskij Michaił Andriejewicz 42.01
 Budzyner Litman 28.02
 Bukowina 24.03
 Buls Modko 32.03
 Bursztyn Manele 19.07
 Bursztyn Moszek 28.02
 Bursztyński Jakub **14.02**
 Butchek 24.01
 Bychawa 34.01, 34.12, 34.14, 34.18, 34.20, 34.22
 Cabaniewski 11.13
 Cagliostro 7.17
 Calmanson Jacques 11.60
Cawaot haribas 11.20, 11.56
 cenzura 16.01–16.06, 24.02; zob. też Komitet Cenzury Ksiąg i Pism Hebrajskich
 Cesker Lejb 13.02
 Chaim Abraham 13.02
 Chaim Dawid 13.02
 Chaim Sztern Kamiński **41.02**
chalica 21.03

- chałat 33.01
 Chamerkanal Józef 13.02
 chazan zob. kantor
 Chełm 32.01, 32.07, 34.01, 34.09, 34.11, 34.13, 34.18, 34.20–34.23
 cherem zob. klątwy religijne
chewra kadisza zob. bractwo pogrzebowe
 Chęciny 3.01, 11.51, 11.70
 Chiny 7.17
 Chmielewski Adam **11.27**
 cholera 28.02, 34.01
 Chorowitz 43.01
 Chrzanowski M. 13.15
 Cichowicz Jan 28.02
 Ciechanów 13.02, 13.04–13.06, 13.08, 13.10, 13.12, 13.13
 Ciepeliów 28.02
 Cimerman M. 32.03
 cmentarz 7.09, 32.03, 32.06, 32.07
 Cohn Ariel 19.07
 Cohn Hersz (Hirsch) 19.07
 Cohn Icer 13.17
 Cohn M. 35.02
 Cohn Nathan 4.01
 cudotwórstwo 4.07, 11.63, 16.05, 34.02
 Cukier Nusyn 32.03
 Cukier Chaim Lejb 32.01, 32.03
 Cukierman Dawid 10.02
 Cukierman Jonasz 10.02
 Cukierman Mortka 3.01
 Cukierman Szmul 10.02
 Cymet Berko 32.01, 32.02
 Cynamon Wolf 13.02
 Cypel Aron 32.03
 Cypel Guttman 13.02
 Cypel Icek Lemel 32.01, 32.03
 Czachurski 5.03
 Czacki Tadeusz 11.60
 Czapka Jakób 13.03
 Czapker Jakub 13.02
 Czapliński 2.04
 Czapliński 34.11
 Czapnik Wolff (Wulf) 13.02, 13.03
 Czarkowski 27.01
 Czarnybroda Rafał 20.01, 20.04, 20.05
 Czaszka Abram 13.03
 Czechowski Franciszek 17.02
 Czermiński Ignacy 17.05, 20.06
 Czerwonkowski Lejb 28.02
 Częstochowa 7.01–7.21, 14.02, 14.03, 14.05
 Czysz 13.01
 Czyżew 21.05
 Dachówka Kalmann 13.02
 Danciger Ahraham 13.02
 Dancygier Sender 24.03
 Dancygier Szraga Fajwel zob. Szraga Fajwel
 Dancygier z Grójca
 Danielowiczowska (Daniłowiczowska) (synagoga przy) 35.01
 Danziger Markus K. 13.02
 Danziger P. 25.02
 Dauer Salomon Isachar Dow Ber (Berko) **39**, 39.01, 39.02
 Dawid Meir 4.01
 Dawid, król 8.02
 Dawidowicz Abraham zob. Kohen Abram
 Dawidsohn Chaim **11.28**, 23.05, 25.02, 38.03
 Dawidsohn Jakob Lewek 25.02
 Dąbrowski Józef 19.10
 Deki Lajb 32.03
 Deki Szymon 32.03
 Dembowski Leon 41.04
 Demkowski 11.09
 Denker Ludwik 10.08
 Deputacja ds. chasydyzmu 11.47, 11.54, 11.61–11.63, 11.65–11.69, 11.71–11.78
 Dereś Lajzer 20.01, 20.04
 Deskur 11.70
 Deszert Stanisław 16.03
 Deutsch Jakub Szymon zob. Jakub Szymon
 Deutsch z Żelechowa

- Deytsch Mayze 13.02
 dezerterzy 37.05
 Dobronoki 36.06
 Dobrzyń nad Drwęcą 28.02
 domy modlitwy zob. sztyble
 donosiciele i donosicielstwo 1.01, 24.01–24.03
 dozór bóżniczy, elekcja 32.01, 35.01–35.05, 42.01, 42.02
 Drekle Majer Wolf 13.02
 Dresler Lejzer 24.03
 drożdże, dochód z monopolu 32.01–32.03, 32.06
 drukarnie 16.01–16.06
 Drzymała Lejbusz 13.02
 Dulfus 11.01, 11.30
Dwar Szmuel 23.05
 dybuk 4.07
 dzierzawa dochodu z rodaju 14.02, 15.02–15.04, 19.01–19.28, 30.01–30.03
 Dziewanowski Piotr 18.04
 Dziewulski S. 11.41, 11.58
 Dzwonkowski Stanisław 14.03

 Edahburg (Edelsberg) Lipa 40.02
 Edelsberg Aron Szmul 31.02
 Edelberg Lipa zob. Edahburg Lipa
 Edelszeyn J. 25.01
 Edelsztajn Mordka 40.02
 Edelsztejn Lejb 31.02
 Edelsztejn Jankiel 32.03, 34.07, 34.08, 34.10, 34.15, 34.18, 34.19
 Eger Ad. 28.02
 Eger Chaim 28.03
 Egipcjanie 24.03
 egzekucja wojskowa 19.06; e. administracyjna 19.10, 19.11, 19.19
 Ehenblat (Ehenblatt) Chuna 37.01–37.04
 Eilenberg Józef 10.02
 Eisberger Szmul Hersz 13.02
 Eisbind Lejzer 13.02
 Eisenman Gabriel 25.01

 Eissohn 19.09
 Ejdelman Judka 37.03
 Ejdmer Hersz 24.03
 Elbaum Szmul 29.01
 Eleazar hakohen 13.02, 13.03, 13.05, **28**, 28.02, 28.03
 emancypacja prawna 42.01, 42.02
 Emerich Majer 17.04
 Emeth Ruben 7.03
 Endberg Rubin 25.01
 Endelman M. 35.02
 Engelhardt 19.22
 Enke Elo 32.03
 Epstajn D. 35.02
 Epstein Herman **35.02**
 Epstein Michel 23.01, 23.03
 Epstein Mikołaj 35.02
 Erlich Berek 11.17
 Erlich Szmul 34.09, 34.11, 34.13, 34.21
 Erps Herszek 11.17
 eryfy 21.01, 21.02
 Eschnig 11.16
 etat bóżniczy 13.02, 14.01, 14.02, 20.01, 25.03, 25.04, 25.08, 27.01, 28.03, 28.04, 29.01, 30.01–30.03, 31.02, 32.01, 32.03, 32.06, 32.07, 35.01, 36.05, 36.07, 37.01
 etrog (rajskie jabłko) 17.01, 18.01, 18.02, 19.13, 30.01
 Etyngier Gerszon 32.01
 Eyzenberg Szyje 13.17
 Ezdrasz, prorok 8.04
 Ezre zob. Ezdrasz

 fabryki i fabrykanci 11.62, 11.66
 Faingold Srul 29.04
 Fajgenblad Beniamin 40.02
 Fajgenblat Hercyk (Herszek) 40.02
 Fajkind M. zob. Feinkind Mosze
 faktorzy 11.52
 fanatyzm religijny zob. zabobony, przesady, fanatyzm religijny

- Feber 37.01
 Feder Moszko 32.03
 Feigenblatt S. 25.01
 Feil Mosze Ber 32.03
 Feinberg Zanwel 32.03
 Feinkind Mosze **25.01**, 35.02, 35.05, 36.05
 Feirstein M. 32.03
 Felsenhandt J.L. 25.01
 Fengold W. 25.01
 Fieł Szyie 32.03
 Figenblatt Jo. Ch. 25.01
 Figer Jakob 13.02
 Filipecki Feliks 11.39
 Finkelsztein Chaim 32.03, 34.08
 Finkelsztein Jos 32.03
 Finkelsztein Szmul 32.01, 32.03, 32.04, 32.07, 34.08
 Finkelsztyn (Finkielsztyn, Finkkielsteyn) Rafał (Raffa) 13.02, 13.03, 13.18
 Flach Abram 32.03
 Flatte Nachim 13.02
 Flax Abram 32.01
 Flenk Hersz 32.03
 Fliederbaum S.A. 25.01
 Fligettaub Mojzes 13.02
 Flink Bejamen 32.03
 Flis Izrael Ijcek 40.01, 40.02
 Flomenbaum Naftali 40.02
 Frain... Ab. 28.03
 Franciszek II, cesarz 1.01
 Francja 13.04
 francuski język zob. język francuski
 Frank Jakub (Józef) 11.66
 Frankel Jankiel Kielmanowicz 28.02
 Frankforth Beer 13.02
 Frankiel (Frenkel) Lewin 13.02, 13.03
 Frankiensztyn Szmul 13.02
 Frenkel Lewin zob. Frankiel Lewin
 Frenkel Markus 19.07
 Frenkel Meyer 19.07
 Freund Lewin 13.02, 13.03
 Fridlander Sender Herz 31.02
 Fridman Jakub 7.03
 Fridman Liber Lejzer 31.02
 Fridman Michał zob. Friedman Michał
 Fridman Wigdor 31.02
 Friedenthal Lejb 32.04, 32.05
 Friedländer Dawid 7.17, 11.60
 Friedman Izrael zob. Izrael Friedman z Różyńa
 Friedman (Fridman) Michał 5.01, 5.03–5.05, 10.02
 Friedman (Frydman) Salomon 30.01, 30.02
 Friedman Wolf 30.01, 30.02
 Friedmann Mojżesz 15.02, 15.03
 Fromer Boruch Lejb 32.01
 Frouman Jakob 25.02
 Fryd Mendel 32.01
 Fryde Hersz 13.02
 Frydman Bencyon 40.02
 Frydman Machel (Mechel) 40.02
 Frydman Mendel 32.01
 Frydman Salomon zob. Friedman Salomon
 Fryszelek (Fyszczek) Aron Jakub 22.03
 Gaifler Józef zob. Gayfler Józef
 Galicja 11.66; G. Zachodnia 1.01
 Gampel Aron 35.04
 Garfinkel Hilko 29.04
 Garwolin 11.12, 11.56, 29.01
 Gasz Aron 32.03
 Gayfler (Gaifler, Geyfler) Józef 7.01, 7.03, 7.07–7.11
 Gąszer Note 13.02
 Gejstman Mosze 25.01
 Gelernter Abraham Jakub 32.01
 Gelernter (Gelerenter) Józef Eliezer (Josef) **32**, 32.01–32.04, 32.06, 34.10
 Gemara 11.62, 11.66, 11.73, 11.74, 16.06
 German Fiszel 24.03
 Gertl Kopel 32.03
 Geryngerowa Ruchla zob. Humen Ruchla
 Gesundheit Izrael **25.01**, 35.02, 35.05

- Geszer Abraham Hersz 13.02
get 21.03
 Geyfler Józef zob. Gayfler Józef
 Gezundhajt J. zob. Gesundheit Izrael
 Gewart Berko 32.01
 Gębiński Icek 13.02
 Gidelman 37.01
 Gielczinski (Giełdziński) Michul (Michal)
 19.09, 19.15
 Gitler Aysiek 24.02
 Glasberg Hersz 13.02
 Glass J. W. 25.01
 Glasser Mordche 13.02
 Glaubart Noach Nachim 13.02
 Glezer Josek z Kodręba 17.04
 Gliksman Abram 24.03
 Gliksztajn Lindeł 40.02
 Głoszł Beer 13.03
 Glücksberg Jan 13.11; zob. też Glücksberg
 Natan (lub Jan)
 Glücksberg Natan (lub Jan) 11.60
 Głys Iciek B.R.S. 13.03
 Gnilek Hersz 13.02
 Gold Salomon 7.03, 7.08
 Goldberg Michał 13.01, 13.04–13.06, 13.17
 Goldberg Wigdor 25.02
 Goldblum Abram 25.02
 Goldblum J. A. 25.01
 Goldblum Lewek 25.02
 Goldblum Moszek 25.01
 Golde Wolff 13.02
 Goldfarb Fr. 25.02
 Goldfeder Dawid 21.07
 Goldfeld Szymon 10.02
 Goldfeld Zeew Arie 25.01
 Goldman D. 31.02
 Goldman Jakob Moszkowicz 40.01, 40.02
 Goldman Josef 31.02
 Goldman Rafał (Rafel) 23.02–23.05, 23.07
 Goldmann Mojzes 13.02
 Goldsobel Froim 31.02
 Goldsztajn Chaim Hersz 34.11
 Goldsztein P. 25.02
 Goldsztyń Izrael Lewin 13.03
 Goldszydt Lamir 13.02
 Goldwasser Josek 40.02
 Goldzweig Józef 25.01
 Goliber Wof 13.02
 Goltsztern Berko 11.44
 Gołowin 24.01
 Gorczakow Michaił Dymitrowicz **34.07**,
 34.23
 Gorm Boim 28.03
 Gothilf Berek 7.03
 Gotlib Natan 7.03
 Góra Kalwaria 21.09, 36.06; zob. też Izaak
 Meir Alter
 grabarze 32.01, 32.06, 32.07
 Grabowski Stanisław **7.21**, 9.02, 11.04, 11.21,
 11.29, 11.30, 11.36, 11.37, 11.47, 11.49–11.51,
 11.53–11.55, 11.59, 11.68, 11.72, 11.76–11.78,
 12.03, 13.10
 Grabowski Tomasz **11.47**, 13.07, 13.14, 14.03
 Grasiewicz J. 11.05
 Graybner Aleksander **25.04**, 25.07, 26.03
 Grégoire Henri 11.60
 Greszihndler hakohen Joel Mosze 25.02
 Griczberg Iciek Jakob 13.02
 Grinberg Aron 29.04
 Grinberg Dawid 21.07
 groby cadyków 4.07
 Grosbach Szmul Mordka 33.01
 Grosberg Herszlik 17.04
 Grosman Mendel z Kodręba 17.04
 Grossmann (Grosman) Gerszon 13.02, 13.03
 Grójec 21.02
 Gruen (Gryn) Szmuel Aron Szawul 40.02
 Grün Szmul 40.01, 40.02
 Grus Lejb 32.03
 Grymbarg Berek 22.03
 Gryn Szmuel Aron Szawul zob. Gruen
 Szmuel Aron Szawul

Gryn Michał 13.02
 Grynbaum Izrael Berek 40.02
 Grynfeld Sroel 32.01
 Grynszpan Mojzes 13.03
 Grzebień Mosze 13.02
 Gurawski 19.01
 Gurfinkiel Icek 40.02
 Guterman Josek 17.04
 Gutman 11.20
 Guttman Nirenberg 13.02
 Guttman Cypel 13.02
 Guttman Icek 13.02

 Haissedorf Lewek 25.01
 Hakman Abraham 31.02
 hakohen Rafael b. Mosze 25.02
 Halberstam Józef Chaim **11.27**, 11.28
 Halbersztein B. 32.03
 Halik J. 17.06
 Halperin Lipman Srólowicz zob. Halpern
 Jom Tow Lipman
 Halpern Jom Tow Lipman **37**, 37.01–37.06
 Halpern Lipe zob. Halpern Jom Tow Lip-
 man
 Haman 24.03
 Hamburg 7.17
 Hamburgier Beniamin Markus 13.03
 Hamburgier Jozef 24.02
 Hamer Jos 32.03
 Hamer Manes 32.01
 Handelsman 35.02
 handlarze 4.01, 29.03
 Handsberger Beer 13.02
 Harfen Berko 32.03
 Haszka Józef 13.17
 Haufman Jos 32.03
 Hayszerek Jakub 20.01, 20.04
 hebrajski język zob. język hebrajski
 Hecht Abram 40.02
 Hefter Man 13.03
 Heimerski Icek 31.02

 Heittler Abram 25.01
 Henigseil Szlama 25.01
 Henoch Chenich Lewin z Aleksandrowa **38**,
 38.01–38.06
 Hercfeld Dow Isachar 39.02
 Hercygier Berek (Zyskind) 24.01, 24.02
 Hercygier Dawid 24.02
 Hercygier Izrael 24.02
 Hering (Heryng) Ejzik (Ajzyk) 32.01, 32.02
 Herman Dawid 25.01
 Herman Lewek 7.09
 Herman Marek 24.03
 Herman Markus 25.01
 Hermann Joseph 19.07
 Hermanowski S. 29.05, 32.05, 37.03, 37.06
 Herszkowicz Lejzer Nosen 13.02
 Herszkowicz Mordche 13.02
 Hertz Lewek 25.01
 Hertz Michał 21.05
 Heryng Ajzyk zob. Hering Ejzik
 Heryng Mordka Hersz 32.01
 Heyman Lipman 14.02
 Hillel, tanaita 11.75
 Hiller Jankiel 28.02
 Hirschband W. 25.01
 Hirszberg Lejbuś (Arie Lejb) **24.03**
 Hirszberg Mosko 24.03
 Hochman Abram 28.02
 Hofman Joś 32.01
 Hofman M.J. 32.03
 Hofstein Mojżesz zob. Mojżesz Eliakim
 Bria Hofstein z Kozienic
 Hoge Ezechiel (Stanisław) **4**, 4.04, 8.03, 8.04,
 11.56, 11.60, 11.61
 Holcberg Moszko 11.44
 Holzer E. 19.15
 Homicki 11.34
 Honigmilch H. 25.01
 Hopfenberg Icek 25.02
 Hopfenberg Moszek Leib 25.02
 Hoppenheim Aron 25.01

- Horny Judka Jankiel 28.02
 Horowicz Majer 34.12
 Horwicz Z. 28.02
 Hrubieszów 32.01–32.07, 34.01, 34.07, 34.08, 34.10, 34.15, 34.18–34.20, 34.22
 Hubel Chil 32.01
 Hubel Rafał 32.03
 Huebel Szlama 32.03
 Humen Ber 32.01
 Humen (Geryngerowa) Ruchla 32.01
 Hundhede M. 25.01
 Hur Majer 32.03
 Hur Nusyn 32.03
 Hurwec Joyne 11.44
 husyci (jako sekta żydowska) 11.01–11.15, 11.17–11.28, 11.40, 11.70

 Igle Markus 13.02
 Igła Mortka 13.03
 Inatowicz E. 34.01, 34.05
 Indes Chaim Joszkowicz 21.05
 Indie 7.17
 Introligator Icek 10.02
 Isserles Mojżesz 8.02
 Izaak Kalisz z Warki **21**, 21.01–21.11
 Izaak Meir Alter z Góry Kalwarii **25**, 25.01–25.08, 28.02, 35.04, 36.01–36.07
 Izajasz Muszkat z Pragi **25.02**
 Izba Doradza Komitetu Starozakonnych 13.11, 13.12; zob. też Komitet Starozakonnych
 Izbica 29.04, 29.05, 32.01, 34.01
 Izbicki Samuel 18.02, 18.05–18.09, 19.01
 izby modlitwy zob. sztyble
 Izdebski P. 11.17
 Izrael Baal Szem Tow **4.07**, 7.17, 10.06, 11.20, 11.47, 11.56
 Izrael Friedman z Różyna **24.03**
 Izrael Löbel 11.60, 11.75
 Izraelowicz Abraham 13.02

 Jabłko Matys Jozkowicz 29.04
 Jahołkowski Grzegorz 25.04, 26.03
 Jakub Szymon Deutsch z Żelechowa **11.17**
 Jakubowicz Chaim Zwi 21.07
 Jałowiecki 8.03
 Jankielowicz Dawid 11.44
 Janower Hersz 25.02
 Janowski 37.01, 37.04
 Janów k. Częstochowy 10.07
 Jarczewski J. 19.27
 Jarmusz Isak Mojżesz 13.03
 Jasiński X. **7.19**, 7.21, 8.01
 Jaspisztein J. 25.01
 Jastrząb Moszek 13.02
 jatki mięsa koszerne 21.06–21.08
 Jedliński 30.03
 Jedwabnik Izrael 13.02
 Jena 8.02
 Jerachmiel z Przysuchy **16.05**
 Jerozolima 11.75
 Jędrzykiewicz 10.01
 język francuski 39.02
 język hebrajski 8.04, 11.66, 16.01, 17.03, 17.04, 21.03, 23.05, 24.03, 34.12, 38.01, 43.03
 język niemiecki 11.66, 17.03, 17.04
 język polski (znajomość) 11.62, 13.03–13.06, 13.09, 17.03–17.06, 24.01, 32.01, 37.04, 39.02, 40.01, 42.02; j. p. jako język modlitwy 8.02, 11.62, 11.66
 język rosyjski 39.02, 42.02
 język żydowski 42.02
 Jidelseid J. M. 25.01
 jidysz zob. język żydowski
 Jom Kipur 3.01, 13.02, 17.01, 40.02
 Józef Ejzik 13.02
 Jozmier Beer 13.02
 Jozue z Ostrowi s. Salomona Lejba z Łęcznej 31.01–31.03
 Józefowicz 11.46
 Józefów Ordynacki 16.06
 Józwić Ber Katz 13.03

Ja'arot dewasz 24.03

- Jude Lajb 13.02
 Junghertz H.B. 25.01
 Junghertz M. 35.02
 Jungherz J.H. 25.01
 Juselsztejn Icyk 24.03
- kabała 4.07, 7.17, 11.66, 11.73, 11.74, 16.05, 16.06
 Kacenenel Jos 32.01
 Kacenenellen 32.04
 Kacz Zyskin 13.02
 Kaczka Ziemek Lemel 13.03
 Kahaffke Dawid 13.02
 kahał 3.01, 7.01–7.03, 7.05, 7.07, 7.08, 7.15, 8.01–8.04, 11.12, 11.73, 11.74, 16.06, 42.02
 Kahana Aleksander Zusja Abraham **11**, 11.42, 11.43, 11.46, 11.47, 11.49, 11.52, 11.53, 11.56, 11.77, 11.79, 13.04–13.14, 13.16–13.19
 Kahana Dow Juda 25.02
 Kalina Abraham 13.02
 Kaliner Fiszel 13.02
 Kaliski Aron 19.07
 Kaliski Icyk zob. Izaak Kalisz z Warki
 Kalisz 7.13, 7.14, 7.21, 8.01–8.03, 11.34, 11.41, 11.58, 14.04, 14.05, 17.05, 21.07
 Kalisz Izaak zob. Izaak Kalisz z Warki
 Kaliszer Aleksander 13.03
 Kaliszer Dan 13.02
 Kalksztajn Eli 40.02
 Kalksztein Szlama 25.02
 Kallenberg Jankiel 25.01
 Kałuszyn 29.05
 Kam Rela (Reyla) 32.01
 Kamicki 34.19
 Kamienica, pow. limanowski 11.66
 Kamienicer Fajwel zob. Wolberg Feiweł Kamienicer
 Kamieniecki Fajwel zob. Wolberg Feiweł Kamienicer
 Kamiński Chaim Szterm zob. Chaim Szterm Kamiński
 Kanar Efraim 13.02
- kantor 11.40, 30.03, 32.01, 32.06, 32.07, 39.02
 Kapote Tanchum 13.02
 Karafke Kaufmann 13.02
 karaici 11.75
 Karcwał Szmul 10.02
 Kargowski Stanisław 16.05, 18.03, 18.08
 Karolin k. Pińska 11.60
 karolińcy 11.60
 Karp Icek Szmul 13.02
 Karski Augustyn 11.03, 11.25, 11.31, 11.33, 11.38, 11.81, 12.01, 12.08, 14.03
 Kasperowski 11.18–11.20, 11.22, 11.48
 Katz Lejb 13.03
 Katzengold z Będzina 24.03
Kaw bajaszar 24.02
 kazania i kaznodzieje (magidzi) 13.02, 13.17, 29.01, 29.03, 34.01, 34.03, 34.05, 34.07, 34.09, 34.16–34.18, 34.20, 34.22, 34.23
 Kazimierz Dolny 40.01, 40.02
 Kenig Icek 40.02
 Kenig Judel 34.08
 Kerim Berek Hersz 25.02
 Kerner M.E. 25.01
Keter Szem Tow 11.66
 Kielce 3.01, 9.01, 10.08, 11.70, 24.03
 Kielnieski O. 11.12
 Kierszblum Abram 32.01
 Kiesler Abraham 10.02
 Kiper Kalman 43.02
 kirkuty zob. cmentarze
 Kirszenbaum Gecel 40.02
 kitaj 4.07
 kitajowcy 4.02, 4.04–4.14, 7.02–7.06, 7.09, 7.12–7.16, 7.19, 7.20, 11.30–11.32, 11.34–11.36, 11.39, 11.42–11.44, 11.46–11.48, 11.56, 11.80–11.83, 12.01, 12.02, 12.05, 12.06, 15.02, 18.01, 18.02, 18.05
 Klainberg (Klajnbart) Lejzer 20.01, 20.04, 20.05
 Klaper Simon 24.03
 kłatwy religijne (cherem) 11.60, 32.01, 32.07, 37.01, 37.04, 40.01, 40.02, 41.01–41.03

- Kleiner Joś 32.02
 Kleiner Moszko 34.10, 34.15
 Klejn Józef 13.02
 Kletz Baruch 25.02
 Kliberg Moszek 31.01
 Klikson Moyżesz 13.18
 Klingberg (Klinsberg) Abraham 13.02, 13.03
 Klügberg Noech 31.02, 31.03
 Klugerman Jachym (Nachum) **15.01**
 Klugiel Moszko Josel 32.01
 Klungel Hejnoch Hite 32.01
 kobiety 4.07, 7.05, 7.09, 7.13, 7.17, 7.20, 7.21, 11.66, 18.01, 18.02, 19.15, 43.03
 Kobylński Florian **4.02**, 4.04–4.06, 4.13, 13.20
 Kochn Lejzor zob. Eleazar hakohen
 Kock 16.05, 29.01, 29.03–29.05, 36.01–36.04, 36.06–36.07
 Kocker Morteale 24.03
 Kocuń 17.04
 Kocuński Jasek z Kocunia 17.04
 Kodręb 17.04
 Koen Jankiel Moszkowicz 25.01
 Koenigsberg Rywasz 13.17
 Koenig Judka 32.03
 Koenig Moszko 32.03
 Kohen Abram (Dawidowicz Abraham) 11.15, 11.56
 Kohen Lejzer Wolfowicz zob. Eleazar hakohen
 Kohin (Kohn) Berek 7.03, 7.09, 7.10, 7.15
 Kohin Markus 7.09
 Kohn Berek zob. Kohin Berek
 Kohn Fiszal Hersz 13.02
 Kohn Hertz 14.02
 Kohn Lewek 7.05, 7.09
 Kohn Mejer B.H.R.M.U. 13.02, 13.05, 13.09, 13.17
 Kohn Michał Jozef 13.02
 Kohn Szymon 13.02
 Komarów 32.01
 Komierowski Jan 11.57
 Komitet Cenzury Książ i Pism Hebrajskich 11.21, 11.22, 11.26, 11.27, 11.56, 16.03, 16.06, 23.04–23.06, 24.02
 Komitet Starozakonnych 13.11–13.14, 13.17, 16.02, 16.04–16.06, 18.01, 18.03, 18.07, 18.08; zob. też Izba Doradcza Komitetu Starozakonnych
 Koniecpol 20.01–20.06
 König Jankiel 32.03
 Königstein Mendel 3.01
 konskrypcja zob. wojskowa służba
 Konstanty Nikołajewicz 41.01
 konstytucja 2.01, 2.04, 4.01, 4.12, 5.01, 7.03, 11.56, 21.10
 kontrabanda 12.06
 kontrawencyjna kara 11.53, 13.08
 konwertyci 11.05, 11.56, 24.03, 43.03
 Końskowola 33.01
 Koppel Mejer 13.02
 Koral L. 25.01
 Koramella Abram 13.03
 Korbasiński 24.02, 24.03
 Korenberg Abraham 32.01
 Korfryd Chaim 13.02
 Korner Herszel 10.02
 Korngold A. 25.01
 Korngold S. 25.01
 korupcja zob. łapówki
 Korzen (Korzeń) Jakub (Jakob) 13.02, 13.03
 Kosizs Jasek 39.01, 39.02
 Koskowski Franciszek 13.08, 13.20
 Kosów Lacki 11.18, 11.56
 Kossecki Franciszek Ksawery **4.09**, 11.02, 11.23, 11.35, 11.46, 11.80, 13.01, 21.04
 koszernia zob. mykwa
 koszerność 9.01, 10.04, 11.40, 11.56, 21.06–21.08, 29.04, 32.01, 35.01, 37.04, 40.02, 43.03
 Koszyk Jasek 13.02
 Kośmiderski Michał 40.02
 Kotasiński Andrzej 20.05

- Kowalski Hersz Mosiek 19.01–19.28
 Kowalski Wincenty 7.18, 8.03, 11.41, 11.58
 Kownacki Józef **13.12**, 16.05, 18.03, 18.08
 Koziełłowy 24.02
 Kozienice 6.02, 11.51
 Koźmiński 32.01
 Kozuchowski 11.57
 Kraft Mejer 32.03
 Kraiński 11.06
 Krajewski 34.19, 34.20, 38.05
 Krakow 35.04
 Kraków 24.02
 Krasieński Walerian **13.12**
 Kratke M. 25.02
 Kraus Hersz 32.03
 Krausz (Krauze) Kasriel 13.02, 13.03, 22.01
 Krejzler Abraham 13.02
 Krell J. 35.01
 Kressberg Gutman 13.03
 Kronenberg Abraham (Abram, Abrom) 13.02, 13.03, 13.16, 13.18, 13.19
 Kronentahl Aron 25.01
 Krotoszyński Dawid 19.01
 Królikowski Franciszek 26.03
 Kruszyński Jakób 19.03
 Kruszyński Jan Pomian 2.03
 Krzemieniec 16.01, 16.06
 Krzywer Lewin 13.02
 książki chasydzkie 16.01–16.06, 24.02; modlitewniki 21.01, 24.03
 kuczki zob. Sukkot
 Kukafka Moszek 29.04
 Kułakowski Jan 4.06, 4.13
 Kum Szmul 32.01
 Kuper Sztoch (Kupersztok) Jos (Joś) 32.01, 32.03
 kupiec gildyjny 34.01, 34.06, 34.07, 34.17, 34.18, 34.20–34.22, 35.01
 Kurczband Beer Bram 13.02
 Kurczbart Mendel 13.03
 Kurczewski 34.11
 Kusociński Wojciech 19.01
 Kuten (Kuter) Szapsa 13.02, 13.03
 Kutner Icek 38.02
 Kutner Mejer 13.03
 Kutno 17.03, 25.01, 25.03, 25.04
 kwaterunkowa opłata 32.01
 Kwiatek Efraim 13.02
 kwitle 4.07
 Laboncz Mordche 13.02
 Lahelski L. 25.01
 Laidner Perec 10.02
 Lajbel Najach 34.12
 Laks Lejb 32.03
 Landau Abraham Rafał zob. Abraham Rafał
 Landau z Ciechanowa
 Landau Dan (Daniel) **13**, 13.02–13.10, 13.12, 13.13
 Landau Hersch 25.02
 Landau Jakub 7.05, 7.09
 Landau Jozue Segal, rabin **5**, 5.04, 5.05, 10.02, 10.06
 Landau Józef 7.09
 Landau Saul 7.05, 7.09
 Landau Wolf 7.09
 Lanefeld Marek 24.03
 Later Lejb 32.03
 Lechowicz Kazimierz 11.18
 Lederer Szlama (Szłoma) Judka 34.11, 34.13, 34.21
 Lelów 10.07, 10.08
 Lembergier Hersz Szmul 13.03
 len zob. *szatnez*
 Lenburgier Daniel 13.03
 Lendenholtz Icek 40.02
 Lenimberg Hirsz Lejb 13.02
 Lepszyc Szaja 35.04
 Lerer Jos 32.03
 Lerer Szymon 32.03
 Lerner Jakób 14.02
 Lerner Joachym 7.01, 7.03, 7.07, 7.08, 7.10, 7.15
 Leszer Abram Icek 32.03

Lew Jankiel 32.01
 Lewek Zwein 25.01
 Lewenberg Icyk 24.03
 Lewensohn Hilel 32.03
 Lewenstam (Lowenstam) Kaim (Heyman) 18.01, 18.02, 19.02, 19.07
 Lewer Herszko 32.01
 Lewi (Lewy) Leser (Lesser) **35.02**, 35.05
 Lewi Moszek 25.01
 Lewin Hana 38.01, 38.02
 Lewin Henoch Chenich zob. Henoch Chenich
 Lewin z Aleksandrowa
 Lewin Pinkus 38.01, 38.02
 Lewinberg Kasryel 13.17
 Lewinson Mateusz 13.03
 Lewitta Lipman 13.02
 Lewka Izrael Beer 13.03
 Lewy Jankiel 25.01
 Lewy Lesser zob. Lewi Leser
 Leybkowiczowa (Leybowiczowa) Boniowa 11.17, 11.56
 Libchater Chil 40.02
 Liber Hersz Wolf 32.03
 Liberman Lippman 13.02
 Liberman Szlama Nuhem 13.17
 Libersztejn Eremiasz 24.03
 Libersztejn Lejzer 24.03
 Libersztejn Morych 24.03
 Libisckit Al. 25.02
 Liceum Krzemienieckie 16.01
 Licht Ajzyk 40.02
 Lichtbleu Faybusz 29.04
 Lichtenstein (Lichtensztyn) Jakub (Jakob) 13.02, 13.03, 13.16, 13.18, 13.19
 lichwiarstwo 13.11–13.14, 13.16–13.19
 Lindenholtz Icek 40.02
 Lipiński Józef **10.05**, 11.54, 11.55, 11.61, 11.73, 11.74
 Lipiński Leyzer 19.07
 Lipman Icek 13.02
 Lipski Wolf 13.17
 Lipszitz F.D. 25.01
 Lipszyc Aron (Samuel) 18.01, 18.02, 19.07
 Lipszyc Koppel 13.02
 Lipszyc Wolff B.M.R.I. S.Z. 13.02
 Lipszyc Wolff Joel 13.02
 Listig Abram 32.03
 Litwa 11.60, 16.05
 litwacy 43.02
 liweranci 29.03
 Liwerant Melech 6.01
 Loboten Dawid 13.17
 Loewenfisz Fiszel 25.01
 London Dawid 32.01
 Londynski Js. 13.02
 Londynski J.P. 13.18
 Londynski Sucha 13.03
 Lopatta Markus 13.02
 Lorens H. 11.40
 Loska Chaim Lejzer 25.01
 Lowenstam Heyman zob. Lewenstam Kaim
 Lubelski Abraham (Abram) 13.02, 13.03
 Lubelski Salomon 13.02
 Lublin 11.64, 21.07, 29.01, 29.03, 29.05, 32.01, 32.02, 32.05, 32.07, 33.01, 34.01, 34.05, 34.23, 37.03, 37.06, 40.01, 42.01, 42.02
 Lubraniecki Zalik 19.03
 Luden Jankiel 32.01
 Luks Dawid 13.02
 Lunden Jacob 25.02
 Lutermski Majer Kohen 13.02
 Lutomiersk 38.01–38.03
 Luwer Hersz 32.01
 Łagieski 42.01
 Łapaj Man Wulf 13.02, 13.03
 Łapigus Nachman 13.02
 Łapówki 4.04, 32.02, 35.02, 35.04
 Łask 8.01–8.04, 39.02
 Łaskarzew 11.14, 11.56
 Łaszczów 32.01
 Łążnia rytualna zob. mykwa
 Łemicki 11.64

- Łempicki Klemens 19.06, 19.12
 Łęczna 31.01–31.03
 Łęczyc Moszek 13.02
 Łęczycza 19.13
 Łomazy 11.17, 11.56
 Łomża 21.07, 43.03
 Łopatka Gerszon 13.03
 Łopatka Józef 22.03
 Łopatka Salomon 13.03
 Łuków 11.05, 11.56
- Mabrak Seul 25.01
 Machonbaum Z. J. 25.01
 Maciejowice 11.10, 11.56
 Mackiewicz Stanisław 28.04
 magidzi zob. kazania i kaznodzieje
 Maher Lejb 32.01
 Mainer Moszek 25.02
 Maizner A. 25.01
 Majer Herszko 32.01
 Majersdorf Majer 35.02
 Majewski 11.11
 Majmon Nuchym 24.02
 Majmonides 8.04, **11.62**, 11.66
 Majzels Dawid Dow **39.02**
 Majzels Icek 34.12, 34.14
 Majzels Mendel Natan **28.03**
 Mak B.M. 25.01
 Makowski S. 11.18
 Maków Mazowiecki 28.01, 28.02, 28.04
 Mal Abram Chaim 32.01
 Mal Aron Szaja 32.01
 Malikin Abraham 25.01
 Malini... J. 25.01
 Maliszewski Benedykt 18.04, 18.06, 19.02, 19.04, 19.13, 19.24
 małżeństwo i rodzina 4.07, 11.17, 11.56, 11.62, 13.03, 40.02
 Mamelok Salman Pinkus 13.03
 Mamlak Pinkus z Kalisza 13.02
 Mandelbaum Judka 29.04
 Mandelbaum Nachman 29.04
 Mandelkier Abram 11.17
 Manela Dawid 3.01
 Mankier Dawid 13.02
 Mareniuk 31.02
 Margel (Margch, Margh) Wolff (Wulf) 13.02, 13.05, 13.09
 Margulies Izaak 25.01
 Margulis Zalman 23.03
 Marko Icek Szija 31.02
 Markowicz Mosiek 22.03
 Markowicz Szmuł 7.03
 Markowicz Zelig 7.03, 7.10
 Markus Anzelm 28.02
 Markus Mosiek 22.03
 Mars Abram 13.03
 Masz Josek 29.04
 Matakiewicz 5.01
 Matalhass Jojna 31.02
 Matył Ejzyk 13.03
 Matys ... 13.02
 Mayersdorf N. 25.02
 Maymon 25.01
 Mądrzak Szłoma 28.02
 Mehler Icek (Iciek B.) 13.02, 13.03
 Meil Abraham Chaim 32.03
 Meir (Majer, Meyer) Rotenberg (Rothenberg, Rottenberg) z Opatowa 5.04, **11**, 11.51, 11.59, 11.65–11.68, 11.74, 12.01–12.08
 Meisels Dow Ber **34.16**, 35.02, 36.05, 37.05
 Mejzel Chazkiel 13.02
 Mejzel Mojsze 13.02
 Mel Moszko 32.01
melawe malka 4.07
 Menachem Mendel Morgenstern z Kocka **16.05**, 36.01
 Mendel Ber 13.03
 mesjanizm 24.02, 24.03
 Meszczerski Aleksander 19.27
 metryki 38.02
 Męczyński 11.14

- Miączyński Józef 16.01, 16.02
 michałki (sekta) 5.01–5.07
 Michałowski E. 11.31
 Michel Lejb 16.01, 16.02
 Michel Szaie 4.01
 Michelsohn Michał 27.01
 Miciński 11.10
 Miczman Abbe 13.02
Midrasz Rabba 24.03
 Międzybóž 4.07, 7.17, 10.06, 11.20, 11.47, 11.56
 Międzyrzec Korecki 10.06
 Międzyrzec Podlaski 23.01–23.08, 37.01–37.06
 Międzyrzeczki Josel 37.04
 Migdał Szmul 13.03
 Mikołaj I, car 21.04
 Mineralogiczne Towarzystwo w Jenie 8.02
 minian 1.01, 2.01, 8.02
 Mintz Izrael A. 13.02, 13.03
 Mintz Lewek 13.03
 Mintz Majer 40.02
 Mińsk Mazowiecki 29.05
 Miotła Szmul Mojzes 13.03
 Mirecki A. 11.17
 Miszna 11.62, 11.66, 11.73, 11.74, 16.06
 Mitelman Jakób Józef 10.02
 Mławer Hersz 13.02
 młodzież (chasydzka) 3.01, 4.07, 11.01, 11.23, 11.25, 11.27, 11.62, 11.66, 13.09, 23.01, 23.05, 23.07
 Mochnicki W. 24.02
 Moderny G. 25.02
 modlitwa zob. nabożeństwo i modlitwa
 Mogatsz Mordke Wolff 13.02
 Mohylew 11.75
 Mojżesz ben Majmon zob. Majmonides
 Mojżesz Eliakim Bria Hofstein z Kozienic 6, 6.01, 6.02, 11.36, 11.51
 Mojżesz s. Beniamina ze Stężycy **11.09**
 Molniak H.M. 25.01
 monopol drożdżowy zob. drożdże, dochód z monopolu
 Mordche Benjamin 13.02
 Morgenstern Menachem Mendel zob. Menachem Mendel z Kocka
 Morsz Abraham Mojzes 13.02
 Morycz Zyś 24.03
 Moses Feiweł 4.01
 Mosiądz Abram 29.04
 Mostowski Tadeusz **11.25**
 Motyl Ejzel 13.02
 Mucha Lipman 13.03
 Mucha Sucher 19.07
 Muchanow Paweł Aleksandrowicz **34.18**, 35.01, 35.02, 35.04, 35.05
 Muhhaus Ch. 11.49
 Müller Mark Aurelius de **11.55**, 11.60, 11.61, 11.73–11.76, 11.78, 13.11
 Musman Lajbuś (Lejbus, Lejbuś) 40.02
 Muszkat Szyja zob. Izajasz Muszkat z Pragi
 Mutelman Anszl 13.18
 mykwa 7.03–7.10, 7.12, 7.15–7.21, 27.01, 32.01, 32.03
 Myncz Mejb 13.02
 nabożeństwo i modlitwa (forma) 4.01, 4.07, 5.04, 7.09, 7.13, 10.07, 10.08, 11.09, 11.17, 11.20, 11.21, 11.43, 11.44, 11.56, 11.66, 12.08, 42.02; m. według rytu aszkenazyjskiego 4.07, 5.04, 10.06, 11.27, 42.02; m. według rytu sefardyjskiego 4.07, 5.04, 10.06, 11.27, 20.01, 42.02; zob. też książki chasydzkie – modlitewniki
 Nadarzyn 21.05
 Naftali Horowitz z Ropczyc **11.16**
 Nail Herszko 32.01
 Najchaus Arie Lejb zob. Arie Lejb Najchaus z Chełma
 Najer Hersz 32.03
 Najfeld Szmul 29.04
 Najhaus Aszer 13.03
 Najmark Hersz 13.02
 Nalepieński 11.70

- Naphtale aus Ropschitz zob. Naftali Horowitz
z Ropczyc
- Nasielsk 39.01–39.02
- Nasielski Izrael 19.07
- Natansohn (Natanson) Henryk **35.02**
- Nayman Jachem 5.01, 5.03
- Nayman Salomon 5.01, 5.03
- Nechemiasz Jechiel Rabinowicz z Bychawy
34.12
- Nejder Ichel 13.02
- Nejman (Nijman) 43.01, 43.02
- Neuding Szachna **11.28**
- Niderberg Pinkus 31.02
- Niedźwiedź Chaim 22.01
- niemiecki język zob. język niemiecki
- nienawiść religijna 4.02, 4.04, 11.56, 11.60, 39.01
- niepłodność 4.07, 34.02
- Niewiarowski J. 11.01
- Nijman zob. Nejman
- Nirenberg Guttman 13.02
- Nirenberg Hersz 13.02, 13.03
- Nisen Lemel 13.17
- Noam Elimelech* 11.66
- Nowe Miasto Korczyn 28.03
- Nowogródek 11.60
- Nowosilcow Nikołaj **4.11**
- Nowy Dwór Mazowiecki 38.04, 38.06
- Nowy Rok zob. Rosz Haszana
- Nożyca (Nożycie) Man 13.02, 13.03
- Nożycki Jankiel 37.05
- Nussbaum Hilary (Hillel) **35.02**
- oblęd 32.01
- obrońca duchowny do spraw rozwodowych
przy trybunale cywilnym 13.01–13.20
- obrzezanie 17.01, 34.08, 34.18, 40.02
- Obrzynek Wulf 13.03
- Oderberg Szymon zob. Szymon Oderberg z
Chęcín
- Oeschelwitz Dawid **11.47**, 11.54, 11.61, 11.69,
11.73, 11.74
- okna zob. szyb wybijanie
- Olkusz 5.01–5.07, 10.02, 10.03, 10.05–10.08,
24.03
- Olszewer Szmarge 13.02
- Olszewicz Szmerel 13.03
- Opatów 11.51, 11.59, 11.65–11.68, 11.74, 12.01–
12.08
- Openhejm Hendel 7.03
- Orensztajn Moszko 32.03
- Ornatowicz 37.03
- Orzechowski 11.17
- Osieck 11.11, 11.56
- Ostaszewer Icek 28.02
- Ostrowski Aleksander 41.02
- Oszpi... Haiem 8.01
- Ozer Chaim 13.02
- Ozorków 22.03
- Ozorowski 10.01
- Ożymski 34.12
- Pacanów 11.66
- Palestyna 23.05
- Pams Zalmen 32.03
- Papawer Abraham 29.01, 29.03–29.05
- Parcowo 39.02
- Parczew 11.01–11.03, 11.17, 11.19, 11.23–11.25,
11.30–11.33, 11.35, 11.38, 11.56, 11.60, 11.63
- Partner S. 25.01
- Parysów 11.13, 11.56
- Parzycha Szlama 13.02
- Paskiewicz Iwan **16**, 16.01–16.03, 16.06, 21.04,
21.09, 24.03, 26.01, 28.04, 34.07
- paszkwile 20.01, 20.02, 20.05, 43.01–43.03
- paszporty 12.06, 34.01, 34.05, 34.06, 34.08–
–34.12, 34.15, 34.16, 34.18–34.21, 36.01,
36.02, 36.04, 36.07
- Pauchwitz Dawid A. 25.02
- pejsy 33.01
- Pele Gumpel 24.03
- Pele... Lejbusz 31.02
- Penik Chajm 32.03

- Penik Markko 32.03
 Perełman Lewek 25.01
 Peretz Jakob 25.02
 Peretz Sról Jonas 22.03
 Perk Ejzik 13.02
 Petrow 35.04
 Pęk Abraham 22.03
 Pfeferberg M.L. 25.01
 pidion 4.07, 5.04–5.06, 6.01, 11.36, 11.47, 11.63
 Piechotka Abraham 13.02
 pielgrzymki 3.01, 4.07, 11.17, 11.27, 11.30–
 11.32, 11.39, 11.56, 11.63, 12.01–12.03
 Pieprzack Mlich 13.03
 Pięcioksiąg zob. Tora
 Pilica 5.04, 5.05, 10.07, 10.08, 24.03, 41.02
 Pińczów 38.01
 Pińsk 11.60
 Piotrkowski Hersz 19.01
 Piotrków Trybunalski 7.06, 17.03, 17.05, 20.02,
 20.06, 27.01, 27.02, 30.03
 Piotrowski Tadeusz 17.03
Pirke Awot 24.03
 Piskorz Zelman 13.02
 Plewa Abram 13.03
 Pliszka (Pliszke) Aron 13.02. 13.03
 Plobus Nuchem 22.01
 Pławno 20.05, 20.06
 Płock 4.01–4.14, 11.21, 11.42, 11.43, 11.56,
 13.01–13.20, 22.01–22.06, 34.20, 38.06,
 39.02, 43.01–43.03
 Płocki Szmul 19.03
 Płońsk 39.01
 Podczaski 7.04, 7.09, 7.14, 7.18
 Podole 4.07, 11.47
 podroby 21.06
 Podymowicz 2.01
 pogrzeb 7.02
 pokładne (opłata od pogrzebów) 7.02, 19.13,
 27.01, 27.02, 32.01–32.03, 32.06, 32.07
 Pokrzywa Aron 13.03
 policja, żandarmeria i nadzór policyjny 4.01,
 7.03, 7.21, 11.35, 11.37, 11.56, 11.63, 11.76,
 12.01, 12.03–12.06, 12.08, 16.06, 19.02,
 21.01–22.03, 26.01, 26.02
 polski język zob. język polski
 Pomianowski Stefan 12.05, 12.06
 Pomp Mosze Zalman 32.03
 Popliński Piotr **14.05**
 Popławski 37.03
 Poróżnik T. 31.03
 posagowa suma zob. *rachasz*
 Posner Salomon Markus **11.60**
 Posner Salomon Zalman **11.60**
 Posnersberg S. 13.17
 Posneron Szmul Markus 13.02
 Posner J.M. 13.17
 posty 11.09, 11.17, 11.56
 Potocki Franciszek **4**, **18.04**, 18.06, 19.02,
 19.04, 19.13, 19.18, 19.24
 Potocki Stanisław **4**, 4.02–4.04, 4.08, 4.10,
 4.12, 4.14
 Powalski Antoni 2.03
 powstanie listopadowe 25.05–25.07
 Poznanski S.J. 25.02
 Poznański Icek 19.03
 Pozner Abraham 13.02
 Pozner Dawid 13.02
 Pozner Józef 13.03
 Półtorak Icek 41.01–41.04
 Praga k. Warszawy 35.01
 Prager Abraham 25.01
 prorocy (cadykowie jako p.) 5.04–5.06, 6.01
 Prusy 24.02, 34.08
 Prywes A. 25.01
 Przasnysz 38.04–38.06
 przesady zob. zabobony, przesady, fanatyzm
 religijny
 Przybyłowski 11.19, 11.22, 11.48
 Przymański 15.01
 Przysucha 11.01, 11.17, 11.27, 11.30, 11.31, 11.33,
 11.35, 11.36, 11.38, 11.51, 11.56, 11.59, 11.63,
 11.66, 11.71, 11.72, 11.74, 16.05

- przyszłości 1.01, 23.01–23.08
 przytułek 35.02
 Psalmy 11.20, 11.43, 11.56
 Pulwermacher Abram (Aron) 38.02
 Pułtusk 28.02–28.04
 puszki 8.01, 8.02, 27.01
 Pyzdry 14.01, 14.03, 14.04
- rabanici 11.75, 16.05, 16.06, 36.04; zob. też
 talmudyści
 Rabin (Rubin) Jankiel 32.01
 Rabin Lewek 17.02, **17.03**, 17.05
 Rabin Szaje 32.03
 rabinat i rabini 5.04, 11.39, 11.41, 11.56, 11.62,
 11.63, 11.73, 11.74, 13.01–13.10, 17.01–17.06,
 21.05, 22.02, 24.01, 28.01–28.04, 30.01–
 30.03, 31.01–31.03, 32.01–32.07, 37.01–37.06,
 38.03–38.06, 39.01–39.02, 40.01, 40.02,
 43.01, 43.02; zob. też Szkoła Rabinów
 Rabinersohn Eli Nachmanowicz **37.06**
 Rabinowicz Chemia zob. Nechemiasz Je-
 chiel Rabinowicz z Bychawy
 Rabinowicz Nechemiasz Jechiel zob. Neche-
 miasz Jechiel Rabinowicz z Bychawy
 Rabinowicz Salomon zob. Salomon Rabino-
 wicz hakohen z Radomska
rachasz (suma posagowa) 13.02, 40.02
 Rachman (Rajchman) Berek 40.02
 Rachman Meszel 40.02
 Raczyński Dominik 5.04, 5.05, 10.06, 10.07
 Radom 2.01, 12.07, 41.02
 Radomiński Jan Alojzy **11.54**, 11.60, 11.67,
 11.71, 12.02
 Radomsko 15.01–15.04, 17.01–17.06, 30.01–
 30.03
 radość 11.17, 11.43, 11.56
 Radzieński Hersz 29.04
 Radzymin 19.13
 Radzyń 11.17, 11.56
 Rajchman zob. Rachman Berek
 Rajman Moszek 40.02
- Rajs Icek 40.02
 Rajsfeld Moszko 34.11, 34.13, 34.21
 rajske jabłko zob. etrog
 Rakiety Edward 10.05, 11.29, 11.30, 11.35,
 11.37, 11.46, 11.54, 12.03, 13.14
 Rakowski Azriel Arie Lejb **43**, 43.01–43.03
 Rambam zob. Majmonides
 Rape Skąper Dawid 13.02, 13.18
 Rape Dawid zob. Rape Skąper Dawid
 Rapoport Icyk Kopel 15.01
 Rapoport Izrael hakohen **38.01**
 Rapoport Kac Mordechaj Lejb 25.01
 Rasinowski Walenty 21.03
 Rater Ksil (Ksyl) 40.02
 Ratman Aszer 13.02
 Raum A. 25.01
 Rawa Mazowiecka 29.05
 Rayski 7.02
 reforma Żydów 11.35, 11.55, 11.56, 11.60, 11.62,
 11.73, 11.74, 16.06, 42.02
 Reich Meir Szachna **35.05**
 Reicher Judka 7.05
 Rejnhutz Aron Hersz 29.04
 Rejowiec 34.01
 rekrutowy podatek 21.09
 Rembieliński Rajmund **11.39**
 Rezenstrauch M.B. 25.02
 Riff Michał 13.02
 Rikel Pinkwas 32.03
 robotnicy 11.66
 rodał, czytanie 8.01, 8.02, 13.02, 14.01–14.03,
 15.02–15.04, 18.01, 18.02, 19.01–19.28,
 21.04, 30.01–30.03
 rodzina zob. małżeństwo i rodzina
 Roemer Aram Szmul 32.03
 Rogoziński 41.03
 rolnictwo i rolnicy 11.60, 11.62, 11.66
 Romer Lejbusz 32.01
 Ropczyce 11.16
 Rosen Matias **35.02**, 35.05
 Rosenbandt J.A. 25.01

- Rosenberg Markus 29.04
 Rosenberg Mejer Janklowicz 29.04
 Rosenhaym (Rosenheim) Icek 5.01, 5.03, 10.02
 Rosenhaym (Rozenheim) Jonasz (Jonas) 5.01, 5.03
 Rosenheim Icek zob. Rosenhaym Icek
 Rosenheim (Rozenheim) Zyskind (Süskind) 5.04, 5.05
 Rosenthal H. 25.01
 Rosja 11.42, 11.52, 16.01–16.06, 24.02, 34.01, 34.03, 34.05, 34.06, 34.08, 34.10–34.12, 34.14–34.19, 34.21, 35.02, 37.01, 37.04
 Rospopow 22.02
 rosyjski język zob. język rosyjski
 Rosz Haszana 17.01, 24.03
 Roszkowski 24.02
 Rościszewski Michał **13.08**
 Rotaposki 24.03
 Rotenberg M.H. 28.03
 Rotenberg Meir zob. Meir Rotenberg z Opatawa
 Rotenberg Szaje 13.02
 Rotenberg Szmul 25.02
 Rotensztain Aron Szlama 25.02
 Rotensztejn Jankiel 32.03
 Rothar Icek Jakob 13.02
 Rothenszeim Pinkwas 32.03
 Rothwand Jakub **36.05**
 Rotman Anszel 13.03
 Rotman Hersz 29.04
 Rozenberg Berek 31.02
 Rozenberg Moszko 27.01
 Rozenblat Izrael 10.02
 Rozenzweig M. 28.02
 Rozenzweyg Aszer 11.44
 Rozenfarb Fajwel 40.02
 Rozenheim Dawid 10.02
 Rozenheim Herszek 10.02
 Rozenheim Jonas zob. Rosenhaym Jonasz
 Rozenheim Süskind zob. Rosenheim Zyskind
 Rozenheim Zyskind zob. Rosenheim Zyskind
 Rozensztadt Naftali 13.02
 Rozensztok Naftala 13.03
 Rozentahl Szlama 28.03
 Rozenweyn Moszek 25.02
 Rozenzweig M. 25.01
 Rozner Abraham Brie 13.02
 Rozner Lejb Marek 10.02
 rozpusta 3.01, 4.07, 11.01, 11.32, 11.56, 11.63, 36.01
 rozwód religijny i cywilny 21.03, 34.18, 35.02
 Rozynes Abraham Hersz 24.01–24.03
 Rozynes Menachem Nachum (Nuchym) **24**, 24.01
 Rozynes Naftal 24.02
 Różyn 24.03
 Rubin Jankiel zob. Rabin Jankiel
 Rubin Dawid Kiwa 13.03
 Rubin Juzef 7.03
 Rubin S. 32.04
 Rubin Sruł 32.03
 Rubin Szloma 32.01
 Rubinstein Ozyel **11.21**, 13.12, 13.13
 Rubinsztejn B. 28.03
 Rubinsztejn Aron 28.02
 Rubinsztejn S. 28.03
 Ruchlajm (Ruchlejmer) Icek 40.02
 Rud Icko 32.03
 Ruekel Szulim 32.03
 Rutman Anszel 13.02
 Ryda Kopel 34.12, 34.14
 Rypińscy, rodzina 18.04, 18.05, 18.09, 19.03
 Rypiński Ber 19.07
 Rypiński Majer 18.01, 18.02, 18.08, 19.07
 Rzyzka Aron Icek 28.02
 rzemieślnicy 4.01, 11.60
 Rzerzak Icyk 20.04
 Rzewuski Antoni 23.02
 rzezacy rytualni i ubój rytualny 9.01, 10.04, 11.18, 11.40, 11.45, 11.48, 11.56, 18.01, 18.02, 21.06, 37.01, 40.02
 rzeźnicy 21.06–21.08

- Sadowski Leon 26.01
 Sadzawka Szaja 13.03
 Safir Mendel **29**, 29.01–29.05
 Sagol Iciek Lipman 13.03
 Salomon Mendel 4.01
 Salomon Rabinowicz hakohen z Radomska **17**, 17.01–17.06, 30.01–30.03
 Saltsteyn S.J. 25.01
 Samarytanie 11.75
 Samuel Moses 4.01
 Sandomirski Samul 13.03
 Sarnower Ljzer 13.02
 Sauerbier Jozef 13.02
 Sawicki Aleksandr I. **16**, 16.01, 16.02
 Sądny Dzień zob. Jom Kipur
 Schenman (Schönman) 43.02, 43.03
 Schmiedeberg F. 25.01
 Schoenberg Salomon 25.01
 Schoenberg Wolf 25.01
 Schonberg Szmul 25.02
 Schönman zob. Schenman
 Schönfeld M., dr **7**, 7.13, 7.17, 7.18, 8.01–8.04
 Segal Beer 13.02
 Segal Dawid B.R.U. 13.02
 Segal Mosze 13.02
 Segal Moszek Beer 13.02
 Segal Raffai 13.02
 Segal Abraham Jankiel Wigdorowicz 28.02
 Segal Samuel 43.01
 Sejzl Aron Jakkierl zob. Buchman Chamka sekta (chasydyzm jako s.) 4.02, 4.04, 4.05, 4.07, 4.10–4.14, 5.01, 5.02, 5.04–5.07, 7.04, 7.09, 7.13, 7.15–7.18, 7.21, 10.01, 11.01–11.04, 11.06, 11.09–11.41, 11.44, 11.46–11.48, 11.51, 11.52, 11.54–11.58, 11.60, 11.63, 11.70, 11.73, 11.78, 11.80–11.83, 12.01, 12.03–12.07, 13.14, 13.16, 13.17, 13.19, 13.20, 14.02, 15.02, 15.03, 16.01, 16.02, 16.04–16.06, 18.01–18.03, 18.07, 18.08, 19.03, 19.04, 19.07–19.10, 19.12, 19.14–19.17, 19.19, 19.20, 19.22, 19.23, 19.26–19.28, 20.02, 20.03, 20.05, 20.06, 22.01, 23.02, 23.05, 24.01, 24.03, 26.01–26.04, 28.01–28.03, 29.05, 32.03–32.07, 36.04, 36.06, 36.07, 37.03, 37.04, 39.01, 40.01, 41.02, 42.01, 42.02
 Serayner Aron 25.02
 Sermanerczak H. 34.01
 Serock 28.04
seuda szliszit 4.07
 Shamay zob. Szammaj
 Siedkier Zanwel 13.03
 Siedlce 11.15, 11.18, 11.19, 11.48, 11.56, 13.04–13.10, 13.12, 13.13, 13.17, 21.07, 23.02, 23.03, 29.03
 Siewierz 24.03
 Silbersztajn Eliasch 20.04
 Silbersztejn Jeremiasz 24.03
 Silenc Sandel 13.02
 Skalski Alojzy 38.01, 38.02
 Skąper Dawid zob. Rape Skąper Dawid
 Skobil Hersz 13.02
 Skornik Dawid 29.04
 Skowroński 32.01
 Skupiewski 11.08
 Sławełe (Sławski) Lejzer 13.02, 13.18
 Sławita Lejzer 13.03
 Słowiele Szyja 13.02
 Sobota Dawid 22.03
 Sochaczew 28.02, 28.03, 39.01
 Sochaczewski Manes 19.07
 Sochocin 39.01
 Sochoczewski Majer 29.04
 Soczewke Szaje Zanwil 13.02
 Sokoł Josek 13.03
 Sokołow Froim Iciek 29.04
 Sokołowski 4.01, 4.02, 4.04–4.06, 4.13
 Sokołów Podlaski 11.20, 11.40, 11.44, 11.45, 11.56, 11.60, 29.05
 Sol Hersz 32.03
 solidarność chasydzka 11.09, 11.20, 11.43, 11.56
 Soliński 7.01, 7.02, 7.06, 7.12, 7.15, 7.16, 7.20

Solnicki Walenty **34.16**, 34.18, 34.20, 34.23
 Sorazon Elias Józefowicz **21.07**
 Sosnowica 31.01, 32.02
 Stabenbucher Elias Herz 13.02
 Stanisław August Poniatowski, król 11.60
 Starnalski Joachim 11.19, 11.22, 11.48
 Stasiakowski 7.11
 Staszic Stanisław **2**, 2.02, 2.04, 4.11, 11.03,
 11.31, 11.38, 11.47, 11.54–11.56, 11.61, 11.62,
 11.66, 11.73, 11.74, 11.78, 11.81, 12.01
 Statler Majer 10.02
 Statler Wolf 10.02
 Statut Organiczny 16.05, 16.06, 21.01, 21.02
 Stecki Pinkus 24.03
 Stemp Markus 13.02
 Stern Abraham **4**, 4.04, 4.07, 11.27, 11.56,
 11.60, 11.61, 23.05, 23.06
 Stężyca 11.07, 11.56
 Stilgold Dawid 25.01
 Stoczek 11.08, 11.56
 Stopnica 5.04–5.06
 Storożenko Andriej Jakowlewicz **27.02**
 strój żydowski 18.01, 18.02, 19.15, 24.03, 26.03,
 26.04, 31.01, 32.01, 32.03, 33.01, 35.01,
 35.04, 35.05, 36.01, 36.02
 Sucherfeld 32.03
 Sukiennik Szmul 11.17
 Sukkot 3.01, 17.01, 20.01, 22.03, 30.01
 Sulamith, czasopismo 8.02, 11.60
 Surowiecki Wawrzyniec **11.47**, 11.54, 11.61,
 11.63, 11.69, 11.73, 11.74
 Suwałki 26.01
 Symcha Bunim (Bonhard) z Przysuchy **11.01**,
 11.51, 11.59, 11.66, 11.71, 11.72, 11.74
 Symche Mojses 13.02
Szaarej Tszurwa 23.03, 23.05
 szabat 7.05, 11.17, 11.43, 11.56, 12.06, 13.02,
 21.01, 21.02, 21.10, 21.11, 34.16; sz. hagadol
 13.02; sz. tszuwa 13.02
 Szafir Dawid 25.02
 Szaieski M. 11.15
 Szaja Samuel 4.01
 Szammaj, tanaita 11.75
 Szaniawski Józef Kalasanty **11.47**, 11.54, 11.69
 Szapac Abraham 13.02
 Szapira Josef 25.01
 Szapsa Abram B.R.J. 13.03
 szarwark 32.01
szatnez 4.07
 Szaul Zundel 25.01
 Szawuot 24.03
 Szay Szamson 32.03
 Szbore Mordek Mendel 13.02
 Szchwat J. 11.17
 Szczeciński 24.03
 Szczekociny 10.07, 10.08
 Szczepański 15.04
 Szczupak Beer 13.02, 13.03
 Szczygieł Lejb 13.02
 Szegoś Izrael 22.03
 Szenker Szyie 32.03
 Szenman Abram 13.03
 Szer Herszko 32.03
 Szer Mendel 32.03
 Szifyk Wolf 13.02
szirwa (żałoba) 8.02
 Szkłów 16.01, 16.02
 szkolnik 30.02, 32.01, 32.06, 32.07, 40.02
 Szkoła Rabinów 4.10, 11.47, 11.56, 11.73, 11.74,
 11.76, 11.78, 13.04, 13.05, 13.13, 16.06, 28.01,
 29.02, 29.04, 29.05, 31.01, 31.02, 32.01, 32.02,
 34.16, 34.17, 38.04, 39.01
 szkoły publiczne 1.01, 11.62, 11.66, 11.73, 11.74
 szlachtarze zob. rzezacy rytualni i ubój rytualny
 Szlama Abraham 13.02
 Szldt Abraham 13.02
 Szlit Alie 32.03
 Szmadyna Szmul 13.03
 Szmarchenberg Elias 13.02
 Szmidt P. 25.02
 Szorchshtein Lewek 25.01
 Szoszke Abraham Majer 13.02

- Szpiegel Jakob 13.02
 szpiegostwo 24.02
 Szpigel Jakub 13.05, 13.09
 Szpira Lejb Hersz 13.02, 13.03
 Szpira (Szpyra) Szmul Mosiek 22.01–22.06
 Szpirek Iciek Lewkowicz 13.02, 13.03
 szpitale 8.01, 8.02, 32.01, 32.03, 32.04, 32.06, 32.07
 Szpyra Szmul Mosiek zob. Szpira Szmul Mosiek
 Szraga Fajwel Dancygier z Grójca **21.02**, 28.02
 Szrejser Elo 32.03
 Szreyber Heyman 19.01
 Sztadlen Chaskiel 32.03
 Sztamm Hersz 11.66
 Sztetling J.S. 25.01
 Sztetnfeld Perec 10.06
 Szteyn Ayzik 11.17
 Szteynberg Hersz 29.04
 Sztoch Jos Kuper 32.03
 Sztolcenberg Mojzes 13.03
 Sztoyman Lipman 7.09
 Sztucki Sról z Ciepeliowa 28.02
 sztyble (izby modlitwy, domy modlitwy) 2.01, 4.01–4.05, 4.07, 4.09, 4.10, 4.13, 4.14, 8.01–8.03, 9.01, 9.02, 10.03, 11.01, 11.09, 11.15, 11.17, 11.18, 11.20, 11.21, 11.27, 11.29–11.33, 11.35, 11.39, 11.42–11.46, 11.48–11.51, 11.54, 11.56, 11.60, 11.63, 11.64, 11.80, 11.82, 12.03, 12.05, 12.06, 14.01–14.05, 15.03, 18.01–18.05, 18.08, 18.09, 19.03, 19.04, 19.07, 19.13, 19.27, 20.01–20.06, 21.04, 22.01, 26.01–26.04, 27.01, 27.02, 30.01, 41.01–41.03
 Szuch Izrael (Sruł) 32.03, 34.08
 Szuch Jeko 32.03
Szulchan Aruch 8.02, 8.04, 13.11, 23.02, 23.03, 23.05, 23.08, 24.03
 Szwajk Fiszel 25.02
 Szwarcenberg Golda 40.02
 Szwartz Lejbka 21.05
 Szwartzborger Chaim 40.02
 Szwartzenberg Golda zob. Szwarcenberg Golda
 szyb wybijanie 22.01, 37.01, 43.01
 Szyld Abram 13.03
 Szymański 37.06
 Szymon Oderberg z Chęcina **11.51**, 11.70
 Szypow Siergiej Pawłowicz **19.16**, 19.19
 śluby 17.01, 30.01–30.03, 34.08, 34.18, 43.01
 Śmieszowice k. Żelechowa 11. 51, 11. 66, 11.70
 śpiew 4.07, 11.17, 11.21, 11.47, 11.56, 41.01
 świadectwo znania 38.02
 święta żydowskie 3.01, 11.43, 11.56, 12.06, 21.10, 21.11, 32.03, 34.01, 34.16, 39.02
 Tabasiewicz Aron 4.01
 Taitelberg (Tajtelberg, Teitelbaum, Tetelbaum) Moszka 23.01, 23.04, 23.05, 23.07
 Talman Mendel 25.01
 Talmud 7.17, 8.02, 8.04, 11.20, 11.56, 11.60, 11.62, 11.66, 11.73–11.75, 13.02, 13.03, 16.05, 16.06, 24.02, 28.02, 28.03
 talmudyści 7.18, 7.19–7.21, 8.02, 11.56, 11.60, 27.02, 28.01, 28.03; zob. też rabanici
Tania (Likute amarim) 11.60, 11.66
 taniec chasydzki 11.17, 11.20, 11.47, 11.56, 11.63, 11.73, 11.74, 11.76, 16.06
 Tarnogóra 34.01
 Tarnów 11.16
 Tassener Szaje Zanwel 13.02
 Taszer Kopel 32.03
 Tatarka Abram 24.03
 Tatarka Izrael 24.03
 Tauber Chaim Jos 32.01, 32.07
 Tefer Herszko 37.03
 Teitelbaum Moszka zob. Taitelberg (Tajtelberg, Teitelbaum, Tetelbaum) Moszko
 Tenenbohm N. 25.02
 Tetelbaum Moszko zob. Taitelberg (Tajtelberg, Teitelbaum, Tetelbaum) Moszko
 Terespol 11.20, 11.56

- Terl Jos. 32.03
 Tęchysek Joel 13.02
 Ther Chaim Jozef 32.01
 Thorner Manas (Manes) 13.04–13.06
Tikun Lejl Szawuot 24.02
 Tkacz Szmull 13.02
 Tluczer Szmul 13.02
 Toeplitz Henryk Leopold **35.02**
 Toeplitz Henryk Teodor **35.02**
 Toeplitz Szymon **35.02**
 tolerancja religijna 2.01–2.03, 4.01, 4.02, 4.12, 11.03, 11.56, 16.05, 18.09, 21.01, 21.02, 34.08, 34.16, 34.18, 36.04
 Tomaszów Lubelski 32.01
 Tomaszów Mazowiecki 21.05
 Toppole Jakub 13.02
 Tora 1.01, 3.01, 7.17, 8.01, 8.02, 8.04, 11.20; zob. też rodai
 Torner Lewek 13.03
 Torner Manis 13.17
 Treber 11.07
 Trejtel Noach 13.02
 Tuchsznajder Irla 40.02
 Tuchsznajder Lejzor Jakob 40.02
 Tuchsznajder Zachariasz 40.02
 Tugendhold Jakub 8.01, **11.56**, 23.04–23.06, 34.02, 34.26, 34.17
 Tuks Laybus 32.03
 Tuks Moszko 32.03
 Turkieltaub 22.03
 Turobin 34.01
 Turzysk 34.01, 34.03, 34.06, 34.08, 34.09, 34.14, 34.18, 34.20
 Tutczew 24.02
 Tux Aron 32.03
 Twerski Abraham zob. Abraham Twerski z Turzyska
 Tweryskier Abram zob. Abraham Twerski z Turzyska
 Tychsznajder Heli 40.02
 Tykel Benon Benedykt **26.01**
 Tymowski Józef **19.21**, 19.25, 21.04, 21.09, 41.01
 Tyszelman Rafał 40.02
 Tyszowce 32.01, 32.03
 tytoń 23.01–23.08, 37.05
 Tytus, cesarz 24.03
 ubiór zob. strój żydowski
 ubój rytualny zob. rzezacy rytualni i ubój rytualny
 Uchatyn Majer 13.02
 Ukraina 7.17, 10.06
 Unger Natan 25.01
Urim wetumim 32.02
 Uszerowicz Abram 28.02
 utensylia synagogalne 32.01, 32.07
 Uwarow Siergiej Siemionowicz **16**, 16.01
 Volhynie zob. Wołyń
 Wagman Kac Szmuel Dawid 25.02
 Wahl Mojżesz Jozue Heszel 32.01
 Wajnberg Chil Janas 40.02
 Waks Ab. Jos 32.03
 Waks Szmul 32.03
 Walberg Lejb 13.02
 Walden Burak Lejbusz 25.01
 Waldenberg Lewek 13.03
 Waleski Antoni 3.01
 Warem Jos 32.03
 Wargoniowie, rodzina 20.01
 Wargoń Berek 20.04
 Wargoń Herszlik 20.04
 Wargoń Mosiek Jakub 20.04
 Wargoń Szlama 20.04
 Warka 21.01, 21.03–21.11
 Warmąd Herszlik 20.04
 Warmąd Icyk 20.04
 Warmąd Majer 20.04
 Warmąd Szlama 20.04
 Warszawa 2.03, 4.07, 4.09, 4.10, 6.01, 6.02,

- 7.21, 8.04, 9.02, 10.01, 10.05, 11.01–11.04,
11.21–11.26, 11.28–11.31, 11.36–11.39, 11.43,
11.46, 11.47, 11.49, 11.51, 11.54–11.57, 11.61,
11.62, 11.65–11.69, 11.71, 11.72, 11.74, 11.79,
11.81–11.83, 12.01–12.06, 12.08, 13.05, 13.07,
13.10, 13.11, 13.12, 13.14, 13.16, 14.03, 16.02,
16.04, 16.06, 18.03–18.09, 19.02–19.05, 19.11,
19.13, 19.17, 19.18, 19.25, 19.26, 19.28, 21.02–
21.06, 21.10, 21.11, 23.01, 23.08, 24.01,
24.02, 25.01–25.08, 26.01–26.04, 27.01,
27.02, 28.01, 28.02, 29.03, 31.01–31.03,
32.01, 32.07, 34.06–34.09, 34.13–34.16,
34.19–34.22, 35.01–35.05, 36.01–36.07,
37.01, 38.03, 38.04
- Warszawski Hersz 19.07
- Warszeuer Józef 13.02, 13.03
- Warta, rzeka 7.10, 7.12
- Waserman Abram 31.02
- Waserman Hersz 31.02
- Wasserzug Lewek 25.01
- Wasserzug Mozes 13.02
- Watarz Jankiel Lewkowicz 28.02
- Wax Abram Josef 32.01
- Wax Ahron 32.03
- Wax Dawid 32.03
- Waxbaum Abraham Icek 31.02
- Waxman Juda 32.03
- Waxman Markus 13.03
- Waysman Szlama 29.04
- Wąchockier Beyrouh 25.02
- Wąwolnica 40.02
- Weber Abram Josel 25.01
- Wegbreit Abraham 25.01
- Wegier Józef 13.02
- Weichtel Anszel 25.02
- Weinberg Naftali 25.01
- Weingarten Kalma 24.03
- Weinholdt S.M. 25.01
- Weisbaum Boruch Josef 31.02
- Wejnreb Hersz Dawid 27.01
- Wekezker Moszka 34.09
- wełna zob. *szatnez*
- Wenecja 23.05
- Weysman Gecel 13.17, 13.18
- Wezler Dawid 20.04
- Węgrów 11.18, 11.56, 29.01–29.05
- Węgry 24.03
- Wiedeń 1.01
- Wiedera Gustaw 20.05
- Wielogłowski Kacper 9.01
- Wielopole 11.16
- wiernicy mięsa koszerne 21.06–21.08
- więzienia i więźniowie 11.52, 11.63, 21.09,
21.10
- Wikiński Jan **31.03**
- Wilanowicz Salomon 13.02
- Wilder Ozer 32.03
- Wilkowski Leon 19.18
- Wilnert M.B. 25.02
- Winawer A.M. 25.01
- Winawer Berek 35.02
- Winawer J.J. 25.01
- Winawer K. 25.02
- Winawer Natan (Nathan) 25.01, 35.02, 35.05
- Wingarten Moszek Hersz **21.07**
- Winiawer M. 25.01
- Winkler Frajem 32.03
- Winszajn Moszek Dawid 40.02
- Witels Mordka (Moszko) 32.01–32.04, 32.06,
32.07
- Witkowski 31.02
- Witowski Gerard Maurycy **16.04**, 16.05,
18.03, 18.08
- Włocławek 18.01–18.09, 19.01–19.28
- Włoszczowa 17.01–17.05
- Wodzisław 9.01
- wojskowa służba 11.66, 21.03, 21.09, 24.03,
32.01, 32.07, 37.05
- Wojśławice 32.01, 34.01
- Wolberg Feiweł Kamienicer (Kamieniecki)
11, 11.42, 11.43, 11.46, 11.47, 11.51, 11.56,
11.57, 11.66, 11.74, 11.77, 11.79

- Wolbrom 10.07, 10.08, 41.01–41.04
 Wolenberg Mośko 28.02
 Wolff Dawid 7.03
 Wolski 36.06
 Wołoszczyna 4.07, 11.47
 Wołyń 11.75
 Woycikowski Dominik 11.70
 Woyda Karol **6.02**
 Wroncki 40.01
 Wulf Łapaj Man 13.03
 wyborcze oszustwa 35.02–35.04
 Wyszków 28.04
 Wyszogród 39.02
 Wytrzyński Michał 13.02

 zabobony, przesady, fanatyzm religijny 4.07,
 4.11, 11.31, 11.33, 11.42, 11.43, 11.56, 11.60,
 11.73, 11.74, 24.01, 32.01, 32.04, 32.06, 34.18,
 36.01, 36.02, 37.04
 Zadarnowski 19.07
 Zaiąc Aron Uszer 29.04
 Zaiąc Hersz Icko 29.04
 Zaid (Zeid) Berek (Berko) 32.01, 32.03
 Zaif (Zeif) Uszer 32.01, 32.03
 Zajączek Józef **4**, 4.09, 4.11, 10.02, 11.01, 11.02,
 11.23–11.25, 11.33, 11.35–11.38, 11.43, 11.46,
 11.47, 11.49, 11.50, 11.53, 11.54, 11.56, 11.60,
 11.63, 11.76–11.78, 11.80–11.82, 12.01, 12.03,
 12.05, 15.02, 16.06
 Zajd Sender 32.01, 32.03, 32.04, 34.10, 34.15
 Zajdman Chaim Jankif 40.02
 Zajdner Chaim 40.02
 Zalewski 31.02
 Zamość 32.01
 Zamoyski Michał **10.08**
 Zand Markus 13.02
 zapowiedzi przedślubne 40.02
 zaręczyny 13.02
 zarost i broda 18.01, 18.02, 19.15, 21.10, 21.11,
 24.03, 33.01, 35.01, 36.01, 36.02
 Zaroster Icek 13.02

 Zawichost 40.02
 Zaydman Moszek 31.02
 Zdanowicz Jan Nepomucen 40.02
 Zederbaum Mozes 25.01
 Zegar Ber Zielek 13.03
 Zeid Berko zob. Zaid Berek
 Zeif Uszer zob. Zaif Uszer
 Zeif Hersz 32.03
 Zeif Mandel 32.03
 Zejdner Iochem 10.02
 Zelman ... 25.01
 Zemkowski 28.03
 Zew Pinchas 39.02
 Zienkowicz 34.05
 Ziger Beer 13.02
 Zilber Zelman 13.02
 Zilberg Mordka 32.03
 Zilberman Chajm Benlen 32.03
 Zilberszejn Szmul 32.03
 Zilbersztein Elo 32.03
 Zilbersztein M. 32.03
 Zilbersztein Moses 19.07
 Zineybaum Matys 35.01
 Zinger Jaker 32.03
 Zióraw Abram J. 13.03
 Zisel Aron Jakob zob. Buchman Chamka
 Ziszel Aron Jakob zob. Buchman Chamka
 Złotkowicz B. 28.03
Zohar 7.17, 24.02
 Zoldkern Dawid 25.02
 Zomer Juda 32.03
 Zomer Moszko 32.03
 Zorkowicz Abram 8.01
 Zuhlerberg Nach 34.08
 Zydelberg Icek 31.02
 Zylber Manes 31.01–31.03
 Zylberg Jankiel 32.03
 Zylberman Szymon 32.03
 Zylbernagel Gerszon 29.04
 Zylberszac Szmul 17.04
 Zylbersztejn Lejzer 24.03

Zyndwerger Abraham 13.02
Zyskind Berek zob. Hercygier Berek
Zyskind Hercyg 40.02
Zyskind M. 25.02
Zyskind S. 25.01
Zysman Dawid 13.03

żałoba zob. *szirwa*
Żarki 10.01, 10.07

Żarnowiec 10.07
żebractwo 11.56, 36.03
Żelechów 11.09, 11.17, 11.56, 11.70
Żołendek Chaim 40.02
Żukowski 12.06, 12.07
Żuraw Abraham Jakob 13.02
żydowski język zob. język żydowski
Żytomierz 16.01
Żywacki Szmul 13.03

SPIS ILUSTRACJI

Ilustracje, których źródło nie zostało odnotowane, pochodzą z prywatnych zbiorów autora

1. Stanisław Staszic (1755–1826). Źródło: „Tygodnik Ilustrowany” 1905, s. 840 27
2. List Aleksandra Zusji Kahany i Ch. Muhhausa do KRWRiOP z prośbą 129
o przyspieszenie decyzji w sprawie legalizacji chasydzkich sztybli. Źródło:
AGAD, CWW 1871, s. 86
3. Podpisy cadyków Meira z Opatowa i Symchy Bunima z Przysuchy na ich liście 149
do KRWRiOP, 1824. Źródło: AGAD, CWW 1871, s. 117
4. Symcha Bunim z Przysuchy (1765–1827), [w:] Icchak Alfasi, *Gur: Hamejased* 168
ba'al biduszej harim: Hajaw, machaszawato wetorato, Tel Awiw 1954, s. 32, il. 3
5. Kontrakt rabiniczny Abrahama Landaua z Ciechanowa, 1829. Źródło: 190
AGAD, CWW 1666, s. 230–231
6. Zaświadczenie rabina Radomska Jachyma Klugermana, że Majer Brandes 221
jest chasydem. Źródło: AGAD, KWK 702, s. 220
7. Urzędowy życiorys cadyka Salomona Rabinowicza z Radomska spisany przez 238
niego samego. Źródło: AGAD, KWK 710, s. 292
8. Synagoga we Włocławku wybudowana w latach 1850–1854; pocztówka 242
prawdopodobnie z lat dwudziestych XX wieku
9. Domniemany portret Izaaka z Warki. Źródło: Icchak Alfasi, *Hachsidut midor* 281
ledor, Jerusalem 1998, t. 2, s. 392
10. Podpis i pieczęć cadyka i rabina Grójca Szragi Fajwla Dancygiera z Grójca. 283
Źródło: AGAD, Komisja Województwa Mazowieckiego/Rząd Gubernialny
Warszawski 6354 [nlb.]
11. Chasydzi w kurorcie. Zdjęcie z okresu międzywojennego. Drugi z lewej 288
siedzi Izaak z Otwocka, praprawnuk Izaaka Kalisza z Warki
12. List rekomendacyjny wystawiony przez Izaaka z Warki Elimelechowi Szapiro 291
kandydującemu na posadę rabina Mogielnicy (znanemu jako cadyk z Grodziska).
Źródło: AGAD, Komisja Województwa Mazowieckiego/Rząd Gubernialny
Warszawski 6354 [nlb.]

13. Podanie Izaaka z Warki (1841), najprawdopodobniej sporządzone własnoręcznie. Źródło: AGAD, CWW 1435, s. 435	297
14. Pismo KRSWiD do magistratu Warszawy w sprawie miejsca zamieszkania Izaaka Meira Altera w czasie powstania 1830–1831 roku. Źródło: AGAD, CWW 1726, s. 82	335
15. Żydzi w tradycyjnym i nowoczesnym stroju podający sobie ręce; pocztówka z ostatniej ćwierci XIX wieku nawiązuje do znanych konfliktów między zachowawczymi i liberalnymi środowiskami żydowskimi, w których kwestia stroju była jednym z najbardziej widocznych obszarów starć	390
16. Abraham Twerski z Turzyska (1806–1889). Źródło: Samuel Abba Horodezky, <i>Hachasidut vehachasidim</i> , Tel Awiw 1951, t. 4, po s. 72	394
17. Pocztówka z początku XX wieku przedstawiająca w karykaturalny sposób przyjazd cadyka do galicyjskiego miasteczka; tego typu wizyty cadyka Abrahama z Turzyska były przedmiotem dochodzenia władz Królestwa Kongresowego w latach 1857–1858	397
18. Przykład antychasydzkiego donosu do KRSWiD oskarżającego chasydów Warszawy o nielegalne formy nacisku politycznego w sprawie wyborów do zarządu warszawskiej gminy żydowskiej, 1859. Źródło: AGAD, CWW 1731, s. 331	427
19. Własnoręczny podpis po polsku m.in. naczelnego rabina Warszawy Dow Bera Meiselsa i duchownego (później cadyka z Góry Kalwarii) Izaaka Meira Altera. Źródło: AGAD, CWW 1411, s. 282	434
20. Grób cadyka Izaaka Meira Altera w Górze Kalwarii, miejscowości, którą wybrał jako swoją rezydencję po konflikcie w Warszawie w 1859 roku	438
21. Międzyrzec Podlaski; pocztówka, 1914–1915	442
22. Chasydzki paszkwil na rabina Płocka Lejba Rakowskiego, oskarżający go o konwersję i ślub z nieżydowską kobietą; unikatowy przykład zachowanego chasydzkiego paszkwilu z XIX wieku, 1867. Źródło: APP, AmP 569, s. 282	486

Hasidism in the Kingdom of Poland, 1815–1867:
Historical Sources in the Polish State Archives

ENGLISH SECTION

ACKNOWLEDGMENTS

It is clear that this present volume would not have been created if not for the support and benevolence of numerous institutions and private individuals. Let me then extend my thanks, in the first place, to members of staff of all the archives that have rendered their collections available to me – primarily the Central Archives of Historical Records in Warsaw, which stores most of the documents herein presented and where I have several times been offered disinterested assistance. The preparation of this collection of sources has been supported at its various stages by other institutions as well. I owe particular gratitude to the Hebrew University's Centre for Research on the History and Culture of Polish Jews, and personally to Professor Israel Bartal for having commissioned this study. I am also grateful to the Institute for the History of Polish Jewry and Israel-Poland Relations, Tel Aviv University, and especially to its chair David Assaf, for the generous subsidy towards this publication. As usual, I owe my thanks to my home institution – the Polish Studies Institute, University of Wrocław, for its constant support of my research efforts. Significant sections of the volume were completed while I was working on the research project 'The Government of the Kingdom of Poland and Hasidism', supported by a grant from the Polish Ministry of Science and Higher Education. The monograph resulting from the research project was published in Polish in 2008 as *Władze Królestwa Polskiego wobec chasydyzmu. Z dziejów stosunków politycznych* by the Wrocław University Press. A much expanded English edition is forthcoming as *Hasidism and Politics: The Kingdom of Poland, 1815–1864*, to be published by the Littman Library of Jewish Civilization in 2012. I am most grateful to both publishers for their assistance in my preparation of these volumes. This greatly informed my work on the edition of the sources published in this volume. I completed the core portion of editorial work hereon during my twelve-month stay at the Institute for Advanced Studies, the Hebrew University of Jerusalem, as part of the research group named 'Toward a New History of Hasidism'. I owe special gratitude to all those members and guests of this group whose inestimable remarks or comments have helped me bring this work to (what I consider) a successful conclusion. I owe a great deal to Uriel Gellman, who aided my navigation through the

intricacies of references to the rabbinical literature; as well as to David Assaf, Moshe Rosman, Tvi Mark and Benjamin Brown, who helped me unravel a number of difficult points. I should also thank Małgorzata Kośka for her assistance in verification of difficult passages, Majka and Adam Pawłowski for their help with French passages, Bartłomiej Majchrzak for his assistance with legal references, Małgorzata Grochocka for her great job on editing the volume, Wojciech Ornat for accepting the volume for publication. Last but not least, I should thank my family for their constant support and understanding for my passions. This book is one of the fruits of their support.

PREFACE AND INTRODUCTION

The history of Hasidism has aroused significant interest for several decades; the volume of literature devoted to this subject has grown to imposing proportions. Scholarly texts dealing with the history of Hasidism first appeared in the nineteenth century, in the early Jewish-German historiography period (known as *Wissenschaft des Judentums*).¹ However, research-based interest in Hasidism owes its genuine development, in the first place, to the research of Simon Dubnow (1860–1941). In the 1880s, he published a series of articles that almost half a century later initiated the first, and essentially only, synthetic scholarly monograph on the history of Hasidism.² Works by authors from the *Wissenschaft des Judentums* circle, and Simon Dubnow in particular, set the course for the first period of historiography of Hasidism. Its two characteristic traits were interest in the early phase of the history of Hasidism (Dubnow's monograph ends with the year 1815) and attempts to interpret Hasidism in social history terms, partly also through juxtaposition of Hasidic doctrine with the social profile of Hasidism. Compared to earlier German authors, Dubnow's greatest innovation was that he interpreted the history of Hasidism in terms of nationalistic (albeit not Zionist) Jewish historiography. This latter feature in particular has become the trademark of this school of historians of Hasidism. Apart from the enduringly valid research by Dubnow, the most outstanding and characteristic achievements of this current include

¹ See e.g. Peter Beer, *Geschichte, Lehren und Meinungen aller bestandenen und noch bestehenden religiösen Sekten der Juden und der Geheimlehre oder Kabbalah* (Brünn, 1823), vol. 2: 197–259; I[saa]k M[arcus] Jost, *Geschichte der Israeliten seit der Zeit der Maccabäer bis auf unsere Tage nach den Quellen bearbeitet von...* (Berlin, 1828), vol. 9: 40–57, 158–162; id., *Allgemeine Geschichte des Israelitischen Volkes, sowohl seines zweimaligen Staatslebens als auch der zerstreuten Gemeinden und Secten, bis in die neueste Zeit, in gedrängter Uebersicht...* (Berlin, 1832), vol. 2: 467–486, H[einrich] Graetz, *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Aus den Quellen neu bearbeitet von...*; vol. 11: *Geschichte der Juden vom Beginn der Mendelssohn'schen Zeit (1750) bis in die neueste Zeit (1848)* (Leipzig, 1870), 102–126.

² Hebrew edition: Simon Dubnow, *Toledot habasidut* (Jerusalem, 1930–1931); German edition: *Geschichte des Chassidismus* (Berlin, 1931).

works by Ben Zion Dinur (1884–1973) and Raphael Mahler (1899–1977), which apply the Zionist and Marxist categories in their analyses and descriptions of Hasidism.³

Criticism of the all-too-obvious abuses of this trend, ostentatiously leading as it was toward building great historical narratives and simplified cause-and-effect models, has paved the way for a new Hasidism historiography method that proved dominant from the mid-twentieth century. Critics of Dubnow aptly identified Hasidism as primarily a religious formation; hence, any description of it ought to take into account the categories typical of religious studies and avoid any simplified mechanical interpretative models. The most illustrious representative and a symbol of this new school of scholarship of Hasidism was Gershom Scholem (1897–1982)⁴, alongside whom Isaiah Tishby (1908–1992), Joseph Weiss (1918–1969), Joseph Dan (b. 1935) and Moshe Idel (b. 1947)⁵ – most of them Scholem’s students and collaborators – also deserve to be named. A common feature of their research was a refocus on Hasidic doctrine and its analysis in the context of traditional Jewish religious literature, in particular the mystical and messianic tradition, and interest in the teachings (and, partly, lives) of the most outstanding representatives of Hasidic thought, e.g. Shneur Zalman of Liadi, Nahman of Bratslav and Menahem Mendel of Kock (Kotsk).⁶ Importantly, this perspective has enabled the introduction into the historiographic mainstream of the achievements of traditional, mostly orthodox students of the movement who to date had been left outside academic studies of Hasidism.

Scholem’s unquestioned authority as the greatest expert in the Jewish mystical movements and an outstanding and influential Jewish intellectual in parallel doubtlessly paved the way for new Hasidism students whose brand was the history of ideas. It was under their influence that studies on the social history of Hasidism were trans-

³ See e.g. Ben Zion Dinur, ‘The Origins of Hasidism and Its Social and Messianic Foundations’, in: Gershon D. Hundert (ed.), *Essential Papers on Hasidism: Origins to Present* (New York, 1991), 86–208 [Hebrew original in: *Bemifne hadorot* (Jerusalem, 1972)]; Rafael Mahler, *Hahasidut vehabaskalah (begalitsiyah uvepolin hakongresa’it bamahatsit harishonah shel hame’ah hatesha-esreh, hayesodot hasotsi’aliyim vehamediniyim)* (Merhavia, 1961) [incomplete English translation: *Hasidism and the Jewish Enlightenment. Their Confrontation in Galicia and Poland in the First Half of the Nineteenth Century*, trans. E. Orenstein, A. Klein, J. Machlowitz Klein (Philadelphia, 1985)].

⁴ See his most important studies: Gershom Scholem, ‘Devekut, or Communion with God’, in: Gershon D. Hundert (ed.), *Essential Papers on Hasidism: Origins to Present* (New York, 1991), 275–298; id., ‘The Neutralisation of the Messianic Element in Early Hasidism’, in: id., *The Messianic Idea in Judaism and Other Essays on Jewish Spirituality* (New York, 1971), 176–202.

⁵ See e.g. Joseph Dan, *Hasipur habasidi* (Jerusalem, 1975); Joseph George Weiss, *Studies in East European Jewish Mysticism and Hasidism*, ed. David Goldstein (London 1997); Moshe Idel, *Hasidism: Between Ecstasy and Magic* (Albany, 1995).

⁶ Naftali Loewenthal, *Communicating the Infinite: The emergence of the Habad School* (Chicago, 1990); Rachel Elior, *The Paradoxical Ascent to God: The Kabbalistic Theosophy of Habad Hasidism*, trans. Jeffrey M. Green (Albany, 1993); Arthur Green, *Tormented Master: A Life of Rabbi Nahman of Bratslav* (1979); Abraham Joshua Heschel, *A Passion for Truth* (New York, 1974).

formed toward analysis of Hasidism as a prevalently religious institution, including e.g. the role of the tsadik and the forms and functions of prayer. In spite of this, the hegemony of the Scholem school has in recent years encountered criticism from circles of scholars interested in social history. As has correctly been noted, the school's pioneering achievements have become its major limitations. First, the focus on Jewish religious tradition has adversely limited the interest in the broader socio-political contexts of the Hasidic movement, be it inside Jewish society, or, more generally, in the contexts of the non-Jewish East European world (in the twentieth century extending to Israel and the United States as well). Another adverse consequence was (and partly still is) the range of sources under investigation, which has been narrowed down largely to printed Hebrew and Yiddish religious texts. This has obviously resulted in a one-sided and fragmentary picture of the phenomenon under investigation, which has been taken out of its natural historical context and enclosed in a circle of texts and ideas of an elitist rabbinic culture.

Moreover, in spite of occasional efforts, research into Hasidism has not managed to go much beyond the chronological limits outlined by Simon Dubnow – the limit essentially being the eighteenth century. The nineteenth century in particular, as well as several decades of the twentieth (till the Holocaust) have to date remained quite poorly explored as a period. Finally, it has been noticed on a more general level of criticism that the apparent religious nature of Hasidism does not preclude the movement's social, political, cultural or economic traits extending beyond its purely religious character and thus measurable with use of instruments typical to disciplines other than the history of ideas. All this has provided an impulse for seeking novel perspectives in studies of Hasidism. The result is our contemporary wave of publications dedicated to Hasidism in the nineteenth century or the Holocaust period; the sociology and anthropology of today's Hasidism; studies of a political profile of the Hasidic movement; or analysis of the phenomenon's social and, latterly, gender-related framework. Although quite obviously partitive and one-sided, each of these depictions is inclined toward complementing, rather than replacing, the now already classical view of Hasidism as proposed by historians of ideas. The major, much emphasised, objective of today's studies is thus to integrate the various angles on the phenomenon of Hasidism, multifaceted as it is.

The present collection of sources concerning the history of Hasidism in the Kingdom of Poland between 1815 and 1867 aspires to becoming part of the contemporary tendency to broaden the limits of studies on this area of our interest. Assuming that one of the major maladies in earlier studies of Hasidism was the narrowing down of the source base to classical Hebrew and Yiddish texts, introduction of new, previously unknown sources whose provenance is thoroughly different would seem to be of primary import for the ultimate success of the venture embarked on by historians. What is more, this new type of sources not only enlarges the material base for studies on

Hasidism but it also thoroughly alters the perspectives from which it may be viewed. The documents collected in this volume primarily provide information on the political history of the Hasidic movement and also offer a wealth of data on its social structure, relations with other groups, and the mentality, daily life and numerical force of followers of Hasidism in the Kingdom of Poland. Being clearly aware of the fact that the sources herein specified are often hard to access or even merely unavailable to a number of scholars interested in the history of Hasidism, I have deemed it appropriate to bring them into broader scholarly and research circulation.

This is obviously no innovative move. Critical editions of various types of sources for the history of Hasidism, including Polish and Russian archival sources, have been published for a number of decades⁷, some of them comprising several of the sources herein collected.⁸ This publication has but been tasked with expanding the resource of archival texts functioning in the scholarly literature on Hasidism, primarily by adding Polish-language texts that have hitherto been only quite occasionally referenced. It is my hope that wider availability of the sources herein published will contribute to an increased focus on studies of Hasidism among Polish historians and to enhanced interest in Polish sources for the history of Hasidism amongst non-Polish scholars. I shall be quite satisfied if this contributes to rendering their positions more convergent, and to closer integration and, perhaps, cooperation in examining the threads of Polish-Jewish history, which are, after all, of equal interest to Polish and Jewish historians.

The documents reproduced in this volume come from Poland's central and provincial state archives. Most of them are kept at the department of the Central Religious Authorities of the Kingdom of Poland, Central Archives of Historical Records (AGAD) in Warsaw. In addition to the AGAD collections, however, the research also encompassed most of the archives holding archival materials from the former Congress Kingdom area, including departments or sections of provincial or voivodeship (guberniya), district or county (*powiat*), and municipal authorities. The present collection of sources is confined to the years 1815–1867, i.e. the period when the Polish chancellery was still in existence. Later sources, almost all of which are in Russian, are gathered in separate archive sections/departments and thus will require discrete searches.

⁷ See the classic collection of sources in Mordechai Wilensky, *Hasidim umitnagedim: letoledot hapolmos shebeineihem 1772–1815* (Jerusalem, 1970). See also Genrich Deich, *Tsarskoe pravitel'stvo i hasidskoe dvizhenie v Rossii: Arkhivnye dokumenty*, [s.l.], 1994; id., *Lubavich – tsentr hasidov habad: Dokumentalnyiye ocherki* [s.l.], 1994; Mahler, *Hahasidut vebahaskalah*.

⁸ See e.g. Dawid Kandel, 'Kariera rabiniczna cadyka Icie-Majera', *Kwartalnik poświęcony badaniu przeszłości Żydów w Polsce* 1/1 (1912), 131–137; Zofia Borzymińska, *Dzieje Żydów w Polsce. Wybór tekstów źródłowych. XIX wiek* (Warsaw, 1994); Marcin Wodziński, 'Chasydzi w Częstochowie. Źródła do dziejów chasydyzmu w centralnej Polsce', *Studia Judaica* 8 (2005), 279–301.

The documents herein presented may be divided into four categories. The first, and most sizeable one, is official correspondence generated in connection with formal administrative proceedings. The second category is protocols or records drawn up in connection with administrative investigations of any sort. Although these are formally also documents produced by public administrative bodies, they differ from the former type of documents primarily in that they record statements by interrogated representatives of the Jewish community, most frequently in the form of literal record, and as such are a relatively autonomous form of speech. The third category includes various sorts of letters or memos received from Jewish institutions and individuals by the government administrative apparatus at all tiers: municipal offices, county commissars/*powiat* heads and provincial (voivodeship) commissions/provincial governments, through to Government Commissions and the Viceroy. Among these are formal petitions from kahals or self-appointed representatives of the Jewish community, official curricula vitae and applications or petitions written by well-known Hasidic leaders; Government-commissioned reports and a number of anonymous letters, applications/petitions and denunciations. Lastly, the fourth category comprises letters/memos produced by Jewish community representatives for their community's internal use, without relation to the public administration. Some documents of this type, e.g. tax letters, lampoons, rabbinic contracts and translated versions thereof, would fall into state officials' hands, whether through the agency of offended rivals or merely as extra pieces of documentation attached to other official materials. Quite importantly, though, they were not drawn up with any such office being borne in mind, and so they were completely distinct in nature from the other official materials.

The categories specified above are related in very varied ways to the official procedures: internal clerical letters or messages appear beside documents generated without any relation to such offices whatsoever. This defines the differing status of these documents in respect of their senders/receivers, and hence each such piece of documentation should be subject to analysis in its appropriate context. Although the sources herein presented originate from a single archive or archives of a uniform type, the collection is by no means uniform in itself: the documents represent almost any and all of the possible standpoints regarding the Hasidic movement.

The sources are organised into a sequence of forty-three sections, most of which concern a single inquiry or conflict. I have made an effort to point out the most important matters or cases – those in which important decisions were taken that would be binding for Polish Hasidim – or the most typical ones – that is, those where problems and attitudes particularly characteristic for the history of Hasidism in the nineteenth-century Kingdom of Poland manifest themselves. In a number of cases, the sources gathered in successive sections are arranged into a clear narrative line 'recounting' the vicissitudes of a controversy or investigation. For occurrences of primary importance, I have attempted to gather a complete set of documents regarding the matter at stake in order to facilitate the reconstruction, in as relevant an amount of detail as possible,

of the decision-making mechanisms, participation of Jewish community representatives (Hasidim included) in those administrative processes, their awareness of how the state apparatus functioned and in what ways it could be influenced, and the complex interrelations between all these factors. For these same reasons, the complete content of almost all the sources presented in this collection is quoted. Only in some rather lengthy documents of which only a fragment relates to the history of Hasidism have I abbreviated the original content and indicated this as appropriate. Each section is preceded by a short introduction explaining the basic context of the matter and indicating the most important aspects of the history of Hasidism which the inclusion of the accompanying documents quoted is designed to illustrate.

Preceding each such document there is a header section specifying the document's title, the place it is stored, and its date. Each document is titled in a way specifically identifying the sender and the receiver and briefly summarising the core content. In cases where several copies have been preserved of the document being quoted, or the document has already been published as part of a publication, the header lists all these storage locations and/or publications, the first such listing referring the reader to the version I have assumed to be the basic one. Where a document specifies Julian *and* Gregorian calendar dates, the former is quoted in parentheses. The reader is kindly reminded, however, that the nineteenth-century Kingdom of Poland commonly used the Gregorian rather than the Julian calendar; hence, wherever just one date is quoted, it should generally be assumed to be a Gregorian calendar date.

The documents presented below have been prepared in accordance with the Polish rules for editing nineteenth-century source texts.⁹ The major modifications in respect of the original archival records are in the use of updated punctuation, standardised majuscule/minuscule use, double letters and the letters: *i, j, y* (e.g. *komisja* instead of *kommissya* [the Polish for 'commission']). Apart from common abbreviations, all the words and phrases written in the original version in abbreviated form have been explicated and rendered in full in this edition, the explications being given in square brackets. Similarly, square brackets have been used for any other supplemented items and reconstructed versions of dubious versions or corrupt fragments. Non-explicated abbreviations – mainly common ones and names of major institutions – are listed and explicated in the List of Abbreviations (below). Italics are used to mark annotations made in another hand, mostly marginal remarks or comments and clerical notes. The only important exception to the editing rules generally assumed for this purpose is the spelling of the word 'Hasid' and its derivatives whose varying inconsistent spellings have been preserved in this volume (e.g. *Husyt, Hasydymy, Kitayowcy*, etc.). A similar procedure is applied in the rare instances of other Hebrew terms or phrases transcribed in the Polish text.

⁹ See Kazimierz Lepszy (ed.), *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do poł. XIX w.* (Warsaw, 1953).

Explanatory notes are essentially limited to identification of persons, quotations and literature references appearing in the sources. As this book will hopefully be used by historians from various cultural backgrounds, the names of people commonly known in some circles have also been explained. One such, for instance, is Stanisław Staszic (no need to be introduced to the Polish reader); another is Solomon Rabinowicz of Radomsko (well known to the Jewish reader). The biograms are not limited to basic identification data but also indicate the individual's relevance to policies affecting the Jewish people and the relations under discussion. Many of the names obviously appear in the quoted sources more than once, in which case the biogram is only included against the first appearance of the name in a given section. If the person appears elsewhere farther on, the first appearance in each subsequent section is referenced to the footnote containing the biogram.

The collective personal, geographical and subject index cites document numbers rather than page numbers, and does not include editorial annotations or footnotes. In personal entries for individuals whose biograms are included in the source text notes, the relevant document number for the footnote that includes the biogram is given in bold. As a rule, this marks the first appearance of the name – e.g. Dawidsohn, Hayim, **11.28**, 23.05, 25.02, 38.03.

1 | AUSTRIAN DECREE FOR WESTERN GALICIA REGULATING THE MATTER OF PRIVATE MINIANIM, 1798

After Western Galicia was subordinated by the Habsburg monarchy in 1795, Emperor Francis II extended to its territory a number of regulations already in force in Eastern Galicia (under Habsburg rule since 1772). One of these was the *minianim* regulation, which laid down the rules for establishing private Jewish prayer rooms. This regulation was of particular importance for the Hasidim as it allowed them to set up *shtiblekh* (Hasidic prayer houses) out of the scope of the kahal's control.

1.01. Decree of Emperor Francis II on *minianim*, 1798.



2 | FIRST INVESTIGATION OF HASIDIC *SHTIBLEKH* IN THE KINGDOM OF POLAND, 1817

The matter discussed here is the earliest investigation regarding Hasidism carried out by the Congress Kingdom authorities. Pursuant to a non-surviving complaint from a kahal that is unknown to us, the Voivodeship Commission of Sandomierz wrote to the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment asking whether private prayer rooms could be tolerated, and if so, whether the annual consensus fee of 25 Rhine zloty instituted by the Austrian authorities in 1798 should be upheld (cf. 1.01). The case was taken on for the Government Commission by Stanisław Staszic¹⁰, who virtually monopolised matters relating to the Jewish population submitted to the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment and the Government Commission for the Interior and

¹⁰ Stanisław Staszic, 1755–1826, scholar, author and political activist of the Polish Enlightenment, a burgher by descent, and a Catholic priest. During the Four-Year Sejm, he was a supporter of the reformist camp and the author of *Przestrogi dla Polski* ['Admonitions to Poland'], 1790. He held high governmental offices in the Duchy of Warsaw and the Kingdom of Poland, and contributed to the shaping of policies impacting the Jewish population. From 1815 his views on the 'Jewish question' evolved toward obsessive anti-Semitism, which materially influenced the Kingdom's policies against the Jews in the period 1815–1830.

the Police, the most important ministries in this respect. Approached by Staszic for its official opinion, the Government Commission for Revenues and Treasuries stated that since the Constitution ensured freedom of rite and observance to all denominations, the consensuses should be issued free of any charge. This resolution was subsequently issued by the governmental authorities to all the provincial commissions. Although the decree did not mention Hasidism specifically, and the ministerial clerks probably did not have the faintest idea that the matter concerned this group, it was, in effect, the Government's first resolution regarding Hasidism. Not only did it permit the establishment of private prayer rooms, but it also waived the consensus fee in force since 1798, thus offering adherents of Hasidism full freedom in establishment of prayer rooms independent of the kahal.

As was customary in Congress Kingdom administrative practice, the decree in question, which addressed a matter of minor rank, was not published and was in fact soon afterwards forgotten by the issuing ministry, the provincial commissions notified thereof, and even by Staszic himself. The resolution consequently was of virtually no importance to the Kingdom authorities' later policies with respect to *shtiblekh* and to the position of Hasidism in disputes with antipathetic community authorities.

2.01. Sandomierz Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, inquiring as to the constitutional compliance of the regulations inherited from the Austrian government re. fees collected from Jewish prayer rooms.

2.02. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Government Commission for Revenues and Treasuries, forwarding the Voivodeship Commission's query re. fee collectable from *shtiblekh*.

2.03. Government Commission for Revenues and Treasuries to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, recognising the right for *shtiblekh* to be set up without charge, and thus finding the previously binding fees in violation of the binding tax law.

2.04. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Voivodeship Commission of Sandomierz, upholding the opinion of the Government Commission for Revenues and Treasuries re. the right to establish *shtiblekh* without the consensus fee.



3 | COMPLAINT OF THE KAHAL ELDERS IN CHEĆCINY AGAINST THOSE TRAVELLING OUT OF THE COMMUNITY DURING THE HIGH HOLIDAYS, 1818

The document quoted here illustrates a conflict typical for the early phase of the expansion of Hasidism, between kahal authorities, who aimed to maintain full control

over the local Jewish population, and supporters of Hasidism (and probably also numerous other factions), who tried to weaken this control or simply completely to free themselves from it. One form of conflict was the establishment of Hasidic prayer rooms (*shtiblekh*), which enabled the Hasidim to avoid participation in communal services. Another was the absence of Hasidim from their local community during religious festivals, especially Rosh Hashanah, Yom Kipur, and Sukkot, when many Hasidim travelled to the Hasidic courts of their tsadikim. In both cases the bonds of the Hasidim with their host community weakened. No wonder, then, that the kahal authorities tried at all costs to halt these practices. It was a sign of the times, however, that the means employed by the kahal to reach this goal was a petition to the governmental authorities and not imposition of internal kahal restrictions on the recalcitrant group. This incident, like many others, took place before the formal liquidation of kahalns in the Polish Kingdom in 1822. In spite of this, the authorities of the kahal were unable to restrain the tendencies of breakaway groups with the means at their disposal. This, of course, was a further factor which facilitated the development of Hasidism.

3.01. Kielce County Commissar to Kraków Voivodeship Commission, requesting explanation of the Chęciny kahal complaint.



4 | INVESTIGATION IN PŁOCK, 1818

On May 2, 1818, the local police closed the Hasidic prayer house in Płock. Three days later, ten Hasidim, 'in the name of all', appealed to the Voivodeship Commission to rescind the decision. The Voivodeship Commission upheld the police ban, but at the same time referred the matter to the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment with a request for confirmation of the ban. The Voivodeship Commission soon presented a report claiming that the group seemed dangerous and that the government should take note of them. 'The Kitajowcy differ in their rituals from other Jews and they share mutual hatred with them, but are so numerous that in almost all cities of the Voivodeship they have separate local prayer houses.' The Voivodeship Commission also noted that 'the Kitajowcy sect' should be dealt with as soon as possible, as the group was causing growing unrest in Jewish communities. In addition, the degree of hatred between Hasidim and their opponents was so great that reconciling the two and forcing them to hold joint services seemed impossible.

Concerned by the news from Płock, the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment decided to monitor the new phenomenon

more closely, and summoned Ezechiel Hoge¹¹ and Abraham Stern¹², its most valued Jewish consultants, both of them *maskilim*, for their opinion. Hoge's report has unfortunately not survived. Abraham Stern's submitted his report on Hasidism on September 29, 1818. Stern claimed that Hasidism was not a new religion, but rather the invention of a band of charlatans, the essence of which was to reinforce ignorance and to exploit simple Jews. In conclusion he stressed that while the Jewish people in Poland scorned Hasidim, they did not have sufficient means to counter the group's expansion; therefore, the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment should not permit Hasidim to establish separate houses for services but instead force them to participate in services in the common synagogue.

Almost immediately after receiving this report, the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment instructed the Voivodeship Commission that 'this sect does not differ in its religious beliefs from other Jews, and therefore services can be held in public synagogues together with others. From a religious viewpoint, then, the Kitajowcy did not have good grounds for their demand to meet freely in private homes on the pretext of holding religious services.'

However, this ministerial ruling did not end the matter, as Viceroy [Namiestnik] General Józef Zajączek¹³ ordered the Government Commission to review the decision concerning the *shtiblekh*, citing to freedom of religion and differences in ritual between 'the Kitajowcy and Jews'. Zajączek's claim was initially rejected, but on November 24, 1818, the issue came up at a meeting of the Administrative Council, the government of the Polish Kingdom, where Zajączek ceded that Hasidism brought 'various eccentricities and superstitions' to Judaism, but held that the believers of a religion tolerated in the kingdom could not be denied the freedom to pursue their own ritual.

The Płock investigation was the first action taken in respect of Hasidism in which the top-tier authorities of the Kingdom became involved. Though only declaratively, the investigation set itself the goal of explaining the rationale behind the movement.

¹¹ Ezechiel (Stanisław) Hoge, 1791–1860, was an influential *maskil*, and author of journalistic texts, a catechism and a prayer book in Polish. A scion of a Hasidic family, having joined the Haskalah movement, he was for several years the most active advisor to the Congress Kingdom Government for Jewish affairs, preparing e.g. opinions on the Hasidic movement. He was baptised in 1825. He left Poland around 1831 and returned to Judaism in the last years of his life, spent in England.

¹² Abraham Stern, 1769–1842, a self-taught mathematician, construction engineer and inventor of calculating machines, a Jewish Enlightenment leader in the Kingdom of Poland, and the severest local critic of Hasidism. He was one of the most influential representatives of Jewish society in the Kingdom.

¹³ Prince Józef Zajączek, 1752–1826 was a general and politician; adhered to Polish Jacobinism during the Four Years' Sejm, he subsequently took part in the Kościuszko Insurrection (1794) and Napoleonic wars. Appointed Viceroy of the Kingdom of Poland (1815), he held the title till his death.

Although the solutions assumed were of no significant consequence for the relationships between the Kingdom authorities and the Hasidic movement, the investigation is of interest in itself as it reveals the attitudes toward Hasidism among the leading politicians responsible for policy toward the Jewish population – in particular Stanisław Staszic, Stanisław Potocki¹⁴ and Józef Zajączek.

4.01. Hasidim of Płock to Płock Voivodeship Commission, requesting that a ban issued by local police on praying at a private house to be annulled.

4.02. Płock Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, reporting the ban issued on prayers in private houses and requesting corroboration thereof, and stating that it is the Hasidim who instigated separate prayer rooms.

4.03. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Płock Voivodeship Commission, requesting more detailed explanation of the matter and more documentation.

4.04. Płock Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, explaining the nature of the conflict around the *shtiblekh* and the Hasidic 'sect'.

4.05. Płock Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, repeating its request for a decision re. the legality of Hasidic gatherings in private houses.

4.06. Płock Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, reiterating its request for a decision re. the legality of Hasidic gatherings in private houses.

4.07. Abraham Stern's report on Hasidism, describing the movement's nature and recommending a ban on establishment of Hasidic prayer rooms.

4.08. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Płock Voivodeship Commission: reporting confirmation of the decision banning Hasidic gatherings in private houses and ordering consultation with the Government Commission for the Interior and the Police.

4.09. Viceroy's decision legalising Hasidic *shtiblekh*, citing the religious tolerance rule and lack of real differences between Hasidim and other Jews.

4.10. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Viceroy, requesting that the decision regarding the legality of *shtiblekh* be rescinded.

4.11. Administrative Council upholds the Viceroy's decision to legalise *shtiblekh*.

¹⁴ Stanisław-Kostka Potocki, 1755–1821, was an anticlerical author, columnist and politician of the Polish Enlightenment. An outstanding Polish masonry activist, he was a collector and patron of arts. He was a leader of the patriotic party at the Four Years' Sejm; participated in the Polish-Russian War of 1792, then emigrated. Chairman of Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment since 1815, dismissed 1820.

4.12. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Płock Voivodeship Commission, reporting on the Administrative Council's decision favouring the Hasidim.

4.13. Płock Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, raising objections as to the legitimacy of the Administrative Council decision.

4.14. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Płock Voivodeship Commission, refuting the objections to the Administrative Council decision without further explanation.



5 | COURT INVESTIGATION OF A JEWISH SECT CALLED 'MICHALKI', OLKUSZ, 1818

In 1817 information about a certain Jakub Brüll, who had accused Michał Friedman and his friends of assault, reached the court in Olkusz. According to Brüll, the aggressor was supposedly a member of the Michalki sect, and the brawl had resulted from 'the reasons for the forming of a new denomination called Michalki in the Jewish religion, and the resultant split among the Olkusz residents of the Jewish faith'. Yet the court found that the case did not involve only assault but also violation of the constitutional principle of religious tolerance. The court then asked the Voivodeship Commission for assistance in determining the legality of formation of a new 'sect' and whether its aggression towards members of the 'Jewish faith' was subject to the regulations of the penal code. The Voivodeship Commission authorised the local county commissar, Dominik Raczyński, to lead an investigation. After interrogating several individuals, including Jakub Brüll and Joshua Landau, the rabbi of Pilica, Commissar Raczyński compiled a report in which he quoted Rabbi Landau, who claimed that 'no Michalki sect exists whatsoever, there are only the Husyts, who differ from other Jews only in that they use a different book for their prayers and pray in a separate place, and do not disturb those who do not belong to the Husyts'. The Voivodeship Commission did not turn the matter over to the central authorities and ceased investigating it.

The most characteristic aspect of this investigation was the concordant reluctance of the interrogated representatives of the Jewish community and of the government administration to dig deeper into the topic and conduct an in-depth inquiry. All the replies given by the interrogated individuals were conciliatory; the same is even true of Jakub Brüll, the plaintiff, which might suggest that those interrogated feared the consequences of public authorities being drawn into internal Jewish disputes. Another possibility is that the enquiry itself was efficient enough as an instrument of pressure that those applying it achieved their expected concessions from the Hasidim involved and in return dropped the case.

Similarly, the public authorities were also relieved to be able to close the case. This was an expression of the provincial authorities' more general attitude to the Hasidic community – or, to be more precise, a lack of any such attitude. At that time Hasidism was still not perceived to be a significant issue, being part of the 'Jewish question' in Poland as a more general concept. The latter was indeed debated by central and provincial public offices.

5.01. Olkusz County Court to Kraków Voivodeship Commission, requesting an explanation of the legality of the unknown Michałki sect.

5.02. Kraków Voivodeship Commission to Olkusz County Commissar, ordering clarification of the existence and nature of the Olkusz-based Michałki sect.

5.03. Olkusz County Court to Kraków Voivodeship Commission, sending more documents re. the Michałki sect.

5.04. Report on the interview with Jakub Brüll, the plaintiff; Joshua Landau, rabbi of Pilica; and supposed expert Zyskind Rosenheim, in the matter of the Michałki sect of Olkusz.

5.05. Olkusz County Court to Kraków Voivodeship Commission, communicating the outcome of the interviews, which suggest that there is no Michałki sect in Olkusz, only Hasidism, which is not dangerous and differs from other Jews only in its way of praying.

5.06. Kraków Voivodeship Commission to Stopnica County Commissar, ordering a local 'prophet' to be tracked down and a report on the matter submitted.

5.07. Kraków Voivodeship Commission to Olkusz County Court, refusing to share information on Hasidism, citing lack of relevant knowledge.



6 | TSADIK MOSES OF KOZIENICE (KUZNITS) AT THE GATES OF WARSAW, 1819

Early in 1819, tsadik Moses Bria of Kozienice¹⁵ made a sojourn beyond the tollgates of the Warsaw borough of Wola. Soon afterward, the Government authorities received a denunciation (now lost), not known in detail today, accusing the tsadik of receiving visits from numerous Jews who gave him money offerings in exchange for blessings. The police, who arrived there shortly afterward, did not find the tsadik there, as he had returned to Kozienice by then. The two relevant extant documents illustrate a practice quite typical among Hasidic leaders: travelling around as they sought for

¹⁵ Moses Eliakim Bria Hofstein of Kozienice, 1758–1828, son of Israel of Kozienice, from his father's death in 1815 a tsadik and the perpetuator of the dynasty despite resistance initially encountered from within the Hasidic community. His students included Isaiah Muszkat, Gabriel of Mogielnica and Hayim Yehiel of Mogielnica. He wrote several religious works. Succeeded by his son Eleazar.

ways to extend their circles of influence. They also reveal the level of hostility against such activity on the part of the anonymous (probably Jewish) informer and the state authorities, who use typical Enlightenment rhetoric.

6.01. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Warsaw municipal authorities, ordering tsadik Moses of Kozienice, now sojourning there, and claiming to be a prophet, to be tracked down, and any abuse he may be about to commit to be prevented.

6.02. Mayor of Warsaw to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, reporting that the investigation has been discontinued due to Moses having returned to Kozienice before the police arrived at his place of sojourn.



7 | CONFLICT IN CZĘSTOCHOWA SURROUNDING THE RIGHT OF THE HASIDIM TO USE THE COMMUNAL BATHS (*MIKVEH*), 1820

In 1820 a group of local Hasidim demanded the right to use the local mikveh, or ritual bath, but opponents claimed that the bath was intended exclusively for use by women and that the attempt of the Hasidim to use the mikveh contradicted the religious law and was indecent. In response, the Hasidim argued that the bath was the property of the entire community, and everyone had a right to use it. When the conflict escalated, the kahal closed the mikveh completely – which was equally burdensome for both sides – and even forbade a Hasidic family to bury a dead child, which caused the Hasidim to request the mayor's intervention. The mayor ordered the Hasidim to be granted access to the mikveh, and at the same time turned the matter over to the Kalisz Voivodeship Commission for comprehensive examination. The next day the Hasidim went to the bath house but were chased away by a crowd gathered in front of it, though the police attempted to defend them. The Hasidim then asked the Voivodeship Commission to intervene. The Commission ordered an investigation and requested an opinion from the local maskil, Dr M. Schönfeld¹⁶ on Hasidism and whether the Hasidim had the right to use the Jewish bath. At the same time, the Voivodeship Commission and the mayor received numerous letters from both the Hasidic community and the kahal, as a result of which the mayor withdrew his permission for the Hasidim to use the bath and asked the Voivodeship Commission for an urgent decision. Soon afterwards, the Voivodeship Commission

¹⁶ Dr M. Schönfeld, a maskil, official physician for the district of Kalisz, consultant to the local Voivodeship Commission for the Jewish religion; cooperated with the German Mineralogical Society of Jena and was a correspondent for *Sulamit*, a German-Jewish periodical.

also received the opinion from Dr Schönfeld, who gave a very superficial profile of Hasidism without any kind of conclusion and with regard to the mikveh took the side of the Hasidim. The Voivodeship Commission found that it was not in a position to make a decision on the issue, so it sent Schönfeld's report, the records of the investigation, and the petitions of the Hasidim, to the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to ask for a decision. The commission took no interest in the matter, however. On the basis of the documents sent, it ruled that the Hasidim had the same right to the mikveh as everyone else and it ordered that supervision of sanitation be entrusted to the police. As it transpired, however, the parties had already reached an understanding which allowed Hasidim to use the mikveh, and the incident expired of itself.

Like the Olkusz affair discussed above (section 5), the Częstochowa episode illustrates the reluctance of the public administration to probe the nature of the conflict, and the unwillingness of the Jewish community to reveal its details. Both factors turned out to be important allies in the first phase of Hasidic expansion within Jewish communities in the Kingdom of Poland, engineering for them various concessions from the kahal and non-Hasidic majority.

7.01. The mayor of Częstochowa informs the Hasidim requesting the right to use the local mikveh that their application has been forwarded to superior authorities; meanwhile, the Mayor has temporarily permitted them to use the mikveh.

7.02. The mayor of Częstochowa to the kahal, ordering the burial of a Hasidic child and the mikveh to be made available to the Hasidim until the superior authority takes its final decision.

7.03. The Hasidim of Częstochowa to Kalisz Voivodeship Commission, describing anti-Hasidic incidents incited by a Jewish crowd in Częstochowa, and requesting assistance in gaining access to the mikveh, referring to the ineffective intervention of the mayor.

7.04. Kalisz Voivodeship Commission to the mayor of Częstochowa, ordering an investigation into the nature of Hasidism and the reasons behind the mikveh conflict.

7.05. Kahal of Częstochowa to Kalisz Voivodeship Commission, opposing the opening of the mikveh to the Hasidim, claiming it would be to the detriment of all Jewish women.

7.06. Mayor of Częstochowa to Kalisz Voivodeship Commission, explaining the repeal of the decision allowing the Hasidim to use the mikveh and reporting that the mikveh will be completely closed until the dispute is resolved.

7.07. Gayfler and Lerner, Hasidim, to Kalisz Voivodeship Commission, filing a complaint against the kahal and the populace that blocked the delivery of the Voivodeship Commission chairman's oral decision to unseal the mikveh and make it available to Hasidim.

- 7.08. Gayfler, Lerner and Gold, Hasidim, to Kalisz Voivodeship Commission, requesting written confirmation of the decision to open up the mikveh and render it available to Hasidim.
- 7.09. Record of interviews with Hasidim and kahal elders re. existence of Hasidism in Częstochowa and their right to the mikveh.
- 7.10. Częstochowa Hasidim to the mayor, notifying him of their need to use the mikveh and the illnesses resulting from its closure.
- 7.11. Testimony of the municipal physician of Częstochowa re. Józef Gaifler's head cold and the harmful effects of catching a chill.
- 7.12. Mayor of Częstochowa to Kalisz Voivodeship Commission, requesting acceleration of the decision re. opening up the mikveh to the Hasidim.
- 7.13. Kalisz Voivodeship Commission to Dr Schönfeld, requesting opinion re. Hasidism and the right of the Hasidim to use the mikveh.
- 7.14. Secretary of Kalisz Voivodeship Commission to Chairman of Voivodeship Commission of Kalisz, submitting a report on the Hasidim in Częstochowa.
- 7.15. Protocol of the amicable agreement between the kahal elders and Hasidim of Częstochowa re. use of the mikveh.
- 7.16. Mayor of Częstochowa to Kalisz Voivodeship Commission, sending a copy of the protocol of the amicable agreement between the kahal and Hasidim of Częstochowa.
- 7.17. Dr Schönfeld's report re. Hasidism and their right to use the mikveh.
- 7.18. Kalisz Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, sending Dr Schönfeld's report on Hasidism and requesting a decision re. the mikveh.
- 7.19. Kalisz Voivodeship Commission to mayor of Częstochowa, ordering an explanation of the nature of the agreement between the kahal board and the Hasidim.
- 7.20. Mayor of Częstochowa to Kalisz Voivodeship Commission, explaining the principles of the agreement between the kahal and Hasidim.
- 7.21. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Kalisz Voivodeship Commission, commanding that the mikveh be made accessible to the Hasidim; opinion of provincial physician re. hygiene rules for mikva'ot is quoted on the margin.



8 | KAHAL ELDERS IN ŁASK AGAINST THE RIGHT TO CREATE *SHTIBLEKH*, 1820

In May 1820, local kahal leaders in Łask lodged a complaint with the Voivodeship Commission regarding a new 'sect' that had arisen in wartime (between 1807 and 1813), organised a separate prayer house for itself, and did not attend synagogue. The kahal leaders asked the commission to prohibit the sect's separate services. The Voivodeship Commission turned for an opinion to a local maskil, Dr M. Schönfeld, whose report,

hostile to the kahal leaders and rejecting all their arguments, was sent to the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment. The Government Commission requested the opinion of Ezechiel Hoge, who immediately noted the Hasidic context of the conflict and pointed out mistakes in the religious texts Schönfeld cited and refuted his conclusions. We do not know the final decision of the Government Commission on this issue; however, characteristically, none of the officials made reference to any previous investigations concerning Hasidism or to the 1818 ruling on the Hasidic *shtiblekh* in Płock (see section 4).

8.01. Łask kahal board to Kalisz Voivodeship Commission, complaining about the creation of the prayer rooms and the resultant detriments to the local Jewish community.

8.02. Opinion of Dr Schönfeld re. Łask kahal board's complaint and the right of Jews to establish private prayer rooms.

8.03. Kalisz Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, sending the complaint from the Łask kahal board plus Schönfeld's opinion, requesting a decision.

8.04. Opinion by Ezechiel Hoge, commissioned by the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment with regard to the same matter, arguing with Schönfeld's opinion and pointing out the Hasidic context of the conflict.



9 | OFFICIAL FEES FOR ESTABLISHING *SHTIBLEKH* IN THE VOIVODESHIP OF KRAKÓW, 1822

In 1822, following a complaint made by the mayor of Wodzisław against what he considered illegal gatherings of Jews for prayer in private houses, the Kraków Voivodeship Commission once again sent a query to the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment regarding the legality of private prayer rooms and the fee for running the same, introduced by the Government of Austria in 1798 (see section 1). Stanisław Grabowski¹⁷, the newly appointed Minister for Religious Denominations and Public Enlightenment, issued a ban on such gatherings, thus totally ignoring the resolutions of his predecessor in office, of 1817 and 1818, respectively (see sections 2–3). The instance illustrates the legal incompetence of

¹⁷ Stanisław Grabowski, 1780–1845, son of King Stanisław August Poniatowski; secretary to the State Council and the Council of Ministers of the Duchy of Warsaw from 1808; Chairman of the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment from 1820, he was responsible for the counter-Enlightenment evolution of this agency's policies. In this latter capacity, he exerted a crucial impact on the direction of the Kingdom's policy toward its Jewish population between 1820 and 1830.

the top public offices typical of the Kingdom authorities, and its inconsistency in the policy applied with regard to Hasidism.

9.01. Kraków Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, asking about legality of private prayer rooms and fees charged for same.

9.02. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Kraków Voivodeship Commission, replying to the question regarding the legality of, and fees payable by, prayer rooms, and banning the establishment of same.



10 | DISSOLUTION OF THE BURIAL SOCIETY IN OLKUSZ, 1822

In 1822/1823, the Polish Kingdom authorities implemented one of the most important principles of its projects to reform Jewish society: that is, the liquidation of institutions which in the opinion of the reformers strengthened Jewish separatism. The *kahals*, the basis of Jewish autonomy in the Kingdom, were abolished in 1822. Some of the functions of the *kahal* were transferred to the Jewish community board (literally, the synagogue supervisors), which had been created in 1821. All religious fraternities – especially burial fraternities (*hevra kadisha*), which were traditionally seen as an instrument of financial exploitation and power exercised by the *kahal* oligarchy – were liquidated shortly afterwards. During one of the formal procedures in the dissolution of the burial fraternity in Olkusz, representatives of the Jewish community expressed their genuine doubt regarding the status of Hasidism, a result of the 1818 interrogation and the Government's later contradictory decisions, which had left the status of the Hasidim equivocal. In unclear circumstances, the Hasidic prayer house was closed, but the County Commissar of Olkusz soon ordered it to be reopened. The same Commissar asked the Voivodeship Commission whether the 'corporation of *Husyts*' was also subject to the law regarding the dissolution of Jewish religious fraternities; the Commission forwarded the question to the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment. The latter of course made no decision; it simply ordered the Voivodeship Commission to conduct an investigation. The result of the investigation was resoundingly positive. Both the County Commissar and the Voivodeship Commission conveyed to the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment the opinion that Hasidism was merely a means of popularisation of a prayer group with no harmful intentions, so that it was not subject to the ruling regarding dissolution of harmful Jewish fraternities.

Compared with previous interventions, the 1823 issue, though quite minor in itself, clearly triggered greater interest and engagement on the part of both local and provincial authorities. This was due to the fact that the question surfaced during the

liquidation of the burial fraternities, one of the most important Jewish reforms undertaken by the Congress Kingdom. Though any connection between the Hasidim and religious fraternities was accidental, the Hasidim in this way became connected with the Kingdom's main political project regarding Jews, and with the central political line the authorities took towards the Jewish population.

10.01. Recordation of dissolution by the police of the town of Żarki of all fraternities and the Hasidic sect in the town.

10.02. Recordation of dissolution of the burial society in Olkusz, leaving the legality of the Hasidic fraternity for further decision.

10.03. Olkusz County Commissar to Kraków Voivodeship Commission, sending records of the dissolution of burial fraternities in ten localities, asking whether the law also dictates dissolution of the Hasidic fraternity.

10.04. Kraków Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, asking about possible dissolution of Hasidism together with the religious fraternities.

10.05. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Kraków Voivodeship Commission, ordering an investigation to clarify the nature of Hasidism.

10.06. Record of an interview with Rabbi Joshua Landau and local Hasidim regarding the nature of Hasidism in Olkusz.

10.07. Olkusz County Commissar to Kraków Voivodeship Commission, sending the investigation records and an opinion re. Hasidism, suggesting that Hasidism is not a harmful fraternity and ought not to be subject to the liquidation law.

10.08. Kraków Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, sends the investigation records and an opinion on the legality of Hasidism supporting the opinion of the Olkusz County Commissar.



11 | 'THE CASE OF THE HASIDIM', OR A GOVERNMENT INVESTIGATION INTO THE LEGALITY OF HASIDISM, 1823–1824

On September 20, 1823, Colonel Dulfus, the Parczew gendarmerie commander, sent the Viceroy a report regarding what he considered illegal gatherings of Hasidim for prayers at private houses. The report initiated the Kingdom's largest and most important governmental investigation into Hasidism. On the orders of General Zajączek, the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment carried out an extensive enquiry, which produced an imposing number of interview records, reports and opinions – incl. fifteen reports from mayors on the status

of Hasidism in their respective towns; reports by district/county commissions, the Warsaw Jewish Community Board and the Committee for Censorship of Hebrew Books and Periodicals (together with the 1818 Stern report – cf. 4.07). Based upon those opinions, in February 1824 the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment and the Government Commission for the Interior and the Police issued a decree rendering Hasidic prayer halls illegal, which was then confirmed by the Viceroy. The decision triggered a series of protests submitted to the ministry and the Viceroy's Office by some influential followers of Hasidism, the most active of whom were Alexander Zusya Kahana¹⁸ and Fayvel Kamienicer Wolberg.¹⁹ As a result of these protests, the Viceroy ordered that the movement's potential harmfulness be reconsidered. This initially encountered resistance from the ministerial authorities; finally, however, the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment appointed a deputation for this purpose which, led by Stanisław Staszic, collected all the existing information on Hasidism; interrogated two of its exponents, Meir of Opatów (Apta)²⁰ and Fayvel Kamienicer Wolberg; and, drew up an extensive report suggesting that 'there is certainly no need to have them persecuted'. The Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment confirmed the report's findings. On that basis, the Viceroy conclusively resolved, as of August 30, 1824, that Hasidism could be tolerated, enjoying full freedom of religious assembly.

The documentation amassed in the investigation is a mine of knowledge on several aspects of the Hasidic movement, revealing the various standpoints: those of state officials, Hasidim themselves, and non-Hasidic Jewish community authorities. The investigation was in itself a turning point in the history of Polish Hasidism, as it eventually led to the full legalisation of Hasidism, which was then free to develop as a movement. More importantly, perhaps, Hasidim had virtually grown to become the only Jewish grouping whose freedom to congregate was guaranteed by the state.

¹⁸ Alexander Zusya Kahana, 1795–1837, son of Abraham, cooperated closely with tsadik Simhah Bunem of Przysucha and subsequently, Isaac of Warka. He compiled Simhah Bunem's teachings into a volume called *Kol Simhah*. A native of Warsaw, Kahana became rabbi of Siedlce (1826) and then Płock (1829). He ranked among the most politically active representatives of Hasidism in the Kingdom of Poland in the first half of the nineteenth century.

¹⁹ (Hayim) Fayvel Kamienicer (Kamienicki) Wolberg, 1752–1835, was a merchant and Hasid, born in Kamienica, in the district of Limanowa, Galicia. A Hasid since ca 1794, he came to rank among the most influential and socially active Hasidim in Przysucha. A wealthy entrepreneur and merchant in Warsaw, associated with the potent Sonnenberg family, he was one of the executors of Berek Sonnenberg's will.

²⁰ Meir Rotenberg of Opatów, 1760–1831, rabbi, kabbalist, founder of a Hasidic dynasty; born in Pacanów, he was a student of Isaac of Pińczów and Jacob Isaac Horowitz of Lublin, the Seer of Lublin. A rabbi in Stopnica and (from 1817) in Opatów; a tsadik from 1815, he was one of the most influential Hasidic leaders of his generation. Regarded as the main heir to the Seer of Lublin, he was also active in social issues.

This set the course of political relations between the Hasidic movement and the Kingdom's authorities for the years to come.

11.01. Colonel Dulfus, commander of the gendarmerie at Parczew, sends the Viceroy a report on the discovery of a 'Jewish Husites' sect in the town.

11.02. Viceroy to Government Commission for the Interior and the Police, ordering an investigation into the Husites.

11.03. Government Commission for the Interior and the Police to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, requesting information on the 'Jewish Husite' sect and whether it is legal.

11.04. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Podlasie Voivodeship Commission, ordering the collection and submission of information on local 'Jewish Husites'.

11.05. Report of the mayor of Łuków stating that there is a Husites group in the town and describing its nature.

11.06. Mayor's report stating that no Husite sect exists in Adamów.

11.07. Mayor's report stating that no Husite sect exists in Stężyca.

11.08. Mayor's report stating that in Stoczek there is no Jew bearing the name of 'Husite, that is, sage', as there are no Jews in Stoczek whatsoever.

11.09. Report of mayor of Żelechów stating that there is a Husite sect among the Jews and describing the nature of the Jewish Husite sect.

11.10. Mayor's report stating that no Jewish Husite sect exists in Maciejowice.

11.11. Mayor's report stating that no Jewish Husite sect exists in Osieck.

11.12. Mayor's report stating that no Jewish Husite sect exists in Garwolin.

11.13. Mayor's report stating that no Jewish Husite sect or any other sects exist in Parysów whatsoever.

11.14. Mayor's report stating that no Husite sect exists in Łaskarzew.

11.15. Interrogation of Abraham Kohen, the administrator of the Hasidic *shtibl* in Siedlce, on the matter of the religious principles, customs, and legality of the Jewish Husite sect.

11.16. Report on Hasidism in Galicia.

11.17. Interrogation of Christian jurors, Jewish community board and Hasidim of Parczew, regarding the size and nature of the two local Husite groups.

11.18. Siedlce County Commissar to Podlasie Voivodeship Commission, reporting on the existence and size of the Husite sects in Węgrów and Kosów.

11.19. Podlasie Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, sending reports it has collected regarding the Jewish Husite sect.

11.20. Biała County Commissar to Podlasie Voivodeship Commission, sending a report on the nature of Hasidism and the size of Hasidic groups in Sokołów, Terespol and Biała.

- 11.21. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Warsaw Jewish Community Board, Committee for Censorship of Hebrew Books and Periodicals, and Płock Rabbi Ozyel Rubinstein, requesting information on Jewish Husites.
- 11.22. Podlasie Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, sending reports from Siedlce and Biała counties.
- 11.23. Viceroy to Government Commission for the Interior and the Police, sending a reminder to submit a report re. Jewish Husites.
- 11.24. Government Commission for the Interior and the Police to Viceroy, reporting on steps undertaken to explain the nature of the Jewish Husite sect.
- 11.25. Government Commission for the Interior and the Police to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, requesting that proceedings be accelerated and requesting urgent information on Jewish Husites.
- 11.26. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Warsaw Jewish Community Board and Committee for Censorship of Hebrew Books and Periodicals, sending a reminder for information on Jewish Husites.
- 11.27. Committee for Censorship of Hebrew Books to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, submitting report on Hasidic sect, upholding the findings of Abraham Stern's 1818 report and supplementing the same.
- 11.28. Warsaw Jewish Community Board to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, submitting report that the Jewish Husites are, in fact, Hasidim.
- 11.29. Decree of the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment forbidding Hasidim to gather for prayer in private houses.
- 11.30. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Government Commission for the Interior and the Police, forwarding the decree forbidding Hasidim to gather for prayer in private houses.
- 11.31. Government Commission for the Interior and the Police to all provincial commissions, forwarding the decree of the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment forbidding Hasidim to gather for prayer in private houses.
- 11.32. Government Commission for the Interior and the Police to Podlasie Voivodeship Commission, forwarding the decree of the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment forbidding Hasidim to gather for prayer in private houses, and ordering particular vigilance in Parczew.
- 11.33. Government Commission for the Interior and the Police to Viceroy, notifying him of the content of the decree of the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment forbidding Hasidim to gather for prayer in private houses.

- 11.34. Kalisz Voivodeship Commission issues a decree rendering Hasidic *shtiblekh* illegal.
- 11.35. Viceroy to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, reconfirming and expanding the provisions of the decree of the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment forbidding Hasidim to establish *shtiblekh*.
- 11.36. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to all provincial commissions, forwarding the Viceroy's decree rendering Hasidic *shtiblekh* illegal and expanding the array of measures employable with respect to Hasidim.
- 11.37. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Government Commission for the Interior and the Police, requesting police action and monitoring of Hasidim in order to enforce the anti-Hasidic decree and the Viceroy's orders.
- 11.38. Government Commission for the Interior and the Police to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, refusing to take any further action with respect to Hasidism, deeming the matter resolved by means of the decrees already issued.
- 11.39. Mazovia Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, informing that measures taken against the Hasidim have proved ineffective.
- 11.40. Mayor of Sokołów to Biała County Commissar, complaining about ineffectiveness of methods applied against local Hasidim, and their arrogant behaviour.
- 11.41. Kalisz Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, reporting on the way in which the decree rendering Hasidic *shtiblekh* illegal was launched and emphasising that no regulations are in place to enable Government authorities to influence appointments of rabbis.
- 11.42. Letter of Fayvel Kamienicer Wolberg and Alexander Zusya Kahana to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, requesting that the ban on Hasidic *shtiblekh* be repealed.
- 11.43. Letter of Fayvel Kamienicer Wolberg and Alexander Zusya Kahana to Viceroy, requesting that the ban on Hasidic *shtiblekh* be repealed.
- 11.44. Sokołów Jewish Community Board to Biała County Commissar, reporting that Hasidim have violated the ban on meeting for prayer in private houses.
- 11.45. Biała County Commissar to Podlasie Voivodeship Commission, reporting that Hasidim have violated the ban on meeting for prayer in private houses and that the measures applied have proved ineffective, particularly in Sokołów.
- 11.46. Viceroy to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, commanding the legalisation of Hasidic *shtiblekh*.

- 11.47. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Viceroy, calling into question the legitimacy of the latter's request for legalisation of Hasidic *shtiblekh*.
- 11.48. Podlasie Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, requesting consent for application of urgent measures against Hasidim, as steps hitherto taken have proved insufficient.
- 11.49. Alexander Zusya Kahana and C. Muhhaus to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, requesting accelerated decision concerning legalisation of Hasidic *shtiblekh*.
- 11.50. Note of Minister Stanisław Grabowski re. deputation formed to interview Hasidic leaders.
- 11.51. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to the Commission, ordering Hasidic leaders to be summoned for interrogation in order to explain the nature of Hasidism.
- 11.52. Alexander Zusya Kahana to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, once again requesting accelerated decision on legalisation of Hasidic *shtiblekh*.
- 11.53. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Alexander Zusya Kahana, reporting that the ban on Hasidic *shtiblekh* has been temporarily suspended.
- 11.54. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Government Commission for the Interior and the Police, notifying it that a deputation has been appointed to consider the legality of Hasidism and that the ban on Hasidic *shtiblekh* has temporarily been suspended.
- 11.55. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Mark de Müller, notifying him that a deputation has been appointed to consider the legality of Hasidism.
- 11.56. Anonymous official note summarising the progress of the investigation on Hasidism.
- 11.57. Mazovia Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, reporting that Fayvel Kamienicer has been summoned for interrogation in Warsaw.
- 11.58. Kalisz Voivodeship Commission to county commissars, notifying them that the ban on Hasidic *shtiblekh* has temporarily been suspended.
- 11.59. Meir of Opatów and Simhah Bunem of Przysucha to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, requesting acceleration of the interrogation and submission of the questions in writing.
- 11.60. Report (anonymous) on the status and nature of Hasidism and the guidelines for the deputation for examining the Hasidism case.
- 11.61. Minutes of the first meeting of the deputation and record of its reading of relevant documentation.

- 11.62. Minutes of the following meeting of the deputation, with questions formulated for deputation to ask the tsadikim being interviewed.
- 11.63. Opinion of Wawrzyniec Surowiecki on Hasidism and the tasks of the deputation.
- 11.64. Lublin Voivodeship Commission to City of Lublin Office, informing of temporary suspension of the ban on establishing Hasidic *shtiblekh*.
- 11.65. Meir of Opatów to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, requesting acceleration of the interrogation and presentation of questions in writing.
- 11.66. Interrogation of Meir of Opatów and Fayvel Kamienicer Wolberg before deputation for examination of the nature of Hasidism.
- 11.67. Deputation to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, requesting issue to Meir of Opatów of an interrogation attendance certificate.
- 11.68. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment issues Meir of Opatów an interrogation attendance certificate as requested by Sandomierz Voivodeship Commission.
- 11.69. Deputation's record of postponement of meeting due to Mr Oebchelwitz's absence.
- 11.70. Voivodeship Commission of Kraków to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, notifying it that tsadik Simeon Oderberg, summoned for appearance before the deputation, has not been found.
- 11.71. Deputation to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment: requesting permission for Simhah Bunem of Przysucha to return home.
- 11.72. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment issues Simhah Bunem of Przysucha a permit to return home.
- 11.73. Protocol concluding the deputation's work, proposing that the Government maintain complete neutrality toward Hasidism, with continuing police surveillance of decency of their meetings, and that it set up a Rabbinical School.
- 11.74. Deputation's report re. the character of Hasidism and opinion regarding appropriate policy toward the same, repeating the preceding protocol's conclusions proposing complete neutrality toward Hasidism and establishment of a Rabbinical School.
- 11.75. Opinion by Mark A. de Müller re. Hasidism, concordant with the general proposals of the deputation.
- 11.76. Minister Grabowski's opinion postulating severer measures against Hasidism, as proposed by the deputation.
- 11.77. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment do Fayvel Kamienicer, informing him of the continuing investigation of Hasidism.

- 11.78. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment's report to Viceroy, summarising the deputation's conclusions, and opinion of Minister Grabowski postulating severer measures as proposed by the deputation.
- 11.79. Fayvel Kamienicer Wolberg and Alexander Zusya Kahana to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment: request for return of the decree of 1805 legalising Hasidic *shtiblekh* in the Russian Pale of Settlement.
- 11.80. Viceroy to Government Commission for the Interior and the Police, communicating the resolution on legality of Hasidic prayer rooms.
- 11.81. Government Commission for the Interior and the Police to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, forwarding Viceroy's resolution on legality of Hasidic prayer rooms.
- 11.82. Government Commission for the Interior and the Police to all provincial commissions, forwarding Viceroy's resolution on legality of Hasidic prayer rooms.
- 11.83. Government Commission for the Interior and the Police to Viceroy, reporting that his resolution legalising Hasidic prayer rooms has been passed on.



12 | COMPLAINT OF TSADIK MEIR OF OPATÓW (APTA) REGARDING ANTI-HASIDIC HARASSMENT FROM THE LOCAL POLICE, 1824–1825

In November 1824, tsadik Meir of Opatów sent a complaint to the Government Commission for the Interior and the Police regarding local police harassment that was making religious assembly difficult; Meir demanded immediate enforcement of the ruling from the previous investigation, fully legalising the Hasidic *shtiblekh* (see section 11). On behalf of the Commission, Stanisław Staszic sent a complaint to the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, which had jurisdiction to examine the complaint more closely. The Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment dismissed the complaint, at the same time informing the Government Commission for the Interior and the Police that the issue did not concern religious freedom but police order, and so came under its jurisdiction. In the end, the Government Commission for the Interior and the Police decided to investigate the issue. Interrogated in Opatów, Meir denied authorship of the petition. Yet, disturbed by the fact that the Viceroy's decision to allow Hasidim to hold separate services still had not reached Opatów, he wrote a letter to Jakub Bereksohn²¹, who forwarded a relevant note to Government Commission for the Interior and the Police. Through a misunderstanding, however, according to

²¹ Jakub Bereksohn, 1794–1856, son and close associate of Berek Sonnenberg, one of the executors of his father's will. A merchant and property owner in Warsaw, he was a member of

Meir, the note included a complaint about the behaviour of the Opatów gendarmerie and its command. The investigation nevertheless revealed that the accusation was not entirely unfounded. The gendarmerie often raided Meir's meetings with groups of Hasidim visiting him, ordering them to produce identification, looking for smugglers and contraband, and even forbidding this type of large religious assembly. Meir explained their intervention as a lack of knowledge of the new regulations legalising Hasidic meetings. However, the Government correspondence shows unequivocally that this assumption was completely mistaken. The gendarmerie regarded the gatherings of Jews as subject to general law and police order, so the law guaranteeing Hasidim freedom of assembly, according to the gendarmerie, did not apply. High state officials, including those who had created the law favourable to the Hasidim passed several months earlier, supported this interpretation, thus nullifying the essence of the royal decree of 1824. Fortunately for the Hasidim, however, such a restrictive interpretation was rejected. We do not know the decisive factors but ultimately a different interpretation prevailed and Meir achieved a partial victory. His explanation regarding his unsubstantiated accusation of the gendarmerie was accepted and the police denied any kind of harassment or even interest in the Hasidim. At the same time, however, neither the Government Commission nor any other clerk affirmed the right of the Hasidim to assemble freely, contenting themselves with the explanation that the Hasidim 'did not experience any interference during their services from the gendarmerie command; only by mistake was a complaint to that effect sent to the Government Commission'. And so the Government Commission considered the issue closed. In reality, the issue remained unresolved. The Government Commission was clearly evading issue of an unequivocal interpretation, and the officials' opinions and actions did not follow either from the logic of the political line assumed a few months earlier or, by any means, from a reasonable analysis of the situation.

12.01. Government Commission for the Interior and the Police to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, informing it of Meir of Opatów's complaint that the local gendarmerie was rendering Hasidic meetings difficult, and requests appropriate action.

12.02. Opinion of Jan-Alojzy Radomiński re. illegal character of Hasidic meetings at Meir's house.

12.03. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Government Commission for the Interior and the Police, informing it that Meir's complaint is a matter of order rather than of religion, and thus is within the competence of the Government Commission for the Interior and the Police and should be investigated by the latter.

the Government's Advisory Chamber to the Jewish Committee and of the Warsaw Jewish Community Board; an active follower and patron of Hasidism.

12.04. Government Commission for the Interior and the Police to Voivodeship Commission of Sandomierz, ordering an investigation of Meir's complaint.

12.05. Record of interrogation of Meir of Opatów re. his complaint against harassment by local gendarmerie.

12.06. Sandomierz Voivodeship Commission to Government Commission for the Interior and the Police, communicating the outcome of Meir's interrogation, and gendarmerie commander's explanation indicating that the source of Meir's complaint was a misunderstanding between him and Jakub Bereksohn.

12.07. Covering note by Sandomierz Voivodeship Commission to Government Commission for the Interior and the Police re. interrogation of Meir of Opatów.

12.08. Government Commission for the Interior and the Police to Sandomierz Voivodeship Commission, informing it that Meir's complaint has been deemed a misunderstanding, and the matter settled.



13 | ABRAHAM LANDAU OF CIECHANÓW AND ABRAHAM ZUSYA KAHANA COMPETING FOR THE RABBINICAL POST IN PŁOCK, 1829

In view of the lack of a qualified rabbi, the state authorities appointed Daniel Landau²², an unusually influential member of the Jewish community board and one of the wealthiest members of the local Jewish community, to the role of a spiritual defender in the Voivodeship's court of justice. In 1828, for reasons unknown, the two other members of the Jewish community board, Manes Torner and Michał Goldberg, made an attempt to remove Landau from this position. The attempt did not fail; though the candidate introduced as Landau's replacement turned out to be unfit for the role, a decision of the Administrative Council suggested the possibility of dismissing Landau if a candidate could be put forward who met the criteria required of spiritual defender. The board members then put forward the candidature of Alexander Zusya Kahana, the Przysucha Hasid involved in the political interventions described earlier, who was offered the post of rabbi and defender with an annual salary of 2,000 złoty. At the same time, Landau proposed as rabbi his own son-in-law, Abraham Raphael Landau²³, then rabbi in Ciechanów, and himself as spiritual

²² Dan (Daniel) Landau was an influential and wealthy military supplier; one of Płock's Jewish community leaders, he was delegated in 1812 by the Duchy of Warsaw authorities to apportion Jewish taxes. Landau was the father-in-law of Abraham Landau, a rabbi in Ciechanów.

²³ Abraham Landau of Ciechanów, 1784–1875, son of Rafael Dobrzyński, son-in-law of Dan/Daniel Landau of Płock (and inheritor of his surname), was an illustrious rabbi, author of rabbinic works, and Hasidic leader. In his young years, he studied in Płock and became acquainted with Hasidism, influenced in this respect by Fishel of Stryków and Simhah Bunem of Przysucha. Rabbi in Ciechanów since 1820, he stayed there till the end of his days.

defender, with a salary of 1,500 złoty for each post. The Voivodeship Commission rejected Landau's submission, and then, in a very short time and without offering any kind of explanation, appointed Kahana as rabbi, recognising him as a candidate with appropriate qualifications. Daniel Landau, along with a group of influential Płock residents associated with him, protested; the residents' complaints about the decision of the provincial authorities were sent directly to the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment. The latter demanded immediate explanation from the Voivodeship Commission, which it eventually accepted and confirmed the nomination of Kahana as rabbi. However, almost at the same time the Jewish Committee, a governmental body responsible for overseeing Jewish issues in the Kingdom, sent the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment a report, compiled as a petition from the residents of Płock, in which new arguments and new accusations against Kahana were put forward. In their petition, the residents of Płock requested 'that Alexander Kohn [Kahana], elected as rabbi of this community and former rabbi in the voivodeship town of Siedlce, should not be accepted for this post because he belongs to the sect of Hasidim and is suspected of usury'. Another report by the Voivodeship Commission in Kahana's favour contributed to the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment ultimately confirming his appointment.

The Płock conflict is an extremely good illustration of a community dispute where anti-Hasidic arguments are but rhetoric employed to obscure the other lines of division in a community. Indeed, both parties to this particular conflict were pushing Hasidic candidates for the rabbinic post, so the axis of the conflict was not between Hasidim and their opponents but rather between that part of the local kahal oligarchy and rabbinic elite gathered around Daniel Landau (Abraham's father-in-law) and their rival faction affiliated to a group in the Jewish Community Board. Of equal interest is the Voivodeship Commission's support for Kahana's adherents, clearly suggesting its non-substantive association with Kahana's group.

13.01. Secretary of State, on behalf of Administrative Council, to the Jewish community board of Płock, informing it that the attempted appointment of a new spiritual defender for divorce cases within the Mosaic [i.e. Jewish] denomination at the Civil Tribunal is unsubstantiated.

13.02. Translation of rabbinic contract offering Abraham Landau of Ciechanów the post of rabbi in Płock.

13.03. Translation of contract approving Daniel Landau as spiritual defender for divorce cases within the Mosaic denomination at the Civil Tribunal in Płock.

In 1866, after Isaac Meir of Ger (Góra Kalwaria) died, some of his Hasidim elected Landau their leader.

- 13.04. Daniel Landau to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, requesting reinstatement as spiritual defender for divorce cases within the Mosaic denomination.
- 13.05. Five residents of Płock to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, requesting the appointment of Abraham Landau of Ciechanów as rabbi in Płock and the dismissal of Alexander Kahana from this post.
- 13.06. Płock Jewish Community Board to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, requesting rejection of Daniel Landau's application and appointment of Alexander Kahana as rabbi and spiritual defender for Płock.
- 13.07. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Płock Voivodeship Commission, commissioning a report explaining the decision to appoint Alexander Kahana rabbi in Płock without prior notification of superior authorities.
- 13.08. Płock Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, submitting a report explaining groundlessness of complaints against Alexander Kahana and the reasons for his appointment as rabbi in Płock.
- 13.09. Major Kohn, Wulf Margh and Jakób Szpigiel to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, notifying it of their withdrawal of support for Daniel Landau due to his dishonest behaviour.
- 13.10. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Płock Voivodeship Commission, approving the decision to appoint Alexander Kahana rabbi in Płock.
- 13.11. Advisory Chamber to Jewish Committee, expressing its opinion of the inappropriateness of Alexander Zusya Kahana as rabbi of Płock due to suspicion of usury surrounding him and his affiliation with Hasidism.
- 13.12. Jewish Committee to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, conveying the opinion of the Advisory Chamber that it is inappropriate to appoint Alexander Zusya Kahana rabbi of Płock and supporting this opinion.
- 13.13. Anonymous undated note, probably made by a Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment clerk, based upon the reports by Płock Voivodeship Commission and the Jewish Committee.
- 13.14. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Płock Voivodeship Commission, ordering an investigation into accusations against Alexander Zusya Kahana regarding his affiliation with the Hasidic sect and usury.
- 13.15. Płock Voivodeship Commission to City of Płock Office, ordering information to be gathered and submitted regarding accusations against Alexander Zusya Kahana.

13.16. Complaint filed by Wolf Bimberg, Abram Kronenberg and Jakub Lichtstein to City of Płock Office against Alexander Zusya Kahana regarding affiliation with a Hasidic sect and usury.

13.17. Record of interrogation of seventeen residents of Płock for accusations against Alexander Zusya Kahana.

13.18. Record of interrogation of twelve Jewish residents of Płock for accusations against Alexander Zusya Kahana.

13.19. City of Płock Municipal Office to Płock Voivodeship Commission, passing on interrogation records in the Alexander Zusya Kahana case and numbers of Hasidic group in Płock.

13.20. Płock Voivodeship Commission to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, notifying that no outcome has been generated in the investigation of accusations levelled at the rabbi; plus a marginal note by the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment retaining Alexander Zusya Kahana in his post.



14 | ATTEMPT TO LEVY A TAX ON HASIDIM RUNNING PRIVATE PRAYER HOUSES IN PYZDRY AND CZĘSTOCHOWA, 1829

Between 1827 and 1829 the Kalisz Voivodeship Commission became involved in a series of inquiries into the legality of Hasidim assembling for prayer in private houses. The investigation was initiated by a complaint by the Pyzdry Jewish Community Board regarding financial losses caused to the community budget by Hasidic *shtiblekh*. Soon afterwards, the case was combined with a similar complaint from the Jewish Community Board of Częstochowa which requested the consent of the Voivodeship Commission to impose a flat-rate fee on Hasidim, so as to make good the community's losses incurred due to the Hasidim breaking away from common prayers at the synagogue. The case was referred to the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, which rejected the motions from Pyzdry and Częstochowa and legalised Hasidic prayer rooms, making reference to its previous decree of 1827.

The complaints from Pyzdry and Częstochowa offer excellent examples of the sustained economic and social sources of the conflict around the Hasidic communities then being formed, which were almost identical in all Jewish communities. This minor episode and the attitude of the provincial and Government authorities also illustrate a lack of support from the state authorities for Jewish community institutions and their reluctance to get involved in such internal affairs.

14.01. Pyzdry Municipality Office to Kalisz Voivodeship Commission, requesting, at the motion of the local Jewish Community Board, the banning of Jews from assembling for prayer in private houses.

14.02. Częstochowa Jewish Community Board to Kalisz Voivodeship Commission, requesting consent to force Hasidim to pay a charge covering its losses on account of the Hasidim's non-contribution to the community income from reading of the Torah scroll.

14.03. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment rejects the requests of Częstochowa and Pyzdry Jewish Community Boards to impose a special tax upon Hasidim, and legalises private prayer rooms.

14.04. Kalisz Voivodeship Commission to Pyzdry Jewish Community Board, rejecting the board's request to forbid to Hasidim to gather in private prayer rooms.

14.05. Kalisz Voivodeship Commission to Częstochowa Jewish Community Board, communicating the decision of the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to reject the Board's request to impose a special fee upon Hasidim.



15 | HASID MAJER BRANDES EXEMPTED FROM A FEE FOR RUNNING A *SHTIBL* IN RADOMSKO, 1830–1831

In May 1831 Majer Brandes, a merchant living in Radomsko and a Hasid, asked the provincial authorities to affirm his right to hold religious services at home, without having to pay a fee to the holder of the income from Torah scroll reading. Brandes based his demand upon the Viceroy's resolution of 1824 which indeed permitted Hasidim to freely establish prayer houses (see section 11). A month later, in June 1831, the Voivodeship Commission confirmed Brandes's right to hold free religious assemblies at his home, without having to pay any fees, deeming the demands of the holder of income from Torah reading to be groundless. This correspondence serves as one more example of the conflict involving the financial interests of the Jewish community on the one hand, and the dissenting trends of the Hasidic group on the other – and the relatively consistent refusal of the state authorities to grant any support to Jewish community institutions. Also worthy of note is the fact that Brandes submitted his application, and the Commission considered it in detail, during the November Insurrection and intensified Polish-Russian hostilities of 1831.

15.01. Certificate issued by Jachym Klugerman, rabbi of Radomsko, stating that Majer Brandes is a Hasid.

15.02. Majer Brandes, a Hasid of Radomsko, to Kalisz Voivodeship Commission, requesting exemption from the Torah-reading fee otherwise chargeable for reading the Torah scroll at his private prayer room.

15.03. Kalisz Voivodeship Commission to Piotrków County Commissar, ordering that Majer Brandes be exempted from the Torah-reading fee.

15.04. Kalisz Voivodeship Commission to Brandes, notifying him of his exemption from the Torah-reading fee.



16 | GOVERNMENT INVESTIGATION INTO ALLEGED CONTROL OF ALL JEWISH PRINTING SHOPS IN THE RUSSIAN EMPIRE BY THE HASIDIM, 1834

In 1833 Aleksandr I. Sawicki, a geometry teacher at the school of geometry within the Volhynian Lyceum in Krzemieniec [Kremenets] in the Russian Empire, contacted the well-known maskil Isaac Ber Levinsohn (1788–1860) with a request for his opinion regarding illegal Hasidic printing activities in Russia. Sawicki and two Jewish printers from Krzemieniec, Leib Michel and Jakob Berenstein, used Levinsohn's opinion as grounds for a petition to the minister of internal affairs in Russia, Prince Dmitry Nikolaevich Bludov.²⁴ In their memorandum they stated that illegal Hasidic publications were flooding the western provinces of the Empire; not only were they being smuggled in from abroad but they were also being illegally printed as supplements to classical rabbinical writings, which spread their harmful influence even further. Therefore, in the opinion of the petitioners, a search of all books owned by Jews should be conducted, non-Hasidic books should be stamped, and Hasidic books destroyed. From this moment on, possession of unstamped books should be forbidden on pain of a high fine. Then, all Jewish presses in Poland and Russia should be liquidated, and, in their place, three licensed printing houses – in Zhitomir, Brest-Litovsk and Shklov – should be created, with a monopoly for fifteen years and under strict control of the censor. Minister Bludov asked Sergei Uvarov, minister of Public Enlightenment in Russia²⁵, for an opinion; Uvarov confirmed the occurrence of abuses in the printing and distribution of Jewish books. He recognised, however, that

²⁴ Dmitry Nikolaevich Bludov, 1785–1864, Russian writer, politician and diplomat, in diplomatic service from 1802; later held several posts, incl. deputy minister of education, minister of justice and minister of the interior; in his latter years, chairman of the Russian Academy of Sciences, prime minister, and president of the Council of State.

²⁵ Sergey Siemionovich Uvarov, 1786–1855, Russian writer, scholar and politician; he was also a literary scholar and archaeologist of renown; honorary member (from 1811) and President (from 1818) of the Russian Academy of Sciences; member of the Arzamas literary group; in 1833 to 1849 minister of education with responsibility for development of a network of public schools in Russia.

the methods proposed in the petition were 'so harsh that enforcing them will be extraordinarily difficult, if not impossible, inasmuch as the actions of the censor cannot go beyond the legislative boundary confirmed and defined by His Majesty'. Bludov decided, however, to ask the opinion of the new Viceroy of the Kingdom of Poland, General Ivan Paskevich²⁶, and thus began the Polish phase of the investigation.

Bludov's letter was sent to Warsaw in March 1834. More than a month later the Viceroy commissioned the Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment to conduct a proper investigation, to inspect the results of the stamping of Jewish books, already introduced in Poland, and to prepare information 'in general about the present state of affairs in the Kingdom of Poland, with an opinion on the Jewish project'.

After receiving the reports of the Jewish Committee and the Committee for Censorship, the Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment prepared a special report in which it repeated almost word for word the profile of Hasidism formulated by the Deputation led by Stanisław Staszic in 1824, along with his suggestion that 'there is not the least need to persecute them' (see section 11). The Commission also recognised that the action suggested by the Deputation in 1824 had already been taken (establishment of the rabbinical school and abolition of the *kahal*); the authorities were simply waiting for the outcome: 'whether the methods recently initiated will bring about the expected reform of Jewish customs through constant effort and ministrations of the government, only time will tell'.

We do not know if the Viceroy accepted the conclusions of the Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment in the end. The issue was probably dropped, as there is no correspondence on any continuation of the matter. Once all Jewish printing houses in Russia, with the exception of two, were closed several years later (probably as a result of the 1834 investigation), Hebrew books, including Hasidic works, faced no obstacles in the Kingdom. Instigated from St Petersburg, the investigation proved that the politics of Russia and the politics of the Kingdom were still not identical and differed also in this area.

16.01. Dmitry Bludov, Russian minister of the interior, to Viceroy, notifying him of the denunciation against Hasidic publications in Russia and requesting information on the state of affairs in the Kingdom of Poland.

16.02. Viceroy to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, ordering it to report on Hasidic printed matter in the Kingdom of Poland and to propose appropriate action.

²⁶ Ivan Paskevich, 1782–1856, Duke of Warsaw, Russian field marshal, commander-in-chief of the Russian army in the Caucasus during the wars against Persia and Turkey in 1826–1829, and in Hungary in 1849. During the November Insurrection in 1831, Paskevich took Warsaw and put down the uprising; as a reward he was appointed Viceroy (*Namiestnik*) of the Kingdom of Poland in 1832.

16.03. Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment to Committee for Censorship of Hebrew Books and Periodicals, requesting an opinion re. the status of Hasidism and proposed measures to prevent dissemination of Hasidic printed matter.

16.04. Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment to the Jewish Committee, requesting information on the status of Hasidism in Poland and proposed measures to prevent dissemination of Hasidic printed matter.

16.05. Jewish Committee to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, submitting a report re. the size and character of Hasidism and dissemination of their printed matter in the Kingdom.

16.06. Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment to Viceroy: presents a report re. the size and character of Hasidism and dissemination of their printed matter in the Kingdom, based on the reports of the Committee for Censorship of Hebrew Books and Periodicals and the Jewish Committee and repeating the conclusions therein comprised.



17 | APPOINTMENT OF TSADIK SOLOMON RABINOWICZ AS COMMUNITY RABBI IN RADOMSKO, 1834–1835

Although a Rabbinical School law had been passed (in 1826), designed, inter alia, to regulate the procedure of appointment of community rabbis, the administrative procedure for approval of rabbinic candidates was not uniform across the Kingdom. The correspondence gathered herein with respect to the appointment of Solomon Rabinowicz²⁷ as rabbi of Radomsko illustrates a typical procedure that usually comprised minutes of the meeting of the Jewish community board appointing the candidate for rabbi or the contract concluded with him for taking up the post; his curriculum vitae; his ‘certificate of conduct’, testifying to his moral conduct; the board’s application to the district (county) authorities; and, lastly, a rabbinic consensus issued by the provincial authorities. After 1831 the authorities would sometimes also demand a certificate from the local authorities re. the candidate’s place of residence and demeanour during the November Insurrection of 1830–1831.

²⁷ Solomon Rabinowicz of Radomsko, 1793–1866, a well-known rabbi, tsadik and founder of a Hasidic dynasty; born in Włoszczowa, he was brought up in a Hasidic family. A follower of Meir of Opatów, he received a thorough religious education from Ruben Leib ha-kohen, rabbi of Włoszczowa and then with Moses Aron in Piotrków. Appointed rabbi of Radomsko in 1834, he was to stay there till his death. He led the Hasidic community from 1843, and wrote *Tiferet Shelomoh* (edited posthumously 1867–1869).

- 17.01. Rabbinic contract of tsadik Solomon Rabinowicz of Radomsko.
- 17.02. Certificate of suitability for the post of rabbi issued to Solomon Rabinowicz of Radomsko by his teacher Lewko Rabin, rabbi of Włoszczowa.
- 17.03. Official curriculum vitae of tsadik Solomon Rabinowicz of Radomsko, as written down by himself.
- 17.04. Application of the Jewish Community Board and important members of the Radomsko Jewish community for approval of Solomon Rabinowicz for the post of rabbi and determining the contractual terms and conditions.
- 17.05. Piotrków County Commissar to Kalisz Voivodeship Commission, requesting approval of Solomon Rabinowicz for the post of rabbi in Radomsko.
- 17.06. Rabbinic consensus issued by Kalisz Voivodeship Commission to Solomon Rabinowicz for his acceptance of the post of rabbi in Radomsko.



18 | CONFLICT AROUND A HASIDIC GROUP CREATED IN WŁOCŁAWEK, 1835

The life of the Jewish society in Włocławek in the first half of the nineteenth century was dominated by a conflict involving the Geldziński and the Rypiński families, two wealthy families fighting for hegemony in the local Jewish community. In 1835, a Hasidic thread emerged in the conflict. Heyman (Hayim) Lowenstam, a member of the Rypiński clan, tried to have the community's ritual slaughterer, Hersz Aron Levy, removed, stating that Lewy was not fit to fulfil this function and that he was committing fraud. The Jewish community board refuted Lowenstam's claim and presented an opinion suggesting that Lowenstam was a leader of the Hasidim attempting to install a Hasid as ritual slaughterer. Successive confrontations with the Jewish community board inclined Rypiński and his camp to leave the community synagogue demonstratively and join Lowenstam, to create an independent Hasidic prayer house. The Jewish community board recognised this immediately as a serious threat to community finances, precisely because at least three of the nineteen Hasidim known to us were members of the town's financial elite. Statistically, members of this community were far richer than the other Jewish residents of Włocławek (in spite of this community's relative wealth and the presence of a beggar and several lower-paid craftsmen among the Hasidim). This meant a potentially dangerous decline in synagogue income, which was traditionally derived from leasing of seats in the synagogue, sale of synagogue honours (such as being called up to the Torah), and the sale of etrogim (citrons) for Sukkot (the Feast of Tabernacles). In the name of the community board in Włocławek, Samuel Izbicki requested help from the authorities in liquidating the Hasidic prayer house and in collecting all monies owed to the community by the Hasidim.

Izbicki also declared that the Rypiński group only pretended to be Hasidim in order to cause financial difficulties for the Jewish community of Włocławek and to

take revenge on his rivals. He then tried to show that Rypiński's group did not merit the privileges accruing to Hasidim in accordance with the laws of the Kingdom of Poland, i.e. the right to assemble freely for prayer in private homes (and, in practice, many other freedoms as well).

The Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment almost immediately redirected the question to the Jewish Committee, with a request for an explanation of the circumstances. The Committee's delayed response was favourable to Izbicki. The Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment accepted the Committee's conclusions unreservedly. In a letter to Izbicki and the Voivodeship Commission, the Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment stated that all residents of the Kingdom of Poland, including Hasidim, enjoyed freedom of belief. This did not mean, however, that they could establish a second synagogue and completely sever ties with the community. If Hasidim did not want to participate in the synagogue life, they could pray in private homes, but in such a case they were still obliged to contribute to the maintenance of the synagogue. Therefore, the Voivodeship Commission saw as its task 'to forbid most forcefully the establishment of a second synagogue for Hasidim'.

The Włocławek affair is of particular interest as an instance of the impact of economic and social drivers and clientele mechanisms upon the increased popularity of the Hasidic movement in Poland. Given the circumstance of two powerful clientele groups competing against each other, one of them was increasingly prevailing and taking control of Jewish community institutions whilst the other naturally strove to free itself from control of institutions dominated by its opponents. Hasidism and its institutions was one of the most convenient paths by which to contest the dominance of kahal authorities. It seems that this was the pattern in the Włocławek case.

18.01. Anonymous letter, on behalf of Jewish community board, to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, requesting abolition of the Hasidic sect set up in Włocławek by Majer Rypiński to spite the Jewish community and Jewish community board.

18.02. Samuel Izbicki, on behalf of Jewish community board, to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, requesting abolition of the Hasidic sect set up in Włocławek by Majer Rypiński to spite the Jewish community and Jewish community board.

18.03. The Jewish Committee to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, refusing to consider the unsigned application by the Włocławek Jewish Community Board.

18.04. Mazovia Voivodeship Commission to County Commissar and Włocławek Jewish Community Board, confirming the Hasidim's right to create their own prayer rooms but not a synagogue.

18.05. Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment to Mazovia Voivodeship Commission, ordering it to consider the Włocławek Jewish Community Board's complaint against the local Hasidim and to present the outcome of the investigation.

18.06. Mazovia Voivodeship Commission to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, reporting on the outcome of previous examination of the Włocławek Jewish Community Board's complaint against the local Hasidim and asking whether the Government Commission upheld its decision whereby another investigation was required.

18.07. Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment to Jewish Committee, ordering it to reconsider the Włocławek Jewish Community Board's complaint against the local Hasidim.

18.08. The Jewish Committee to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, supporting the Włocławek Jewish Community Board's request for closure of the Hasidic *shtibl*, as establishment of a Hasidic prayer room is an infringement of administrative regulations.

18.09. Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment to Jewish community board, notifying it that there were no grounds for demanding closure of the Hasidic *shtibl*.



19 | TAX ON THE HASIDIM READING TORAH SCROLLS IN WŁOCŁAWEK, 1836–1839

Another conflict involving the Włocławek-based Hasidic community stemmed directly from the dispute covered in the preceding section. This time, it was about the fee chargeable for the reading of the Torah. Custom had it that the right to read a fragment of the Torah at a synagogue was subject to bidding. However, in the nineteenth century a number of Jewish communities resolved to lease this particular area of income out. The leaseholder would pay a fixed amount into the community coffers and then collect this income himself, pursuant to his own rules.

In 1836, the leaseholder in Włocławek, Hersz Kowalski, lodged a complaint against the Rypiński family and their Hasidic supporters, who were refusing to pay part of the fees they had been charged. According to Kowalski, the solidarity of the Hasidim made it impossible to carry out the bidding for their being called up to the Torah, and at the same time the Hasidim refused to pay the estimated fees proposed by the leaseholder. Kowalski stated that this indicated unequivocally that Rypiński's group, on the pretence of being Hasidim, were aiming to destroy the Jewish community's income. In the course of this conflict, we find out, however, that the blame did not lie exclusively with the Hasidim, as the leaseholder had attempted to overburden the Hasidim with very high fees.

Hersz Kowalski's accusation turned out to be effective in the first phase of the conflict. The state authorities offered him police support, thanks to which Kowalski 'took away the Torah scrolls belonging to the Hasidic sect, without which prayers could not be held', until the Hasidim settled their fees. Soon, however, the Voivodeship Commission ordered the county authorities to see to it that the Torah scrolls be returned to the Hasidim, and 'that both the leaseholder and sect testify that regarding the fees for the Torah scrolls, both parties come to an understanding in good will and establish the leaseholder's charge for reading from the Torah scrolls'. After a further round, which included a petition, police intervention, and a ministerial decree, the mayor of Włocławek summoned the local Hasidim to a hearing in July 1837. During the hearing, the mayor presented the demand of the leaseholder, who was consistently asking for payment of 150 zloty per year from the Hasidim. The Hasidim refused, but they agreed to 'pay the leaseholder income gathered by bidding in their house of prayer from January 10, 1836, onward'. This amount diverged from the expectations of the leaseholder, so again no agreement was reached. The actions of state authorities at all levels continued almost uninterruptedly for the next two years but did not produce any new arguments or any new breakthroughs. The only decisive action by the local authorities was, paradoxically, to send the military as enforcement not to the Hasidim but to Hersz Kowalski, who had increasing difficulties in making his own payments to the community. Kowalski lodged more complaints to the Provincial Government, the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, the Administrative Council and, lastly, to the Viceroy. After a period of correspondence lasting another year, the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs finally ordered its legal section to prepare an expert opinion. The latter determined that Kowalski's demands were legitimate, as once the Hasidim group was set up, the income from the Torah scroll dropped, and so the leaseholder was entitled to demand either a flat-rate fee from the Hasidim or a discount to be granted upon the amount bargained as per the contract. It was on these grounds that the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs issued, in December 1839, its final decision finding Hersz Kowalski to be in the right. At the same time, though, instead of supporting him by employing administrative means to collect the amounts due from the Hasidim, the Government transferred the costs to the Jewish community board.

Hence, the beneficiary ultimately appeared to be the Hasidic movement; interestingly, the success came about virtually without the involvement of the Hasidim. This illustrates a broader tendency by the Hasidim to make use of the state's atrophy to extend the sphere of their influence in the Kingdom's Jewish society. A consistent dissident movement could count on the public administration eventually growing fatigued by continually considering complaints targeted against it and finally, pretending to be oblivious of the group altogether, would allow it to act unrestrainedly – obviously, to the extent that such freedom did not collide with the State's overriding objectives and bore no signs of being subversive or treasonable activity.

- 19.01. Protocol re. lease of income from the bidding for reading the Torah scroll to Hersz Kowalski.
- 19.02. Mazovia Voivodeship Commission's decision recognising the legitimacy of the complaint proposed by the Hasidim of Włocławek against the leaseholder of the income from the Torah scroll who, assisted by the police, took the Torah scrolls away from them, thus preventing them praying.
- 19.03. Hersz Kowalski, leaseholder of the Torah scroll income, to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, requesting that the Hasidim in Włocławek be urged to pay the portion of the Torah scroll income they owed.
- 19.04. Mazovia Voivodeship Commission to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, notifying of its decision re. complaint of the Torah scroll income leaseholder in Włocławek, rejecting his complaint as groundless and his financial claims against Hasidim as excessive.
- 19.05. Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment to Mazovia Voivodeship Commission, approving the decision, beneficial to the Hasidim, regarding the complaint of the Torah scroll income leaseholder in Włocławek.
- 19.06. Chitty re. dispatch of a soldier to the Torah scroll income leaseholder for military enforcement owing to his unpaid dues upon the leasehold of the Torah scroll income.
- 19.07. Record of interrogation of the Hasidim in Włocławek, their settlement offer on the Torah scroll income, and a list of the local Hasidim.
- 19.08. Record of matters agreed between the mayor of Włocławek and the Torah scroll income leaseholder, wherein Hersz Kowalski rejects the terms and conditions proposed to him by the Hasidim.
- 19.09. Jewish community board certificate for the Torah-scroll income leaseholder concerning the adverse influence of the Hasidic *shtibl* on community funds due to the said income.
- 19.10. Kuyavia County Commissar to Mazovia Provincial Government: notification of the outcome of the officially recorded interrogation of the Hasidim and the income leaseholder.
- 19.11. Torah scroll income leaseholder to Mazovia Provincial Government, requesting assistance in collection of dues from the sect of Hasidim for reading of the Torah scroll.
- 19.12. Kuyavia County Commissar to Mazovia Provincial Government, reporting that appropriate measures have been undertaken to explain the Torah scroll income leaseholder's complaint.
- 19.13. Mazovia Provincial Government to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, informing of difficulties in affairs between leaseholders of special Jewish incomes and Jewish communities, and sug-

gesting that special community income from the reading of Torah scrolls, *etrog* and the funeral fee be abolished.

19.14. Torah scroll income leaseholder to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, again requesting help in collecting from the Hasidim of Włocławek their dues for reading the Torah scroll.

19.15. Declaration of the Jewish community board, issued on the demand of the Torah scroll income leaseholder, regarding the Hasidim evading payment of the fee for reading the Torah scroll.

19.16. Torah scroll income leaseholder to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, once again requesting help in collecting from the Hasidim of Włocławek their dues for reading the Torah scroll.

19.17. Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment to Mazovia Provincial Government, demanding an explanation of the complaints made by Włocławek's Torah-scroll income leaseholder against the local Hasidim.

19.18. Mazovia Provincial Government to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, informing that the complaint of the Włocławek Torah scroll income leaseholder against the local Hasidim had been presented for a decision by that same Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment.

19.19. Torah scroll income leaseholder to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, once more requesting help in collecting from the Hasidim of Włocławek their dues for reading the Torah scroll.

19.20. Torah scroll income leaseholder to Administrative Council, requesting help in collecting from the Hasidim of Włocławek their dues for reading the Torah scroll, and lodging a complaint at having received no response from Mazovia Provincial Government or the Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment.

19.21. Administrative Council Secretary of State to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, demanding explanation of the legitimacy of the complaints made by the Włocławek Torah scroll income leaseholder.

19.22. Torah scroll income leaseholder to Viceroy, asking for help in collecting from the Hasidim of Włocławek their dues for reading the Torah scroll and complaining at inaction of lower-tier offices.

19.23. Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment to Mazovia Provincial Government, demanding that the complaints of Włocławek's Torah scroll income leaseholder be clarified and notifying the said leaseholder of the proceedings instituted.

19.24. Mazovia Provincial Government to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, sending a record of bidding for the Torah scroll and requesting that Government Commission for the Interior, Ecclesias-

tical Affairs and Public Enlightenment make a decision with respect to the complaint made by Włocławek's Torah scroll income leaseholder.

19.25. Secretary of State to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, ordering acceleration in replying to the complaints of Włocławek's Torah scroll income leaseholder.

19.26. Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment to Mazovia Provincial Government, requesting that it send, as soon as practicable, the leaseholding contract for the Włocławek Torah-scroll income, with an appropriate explanation and opinion.

19.27. Opinion of Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment's legal section concerning the legitimacy of the Torah scroll income leaseholder's complaints against the Włocławek Hasidim.

19.28. Decision of Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, to Mazovia Provincial Government, re. exemption of Włocławek's Torah scroll income leaseholder from a portion of the leasehold fee, plus a memo notifying the leaseholder of same.



20 | INVESTIGATION INTO THE LOSSES IN THE COMMUNITY BUDGET CAUSED BY A HASIDIC *SHTIBL* IN KONIECPOL, 1836–1838

Although much smaller in scale and less well documented, the conflict between the Hasidic group and the Jewish community authorities in Koniecpol is similar in nature to the contemporaneous dispute in Włocławek (see section 18). As the latter does, it illustrates the social-economic mechanisms supporting the development of Hasidic communities within the Kingdom of Poland. October 1836 saw a group of wealthy Jews centred around the Wargoń family and Jakub Hajszyk, previously exercising control over the Jewish community board, detach themselves from the community and establish, exactly on the Simhat Torah holiday, a Hasidic prayer room. Soon afterwards they began harassing the Jewish community board with chicanery, disparagements, and lampoons. Complaints made to the Piotrków County Commissar brought no result; hence, the Jewish community board petitioned the Kalisz Voivodeship Commission for help. After a year of further postponements, the County Commissar finally conducted an investigation but apparently to no end, as the board eventually retracted its complaint, claiming that it had reached agreement with the Hasidim. This once again reveals the reluctance of the traditional Jewish society to give evidence implicating their fellow believers. Although the sources available are meagre, the conflict all the same discloses the social structure of the breakaway group, clustered around an wealthy and influential merchant family, which had built around it a network of clientele-related dependencies.

20.01. Koniecpol Jewish Community Board to Kalisz Voivodeship Commission, requesting that the Hasidim be banned from holding prayers in a separate venue as this causes public debauchery and reduced community income.

20.02. Kalisz Voivodeship Commission to Piotrków County Commissar, ordering an investigation in Koniecpol and notifying the Jewish community board thereof.

20.03. Piotrków County Commissar requests deferment of the investigation due to lack of an official who could conduct the investigation.

20.04. List of names of Koniecpol Hasidim, with information on their meeting venue.

20.05. Record of the investigation conducted in Koniecpol by the mayor of Pławno, revealing that the conflict has long since been averted.

20.06. Piotrków County Commissar to Kalisz Provincial Government, sending the investigation record and the list of Hasidim, notifying that the case has expired.



21 | OFFICIAL CORRESPONDENCE BETWEEN TSADIK ISAAC KALISZ OF WARKA AND GOVERNMENT AUTHORITIES, 1835–1845

Isaac Kalisz²⁸, a tsadik and community rabbi of Warka, was the best-known exponent of Hasidic policy in the Kingdom of Poland in terms of both Hasidic hagiographic literature and scholarly works. In the 1830s Isaac became the most influential Hasidic political leader, known for his numerous interventions with all levels of public authority in the Kingdom. In time, his activities became so broadly known that Warka, the town in which he held the rabbinic post, became known as the ‘Jewish capital’ of Poland – Isaac himself having gained the position of informal representative of the Kingdom’s entire Jewish population. The case of Isaac of Warka is of especial interest because the source materials concerning him make it possible to precisely reconstruct the mechanisms of action. This in turn offers the hope of better understanding the techniques and more general strategies of the functioning of Jewish political representation in the watershed period between the expiration of the traditional Old-Polish *shtadlanut* (intercession) and the birth of modern Jewish politics in the closing decades of the nineteenth century. The documents quoted below offer a selection of Isaac’s most characteristic interventions in diverse political issues.

21.01. Letter from Isaac of Warka to Mazovia Voivodeship Commission, requesting that a ban on installing *eruvim* be repealed.

²⁸ Isaac Kalisz of Warka, 1779–1848, son of Simeon of Żelechów, was a community rabbi and founder of the well-known Hasidic dynasty. He studied with the tsadikim David of Lelów, Jacob Isaac Horowitz of Lublin and Simhah Bunem of Przysucha. He was described as ‘the defender of Israel’ and the best-known exponent of Hasidic policy in the Kingdom of Poland.

21.02. Letter from tsadik Shraga Fayvel Dancygier of Grójec supporting Isaac of Warka's request to Mazovia Voivodeship Commission that the ban on installing *eruvim* be repealed.

21.03. Request by Isaac of Warka to Mazovia Provincial Government for explanation of ambiguities as to the sequence of civil and religious divorce under the divorce law in force.

21.04. Act establishing a donation by tsadik Isaac Kalisz to the Jewish community in Warka.

21.05. Record of interview of the Czyżew Jewish Community Board re. appointment of Isaac of Warka as local rabbi.

21.06. Tsadik Isaac Kalisz to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, requesting appointment of trustees at kosher meat butcheries.

21.07. Plenipotentiary of the rabbis of Siedlce, Kalisz, Łomża and Lublin issued to Isaac of Warka to act in their name for appointment of trustees at kosher meat butcheries.

21.08. Tsadik Isaac Kalisz to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, requesting amendment of the Podlasie Provincial Government decision re. appointment of trustees only after detection of abuse by kosher meat butchers.

21.09. Administrative Council Secretary of State to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, reporting on the Viceroy's decision, taken in accord with Isaac of Warka's request, to exempt from conscription Jewish prisoners sentenced to short-term imprisonment for embezzlement.

21.10. Letter from Isaac of Warka (possibly in his own hand) to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, opposing transportation of Jewish prisoners on the Sabbath and the shaving of their beards and sidelocks.

21.11. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to tsadik Isaac Kalisz, denying as groundless his request to cease transportation of Jewish prisoners on the Sabbath and shaving their beards and sidelocks.



22 | HARASSMENT OF RABBI ISAAC AUERBACH BY A HASIDIC GROUP IN PŁOCK, 1838

In 1829–1837, Alexander Zusya Kahana, the well-known Hasidic leader, was rabbi of Płock. When he died, the community appointed Isaac Auerbach, formerly a rabbi in Dobře, as his replacement; Isaac was not associated with the Hasidic movement.²⁹

²⁹ Isaac Auerbach, son of Hayim Auerbach, rabbi of Łęczysca, descendant of a well-known rabbinic family. A rabbi and *misnaged*, he was appointed rabbi first in Dobrzyń and subsequently (1838) in Płock where he encountered strong Hasidic opposition. Succeeded his deceased father as rabbi in Łęczysca; author of a halakhic treatise, *Divrei Hayim* (Breslau, 1852).

Although the surviving documents do not make it possible to reconstruct in detail the driving forces behind the Hasidic group's action, it can be presumed that it was his antipathy towards Hasidism, as well as the fact that an anti-Hasidic rabbi had succeeded Alexander Zusya Kahana, a well-known Hasidic leader, that contributed to the Hasidim's opposition to the rabbi and their violent opposition to the teachings he propagated. The preserved material also gives a good idea of the typical forms a community conflict might have assumed, and of the methods of social pressure possibly exerted by both parties to the conflict. Equally typical seems to be the reluctance of the non-Hasidic majority to give evidence that might have implicated the Hasidic perpetrators of the upset.

22.01. Płock Jewish Community Board to the Municipal Office, requesting punishment of the Hasidim guilty of unrest and the assault of Rabbi Isaac Auerbach.

22.02. Municipal Office of Płock to Płock Provincial Government, notifying it of unrest caused by opponents to the newly-elected rabbi, and of the investigation launched.

22.03. Record of investigation conducted by Płock Municipal Office re. assault of Rabbi Auerbach.

22.04. Verdict against Szmul Moszek Spiro and Chamka Buchman, detained in the unrest, sentencing them to three days' detention and a fine of 15 zloty.

22.05. The convicts accept the sentence and waive the option to appeal.

22.06. Płock Municipal Office to Provincial Government, notifying it that two of the Hasidim detained in the riots have been charged with a police penalty for disturbance of the peace and of the unfeasibility of investigating the affair any further.



23 | CONFLICT SURROUNDING THE HASIDIC CUSTOM OF SMOKING TOBACCO AT THE *BESMEDRESH* IN MIĘDRZYRZEC PODLASKI, 1840

In August 1840, the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs simultaneously received a request from Moszko Tajtelberg, a non-Hasidic representative of the majority in Międzyrzec, for smoking to be banned at the *beit hamidrash* (*besmedresh*), and a petition from Rafał Goldman on behalf of the local Hasidim who, citing numerous religious quotations, demanded legalisation of tobacco smoking at the *beit hamidrash*. Minister Alexandr Pisarev turned to Jakub Tugendhold for an opinion. In an extensive letter Tugendhold established the wider significance of the issue, gave a detailed analysis of the arguments presented by both parties, and provided a critique of his own sources and those sources to which the opponents referred. Tugendhold decisively refuted the Hasidim's demands, pointing out that this incident might contribute to taming Hasidic fanaticism, and describing Goldman's explanations as 'true Hasidic pele mele [hotchpotch]', and suggesting to the

Commission that it issue a general order forbidding tobacco smoking at the *beit hamidrash*. The report was impeccably prepared with care taken to maximise its effects. Written with an awareness of the suspicion with which the government clerks would read the opinion of one Jew about another, the report succinctly refuted the opposing arguments, presented its own arguments logically and clearly, and at the same time explained the basis and source of all the statements. Moreover, to strengthen support for the report and dispel any suspicion of bias, Tugendhold consulted on its content two influential representatives of Jewish society whose names were well known in government circles and who enjoyed a certain authority, namely Abraham Stern, a maskil, and Hayim Dawidsohn, the chief rabbi of Warsaw and the highest authority of the traditional segment of Jewish society in Poland. The Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs adopted Tugendhold's suggestions and forbade tobacco smoking at *batei hamidrash*, which naturally did not stop the Hasidim repeatedly violating the ban. Thus the report illustrates the considerable efficiency of maskilic political interventions in matters concerning the Hasidic movement. Overall, the investigation offers an interesting example of conflicts rooted in custom arising as Hasidism developed in the Jewish communities of the Kingdom of Poland.

23.01. Moszko Tajtelberg of Międzyrzec to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, requesting that Hasidim be interdicted from smoking tobacco at the *beit hamidrash*.

23.02. Podlasie Provincial Government to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, sending application from Rafał Goldman, a Hasid of Międzyrzec, for consent to tobacco smoking at the *beit hamidrash* and requesting an appropriate decision.

23.03. Hasid Rafał Goldman of Międzyrzec to Podlasie Provincial Government, requesting consent to tobacco smoking at the *beit hamidrash*.

23.04. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Jakub Tugendhold, requesting an opinion on both applications and on tobacco smoking at *batei hamidrash*.

23.05. Jakub Tugendhold's opinion on tobacco smoking at *batei hamidrash* and his request, unfavourable as it is to Hasidism.

23.06. Abraham Stern's opinion supporting Jakub Tugendhold's report re. tobacco smoking at *batei hamidrash*.

23.07. Moszko Tajtelberg to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, requesting that Hasid Rafał Goldman's application be denied.

23.08. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs' decision affirming Jakub Tugendhold's conclusions with regard to a ban on tobacco smoking at *batei hamidrash*.



After the death of Rabbi Menahem Nahum Rozynes in 1835, his son Abraham Hersz Rozynes was appointed to the vacant post of a communal rabbi of Będzin in somewhat unclear circumstances. The nomination produced an instant and strong reaction from the Jewish community board and a significant section of the Będzin Jewish community. The reasons cited against Rozynes included an assertion that ‘he had a bad reputation, was unfit for the position, and that the community did not trust him’; but the real reason was the fact that the rabbi was a known informer in the service of the tsarist army and secret police (he even boasted of this fact) and that his election had come about because of proactive involvement of the Krakow provincial army chief – a high-ranking official and officer in the tsarist army – in process of appointing Rozynes as a communal rabbi in Będzin. What is more, Rozynes was abrasive and irritable, driven by base impulses and low morals, ‘dissolute in behaviour, stirring up quarrels, and launching attacks’, so the Jewish community had good reason to fear him.

Following a series of interventions in which the local Hasidim took the lead, Rozynes was finally dismissed in 1842 and soon afterwards driven from the town and his realties confiscated. This obviously enraged the rabbi; his attempt at revenge provoked an endless series of denouncements to authorities at all levels. The particular target of Rozynes’s hatred was the Hasidim, who had been most keenly involved in having him dismissed; hence, his denouncements often targeted this group. Although the accusations he proposed mostly lack credibility, they are nevertheless of interest in various ways. First, they picture one of the greatest plagues afflicting the nineteenth-century Jewish population of Eastern Europe – denunciation, which for many became a means of earning a living, of political struggle or individual settling of accounts. Second, although they are not believable, the accusations of anti-state tendencies cited by Rozynes make reference to texts, interpretations and attitudes that did function in the Hasidic world, thus offering insight into little explored aspects of Hasidism. Thirdly, it is precisely owing to their spiteful character that such accusations and protocols or records comprise a number of details that normally tend to be absent from any other accounts from the period. All this makes them a source of special interest.

24.01. Application by Abraham Hersz Rozynes to Government Commission for the Interior, Ecclesiastical Affairs and Public Enlightenment, requesting approval of his appointment as rabbi in Będzin and restraint of the Hasidim persecuting him.

24.02. Record of interrogation of Abraham Hersz Rozynes conducted in connection with his accusations against the Hasidim in Będzin.

24.03. Report on investigation in the *lèse majesté* case against Leibush Hirszberg, rabbi of Pilica, pending pursuant to an accusation by Rozynes.

25 | ATTEMPT TO NOMINATE TSADIK ISAAC MEIR ALTER (OF GER) TO THE POSITION OF *DAYAN* IN WARSAW, 1843

In August 1843 a group of 144 Jewish residents of Warsaw submitted two petitions to the local Jewish community board for the nomination of Isaac Meir Alter³⁰, a well-known Hasidic scholar and leader, as a *dayan* – i.e. cleric or deputy-rabbi. As grounds for their proposal, the applicants stated that as an outstanding expert in Jewish religious law Isaac Meir would be of considerable benefit to the community; as he had just been offered the post of rabbi in Kutno, they might legitimately fear that he would leave Warsaw. The Jewish community board pronounced a positive opinion and the petition was sent to the Warsaw municipality, and subsequently forwarded to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, the agency empowered to make the final decision. However, the Commission demanded that the documentation provided be complemented with a record of Isaac Meir's election and explanations regarding his abode during the anti-tsarist November Insurrection of 1830–1831. The documentation was complemented and forwarded by the Jewish community board to the mayor of Warsaw and from there to the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, which resolved that the motion of 'a dozen or so Old Testament Brethren [i.e. Jews]' be rejected for formal reasons, i.e. the lack of an 'under-rabbi' position (the Board had applied for Isaac to be appointed to the existing clerical post of *dayan*) and unavailability of appropriate funds in the community budget. It seems, however, that the real reasons for Meir not being employed were different, presumably connected with the suspicion of the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs' regarding his past – to be more specific, his activities during the November Insurrection.

25.01. Petition of 94 individuals to Warsaw Jewish Community Board for the nomination of Isaac Meir Alter as paid under-rabbi, owing to the importance of his services to Warsaw Jewish society and the danger that he might leave for Kutno for the position of rabbi he had been offered there.

25.02. Petition of 50 individuals to Warsaw Jewish Community Board for the appointment of Isaac Meir Alter as under-rabbi, with an annual salary of 450 roubles.

³⁰ Isaac Meir Alter of Góra Kalwaria (Ger), 1789–1866, son of Israel Rothenberg, was a tsadik and founder of a Hasidic dynasty. Born in Magnuszew, he lived in Warsaw from his early years. He was initially influenced by tsadik Israel Hofstein from Kozienice and then studied with Simhah Bunem of Przysucha and Menahem Mendel of Kock. After the latter died, Meir took over leadership of his community. He authored the famous Talmudic commentary *Hidushei Harim* (1875).

25.03. Warsaw Jewish Community Board to Mayor of Warsaw, requests consent to employ Isaac Meir Alter as a cleric (*dayan*).

25.04. Mayor of Warsaw to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, supporting the Jewish Community Board's petition and requesting that Isaac Meir Alter be employed as a cleric in Warsaw.

25.05. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Municipality of Warsaw, ordering documentation to be supplemented by a record of the election and information on the abode of Isaac Meir Alter during the insurrection of 1830–1831.

25.06. Warsaw Jewish Community Board to Mayor of Warsaw, giving notification of Isaac Meir Alter's place of abode during the insurrection of 1830–1831 and explaining why there is no record of his election as a cleric.

25.07. Mayor of Warsaw to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, reporting the place of Isaac Meir Alter's abode during the insurrection of 1830–1831, and the procedure of his appointment as a cleric.

25.08. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Warsaw Municipality, refusing to appoint Isaac Meir Alter as an under-rabbi in Warsaw, claiming that no such post exists in the Warsaw Jewish community.



26 | GOVERNMENT INVESTIGATION INTO THE LEGAL STATUS OF HASIDISM IN THE KINGDOM OF POLAND, 1844–1845

In 1844 the governor of Suwałki notified the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs that a number of his subordinates had reported that Hasidim were holding services in private homes, but they did not know how to respond to such gatherings. The governor knew about the 1824 law legalising Hasidic *shtiblekh*, but he asked whether over the past twenty years there had been any changes in this area or the government had changed its opinion on the legality of Hasidism. If the law did still apply, the officials asked about the types of evidence of membership of Hasidic groups they could demand from those praying in *shtiblekh*, and how they could recognise Hasidim. The officials in Suwałki argued that since Hasidim merited a special law regarding gathering for prayer in private homes, a law which did not apply to other Jews, care should be taken to ensure that others did not pretend to be Hasidim for this privilege, as this would lead to a decline in the income of the Jewish community from collection boxes and other religious fees. The question reveals that the provincial authorities in Suwałki (and, to be sure, in many other places) were not able to recognise Hasidim and were completely ignorant of how to apply the laws affecting them. More importantly, however, the question also surprised the Government authorities, who turned out to be equally unsure.

The Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs immediately demanded, through the Municipality of Warsaw, that the local Jewish community board urgently inform it whether 'Jews belonging to the sect of Hasidim cannot pray in common with other Jews holding services in synagogues, and, if so, what external signs of the believers of this sect can be used to recognise them, or what other sort of proof should be demanded from the group's followers'. A month later, the Jewish community board explained (not entirely consistently with the truth) that 'Jews of this sect do not demonstrate any external signs of membership and they do not have any other kind of proof that they belong to it'. The Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs accepted this explanation and the fact that it was not in a position to recognise Hasidim or develop any kind of political approach to the group. In an appropriate ruling, the minister ordered that Hasidim be allowed to pray separately only on condition that they reach an understanding with the Jewish community board and recompense the board for its losses from their joining the Hasidim and breaking away from the community. At the same time, though, the minister recognised that Hasidim 'do not distinguish themselves from other Jews with any external signs and may also not have any other kind of proof of their belonging'; therefore, any government action in this area was impossible, precisely because there was no way of knowing how to find and recognise Hasidim. The government thus admitted its complete ignorance in this respect and effectively that legal regulations imposing restrictions of any kind on Hasidim would remain unenforceable.

This episode clearly illustrates the capitulation of the governmental authorities of the Kingdom of Poland with regard to any strategic political plans in connection with Hasidism.

26.01. Augustów Provincial Government to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, asking for clarification of the legal status and a decision re. legality of Hasidic *shetiblekh*, in connection with increasingly frequent instances of establishing private prayer rooms.

26.02. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Municipality of Warsaw, ordering the interrogation of the Warsaw Jewish Community Board as to whether Hasidim really cannot hold their prayers on a shared basis with other Jews.

26.03. Municipality of Warsaw to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, presenting the opinion of the Warsaw Jewish Community Board on the legality of Hasidic *shetiblekh* and the impossibility of distinguishing Hasidim from other Jews.

26.04. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Augustów Provincial Government, forwarding the opinion on the legality of Hasidic *shetiblekh*.

27 | COMPLAINTS AGAINST THE HASIDIC COMMUNITY BOARD IN PIOTRKÓW TRYBUNALSKI, 1845–1846

In 1845, Icek Bendermacher from Piotrków Trybunalski complained that ‘the Jewish community board of the local community has in past years committed various abuses; [...] they were removed from the board and penalised in court, and so the community has chosen from among themselves three new board members’. However, it soon turned out that the new Hasidic board members ‘acted like their predecessors, leading to increased taxes and poverty for the impoverished residents’. The Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs passed the matter to the Provincial Government for consideration and subsequently, upon the basis of the investigation files, rejected all the charges expressed by Bendermacher and ordered him to cover the cost of investigation (a standard administrative practice where accusations were not proven). This does not, of course, mean that the accusations were groundless; regardless, however, of their credibility, Bendermacher’s memo is an excellent register of typical offences of Jewish community boards, as confirmed in dozens of other investigations – their methods of abusing power in their community to multiply their own assets and appropriate power.

27.01. Icek Bendermacher to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, requesting that the Hasidic Jewish community board be dissolved, due to numerous abuses committed by it, and a new one approved.

27.02. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Warsaw Provincial Government, dismissing Bendermacher’s accusations against the Hasidic Jewish community board and ordering the plaintiff to cover the costs of the investigation.

28 | OBSTACLES TO NOMINATION OF RABBIS IN MAKÓW MAZOWIECKI AND PUŁTUSK, 1851

In early 1851, probably as a result of a denunciation not known to us today, the Viceroy, Ivan Paskevich, learned of a vacancy for the post of rabbi in Maków Mazowiecki, which had been unfilled for three years. The Viceroy was told that the reason for this vacancy was apparently a conflict between the Hasidim and their opponents (‘Talmudists’). He ordered an immediate investigation to be undertaken and, if the post was still vacant, a graduate of the Warsaw Rabbinical School appointed. The Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs passed the investigation to the provincial government, which put it forth to the chief of Pułtusk County, who

conducted officially recorded interviews in Maków and (for reasons we are not aware of) Pułtusk, where the rabbinate had remained vacant since 1848. The Jewish community boards interviewed for the purpose, and furthermore certain representatives of the Jewish community gathered there, denied that there was any conflict within their respective communities whatsoever; they went as far as proving that extreme concord and order was prevalent in both. The testifying party revealed several interesting details regarding the previous rabbis (who were also influential Hasidim) – Eleazar ha-kohen³¹ and Fayvel Dancyger³², as well as problems with appointing rabbis and with prospective candidates, including the said Eleazar ha-kohen and famous Isaac Meir Alter of Warsaw (later of Góra Kalwaria / Ger). These details disclose interesting, non-ideological lines of division (not even to do with the candidates' Hasidic affiliation) when it came to filling rabbinic positions in the nineteenth-century Kingdom of Poland.

28.01. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Płock Provincial Government, ordering an explanation of the reasons why there has been no rabbi in Maków for such a long time.

28.02. Record of interrogation of members of the Jewish community board and residents of Maków regarding the reason why the rabbi's post remained vacant and the conflict between the Hasidim and their opponents.

28.03. Record of interrogation of the Jewish community board and residents of Pułtusk on the same matter.

28.04. Płock Provincial Government to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, sending an explanation regarding the clerics in Maków, and the causes and effects of the ongoing vacancies.



³¹ Eleazar ha-kohen, 1791–1881, son of Zeev Leipziger, was a scholar, a Hasid and rabbi. Born in Warsaw, he was initially a merchant and then became a rabbi in Maków Mazowiecki, Pułtusk, Sochaczew, then in Maków again, Płock, Pułtusk and lastly, in Sochaczew. A close associate of Simhah Bunem of Przysucha, Menahem Mendel of Kock, Isaac Meir of Góra Kalwaria and, lastly, Abraham Landau of Ciechanów; author of the Talmudic commentaries entitled *Hidushei Mahara'ah*.

³² Shraga Faivel Dancygier (Danziger) of Grójec (died 1849), son of Tzvi Hirsh, was a rabbi and a tsadik, and founder of the Hasidic dynasty of Aleksandrów; a rabbi in Sierpc, Gąbin, Grójec and lastly, in Maków Mazowiecki; follower of Simhah Bunem of Przysucha and subsequently of Isaac Kalisz of Warka. After the latter's death, he took over several of his students. His output includes halakhic responses and a biblical commentary. His son Yehiel settled down in Aleksandrów, giving rise to a local Hasidic dynasty.

1851 saw a group of Jewish residents of Węgrów, led by Abraham Papawer, submit a request to the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs for the dismissal of the local rabbi, Zahariah Mendel Safir (d. 1856).³³ The reason quoted was the rabbi's incompetence and, primarily, the fact that he had been elected 'from the Husyts alone and residents of the 5th class'. In the course of the investigation, Papawer withdrew his accusation and it finally transpired that the 'anti-Hasidic' denunciation had been made by Hasidim themselves: Namely, the complaint originated among the Hasidim in Izbica, who could not accept that a follower of the tsadik from Kock (Kotsk) could be rabbi of Węgrów. The determination of the Izbica Hasidim could have been caused by two factors. Firstly, the Hasidic communities in Kock and Izbica were hostile to each other. Secondly, for some time the rabbi in Węgrów was tsadik Mordecai Josef Leiner (1800–1854), the leader of Izbica Hasidim; hence, the latter might have considered Węgrów within their zone of influence.

This case excellently discloses the ways in which anti-Hasidic accusations functioned in nineteenth-century disputes within the Jewish community, where rhetoric hostile to Hasidim was considered a universal language of criticism of the opponent. Anti-Hasidic accusations concealed a variety of conflicts which might have nothing in common with Hasidism as such.

29.01. Abraham Papawer, on behalf of Węgrów Jewish Community Board, requests that the salary for Rabbi Mendel Safir not be approved in the community budget, owing to the rabbi's lack of competence and the unlawful form in which he was elected.

29.02. Chief of Siedlce County to deputy mayor of Węgrów, ordering an investigation into the accusations made against the rabbi.

29.03. Abraham Papawer's complaint against Rabbi Safir, reiterated on behalf of the Jewish community board.

29.04. Record of interrogation of twenty-nine Jewish residents of Węgrów conducted by the local mayor regarding the accusations raised against the rabbi.

29.05. Lublin Provincial Government to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, reporting that the complaints against Rabbi Safir have proved groundless; the relevant decision of the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs is concordant with this opinion.



³³ Zahariah Menahem Mendel Safir (d. 1856), born in Garwolin, a Hasid of Kock; initially a merchant and military supplier; rabbi of Węgrów from 1851 till his death.

When the Hasidim-dominated Jewish community board was dismissed in Radomsko, a new, anti-Hasidic community board came to power in 1850. This body's actions were directed, inter alia, against the financial prerogatives of Solomon Rabinowicz, a known tsadik and community rabbi. The new Jewish community board attempted to take a portion of the income due to him for holding the post of rabbi and essentially guaranteed by the rabbinic contract (cf. 17.01). It also tried to impose fees upon the Hasidic *shtibl* he ran. The attempt on the rabbi's income and prerogatives sparked a rich official correspondence – all the more so that Solomon was skilled in written Polish and official procedures. Although in the official correspondence (not referred to specifically herein), the Jewish community board wielded the argument that Solomon was more the leader of a Hasidic group than the rabbi of the whole community, he did not figure in this dispute as a tsadik but rather as a community rabbi, and in no situation did he take advantage of Hasidic support.

The Provincial Government ultimately had to recognise the legitimacy of the rabbi's complaint, and ordered the Board to reimburse the rabbi the income he was owed. The correspondence between Solomon Rabinowicz and the state offices is interesting as it exemplifies the high linguistic competence and administrative proficiency of one of the best-known Polish tsadikim, as well as the scope of community influence of an outstanding Hasidic leader who by no means held a hegemony in the community and had to take strong internal opposition into account.

30.01. Solomon Rabinowicz of Radomsko, a tsadik and rabbi, to Warsaw Provincial Government, protesting against the new Jewish community board having deprived him of community income lawfully owing to him.

30.02. Tsadik Solomon Rabinowicz to Warsaw Provincial Government, lodges a repeat complaint against the Jewish community board's attempt to deprive him of income from weddings and to impose a fee upon the Hasidic *shtibl*.

30.03. Chief of Piotrków County to Warsaw Provincial Government, submitting a report recognising the legitimacy of the complaint lodged by tsadik Solomon Rabinowicz of Radomsko against the actions of the local Jewish community board.



In 1852, Manes Zylber, acting on behalf of 'the residents of the town of Łęczna', applied directly to the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to have the salary of the tsadik and community rabbi of Łęczna withheld. The

rabbi was named Joshua, son of Solomon Leib of Ostrów Mazowiecka³⁴, and was known there as Shiya Leib of Łęczna. Zylber claimed that Joshua Leib was not the rabbi for the entire community, but merely a leader of the Hasidim; in the years 1849–1850, for which the Board was willing to pay his salary, he was not in Łęczna at all, and had not yet been approved as its rabbi. The Jewish community board and twenty-three of the more important residents of Łęczna summoned for officially recorded interrogation rejected Zylber's demands, albeit without proffering legal grounds or even calling Zylber's statements into question (he maintained that the rabbi was not resident in Łęczna). It also transpired during the interrogation that Zylber had no authorisation whatsoever from the Jewish inhabitants of Łęczna to act on their behalf; hence, as suggested by lower-tier authorities, his request was eventually rejected by the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs.

31.01. Complaint of Manes Zylber of Łęczna to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs at the community being unlawfully burdened with contributions designated for the rabbinic salary of tsadik Joshua, son of Solomon Leib.

31.02. Record of interrogation of the Jewish community board and twenty-three other individuals at the town-hall regarding the contribution designated for the rabbi's salary, and the municipality's opinion on the case, rejecting the accusations levelled by Manes Zylber.

31.03. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Lublin Provincial Government, dismissing Zylber's complaint regarding payment of rabbinic salary to tsadik Joshua of Łęczna.



32 | HASIDIC OPPOSITION TO THE JEWISH COMMUNITY BOARD AND RABBI JOSEK GELERNTER IN HRUBIESZÓW, 1852–1853

In April and May 1852 a group of Hrubieszów Hasidim led by Berek Cymet and Ajzyk Heryng put forward a series of complaints to the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs regarding the local Jewish community board and Rabbi Josek Gelernter³⁵ personally, on account of various offences. These complaints essentially followed up a much longer-standing conflict between Hasidim and

³⁴ Joshua of Ostrów (d. 1873), son of tsadik Solomon Leib of Łęczna, from whom he inherited leadership of the Hasidic community – initially in Łęczna, subsequently in the village of Sosnowica, and lastly in Ostrów Mazowiecka. A rabbi in Łęczna and Ostrów, he authored biblical commentaries titled *Toldot Adam* (1874). Died and was buried in Warsaw.

³⁵ Josef Eliezer Gelernter (d. 1864), son of Abraham Jacob, rabbi of Tyszowce, a rabbi and *misnaged*; was rabbi in Łaszczów from 1850, and from 1851 till his death in Hrubieszów, where he came under intense attack from local Hasidim. In 1865 a group of Hasidim suc-

their opponents, which was primarily about a struggle for power in the Jewish community. The Hasidim accused the Jewish community board of matters including theft of religious utensils; abuses in elections for Jewish community board posts; imposition of illegal financial burdens upon the community, and taking advantage thereof for their private purposes. Moreover, the rabbi was accused of irregularities in the course of his appointment procedure, and of not being appropriately qualified. The Hasidim demanded an investigation, and dismissal of the Jewish community board and Rabbi Gelernter; for the post of rabbi they instead proposed Arie Leib Najhaus, a rabbi in Chełm at the time (and from 1851 rabbi of Tomaszów Lubelski), a tsadik and founder of a Hasidic dynasty.³⁶ The succeeding months, as the investigation wore on, saw provincial and ministry authorities receive more and more petitions – some accusing and others defending the Jewish community board and the rabbi. Finally, as a result of the investigation conducted at the instigation of the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, the Lublin Provincial Government rejected all the accusations levelled at the rabbi and the board but for the sake of peace suggested that the previous Jewish community board be removed and a new one installed instead. The legal section of the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs' advised the commission to reject the latter suggestion – which it did, fearing that it would intensify unrest in the community. All the charges were thus dismissed and both the Jewish community board and the rabbi retained their posts.

The Hrubieszów conflict was one of a number of similar internal community disputes Eastern Europe witnessed in the nineteenth century – and it is for this typicality that it is interesting. It illustrates the complex nature of the conflict between Hasidim and their opponents, which was shaped above all by socio-economic factors. This suggests that ideological arguments were – at times, at least – secondary, if not purely rhetorical, compared with other categories of division in Jewish society.

32.01. Lublin Provincial Government to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, sending a report on the investigation conducted into accusations levelled at the rabbi and Jewish community board in Hrubieszów by local Hasidim, rejecting most of the accusations.

32.02. Joś Klainer to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, sending a new complaint against the rabbi and Jewish community board, requesting their dismissal.

ceeded in obstructing the election of his son Kisiel (Jekutiel) Gelernter to the post of rabbi in Hrubieszów. His son-in-law was tsadik Gershon Hanokh Leiner of Radzyń.

³⁶ Arie Leib Najhaus, 1805–1859, son of Josef Kezis of Chełm, son-in-law and continuator of Meir Rotenberg of Opatów; rabbi and tsadik from 1831 – first in Janów, then in Chełm, and from 1851 on in Tomaszów Lubelski. Author of halakhic works; founder of a Hasidic dynasty.

32.03. Jankiel König, on behalf of 103 individuals, to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, requesting the dismissal of the Hasidic accusations directed at the Jewish community board and the rabbi as groundless.

32.04. Board of Trustees of the Jewish Hospital in Hrubieszów to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, asking for the incumbent Jewish community board and rabbi to be allowed to remain.

32.05. Lublin Provincial Government, notifying Jewish residents of Hrubieszów of the pending investigation into the charges brought against the board and rabbi.

32.06. Opinion of the Legal Section of the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs on the groundlessness of the accusations directed by Hasidim at the Jewish community board and the rabbi in Hrubieszów.

32.07. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Lublin Provincial Government: notification of its final decision dismissing the complaints against Rabbi Gelernter and the Jewish community board.



33 | OFFICIAL INTERROGATION OF A DRUNKEN HASID, SZMUL GROSBACH, CAUGHT BY THE POLICE WHILE WEARING FORBIDDEN JEWISH ATTIRE, IN LUBLIN, 1853

On October 26, 1853, the Governor of Lublin Provincial Government, walking on the street of Lublin, happened upon a drunken Hasid ‘with indications of old Jewish dress, that is, with his hair shorn but longer around his ears, i.e. peyes [side-locks], and in a *chalat* or silk kapote [coat], which are forbidden clothes’. The Hasid who had been caught did not show remorse and moreover, openly mocked the authorities. In the presence of the mayor of the town, and most probably the governor, he testified that he was drunk on the occasion of a religious festival (the incident occurred the day after Simhat Torah), so he did not know what he was wearing; whether the hair over his ears was longer than allowed, he did not know because he could not see behind his ears. The situation was ludicrous: a drunken Hasid openly mocking the highest officials of a large provincial city, who were simply powerless in the face of his behaviour. ‘He was compelled to shave his beard and to cut his peyes’, and then taken back to Końskowola, where he was from, but the authorities were powerless in the face of his arrogance and ostentatious lack of submission to state regulations. The written report is clear evidence of the frustration resulting from the impotence of the offended official.

33.01. Record of interview, in Lublin, of Szmul Grosbach, a drunken Hasid, wearing forbidden Jewish attire.



Information was received in May 1857 by the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs that a rabbi from the Russian Empire was travelling across the Lublin Province and on pretence of religious activity was wheedling money out of poor Jewish people. The Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs issued a decree ordering that the rabbi be arrested and transported to the seat of the Lublin Provincial Government. This encountered a response from the Jewish community boards in Hrubieszów, Chełm, Izbica and Bychawa, which informed the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs that the rabbi travelling around the province was Abraham Twerski of Turzysk³⁷ – no swindler but a guild-affiliated merchant and illustrious religious teacher whose services were much of use to the Jewish people. At that, the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs sought the opinion of Jakub Tugendhold, a maskil of renown, who judged that Twerski was but a typical swindler representing the most corrupt part of Hasidism, and should by any means possible be driven out of the Kingdom of Poland. This suggestion was accepted by the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, which notified all Provincial Governments across the Kingdom of the personal ban and sent a copy of the decree to the civil governor of the Volhynia Guberniya, where Twerski came from.

The decision of the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs again triggered a response from the Jewish communities of Hrubieszów, Chełm and Bychawa. As part of organised action, these Jewish community boards sent similarly worded applications to the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs and to the Viceroy demanding permission for Abraham Twerski to come to their respective communities at least once a year to hold services there and deliver his religious teachings. The applicants argued that they were subjects of the same monarch, and hinted at anti-Russian tendencies as a factor in the lower-tier administrative decisions. The wording of the response issued by the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs suggests that the abuse of these arguments had provoked the irritation of the ministerial authorities.

Asked once more for his opinion, Tugendhold upheld his previous view and pointed out a number of inconsistencies and even fraudulence in the Jewish community boards' applications. Consequently, the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs sustained its previous negative opinion and the Viceroy sup-

³⁷ Abraham Twerski of Turzysk (Trisk), 1806–1889, son of Rebbe Mordechai of Chernobyl, known as the Magid of Trisk, was a tsadik and kabbalist. He continued the Hasidic tradition of Chernobyl; his influence was not limited to his native Volhynia but extended to eastern Provinces of the Kingdom of Poland. Author of *Magen Avraham*, a biblical commentary (1887).

ported it. The applicants were, however, informed that the ban on religious services did not prevent Abraham Twerski entering the Kingdom of Poland for commercial or personal purposes, nor did it prevent him frequenting a synagogue while staying there. This allowed the Hasidim to bring Abraham into the country on pretence of business activity; they therefore requested that the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs forward its decision to the Provincial Government, which it did soon afterwards.

The Abraham Twerski affair is an example of coordinated political intervention by several Jewish communities in defence of a Hasidic leader, the arguments cited in such interventions, and the administrative mechanisms and final factors decisive to the outcome of such governmental investigations. The case also shows how even an negative decision by a governmental body could be used to the benefit of the Hasidic movement.

34.01. Civil Governor of Lublin Province to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, requesting instruction on how to tackle Abraham Twerski of Turzysk, a tsadik, travelling across the province and reportedly charging fees for his religious services.

34.02. Opinion of Jakub Tugendhold, requested by Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, on the nature of Abraham Twerski's activities, and recommending that he be expelled from the Kingdom as soon as possible.

34.03. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Lublin Provincial Government, forwarding the decision banning Abraham Twerski from remaining in the Kingdom.

34.04. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs forwards to other Provincial Governments the decision forbidding Abraham of Turzysk and other foreign Jews coming to the Kingdom to celebrate religious ceremonies to remain there.

34.05. Lublin Provincial Government to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, reporting that a ban has been imposed upon the activities of Abraham Twerski and that he has left for the Russian Empire.

34.06. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Civil Governor of Volhynia, reporting on the outcome of the investigation conducted into Abraham Twerski in the Kingdom and of action taken against him.

34.07. Administrative Council Secretary of State to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, forwarding an application by Jankel Edelsztejn of Hrubieszów, requesting that Abraham Twerski be allowed to stay in the Lublin Province and hold religious services there.

34.08. Residents of Hrubieszów to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, asking for Abraham Twerski to be allowed to stay in Lublin Province and hold religious services there at least once a year.

- 34.09. Residents of Chełm to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, requesting permission for Abraham Twerski to stay in Lublin Province and hold religious services there.
- 34.10. Record of a meeting of the Hrubieszów Jewish community board, containing a decision to apply to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs for permission for Abraham Twerski to stay in Lublin Province and hold religious services there at least once a year.
- 34.11. Record of a meeting of the Chełm Jewish community board, containing a decision to apply to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs for permission for Abraham Twerski to stay in Lublin Province and hold religious services there.
- 34.12. Record of a meeting of the Bychawa Jewish community board, containing a decision to apply to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs for permission for Abraham Twerski to stay in Lublin Province and hold religious services there.
- 34.13. Chełm Jewish community board to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, requesting permission for Abraham to stay in Lublin Province and hold services there.
- 34.14. Bychawa Jewish community board to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, requesting permission for Abraham to stay in Lublin Province and hold services there.
- 34.15. Hrubieszów Jewish community board to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, requesting permission for Abraham Twerski to stay in Lublin Province and hold services there.
- 34.16. Anonymous application to director of Religious Denominations Section, Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, requesting permission for Abraham Twerski to stay in Lublin Province and hold religious services there.
- 34.17. Jakub Tugendhold to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, upholding his previous opinion that Abraham Twerski should be expelled from the Kingdom and forbidden to hold religious services.
- 34.18. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Administrative Council, upholding the opinion that it is necessary to prevent Abraham Twerski from holding religious services, though not from praying privately at synagogues whilst in the Kingdom of Poland.
- 34.19. Administrative Council Secretary of State to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs: notification that the latter's conclusions with regard to Abraham Twerski have been accepted.
- 34.20. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, notifying whomever it may concern of the decision upholding the ban imposed on Abraham Twerski conducting religious services but not praying privately at synagogues when in the Kingdom.

34.21. Chełm Jewish community board's application to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, requesting that Lublin Provincial Government be ordered to implement the above order with respect to Abraham Twerski.

34.22. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Lublin Provincial Government, forwarding the Administrative Council's decision regarding Abraham Twerski, as requested by Chełm Jewish community board.

34.23. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Chełm Jewish community board, informing it that the relevant decisions have been conveyed to Lublin Provincial Government.



35 | HASIDIC AND ANTI-HASIDIC DENOUNCEMENTS DURING ELECTIONS TO THE JEWISH COMMUNITY BOARD IN WARSAW, 1859

Owing to the large numbers of Jews living in nineteenth-century Warsaw, the Jewish Community Board had to be elected on a representative basis. As the state law did not regulate such principles, the representative election criteria were continually subject to dispute, as various types of elections privileged different parts of the Jewish society: representation based upon education or wealth offered an advantage to liberal intelligentsia and bourgeoisie circles; representations selected from prayer houses, in turn, reinforced the position of traditional groups. Elections to the community board became particularly controversial during the 1850s, when the influences of both orthodox circles (mainly represented by Hasidim centred around Isaac Meir Alter) and Jewish liberal intelligentsia were increasing in parallel, and the state authorities amended the election rules several times, and even intervened. Denunciation to public authorities of various tiers was of course one of the major forms of political struggle; informers accused their opponents of a variety of offences, of being unfit to hold office, sometimes even employing compromising details of their private lives. The examples of denunciation quoted below have been selected as a small sample illustrating the methods of political struggle applied in the nineteenth-century Warsaw Jewish community, and as good examples of the arguments used for the purpose.

35.01. J. Krell and Matys Zineybaum to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, informing on the 'more civilised' group within the Warsaw Jewish Community, accusing it of attempting to seize power in the Community illegally.

35.02. Anonymous denunciation to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, accusing the progressive party's leaders of criminal and moral offences.

35.03. Anonymous anti-Hasidic denunciation informing Director of Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs of irregularities having occurred in the election of Jewish Community Board in Warsaw.

35.04. Anonymous denunciation to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs of supporters of tsadik Isaac Meir Alter, who were said to have resorted to bribery in the Warsaw Jewish Community Board election.

35.05. Anonymous anti-Hasidic denunciation to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, accusing the Hasidim of having bribed high-ranking ministerial officials in an attempt to alter the composition of the Jewish Community Board.



36 | COMPLAINTS REGARDING HASIDIC GATHERINGS AT THE HOME OF TSADIK ISAAC MEIR ALTER OF GER IN WARSAW, 1859

After the death of Menahem Mendel of Kock (Kotsk) in January 1859, thousands of his supporters chose as their new leader Isaac Meir Alter, later the tsadik of Góra Kalwaria (Ger), then still living in Warsaw. In April and May 1859, anonymous 'Jewish residents of the city of Warsaw' sent three delegations to the government authorities of the Kingdom, demanding the expulsion of Hasidim travelling to Warsaw, stating that they caused disruptions and inflation and that they were increasingly entering the city without paying the appropriate fee (until the 1860s Jews had to pay a special fee, known as *Tagzettel*, to enter Warsaw). The police authorities launched an investigation, but it soon transpired that the source of the reports was not Jews from Warsaw but most likely Hasidic Jews 'from the city of Kock, where the deceased rabbi of the Hasidim had lived for many years, who, because of the recent changes, were losing income, primarily from the sale of liquors, up to several thousand silver roubles annually, and were thus using anonymous agents, who, possibly for their own gain, caused trouble with the authorities by fabricating denunciations for rewards promised to them'. The police investigation cleared Isaac Meir of the charges and then focused its attention on his rivals from Kock; interestingly, though, Isaac Meir felt threatened by this result and decided to leave Warsaw and settle in Góra Kalwaria: 'not feeling that he could fend off his clandestine persecutors, for his own peace he found several places in the provinces, namely Góra Kalwaria, where for some time he has now been travelling'. This was all the more understandable that the municipal authorities had pointed to hostile attitudes toward Isaac Meir even within the Jewish community board, which was dominated by Hasidim. The documents collected here are therefore an interesting example of internal conflicts between the Hasidim (which in themselves are nothing out of the ordinary, simply proof of internal heterogeneity and con-

flicts of interest between and within Hasidic groups), as well a reasonable explanation for the tsadik's decision to leave Warsaw and choose Góra Kalwaria as his seat.

36.01. Denunciation by anonymous 'residents of Warsaw' of crowds of Hasidim from the provinces paying visits to tsadik Isaac Meir Alter, claiming that they brought about disorder, inflated food prices and deceit in the payment of the 'ticket fee'.

36.02. Repeat denunciation by 'residents of Warsaw' of crowds of Hasidim visiting tsadik Isaac Meir Alter, repeating the previous accusations.

36.03. Another denunciation by 'residents of Warsaw' of crowds of Hasidim visiting tsadik Isaac Meir Alter.

36.04. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Mayor of Warsaw, ordering an investigation into the grounds for complaint against Isaac Meir Alter.

36.05. Warsaw Jewish Community Board and Rabbi Ber Meisels to Mayor of Warsaw, submitting a report finding the complaint against Isaac Meir Alter to be groundless.

36.06. Note by the Warsaw Police Board attesting to the groundlessness of the complaint against Isaac Meir Alter and Isaac's good character.

36.07. Mayor of Warsaw: report to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, repeating the favourable opinion of Isaac Meir Alter and refuting the accusation; marginal note by Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, accepting the clarification.



37 | COMPLAINTS OF THE HASIDIM IN MIĘDZYRZEC PODLASKI REGARDING HARASSMENT BY THE JEWISH COMMUNITY BOARD AND THE RABBI, 1859

In early January 1859 the Hasidim of Międzyrzec Podlaski, led by Chuna Ehenblatt, lodged a complaint against the Jewish Community Board and Rabbi Yom-Tov Lipman Halpern³⁸ on account of numerous offences and persecutions of local Hasidic people. They mentioned, among other things, a curse cast on them by the rabbi; the board, at the rabbi's instigation, overburdening them with taxes and fees; crowds hurling insults at them; and all the window panes having been broken at the Hasidic prayer room. The Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Af-

³⁸ Yom Tov Lipman Halpern, called Lipele (1816–1879), son of Israel, rabbi and *misnaged*, descended from a well-known rabbinic family. Graduated from a Minsk yeshiva, was rabbi of Krevo, Vilna Guberniya, from 1836, and Kiejdany from 1841, which post he had to leave because of a conflict with the local community elite and his objections against the practices of *khapers* (grabbers). Was rabbi in Ciechanowiec until 1850 and then in Międzyrzec Podlaski where, tradition has it, he entered into a severe conflict with local Hasidim. Appointed rabbi in Białystok in 1859. Author of the known halakhic work *Oneg Yom-Tov*.

fairs forwarded the matter to the Lublin Provincial Government, which conducted a preliminary examination but eventually refused to launch an investigation because Chuna Ehenblatt, the plaintiff, was too poor to cover the potential expense of the administrative proceedings should his accusations not be confirmed.

Ehenblatt appealed against this decision, which, he maintained, was a trick by his opponents and ought to be dismissed, since some of the evidence implicating the rabbi and the board had already been gathered in a criminal investigation (there is no trace of such an investigation in the surviving materials), and confirmed their serious offences. The investigation was therefore reinstated, to protests from Rabbi Halpern's defenders, who claimed that the accusations (which included keeping Jewish deserters in hiding) were rooted in Hasidic malice and were revenge for forbidding the Hasidim to smoke tobacco at the synagogue. If true, the latter statement illustrates how long-lasting and socially destructive even trivial community conflicts could be – the dispute over the right to smoke tobacco at the *besmedresh* (*beit hamidrash*) in Międzyrzec had been running since at least 1840 (see section 23).

The investigation was never completed as two years after it was initiated, in 1861, Rabbi Halpern moved to Białystok to take up the post of rabbi there.

37.01. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Lublin Provincial Government, ordering an investigation into the grounds for complaints filed by Chuna Ehenblatt of Międzyrzec against Rabbi Lipa Halpern and the Jewish Community Board for overburdening Hasidim with illegal contributions and otherwise persecuting them.

37.02. Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs notifies Chuna Ehenblatt of institution of proceedings in response to his denunciation of the rabbi and the Jewish community board.

37.03. Lublin Provincial Government to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, notifying it of steps taken against the rabbi, the Jewish community board and Ehenblatt as the plaintiff, who was bound to pay a deposit as security for the costs of the investigation.

37.04. Repeat complaint by Chuna Ehenblatt and Josel Międzyrzecki to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, at persecutions by the rabbi and the refusal of Lublin Provincial Government to institute proceedings.

37.05. Letter of Jankiel Nożycki to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs in defence of the rabbi and Jewish community board, explaining the motives of the accusatory Hasidim.

37.06. Lublin Provincial Government to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, informing of Lipa Halpern's resignation from the post of rabbi in Międzyrzec and the election of his successor.



The official correspondence collected herein concerning a Polish Hasidic leader, Hanokh Henikh Lewin of Aleksandrów³⁹, is an example of typical documentation regarding rabbis generated and accumulated by government authorities at provincial and ministerial level. Like the materials concerning the appointment of Solomon Rabinowicz of Radomsko as a rabbi (see section 17), the documents herein present a picture of a typical rabbinic appointment and approval procedure. Later documents include correspondence written in connection with financial conflicts very typical of several Jewish communities, arising between the governmental authorities exercising formal supervision of the community's finances, the Jewish community board, and the rabbi. It is also worth noting that as in the case of materials on other rabbis/tsadikim, none of the documents regarding Hanokh Lewin mentions his Hasidic affiliation at all – a fact that excellently illustrates the governmental authorities' attitude (or rather lack of one) toward the Hasidic movement.

38.01 Official curriculum vitae of Hanokh Lewin of Aleksandrów.

38.02 Certificate of acquaintance with Hanokh Lewin.

38.03 Certificate of fitness for the profession of rabbi, issued to Hanokh Lewin by Hayim Dawidsohn, Chief Rabbi of Warsaw and a famous *misnaged*.

38.04 Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Płock Provincial Government, requesting explanation of the reasons why Hanokh Lewin's salary for holding the office of rabbi in Przasnysz has been withheld.

38.05 Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs to Hanokh Lewin, notifying him of explanatory proceedings instituted in response to his complaint about Lublin Provincial Government concerning the decision to withhold his Przasnysz rabbinic salary.

38.06. Płock Provincial Government to Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, informing of the approved rabbinic contract of and payment to Hanokh Lewin of the overdue salary for his exercise of duties as rabbi in Przasnysz.



³⁹ Hanokh Henikh Lewin of Aleksandrów (1798–1870), son of Pinchas ha-kohen of Lutomiersk, was a tsadik and rabbi; studied with Simhah Bunem of Przysucha and Menahem Mendel of Kock. Was initially a merchant in Aleksandrów; following a bankruptcy he became rabbi in Aleksandrów, Nowy Dwór, Przasnysz, and then again in Aleksandrów. Led the Hasidic community after the death of Isaac Meir Alter of Góra Kalwaria. His responses *Hashava letora* were published posthumously (1929) by his students.

The two applications quoted herein, submitted by Josek Kosizs on behalf of a significant group of 246 Jewish residents of Nasielsk, are quite typical examples of anti-Hasidic petitions submitted to public offices of various tiers in cases of conflict surrounding appointment of a rabbi. The arguments therein quoted are also quite typical: Kosizs consistently indicates that the source of the conflict is the Hasidim's antipathy toward any non-Hasidic rabbis, their rashness, and the fact that the Hasidic community does not in fact need a community rabbi. The measures the Hasidim adopted in their struggles against their opponents, as quoted by Kosizs – denunciations, exerting pressure on community authorities, verbal aggression or beatings – reappear across a number of other community conflicts occurring in the nineteenth-century Kingdom of Poland and Eastern Europe in general. The course of this particular conflict indicates that in the 1860s Hasidic circles were influential enough – at least in some communities in the Kingdom – to push through their own policies with no difficulty: their unwanted rabbi was dismissed soon after his instalment, and expelled from Nasielsk.

The reasons for the Hasidic opposition to Rabbi Dauer⁴⁰ are not entirely clear. His recurrent clashes with the Hasidim in Sochaczew, Płońsk and Nasielsk add legitimacy to the view that Dauer must have been a resolute opponent of Hasidism.

39.01. Josek Kosizs, on behalf of himself and 122 other individuals, to Płock Provincial Government, acting in defence of Rabbi Berko Dauer of Nasielsk, persecuted by Hasidim, and requesting payment of salary overdue to him.

39.02. Josek Kosizs, on behalf of himself and 124 other individuals, to Płock Provincial Government, again acting in defence of Rabbi Berko Dauer, against his persecution by Hasidim attempting to have him removed from Nasielsk.



⁴⁰ Berko Dauer, i.e. Solomon Isahar Dov Ber (b. 1797), son of Natan Arie Leib, a *dayan* of Hrubieszów, was rabbi in Kurów from 1830. Appointed rabbi in Sochaczew (1840), was subsequently (in 1843) removed as a result of his Hasidic opponents' influence. From 1845 rabbi in Płońsk; in 1851 appointed rabbi in Nasielsk; dismissed thereafter due to action by the Hasidic opposition, and expelled from Nasielsk in 1860. He was eventually employed as a teacher in Warsaw where, as Hasidic tradition has it, he won the respect of tsadik Isaac Meir Alter of Góra Kalwaria.

Following a number of failed attempts since 1859, the non-Hasidic majority of Kazimierz Dolny Jewish inhabitants finally resolved in 1861 to rid themselves of their Hasidic rabbi, Jakub, son of Moses Goldman, with whose services and behaviour they were highly dissatisfied. To this end, some 200 men (there were ca 1,555 Jews living in Kazimierz at the time, including some 380 adult men) set up an agreement whereby they reciprocally bound themselves, under pain of curse, to completely boycott the rabbi, use the services of the non-Hasidic dayan, and effectively bring about Goldman's dismissal. Following a formal motion against the Jewish community board made to the Lublin civil governor, the latter ordered an investigation to explain all the accusations levelled at the rabbi. In the course of a very detailed and intense five-day-long inquiry, the mayor of Wąwolnica, who had been delegated for the purpose, interrogated several dozen persons, recorded the reports of all the parties involved, and collected an interesting body of material shedding light on the relations between the Hasidic rabbi, supported by a small group of well-to-do Hasidic followers, and the non-Hasidic, mostly poor Jewish population of Kazimierz. Thus, the record of this inquiry is a very special source offering quite detailed insight into a typical community conflict surrounding a Hasidic rabbi and the interest group supporting him. It is not known, however, whether the investigation ended with the dismissal of the rabbi, or what its further course was.

40.01. Jewish Community Board of Kazimierz to Lublin Provincial Government, complaining about Hasidic rabbi Jakub Goldman's failure to fulfil his obligations and his persecution of the community.

40.02. Record of the inquiry into the complaints of Jewish community board of Kazimierz about Rabbi Jakub Goldman on account of his greed, partiality and failure to meet the obligations attendant upon his position.



In 1862, Icyk Półtorak, a resident of Wolbrom, lodged a complaint against the local Hasidim for persecuting him and committing various illegal actions, including setting up illegal prayer rooms, harassing opponents (including breaking window panes), brawling at night, and placing a curse upon him. The complaint ultimately reached the Viceroy, who ordered the Provincial Government of Radom to conduct an inquiry. In March 1863 – during the January Insurrection – pursuant to the reports it received, the Provincial Government found Icyk Półtorak's denunciation to be groundless, and

calling the curse a temporary resentment of the Hasidim toward Póltorak due to his complaint lodged against them. However, since Póltorak took the case to court, the Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment ordered the collection of administrative and procedural expenses from him to be postponed.

This trivial episode in Wolbrom is a good example of the complete lack of interest on the part of the state (province or ministerial-level) authorities in conflicts then emerging between Hasidic and non-Hasidic residents of the Jewish communities in the Kingdom of Poland. More context is perhaps added by the authorities' reluctance to provoke any new social conflicts during the January Insurrection of 1863.

41.01. Administrative Council Secretary of State to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, forwarding the complaint from Icyk Póltorak of Wolbrom regarding persecution of him by Hasidim.

41.02. Radom Provincial Government to Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, informing that Póltorak's complaint is groundless and the dispute contained.

41.03. Opinion of Legal Section of Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment, recommending, once Póltorak's accusations are refuted, that the case files be forwarded to the court in Pilica, before which an analogous court investigation is pending.

41.04. Government Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment to Radom Provincial Government, finding Póltorak's complaint groundless and adjourning collection from him of administrative and procedural expenses until the lawsuit is concluded.



42 | PROPOSAL OF A NEW ELECTORAL LAW PRIVILEGING HASIDIM OVER LIBERAL AND MODERNISING SECTIONS OF THE JEWISH COMMUNITY, 1866

The authorities of the Polish Kingdom made a last attempt at an active policy concerning Hasidism in the 1860s. The revolutionary upheaval of 1861–1863 and the uprising and defeat that followed in 1863–1864 diametrically changed the political situation in the entire country. Instead of development plans, in the 1860s the authorities of the Polish Kingdom were aiming to win enough social support to obstruct or at least hinder the process of the Jewish population aligning with Polish national attitudes. One possible political strategy seemed to be to reach out to traditional groups within the community, hitherto considered fanatical but in the new political situation seen as least affected by Polish national ideas. The attention of the State administration thus turned to Hasidim, among other groups.

The reform of Jewish community boards' election statutes provided an opportunity to formulate a new pro-Hasidism policy. In connection with the planned standardisation of electoral regulations throughout the country, the governor of Lublin, Major-General Mikhail Butskovskiy, sent out to authorities subordinate to him a ruling by the Government Commission for the Interior and Ecclesiastical Affairs, in which he gave orders that, among other things, 'progressive Jews under the pretence of civilisation should not merit any particular attention from the authorities, and in the same way that the less wealthy Husyts not be harassed'. On this basis, the government forbade further support of 'progressive Jews' and ordered that support be given to Hasidim. In a further part of the ruling, the governor also ordered municipal authorities to devise election principles that would insure the representation on Jewish community boards of Hasidim, a more favourable group to the authorities.

The mayor of Lublin brought together over 200 representatives of the Jewish community, summarised the current electoral regulations for them, and proposed amendments to them that would take account of the government's order and ensure that the community observed 'preservation of full balance so that the religious principles of all tolerated sects are not restricted and that less wealthy Husyts do not experience any pressure'. The mayor also assured them that in Lublin there had been no cases of restrictions of religious liberty; however, in order also to safeguard the Hasidim's liberty in other localities, care should be taken to ensure that 'one or more members of the Husyts belong to the Jewish community board, relative to the population of the party constituting a minority or a majority against the population of the second party, as long as they pay synagogue fees and do not belong to the poorer class'. Special regulations designed to enshrine this guarantee focused on the universality of access to elections and restriction of the active and passive electoral rights of those who "demonstrated sympathy for past unrest". Thus the Hasidim were the only Jewish group to be granted a guarantee of representation on the community board, and the protection of the government.

Regretfully, we do not know how these or similar recommendations were implemented across the country. If, however, the Lublin example was representative, then we may infer that the municipal authorities did take steps to ensure the Hasidim a privileged position in the community. This would then constitute a rather unique illustration of efforts by the Kingdom's political authorities to win the political benevolence of the Hasidic movement.

42.01. Lublin Provincial Government to Mayor of Lublin, ordering a electoral bill to be prepared for use in Jewish community board elections.

42.02. Minutes of the meeting of the municipal authorities and representatives of Jewish society in Lublin devoted to drawing up a new electoral law for the community authorities.

On March 16, 1867, the rabbi of Płock, Leib Rakowski⁴¹, took part in a wedding ceremony arranged by a certain Samuel Segal. At the party, a group of Hasidim endeavoured to put the lights out and give the rabbi a beating. They failed, however, as the other, non-Hasidic, guests at the party defended the rabbi. Three days later, local Hasidim posted placards in the synagogue with content reviling the rabbi, which were then torn down by representatives of the community faithful to the rabbi. At midnight, unidentified perpetrators broke four panes in the rabbi's windows with pieces of brick, which in the light of other riots – in Płock and other towns of the Kingdom – seems to have been the Hasidim's favourite form of direct violence. Finally, in the night of April 10, unknown perpetrators disseminated sixteen copies of lampoons in the synagogue, *bet hamidrash* and various other spots in the town. These posters were torn down at 4 a.m. by one Kalman Kiper, and one copy was sent to the rabbi. The rabbi came to the conclusion that the lampoon was authored by a Hasidic bookbinder whose name is not known to us. He then requested the municipality's assistance in appointment of an official investigative committee made up of non-Hasidic bookbinders who would be charged with comparing the fonts used by the accused Hasid with those printed on the lampoons. Unfortunately, we do not know whether such an inquiry was eventually launched, and if so, what its findings might have been.

Nonetheless, the rabbi's conviction that the perpetrator(s) was (were) from the local Hasidic community is clear proof that it was the Hasidim that had inspired opposition against the rabbi. By a lucky coincidence, one of the copies of the lampoons has been preserved in the Płock State Archive, which enables us to read it today and discern the nature of the accusations made by the Hasidim against the rabbi. The lampoon is especially interesting because it is the only known surviving nineteenth-century lampoon in the strict sense of the word: it is a text anonymous, aggressive and abusive in both its form and its content, whose function was polemical (if not confrontational), and which was posted in a public place in order to achieve a direct social or political (rather than literary) effect. The document is thus unique; it offers

⁴¹ Azriel Arie Leib (Plocker) Rakowski (1822–1893), son of Abraham, was a rabbi and *mis-naged*. A descendant of a well-known rabbinic family, he was made rabbi of Stawiska (1853), and then of Płock (1863), where he brought about numerous changes in the community education system. He eventually left Płock in 1867, following attacks against him by local Hasidim, and moved to Łomża; however, he was back in Płock a year later, to remain there until 1880, the year he assumed the rabbinic post in Mstislav, Smolensk Guberniya. Grandfather of the feminist and Zionist activist Puah Rakovsky.

an insight into the character of this genre, which was so popular in the community-related conflicts of the period.

43.01. Jewish community board to Płock municipality, informing of the assault by the Hasidim on Rabbi Leib Rakowski and attempted whipping of same.

43.02. Jewish community board to Płock municipality, requesting assistance in the search of a Hasidic bookbinder in order to disclose the authorship of placards insulting Rabbi Rakowski.

43.03. Placard accusing Rabbi Rakowski of apostasy and relationship with a Christian woman, plus a Polish translation thereof.

TABLE OF CONTENTS

Acknowledgments	523
Preface and Introduction	525
1. Austrian decree for Western Galicia regulating the matter of private <i>minianim</i> , 1798	533
2. First investigation of Hasidic <i>shtiblekh</i> in the Kingdom of Poland, 1817	533
3. Complaint of the kahal elders in Chęciny against those travelling out of the community during the High Holidays, 1818	534
4. Investigation in Płock, 1818	535
5. Court investigation of a Jewish sect called 'Michałki', Olkusz, 1818	538
6. Tsadik Moses of Kozienice (Kuznits) at the gates of Warsaw, 1819	539
7. Conflict in Częstochowa surrounding the right of the Hasidim to use the communal baths (<i>mikveh</i>), 1820	540
8. Kahal elders in Łask against the right to create <i>shtiblekh</i> , 1820	542
9. Official fees for establishing <i>shtiblekh</i> in the Voivodeship of Krakow, 1822	543
10. Dissolution of the burial society in Olkusz, 1822	544
11. 'The case of the Hasidim', or a government investigation into the legality of Hasidism, 1823–1824	545
12. Complaint of tsadik Meir of Opatów (Apta) regarding anti-Hasidic harassment from the local police, 1824–1825	552
13. Abraham Landau of Ciechanów and Abraham Zusya Kahana competing for the rabbinical post in Płock, 1829	554
14. Attempt to levy a tax on Hasidim running private prayer houses in Pyzdry and Częstochowa, 1829	557
15. Hasid Majer Brandes exempted from a fee for running a <i>shtibl</i> in Radomsko, 1830–1831	558
16. Government investigation into alleged control of all Jewish printing shops in the Russian Empire by the Hasidim, 1834	559
17. Appointment of the tsadik Solomon Rabinowicz as community rabbi in Radomsko, 1834–1835	561
18. Conflict around a Hasidic group created in Włocławek, 1835	562
19. Tax on the Hasidim reading Torah scrolls in Włocławek, 1836–1839	564

20. Investigation into the losses in the community budget caused by a Hasidic <i>shtibl</i> in Koniecpol, 1836–1838	568
21. Official correspondence between tsadik Isaac Kalisz of Warka and government authorities, 1835–1845	569
22. Harassment of Rabbi Isaac Auerbach by a Hasidic group in Płock, 1838	570
23. Conflict surrounding the Hasidic custom of smoking tobacco at the <i>besmedresh</i> in Międzyrzec Podlaski, 1840	571
24. Denouncements by former rabbi Abraham Hersz Rozynes against the Hasidim in Będzin and Pilica, 1836–1851	573
25. Attempt to nominate tsadik Isaac Meir Alter (of Ger) to the position of <i>dayan</i> in Warsaw, 1843	574
26. Government investigation into the legal status of Hasidism in the Kingdom of Poland, 1844–1845	575
27. Complaints against the Hasidic community board in Piotrków Trybunalski, 1845–1846	577
28. Obstacles to nomination of rabbis in Maków Mazowiecki and Pułtusk, 1851	577
29. Conflict between Kotsker and Izbitser Hasidim in Węgrów, 1851	579
30. Conflict between tsadik Solomon Rabinowicz of Radomsko and the local Jewish community board, 1850–1852	580
31. Complaints against tsadik Joshua b. Solomon Leib of Łęczna, 1852	580
32. Hasidic opposition to the Jewish community board and Rabbi Josek Gelernter in Hrubieszów, 1852–1853	581
33. Official interrogation of a drunken Hasid, Szmul Grosbach, caught by the Lublin police while wearing forbidden Jewish attire, 1853	583
34. Investigation into the case of tsadik Abraham Twerski of Turzysk (Trisk) visiting Jewish communities in the Kingdom of Poland, 1857–1858	584
35. Hasidic and anti-Hasidic denouncements during elections to the Jewish community board in Warsaw, 1858–1859	587
36. Complaints regarding Hasidic gatherings at the home of tsadik Isaac Meir Alter of Ger in Warsaw, 1859	588
37. Complaints of the Hasidim in Międzyrzec Podlaski regarding harassment by the Jewish community board and the rabbi, 1859	589
38. Official correspondence between tsadik Hanokh Lewin of Aleksandrów (Alexander) and government authorities, 1840–1860	591
39. Complaints of Berko Dauer, Rabbi of Nasielsk, regarding Hasidic persecutions, 1860	592
40. Conflict surrounding a Hasidic rabbi in Kazimierz Dolny (Kuzmir), 1861–1862	593
41. Investigation into a curse allegedly cast by Hasidim in Wolbrom, 1863	593
42. Proposal of a new electoral law privileging Hasidim over liberal and modernising sections of the Jewish community, 1866	594
43. Harassment of Rabbi Leib Rakowski by the Hasidim in Płock, 1867	596

*Źródła do dziejów chasydyzmu w Królestwie Polskim,
1815–1867, w zasobach polskich archiwów państwowych*
opracował Marcin Wodziński

© Copyright by Marcin Wodziński
© Copyright for this edition Wydawnictwo Austeria

Redakcja
Małgorzata Grochocka

Tłumaczenie części angielskiej
Tristan Korecki

Korekta części angielskiej
Jessica Taylor-Kucia

Korekta części polskiej
Grzegorz Małek

Projekt okładki
Maria Gromek

Opracowanie graficzne
Karolina Wałaszek

Projekt współfinansowany przez Institute for the History of Polish
Jewry and Israel-Poland Relations Uniwersytetu w Tel Awiwie

Kraków · Budapeszt 2011

ISBN: 978-83-61978-02-2

Wydawnictwo Austeria
Klezmerhojs sp. z o.o.
31-053 Kraków, ul. Szeroka 6
tel. (12) 411 12 45
austeria@austeria.eu
www.austeria.eu